

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**CUMHURİYET GAZETESİNE GÖRE TÜRKİYE’NİN II.
DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞİ ve SAVAŞIN SONUÇLARI**

Murat KILIÇ

**İzmir
2010**

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**CUMHURİYET GAZETESİNE GÖRE TÜRKİYE’NİN II.
DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞİ ve SAVAŞIN SONUÇLARI**

Murat KILIÇ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR

**İzmir
2010**

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Cumhuriyet Gazetesine Göre Türkiye’nin II. Dünya Savaşına Giriş ve Savaşın Sonuçları” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak kullanıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

10.07.2010

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından

..Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi..... Anabilim Dalı

..Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi... Bilim Dalında

YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Kemal Korkmaz / H. Kuban

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmet Karalıoğlu AKB

Üye : Doç. Dr. Emin Elmecı

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

30/06/2010

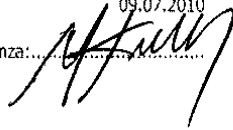

Doç. Dr. Kemal ARI
Enstitü Müdürü

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYINLAMA İZİN FORMU

Referans No	374738
Yazar Adı / Soyadı	Murat Kılıç
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 61708190462
Telefon / Cep Telefonu	5057710760
e-Posta	mtrkiliç@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Cumhuriyet Gazetesine Göre Türkiye'nin II. Dünya Savaşına Girişi ve Savaşın Sonuçları
Tezin Tercümesi	Turkey's Entrance Into World War II And outcomes Of The War With Regards To Cumhuriyet Newspaper
Konu Başlıkları	
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2010
Sayfa	298
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. Kenan Kırkpınar
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Yayımlama İzni	☒ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Ertelenmesini istiyorum

a. Yukarıda başlığı yazılı olan tezinin, ilgilienlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimize ilgili fikri mülkiyet haklarımız saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

09.07.2010
İmza:

Yazdır

ÖNSÖZ

Tezimizin konusunu, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girişi ve Savaşın sonuçlarına karşı *Cumhuriyet* gazetesinin sergilediği tutum oluşturmaktadır. Bu döneme zemin oluşturmak için II. Dünya Savaşı'nın nedenleri, savaşın gelişim süreci ve savaş dönemi boyunca Türk dış politikasına *Cumhuriyet* gazetesinin yaklaşımı da ele alınmıştır. Tezin hazırlanmasında bu alandaki gelişmeleri inceleyen bir çok eserden faydalanılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasına kaynaklık eden bilimsel çalışmaların yanında, o dönem de olaylara tanıklık etmiş olan Nadir Nadi, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Ahmet Emin Yalman gibi gazetecilerin anılarına da bakılmıştır. Çalışma sırasında *Cumhuriyet* gazetesinden başka, dönemin önemli olaylarını haber ve yorumlarıyla ele alan *Yeni Sabah*, *Akşam*, *Tan* gazetelerinin bu olaylara tekabül eden nüshaları incelenmiştir. Ayrıca zaman zaman *Cumhuriyet*'in sayfalarında yer alan *Ulus* gazetesinin başmakalelerine de çalışmada yer verilmiştir. Ele aldığımız dönem olan 1939-1945 yılları arasında yayınlanan *Cumhuriyet* gazetesinin nüshalarında yer alan haber ve yorumlar birlikte incelenmiştir. Çalışmada, gazetenin yayın siyasetinde bir değerlendirme ölçüsü olabileceği düşüncesiyle başmakaleler esas alınmıştır. Ancak, bununla birlikte, başmakalelerin dışında kalan haber ve yorum da yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada gazetede yayınlanan karikatürlere de faydalanılmıştır. Gazetelerden haber ve yorumlar aktarılırken, yazım kuralları bakımından döneme özgü imlâ kurallarına bağlı kalınmıştır.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden yaklaşık altı ay sonra Atatürk'ün Yunus Nadi'ye sağladığı destekle yayınlanmaya başlayan *Cumhuriyet* gazetesi Türkiye Cumhuriyeti'nin değişiminin en önemli destekçisi ve şahidi olmuştur. Gazetenin II. Dünya Savaşı'na kadar devam ettirdiği bu tutum, savaş döneminde nasıl geliştiği *Cumhuriyet* gazetesini tez olarak hazırlamam da etkili olmuştur. Çalışma sırasında II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin içeride ve dışarıda yaşadığı değişim doğrudan olarak *Cumhuriyet* gazetesine de yansdığı görülmüştür. Çoğunlukla, *Cumhuriyet*'in başyazarı ve gazete sahibi Nadir Nadi'nin makalelerinde kendini gösteren yayın siyaseti, savaş yıllarında çoğunluk hükümet ile aynı paralellikte devam etmiştir. Yıllar yılı devletle ilişki kuran *Cumhuriyet* gazetesi, II. Dünya Savaşı'yla birlikte

bu çizginin dışına taşığında ise dönemin hükümeti tarafından sert şekilde cezalandırıldığı görülmüştür.

Öncelikle çalışmanın hazırlık aşamasından çalışmanın bitimine kadar bana olan desteğini esirgemeyen sayın danışmanım Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR' a teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmam boyunca bana desteklerini esirgemeyen çok değerli eşime, değerli öğretmen arkadaşlarım; Ergün AKGÜN, Mehmet Önder GÖNCÜOĞLU, Kenan ERGÜL' e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
DEĞERLENDİRME KURULU ÜYELERİ.....	ii
TEZ VERİ FORMU.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	x
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. II. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI (1938- 1941)	9
1.1. II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası'nın Amacı.....	9
1.2. II. Dünya Savaşı'ndan Önceki Gelişmeler.....	14
1.3. Türkiye'de Savaşa İlk Tepkiler.....	22
1.4. Saracoğlu'nun Moskova Ziyareti.....	27
1.5. Türk- İngiliz- Fransız Üçlü İttifakı.....	34
1.6. Savaş Alanı'nın Genişlemesi ve Almanya'nın Fransa'ya Saldırısı.....	40
1.7. İtalya'nın Savaşa Girmesi ve Türkiye'nin Savaş Dışı Durumu.....	53
1.8. Yunanistan İtalya Savaşı.....	59
1.9. Dış Politikaya Yönelik Polemikler.....	63
1.9.1. Goebbels'in Nutku'ndan Çıkan Cumhuriyet- Tan Polemiği.....	64
1.9.2. Cumhuriyet- Yeni Sabah Polemiği.....	68
2. ALMANYA'NIN SOVYETLER BİRLİĞİNE SALDIRMASI VE	

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA YENİ DÖNEM (1941-1942).....	78
2. 1. Almanya'nın Balkanlara İnmesi.....	78
2. 2. Türk- Alman Saldırmazlık Paktı.....	95
2. 3. Almanya'nın Sovyetler Birliğine Saldırısı.....	100
2. 4. Amerika'nın Savaşa Girmesi.....	115
3. ALMANYA'NIN CEPHELERDE GERİ ÇEKİLMEMEYE BAŞLAMASI VE TÜRKİYE ÜZERİNDE MÜTTEFİK BASKISI (1942-1943).....	120
3. 1. Müttefik Devletlerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları.....	132
3.1.1. Kazablanka Konferansı.....	133
3.1.2. Adana Görüşmesi.....	135
3.1.3. Quebec Konferansı.....	140
3.1.4. Moskova Konferansı.....	142
3.1.5. Kahire Konferansı.....	147
4. MÜTTEFİKLERİN ZAFERİ (1944-1945).....	154
4.1. Türkiye'nin Müttefik Zaferine Katılma Çabaları.....	190
4.2. İç Politikada Değişiklikler.....	199
4.2.1. Varlık Vergisi'nin Kaldırılması.....	199
4.2.2. Turancılık Sorunu.....	211
4.3. Türkiye'nin Savaşa Girmesi ve Sonuçları.....	219
4.3.1. Yalta Konferansı.....	224
4.3.2. Türkiye'nin Savaş Kararı ve San Francisco Konferansına Davet Edilmesi.....	227
4.3.3. 19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası.....	237
4.3.4. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 Konuşması ve Demokrasi Tartışmaları.....	241

4.3.5. Almanya'nın Teslim Olması ve Avrupa'da Savaşın Sonu.....	248
4.3.6. Postam Konferansı ve Boğazlar Sorunu.....	260
4.3.7. Japonya'nın Teslim Olması ve Savaşın Sona Ermesi.....	263
SONUÇ.....	268
KAYNAKÇA.....	271
EKLER.....	275

ÖZET

II. Dünya Savaşı etkisi altında geçen 1939-1945 döneminde *Cumhuriyet* gazetesi içinde bulunduğu sürecin özelliklerine göre değişkenlik gösteren bir yayın politikası izlemiştir. *Cumhuriyet* gazetesi savaşın başından 1944 yılına kadar Alman yanlısı yayın politikasını özellikle Nadir Nadi'nin yazılarıyla sürdürmüştür. Savaş öncesi ve savaşın ilk yıllarında Müttefiklere yakın bir dış politika izleyen Türk Hükümeti, Alman yanlısı yazılarından dolayı *Cumhuriyet* gazetesini 1940 yılında üç ay süreyle kapatmıştır. Ancak 1941'de Türkiye'nin Almanya ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamasından sonra, *Cumhuriyet*'te başta Nadir Nadi ve emekli eski General H. Emir Erkilet'in yazılarıyla Alman yanlısı yayın politikası daha serbest bir şekilde sürdürülmüştür. Bu politika özellikle Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısını destekleyen yazılarda kendisini göstermiştir.

Savaşta üstünlüğün 1944'te Müttefiklerin eline geçmesinden sonra Türk Hükümeti Almanya ile ilişkilerini kesmiştir. Almanya'nın aleyhine değişen Türk dış politikası basın üzerinde de etkisini, 'Irkçı-Turancı' yayın yapan gazetelerin ve dergilerin kapatılması ile göstermiştir. Turancı düşüncüyü savunan önde gelen gazeteciler de mahkemeye sevk edilmiştir. Diğer taraftan *Cumhuriyet* gazetesinin bu yeni döneme uyum sağlamakta zorluk çekmediği, Nadir Nadi'nin yerine başmakale yazmaya başlayan Abidin Daver ve Yavuz Abadan'ın dış politika ile ilgili Müttefik yanlısı makalelerinde görülmüştür.

1945 yılında savaş sonrası yeni dünya düzeni önem kazandığından, Türk Hükümeti San Francisco Konferansı'nda yer almak için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Bu dönemde, *Cumhuriyet* gazetesinde dünya düzeniyle ilgili konular tartışılmaya başlanmış ve Türk dış politikasına uygun genelde müttefik, özelde Amerika yanlısı yayın politikası takip edilmiştir. Ayrıca Türk Hükümeti'nin Sovyet karşıtı politikası da desteklenmiştir. 1943 yılının sonunda *Cumhuriyet* gazetesinde çizmeye başlayan Cemal Nadir'in de karikatürlerinde gazetesinin genel tutumunu desteklediği görülmüştür.

ABSTRACT

Within the years 1939 and 1945 encompassing the Second World War, *Cumhuriyet* has displayed a variable publishing policy in respect of the characteristics of the period. By this regards, from the first days of the war to the year 1944, it included articles and headlines most of which were in favor of Germany. Nadir Nadi's words particularly served a lot to this support. However, because of the fact that Turkish Government was applying its foreign affairs in favor of the Allied-Forces both before the war and also during the first years of it, *Cumhuriyet* was subjugated to be closed for three months in 1940. On the other hand, not long after the nonaggression pact treaty made with Germany in 1942, the publishing policy of *Cumhuriyet* gained this time even more freedom to display its adherence with Germany particularly through Nadir Nadi's and then retired former General H. Emir Erkilet's articles. Such a policy of the journal was chiefly prevalent within the articles supporting the Germany's attack against The Soviet Union.

After the military ascendancy passed to Allied-Forces in 1944, Turkish Government put an end to its affairs with Germany. Having changed against Germany, Turkish foreign policy had also a considerable influence on the press the best proof of which was the abolishment of 'Racist-Turanian' journals and periodicals. The journalists, adherent of turanian ideas, were also committed for trial. In the same period, Abidin Daver and Yavuz Abadan who started to write *Cumhuriyet's* leading-articles instead of Nadir Nadi revealed their support for the Allied-Forces which as a result, represented the fact that *Cumhuriyet* did not have any difficulty in reconciling with the characteristics of the new period.

As the upcoming world order to be confronted with after the war was a highly significant issue among the war-countries, Turkish Government declared war on both Germany and Japan in 1945 so as to have an opportunity to hold a place in San Francisco Conference. In terms of the policies *Cumhuriyet* was pursuing in this period, it was now clear that this journal was acting in accordance with Turkish Government's foreign policies. In this context, *Cumhuriyet* was supporting the government's Alliance-sided foreign policy in general and also an American-sided foreign policy in particular. On the other hand, this journal was also a fervent

defender of anti-Soviet policy. Last but not least, Cemal Nadir who started to draw caricatures in *Cumhuriyet* by the end of 1943 pursued the general attitude of his paper's policy within his caricatures.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
AÜ SBF Y	: Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları
C	: Cilt
Çev.	: Çeviri
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
GCY	: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TVY Y	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Savaş, yirminci yüzyıldan önce, çoğunluğunu paralı ve profesyonel askerlerden oluşan orduların katıldığı, tüm şiddetini ve vahşetini cephede gösteren bir olguydu. Modern devletlerin ortaya çıkmasından önce meydana gelen savaşlar, çoğunlukla yerel nitelikte ve yıkıcı etkileri bakımından sınırlı kalıyordu. Ancak on dokuzuncu yüzyılla beraber savaşların niteliği, özellikleri ve etkileri büyük bir değişim geçirdi. Savaş artık sadece cephede meydana gelen bir olay olmaktan çıkmış gerek aktörleri gerekse etkileri açısından toplumsal bir boyut kazanmıştı. Savaş artık yıkıcı etkileri cephe sınırını geçip cephe gerisinde bulunanları da derinden etkileyen bir yapıya bürünmüştü.¹

Bu durum, savaşların cephe gerisinin de içinde yer aldığı “*topyekün*” bir mücadele anlayışının doğmasına neden oldu. İşte II. Dünya Savaşı’nda bu iki cephe arasındaki çizgiler tamamen ortadan kalktı. Savaşın etkileri ve bu etkilere maruz kalan insanların sayısı arttı; savaşa katılan katılmayan tüm toplumlar bir şekilde etkilenmeye başladı.²

Bu anlamda, II. Dünya Savaşı tam anlamıyla küresel bir savaşa sahne oldu. Latin Amerika cumhuriyetleri gibi ismen katılmış olsalar bile dünyanın bütün bağımsız devletleri, isteyerek ya da istemeyerek, İngiliz tarihçi Hobsbawm’ın bir “*dünya coğrafyası dersi*” olarak nitelediği, bu savaşın bil fiil içinde yer aldılar. Zaten “*Emperyal güçlere*” bağlı sömürgelerin de başka bir seçeneği yoktu. Geleceğin İrlanda Cumhuriyeti ile Avrupa’daki İsveç, İsviçre, Portekiz, Türkiye, İspanya ve Avrupa’nın dışındaki Afganistan hariç bütün küre ya bil fiil savaştı ya işgal edildi ya da ikisini birden yaşadı.³

İnsanoğlu, yirminci yüzyılda ikincisinin, birincisine göre çok daha karmaşık ve yıkıcı olduğu iki büyük savaşa şahit oldu. “*Silahlar sustuğunda ve bombalar artık patlamadığında bile dünya, savaşın şartları içinde yaşandı ve düşünüldü.*”⁴

¹ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye**, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s.15

² Murat Metinsoy, **a.g.e**, s.16

³ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1996,s.34

⁴ Eric Hobsbawm, **a.g.e**,s.34

Birincisini sona erdiren antlaşmalar ikincisine zemin oluşturdu.⁵ Bu bağlamda, 1919'da Paris'te barışı sağlamak için bir araya gelen devlet adamları, kendilerinden önceki devlet adamlarına kıyasla daha büyük ve çözümü zor bir dizi sorunla karşılaştı.⁶

Almanya'ya dayatılan Versailles Barış Antlaşması'nın üzerine bir de 1929 ekonomik bunalımı eklendi. İtilaf devletlerine ödenmesi gereken yüksek tazminatın geri ödemeleri, ithalat ve ihracatına getirilen sınırlandırmalar yüzünden Almanya ekonomik bunalımdan daha fazla etkilendi. Almanya'da meydana gelen ekonomik bunalım ve "sözde siyasal adaletsizliklerin yarattığı kırgınlık ve korkular" milliyetçi ve otoriter bir parti olan Nasyonal Sosyalist Partisi'ne karşı kitlesel desteğe dönüştü. 1932 yılında Almanya'nın en güçlü partisi oldu.⁷1931 yılında Mustafa Kemal Atatürk gelişmeleri şu şekilde değerlendiriyordu. "*Versailles Muahedesi, Birinci Dünya Savaşı'na sebebiyet vermiş olan amillerden hiçbirini ortadan kaldırmamıştır. Tersine olarak, dünyanın başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir.*"⁸Barışı korumak için atılan adımlar, büyük devletlerin beklentilerine hizmet ettiği için amacına ulaşamadı. I. Dünya Savaşı sonrası büyük umutlarla kurulan Milletler Cemiyeti, Avrupa'da meydana gelen yayılcı eylemlere seyirci kaldı. Böylece, Habeşistan'ın İtalya tarafından işgalinden sonra anlaşıldı ki "*uluslararası güvence ve hukuk hala kılıç hakkı*"nı aşamamıştı.⁹

I Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmalardan en çok rahatsızlık duyan devlet Almanya oldu. Almanya'da aşırı sol ve aşırı sağ bütün taraflar, Versailles Antlaşması'nın haksız ve kabul edilemez olduğu konusunda birleşiyorlardı.¹⁰ Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna kıyasla, Almanya daha az toprak kaybına uğramışsa da bu iki ülkeye kıyasla daha büyük zararlar gördü: Alsace-Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesi; Belçika ve Danimarka'yla sınır düzeltmeleri; Almanya'nın İtilaf askerleri tarafından işgal edilmesi; Fransa'nın Saarland'ı ekonomik açıdan

⁵ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, C.I, İstanbul 2003, s. 400

⁶ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993, s.323

⁷ Baskın Oran, **a.g.e.** s.402, R. A. C. Parker, **II. Dünya Savaşı**, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s.10-11, İbrahim Artunç, **İkinci Dünya Savaşı**, C.1, Kaştaş Yayınevi Ocak 2003, s.15

⁸ Şevket S. Aydemir, **İkinci Adam**(1938-1950), C.II, Remzi Kitapevi, 2000,s.84

⁹ Selim Deringil, "*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*" **Tarih ve Toplum**. İletişim Yayınları, Kasım 1986 s.23

¹⁰ Eric Hobsbawm, **a.g.e.** ,s.50

sömürmesi; önceden görülmemiş kadar ağır “askerden arındırma” şartları ve oldukça yüksek olan savaş tazminatı. Almanya’nın uğramış olduğu zararların beklide en önemlisi, sömürgelerini İngiltere, Fransa ve Japonya’ya kaptırması oldu.¹¹

Savaşın başlamasına neden olarak görülen Hitler,¹²Ocak 1933 yılında detaylı bir program ile Almanya’da iktidara geldi. 1919 diktasına maruz kalan Almanya’yı yeniden silahlandırmak, Almanların yaşadığı bütün toprakları “büyük bir Reich”te toplamak ve üstün ırkın yayılması için gerekli hayati alanları sağlamak, mücadelenin başlatılması adına, Hitler’in programının ana hatlarını oluşturuyordu.¹³

Hobsbawm, 1918 barışından sonra ortaya çıkan istikrarsızlığın her ne kadar barış ortamını sekteye uğrattığı ihtimalini göz ardı etmese de, aslında II. Dünya Savaşı’nın somut nedenlerini, 1930’lu yılların sonunda birbirlerine çeşitli antlaşmalarla bağlanan, “üç hoşnutsuz gücün” yani Almanya, İtalya ve Japonya’nın saldırgan tutumlarında arar.¹⁴

II. Dünya Savaşı’na giden yolun kilometre taşları politik ve kronolojik olarak şu aşamalardan geçti: Birincisi, 1931’de Japonya ekonomik hayatı için önemli gördüğü Mançurya’yı işgal etti.¹⁵ İkincisi, İtalya hammadde kaynağı olarak gördüğü Habeşistan’ı 1935’te işgal etti.¹⁶ Üçüncü olarak Almanya ve İtalya 1936-1939’da İspanya İç Savaşı’na müdahale etti.¹⁷Ayrıca, Japonya 1937’de bu defa Çin’e saldırdı.¹⁸Almanya’nın 1938’de Avusturya ve 1939’da Çekoslovakya işgalini tamamlamasının ardından savaşın fitilini ateşleyecek Polonya üzerindeki talepleri,¹⁹II. Dünya Savaşı’nın başlaması için gerekli tüm şartları oluşturdu.

1930’lu yılların başından başlayarak Avrupa üzerinde kümelenmeye başlayan savaş bulutlarının Türkiye üzerine de gölgesinin düşmemesi imkânsızdı.²⁰ Peşi sıra gelen savaşlardan büyük bir yıkıntıyla çıkan ve iktisadi yapısı halen geçmiş savaşın

¹¹ Paul Kennedy, **a.g.e.** s.325

¹² Eric Hobsbawm, **a.g.e.** ,s.50

¹³ Georges Langlois, **20. Yüzyıl Tarihi**, Çev. Ömer Turan, Nehir Yayınları, İstanbul 200, s.225, Baskın Oran, **a.g.e.** 404

¹⁴ Eric Hobsbawm, **a.g.e.** ,s.51

¹⁵ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul 2005, s.234

¹⁶ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** 254

¹⁷ Eric Hobsbawm, **a.g.e.** s.51

¹⁸ Georges Langlois, **a.g.e.** s.230

¹⁹ Eric Hobsbawm, **a.g.e.** s.52, İbrahim Artunç, **a.g.e.** s.16-17

²⁰ Selim Deringil, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası” **a.g.m.** s.23

izlerini taşıyan,²¹ genç Türkiye'nin yorgun yöneticileri savaşa girmek istemiyorlardı.²² Ancak Türkiye'nin, gerek tarihi gerekse de coğrafi ve stratejik özelliklerinden dolayı Türk yöneticilerinin bu amacı gerçekleştirebilmeleri için, dış politikadaki anlayışlarını gözden geçirmeleri ve politikalarında değişiklik yapmaları gerekiyordu. Bu yüzden, savaş dışı kalmak için kendi sınırları içine çekilerek edilgen bir tarafsızlık politikası izlemenin yeterli olamayacağını farkında olan Türk yöneticiler, kendilerine özgü "*Etkin tarafsızlık*" kavramını gündeme getirmişlerdi.²³ Bu politikayla bir taraftan savaş hazırlıkları yapılırken diğer taraftan dünya politikasını kendi lehlerine çevirmeye çalışılacaktı.²⁴ Ancak, II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce İngiltere, sonrada Fransa ile deklâasyonlar imzalanması,²⁵ savaşın ikinci ayında da İngiltere-Fransa ittifakına girilmesi,²⁶ Türkiye'nin tarafsızlığını terk ettiğini dolayısıyla yeni bir strateji izlediklerini göstermekteydi. Bu dönemde Türk yöneticileri Türkiye'nin 'tarafsız' olmadığını sadece "*harb harici*" olduğunu ifade ediyorlardı.²⁷ Diğer taraftan ileriki yıllarda bu ittifak çerçevesinde "*savaş dışı*" kalmak için gösterdiği direnç politikasına uygun bir argüman oluşturuyordu.²⁸

Tüm bunların ışığında, 1939-1945 yılları arasında Türk dış politikasının amacı, savaşa girmeden Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak oldu. Dönemin Türk yöneticileri, bu amacı gerçekleştirirken her türlü "*serüvenci*" politikadan uzak durarak, olası bir "*Müttefik*" veya "*Mihver*" zaferine karşılık Türkiye'nin güvenliğini korumayı uygun buldular.²⁹ Bu nedenle Türk yöneticiler "*savaşın seyrine*" göre, Almanya ve İngiltere arasında denge kurmaya çalışan bir politika izlemişlerdi.³⁰ Bu

²¹ Selim Deringil, "*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*" a.g.m. s.23

²² Robin Denniston, **Churchill'in Gizli Savaşı**, Çev. Sinan Görtunca, Sabah Kitapları, İstanbul 1998, s.VIII

²³ Selim Deringil, "*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*" a.g.e. s.23

²⁴ Selim Deringil, "*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*" a.g.e. s.23, Ali Kemali Aksüt, "*II. Dünya Savaşı'nda Türkler*" **Hayat Tarih Mecmuası**, Ocak 1967, s.93-94

²⁵ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, a.g.e. s.355-56

²⁶ Cumhuriyet, 20 Ekim 1939, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer- Dr. Oral Sander, "*II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*" **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995**, AÜ SBF Y, Ankara 1969, s.154

²⁷ Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev. Gülayşe Koçak, TT K Y., Ankara 1990, s. 23 Şükrü Saracoğlu'nun 31 Ocak 1940'ta yaptığı açıklamadan.

²⁸ Baskın Oran, a.g.e. s.293

²⁹ Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Çev. M. A. Kayabağ- Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s.9

³⁰ Selim Deringil, "*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*" a.g.m. s.23

durum, Türkiye'nin diğer devletlerin diplomasisinde önemli bir yer bulmasına neden oldu.³¹

Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca Almanya'nın üstünlüğüyle geçen 1941-1943 yılları hariç Müttefiklerden yana oldu.³² Savaşın başında hem İngiltere, Fransa hem de Sovyetler Birliği'nin olduğu bir blokta yer almaya çalışan Türkiye, savaş yıllarında “*Demokrat veya sosyalist, bütün eski ölçülerin iflas ettiği bir dünya*”³³ içinde tehlikeyi atlatmak için net bir tavır göstermekten kaçındı. Kendince, savaşın seyrini bütün dikkatiyle izleyen Türkiye, sürekli zaman kazanmaya çalışan bir ülke olmaktan 1944 yılı başında vazgeçti. Müttefiklerin kazanacağı kesinleştikten sonra tavrını netleştirmeye başladı. Müttefiklerin bütün ısrarlarına rağmen Kahire ve Adana görüşmelerinden sonra dahi “*savaş dışı*” tutumunu koruyan Türkiye,³⁴ Müttefiklerden yana olduğunu göstermek için, Alman gemilerinin Boğazlardan geçişinin yasaklanması³⁵ ve bu ülkeye krom satışının durdurulması³⁶ gibi önemli adımlar attı. Ardından Almanya ile tüm ticari ilişkiler kesildi³⁷ ve nihayetinde Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan edildi.³⁸

1938-1950 yılları arasında hükümetlerin basına yönelik doğrudan sansür uygulayacak yeni yasal düzenlemede bulunmadığı görülmektedir. Ancak yine de bu dönemde idari ve mülki yöneticiler tarafından var olan yasalardan hareketle kendilerine verilen yetkiler kullanılarak gazete ve dergiler yayımlandıktan sonra cezalandırma yoluyla basına “*örtülü sansür*” uygulanmıştır.³⁹ Bu dönem, Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun “*Ben sansür koymam, ... Fakat sen haddini bileceksin*” dediği yıllardır.⁴⁰ Bundan dolayı bu tezin kapsamını oluşturan II. Dünya Savaş'ında, Türk

³¹ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, “*İkinci Dünya Harbinde Türkiye*” **Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, XIII/2, AÜ SBF Y, Ankara 1958, s.139

³² Baskın Oran, **a.g.e.** s.403

³³ Cumhuriyet, 19 Ekim 1939

³⁴ Şerafettin Pektaş, **Milli Şef Döneminde (1938- 1950) Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul 2003, s. 1

³⁵ Cumhuriyet, 17 Haziran 1944, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer- Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.196

³⁶ Cumhuriyet, 21 Nisan 1944, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer- Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.196-97

³⁷ Cumhuriyet, 3 Ağustos 1944

³⁸ Cumhuriyet, 23 Şubat 1945

³⁹ Alpay Kabacalı, “*Milli Şef Döneminin Örtülü Sansürü*” **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Kasım 1986, s.19-21, Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz II**, Yayıma Haz. Erol Ş. Erdinç, Rey Yayınları, İstanbul 1997, s.1128

⁴⁰ Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.** s.1163

dış politikasının “*nabzını okumak*” için basın önemli veriler içermektedir.⁴¹Bu nedenle Türkiye’nin savaşın başından sonuna kadar takip ettiği dış politikaya yönelik, *Cumhuriyet* gazetesinin bakışını değerlendirebilmek için bu dönemde basın ile siyasi iktidar ilişkisine kısaca bakmak da gerekmektedir.

Türk Hükümetinin basın üzerindeki hâkim durumu savaş boyunca devam etti. Tek-Parti döneminin İçişleri Bakanlarından Şükrü Kaya, iktidarın basın anlayışını şu şekilde açıklıyordu: “*Matbuat yaşadığı muhitin siyasi rejimine de intibak eder. Her rejim kendisine muvafık bir vatandaş tipi aradığı gibi bir matbuat tiği de arar...*”⁴² Yeni gazete çıkartma izni hükümetin kontrolünde olduğu gibi, 1931 tarihli Matbuat Kanunu’nun 50. maddesi gereği ülkenin genel siyasetine aykırı yayın yapmak aynı zamanda gazetenin kapatılmasına da neden oluyordu.⁴³Nitekim 22 Kasım 1940 yılında İstanbul’un da içinde bulunduğu altı ilde sıkıyönetim ilan edilmesi, basın üzerinde kontrolü daha da artırdı.⁴⁴ Daha da önemlisi büyük gazete sahiplerinin aynı zamanda CHP milletvekili olması, bu yetmezmiş gibi CHP tüzüğünde gazete sahibi vekillerin parti prensiplerine uygun davranması gerektiği kararı, basın üzerinde denetim kurulmasının bir başka yoluydu. Dönemin gazetelerinin yayın politikalarında, genel olarak hükümetin önemli oranda belirleyici olmasını sağlayan bir diğer unsur ise, Matbuat Umum Müdürlüğü’ydü.⁴⁵Sonuç itibarıyla II. Dünya Savaşı yıllarında “*Milli Şefe ve CHP’ye*” dil uzatmanın yasak olduğu bu dönemde, hükümetin genel tutumunu eleştiremeyen gazeteler daha çok dünya politikası üzerinde fikir yürütmeye çalışıyorlardı.⁴⁶

Cumhuriyet gazetesi 1924 yılında Cumhuriyet fikrinin, kuvvetli taraftarlarının Ankara’da bulunduğu sırada İstanbul’da yayın hayatına başladı. İsmi Atatürk tarafından belirlenen *Cumhuriyet* gazetesi İstanbul’da Cumhuriyet fikrini yaymak ve savunmak amacıyla kurulmuştu.⁴⁷ Bu bakımdan *Cumhuriyet* İstanbul’da temsilcisi ve koruyucusu olduğu fikrin ileri karakolu görevini üstleniyordu. Cumhuriyet

⁴¹ Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, TVY Y, İstanbul 2007,s.8, **Gazeteciler Cemiyeti ve Kırk Yıl**, GCY, 1987, s.s. 63-66

⁴² O. Murat Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, GCY, İstanbul 1991, s.32

⁴³ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.41, Süleyman Seydi, **1939- 1945 Zor Yıllar!**, Asil Yayınları, İstanbul 2006, s.50, Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, GCY, İstanbul 1990, s. 126-128

⁴⁴ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını*” **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Kasım 1986, s.29-31, Alpay Kabacalı, **a.g.e.** s.138

⁴⁵ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.s.59-79

⁴⁶ Nadir Nadi, **Perde Aralığında**, Cumhuriyet Yayınları, 1964 İstanbul, s.21

⁴⁷ Aysun Köktener, **Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet**, YKY, İstanbul 2005, s.s.13-15

hükümetinin İstanbul basınına karşı aldığı tedbirlerden sonra *Cumhuriyet*'in siyasi misyonun odağı Ankara'nın tasarladığı sosyal ve kültürel inkılablar için kamuoyu oluşturmaya kaydı.⁴⁸

Devletle yıllar yılı iyi ilişkiler kuran *Cumhuriyet* gazetesi ilk kez, devletin genel politikasına aykırı yayın yaptığı gerekçesiyle Bakanlar kurulu kararı ile 29 Ekim 1934'te on gün süreyle kapatıldı. II. Dünya Savaşı yıllarında hükümet çizgisinin dışına çıkan *Cumhuriyet* gazetesi üç ay gibi uzun bir süre daha kapalı kalıyordu.⁴⁹ Türk hükümeti, 1941 yılından ortalarından başlayarak Almanya ile ilişkilerini, Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet*'in üç ay kapatılmasına neden olan makalelerinde işlediği görüşler doğrultusunda kurmaya başlayınca gazete Alman yanlısı yayın siyasetini daha serbest sürdürmeye başladı.⁵⁰ Buna karşın *Cumhuriyet*, 1941 yılının sonuna kadar 12 Temmuz'da iki gün, 4 Eylül'de altı gün ve 7 Aralık'ta da bir gün olmak üzere üç defa daha çıkamıyordu.⁵¹

İşte bu dönemde, *Cumhuriyet* gazetesinin de gelişmeleri bu konjonktürde değerlendirdiği göz önüne alınarak tezin kapsamı şu şekilde oluşturuldu. II. Dünya Savaşı ve Türk dış politikasındaki önemli dönüm noktalarını ele alan bu çalışma, dört ana bölüm altında toplandı. 1. bölüm "*II. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Yayılması*" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, savaşa giden yolda Türkiye'nin tutumu ve savaşın başındaki ilk tepkiler tartışıldı. Bu nedenle, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasına kadar geçen döneme bakıldı. 1939-1941 yılları arasında savaşta güç dengelerinin değişmesine bağlı olarak hem Türk dış politikasının hem de *Cumhuriyet* gazetesinin yayın politikasında meydana gelen değişimler incelendi. Ayrıca bu dönemde *Cumhuriyet*'in de içinde bulunduğu gazetelerin dış politika ile ilgili tartışmalarına da yer verildi.

Cumhuriyet gazetesi savaşın başından 1944 yılına kadar genellikle Alman yanlısı yayın politikasını sürdürdü.⁵² Buna karşın 1940 yılı ortalarında Nadir Nadi'nin kaleme aldığı Alman yanlısı yazılar hariç, *Cumhuriyet* gazetesi savaş boyunca Türk Hükümetinin dış politikasına uygun hareket etti. Türk dış politikasının savaşın

⁴⁸ Bağış Erten-G. Doğan, "*Cumhuriyet'in Cumhuriyet'i; Cumhuriyet Gazetesi*" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, C.2 İletişim Yayınları, 2005 İstanbul, s.503

⁴⁹ Aysun Köktener, **a.g.e.** s.33, O. Murat Güvenir, **a.g.e.**, s.32

⁵⁰ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.129

⁵¹ Aysun Köktener, **a.g.e.** s.33, O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.s.120-123

⁵² Süleyman Seydi, **a.g.e.** s.63, Edward Weisband, **a.g.e.** s.65, Bağış Erten-G. Doğan, **a.g.m.** s.504

seyrine göre ayarlanan dümenine, *Cumhuriyet* gazetesi de ayak uydurdu. 1941 yılında belirginleşen Alman üstünlüğü ile birlikte 1944 yılına kadar bu ülkeyi destekleyen makaleler *Cumhuriyet* gazetesinde de yer aldı. Nitekim 1941 yılından sonra kapatma cezası almamış olması da hükümet ile gazete arasında politik açıdan bir bağın varlığını gösterir niteliktedir.⁵³

Çalışmanın 2. bölümünde “*Almanya’nın Sovyetler Birliğine Saldırması ve Türk Dış Politikasında Yeni Dönem*” başlığı altında Türk dış politikasındaki değişim konu edildi. Türkiye’nin savaş tehdidiyle karşı karşıya kaldığı bu dönemde, *Cumhuriyet* gazetesinin de Türk Hükümetinin ülke menfaatlerine uygun gördüğü denge politikasına nasıl ayak uydurduğu incelendi. Ayrıca, *Cumhuriyet* gazetesinin bünyesinde “*zıt inançlara*” bağlı bulunan çeşitli imzaların döneme bakış açıları da ele alındı.⁵⁴

Çalışmanın 3. bölümünde “*Almanya’nın Sovyet Topraklarından Geri Çekilmesi ve Türkiye Üzerinde Müttefik Baskısı*” başlığı altında cephelerde Alman ilerleyişinin durması ve konferanslar sonucunda Türkiye’nin savaşa girme yönündeki baskılara karşı koyma sürecine bakılmıştır.

Çalışmanın son bölümü “*Müttefik Zaferi*” başlığı altında incelendi. 1944 sonlarında belirginleşen Müttefik zaferine ve Türkiye’nin de katılma çabalarına yer verildi. Savaş sonrası yeni dünya düzenin önem kazandığı bu dönemde Türkiye, yalnızlık politikasından kurtulmak için gerek iç gerek dış politikada önemli adımlar attı. Ayrıca *Cumhuriyet* gazetesinin dönemin politik konjonktürüne göre yaklaşımını değiştirdiği, Alman yanlısı makalelerin yerine savaş sonrası Almanya’nın durumunun irdelendiği yazılar ele alındı.

⁵³ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s. 4

⁵⁴ Nadir Nadi, **a.g.e.** 37

1. II. DÜNYA SAVAŞ'NIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI (1938-1941)

1.1 II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası'nın Amacı

I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan dünya düzeninden memnun olmayan devletlerin düzeni değiştirme çabaları 1930'lu yıllarda artı. I.Dünya Savaşı sonrası, Almanya ve İtalya'da iktidara gelen “faşist rejimler” bu hoşnutsuzlukları kullanarak yayılmacı politikalarla güçlenmeye çalışırken, büyük umutlarla kurulan Milletler Cemiyeti, bu gelişmelere seyirci kaldı.⁵⁵

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatın sonunda ortaya çıkan 1929 dünya ekonomik bunalımı milliyetçilik akımının güçlenmesine neden oldu. Versailles Antlaşması çerçevesinde Müttefik devletlere ödemesi gereken yüksek tazminat altında ezilen Almanya'da bunalım daha yoğun hissedildi.⁵⁶

I. Dünya Savaşı sonunda kazanan tarafta olmasına rağmen Paris Barış Konferansı'nda büyük hayal kırıklığına uğrayan İtalya'da ekonomik ve siyasi karışıklıktan yararlanan Mussolini, kurduğu Faşist Parti ile iktidara geldi. Akdeniz'de Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak isteyen Mussolini, Paris Barış Konferansı'nda küçük düşürüldüğüne inandığı İtalyan halkına “*milli benlik*” kazandırmayı vaat ediyordu.⁵⁷

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefik devletler tarafından, Almanya'ya dayatılan Versailles Antlaşması bu ülkenin “*etnik*” ve “*ekonomik*” özellikleri göz önüne alınmadan hazırlanmıştı. Mustafa Kemal Atatürk bu durumu; “*Versailles Muahedesi, Birinci Dünya Savaşı'na sebebiyet vermiş olan amillerden hiçbirini ortadan*” kaldırmadı, üstelik bu antlaşma “*dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün*” derinleştirdiği şeklinde ifade edecekti. Avrupa'nın geleceğinin Almanya'nın tutumuna bağlı olduğunu, 1931 yılında “*Fevkalade bir dinamizme malik olan 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik milli ihtiraslarını kamçılatabilecek siyasi bir cereyana kendini kaptırdı mı, er geç Versailles Muahedesinin tasfiyesine*” girişecektir sözleriyle öngörmüştü.⁵⁸

⁵⁵Şükrü S. Gürel, “*Türk Dış Politikası (1919-1945) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 2, İletişim Yayınları, s.527, Selim Deringil, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası” a.g.m. s.23*

⁵⁶ Georges Langlois, a.g.e. s.222, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, a.g.e. s.229, Şükrü S. Gürel, a.g.e. s.527, Baskın Oran, a.g.e. İstanbul s. 402

⁵⁷ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, a.g.e. s. 171

⁵⁸ Şevket S. Aydemir, a.g.e. s.84

I. Dünya Savaşı sonrası dayatılan haksız antlaşmaları ret eden Türkiye o günlerde dış politikasında benzerlik görülen⁵⁹ Almanya'nın bu çabasına sempati duyuyordu.⁶⁰ Ancak Alman Nasyonal Sosyalizmi'nin yayılcı politikaları Türkiye'de sempatinin yerini endişenin almasına neden oldu.⁶¹ Yunus Nadi, Türkiye'nin Avrupa'da meydana gelen gelişmelere bakışındaki değişimi şu şekilde ifade etmişti: “*Versay muahedesinin Almanyaya tahmil ettiği acı külfetlerden kurtarmak için bu milletin gösterdiği gayretleri sempati ile karşılarken giderek bu yoldaki hamlelerin büyük bir dünya buhranına sürüklenebileceğini ilk sezenlerden biri gene biz olmuştuk. Şahsen şunu hatırlıyoruz: ‘Kesif ve mütemadi Alman teslihati eğer yakın yılların birinde dünyanın yeniden taksimi davalarına kapı açarsa hiç şaşmamağa şimdiden hazırlanmalı ve bilakis öyle bir hengâmenin tahakkuku ihtimaline karşı tedbirli bulunmağı göz önünde tutmalıyız.’ Bunlar bize salahiyyetli bir Türk ağzından bundan dört yıl önce söylendiği sözlerdi.*”⁶²

Cumhuriyet tarihi boyunca, Türkiye'nin savaşa çok yaklaştığı dönem II. Dünya Savaşı yılları oldu. Türkiye'yi yönetenler, kurulmasının üzerinden daha on altı yıl geçmeden bu savaşta tarafsız kalmak istiyorlardı.⁶³ Savaş öncesi Avrupa'daki gelişmeler ilk başlarda Türkiye için yakın bir savaş tehlikesi oluşturmuyordu.⁶⁴ Ancak, Cumhuriyet tarihinin ilk on yılındaki nispeten içe kapanık Türk dış politikası artık uluslararası alanda her gün artan oldu-bittilere yetersiz kalmaya başlamıştı.⁶⁵ Bu nedenle Balkan Paktı, Sadabad Paktı gibi bölgesel güvenlik önlemleri⁶⁶ ve Milletler Cemiyeti'nin işlevini yitirmesinin anlaşılmasından sonra yapılan Montrö Boğazlar Sözleşmesi⁶⁷ gibi girişimlerinde yetersiz kalacağını düşünmeleri, İtalya'nın, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgale başlaması ve gerekli olmadığı halde, Arnavutluk topraklarına 30 tümen asker yağması, Türkiye'de endişelerin artmasına neden oldu.⁶⁸

⁵⁹ Cemil Koçak, **Türk- Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Y., Ankara 1919, s.5

⁶⁰ Zafer Toprak, “II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu” **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak 2004, s.74, Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, 2005 İstanbul, s.161

⁶¹ Selim Deringil, “*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*” **a.g.m.** s.23

⁶² Cumhuriyet, 8 Kasım 1939

⁶³ Aysun Köktener, **a.g.e.**, s.60

⁶⁴ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.142, Baskın Oran, **a.g.e.** s.415

⁶⁵ Selim Deringil, “*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*” **a.g.m.** s.23

⁶⁶ Selim Deringil, “*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*” **a.g.m.** s.23, İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I, TTK Y, Ankara 2000, s. 454, s.590

⁶⁷ Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, TTK Y, Ankara 1995, s.178, İsmail Soysal, **a.g.e.** 501

⁶⁸ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.142, Baskın Oran, **a.g.e.** s.415

Almanya'nın bu girişimde İtalya'yı desteklediğinin farkında olan Türk yöneticiler⁶⁹Türk dış politikasının gözden geçirilmesi ve bir karara varılması zorunluluğunun farkına vardılar.⁷⁰

Bu nedenle Türkiye savaşa giden süreçte zıt kutuplarda yer alan İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında Alman ve İtalyan yayılmacılığına karşı kendi güvenliği için bir bağ kurmaya çalışırken, kendisini doğrudan savaşa sürükleyecek düzenleme ve girişimlerden uzak durmaya çalıştı. Saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren antlaşmalar imzaladı, sınır güvenliğini garanti altına almaya çaba gösterdi.⁷¹ II. Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce Türkiye'yi ziyaret eden, Romanya Dışişleri Bakanı Gregorire Gafenco, "*Avrupa'nın Son Günleri*" adlı kitabında, Türkiye'nin attığı adımlardan övgü dolu sözlerle bahsediyordu: "*Ankara, savaşın yolunu kesmek için dünyada göze alınan gayretlerin denizi gibi idi. Türkiye Başkenti, barışçı diplomasinin mihveri rolünü oynamaktan hoşlanıyordu. ...Batılılarla beraber, Rusya'dan beklediği desteğe de güvenen Türkiye, güneye doğru bir Mihver saldırısını önleyebileceğini umuyordu. Bu kesin politika kimseye karşı değildi: Türkiye Hitler'e göğüs geriyor, fakat onu tahrik etmiyordu; Almanya ile Türkiye arasında pek eski ekonomik münasebetler vardı. Berlin hükümetinin geliştirmek istediği bu münasebetleri Türk Hükümeti baltalamak niyetinde değildi.*"⁷²

Cumhuriyet gazetesi yazarı Muharrem Feyzi Togay, Türkiye Cumhuriyeti'nin genel siyasetinin "*gayesi huzur içinde memleketin refah ve umranını temin etmek*" olduğunu, bu yolda Türkiye'nin "*sulh ve istikrarı kendisine hedef*" tuttuğunun altını çiziyordu.⁷³ İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine, 9 Nisan 1938'de Türk yöneticileri için "*İstikrarlı politikalarında maceraya yer yoktur*" diyordu.⁷⁴

Avrupa'da ortaya çıkan yangının Türkiye'ye sıçramasını önlemek isteyen Türk yöneticileri II. Dünya Savaşı başladıktan sonra da bu tutumlarını sürdürdü. Ancak, stratejik konumu düşünüldüğünde "*edilgen*" bir "*tarafsızlık*" politikası ile Türkiye'nin savaş dışında kalması olanaksızdı. Bu nedenle "*Etkin Tarafsızlık*" kavramı gündeme geldi. Bir taraftan savaş hazırlıkları yapılırken diğer taraftan dünya

⁶⁹ Selim Deringil, "*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*" **a.g.m.** s.23

⁷⁰ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1918-1945)**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.238

⁷¹ Baskın Oran, **a.g.e.** s. 399

⁷² Nadir Nadi, **a.g.e.** s.23-24

⁷³ *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1939

⁷⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.3

politikasını kendi lehlerine etkilemeye çalışacaklardı.⁷⁵ İngiliz Dışişleri Türkiye Masası uzmanı olan G. L. Clutton, 9 Ağustos 1942’de yazdığı raporda Türk stratejisini şu şekilde özetliyordu: “*Etkin bir tarafsızlığın her iki kampta da ayağı vardır. Onun bir tarafta müttefik olması ve diğer tarafta dostluk anlaşması imzalamış olması pekâlâ mümkündür. Bu politika savaş sırasında ülkenin tarafsız kalmasını sağlarken, aynı zamanda savaşın sonunda kazanan taraftan birine veya diğerine olan eğilimini sürdürme imkânını bulmaktadır.*”⁷⁶

Türkiye sahip olduğu stratejik konum gereği savaş sırasında Müttefik ve Mihver devletlerin kendi yanlarında savaşa girmesi yönündeki baskılarına maruz kaldı.⁷⁷Buna rağmen, Türkiye her türlü sonuca hazırlıklı, “*küçük bir devletin bağımsız bir güç olarak... dev ülkeler*” arasında “*denge ögesi*” oynama rolünü savaş boyunca sürdürdü.⁷⁸Başka bir ifadeyle, Türkiye’nin amacı, serüvenci bir politika yerine “*Müttefik yâda Mihver zaferine*” karşı Türkiye’nin güvenliğini sağlamaktı.⁷⁹

Türkiye ancak kendi varlığına bir tehdit meydana geldiği durumda savaşa katılmayı kabul edebilirdi. Bu ifade savaş sırasında her fırsatta dile getirilmişti. Cemal Nadir, 25 Aralık 1943’de “*Balkan Festivali!..*” başlığıyla çizdiği karikatürde, ateşler içinde kalan Balkan devletleri, Mihver ve Müttefiklerin mücadelesi içinde gösterilirken, Türkiye haritası, saldırılara karşı hazır kılıçlarla çizilmiş olarak gösteriliyordu.⁸⁰

Türk dış politikası savaşın gidişatına göre değişiklik gösterdi. Savaştan hemen önce İngiltere ve Sovyetler arasında bir ittifak kurmaya çalıştı. Ancak 24 Ağustos 1939’da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalandıktan sonra bu umut suya düştü. Eylül 1939’da Polonya, aynı anda Alman ve Sovyet işgaline uğradı, Türkiye aynı durumla karşılaşma endişesinden, Almanya’nın 21 Haziran 1941’de

⁷⁵ Selim Deringil, “*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*” **a.g.e.** s.23

⁷⁶ Selim Deringil, “*II. Dünya Savaşı ve Türkiye Hasta Adam’ın dinç evlatları*” **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak 2004, s.81

⁷⁷ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.407, Edward Weisband, **a.g.e.** s.9, Cemil Koçak “*İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları*”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Dost Yayınları, S. 8 Aralık- Ocak 1984-1985, s. 12, Baskın Oran, **a.g.e.** s.387

⁷⁸ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 9, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.407, Edward Weisband, **a.g.e.** s.9, Cemil Koçak, **a.g.m.** , S. 8 Aralık- Ocak 1984-1985, s. 12, Baskın Oran, **a.g.e.** s.387

⁷⁹ Edward Weisband, **a.g.e.** s.9

⁸⁰ Cumhuriyet, 25 Aralık 1943

Sovyetlere saldırmayla kurtuldu. Ancak, bu defada 1943 Stalingrad zaferinden sonra, Sovyetler tarafından ‘kurtarılmaktan’ endişe duymaya başladı.⁸¹

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında Türk dış politikasını belirleyen, İsmet İnönü, Fethi Okyar, Numan Menemencioğlu, Fevzi Çakmak, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Şükrü Saracoğlu gibi simalar, Osmanlı son dönemi mirası içinde yetişmiş ve dönemin özelliklerini taşıyorlardı. Ancak kendisini Osmanlı döneminin devamı olarak görmeyen Selim Deringil bu kadro için :“*reddediş içinde süreklilik*” ifadesini kullanıyordu. Bu sürekliliğin en iyi ifadesini “*Batı’ya güvensizlik*” tabiri ile tanımlarken, bu özelliklerin de “*devşirilerek*” kendilerine miras kaldığını belirtiyordu.⁸²

Osmanlı-Cumhuriyet kadroları arasındaki bu ilişkiyi Gazi’nin poker ve sofralar arkadaşı İngiliz sefiri Sir Percy Loraine: “*Hasta adam öldü. Ama arkasında bir çok dinç evlat bıraktı.*” şeklinde tanımlıyordu. Loraine, yeni Türk devletinin yöneticilerini Osmanlı varisleri olarak görse de amaçlarının yıkılmakta olan bir imparatorluğunkinden farklı olduğunu da görmüştü; “*Türkiye’nin ne yitirecek ikinci bir imparatorlukları vardır, ne de böyle bir imparatorluğu yaratma istekleri.*”⁸³ Avrupa’da küçük büyük birçok ülke savaş katılırken, 24 Ağustos 1943’de Falih R. Atay, “*Harbe Nasıl Girmedik?*” başlıklı makalesinde Türkiye’nin savaşın dışında kalmasını şu şekilde özetliyordu:“*Vatanı bir defa verdikten sonra geri almanın pahasını bilen bir nesiliz.*”⁸⁴

Savaş süresince gerek parti içinde gerekse siyasal çevrelerde bazen Müttefik bazen de Mihver yanlısı kişiler bulunmuş olsa da hiçbiri tek başına siyasal bir güç oluşturamadı. Savaşın gidişine göre şekil değiştiren tutumlar görünse de İsmet İnönü, dönemin dış politikasında mutlak söz sahibi oldu. Dış politikadaki bu “*monolitik*” yapı farklı düşüncelerin etkinliğini en aza indirdi.⁸⁵ İsmet İnönü, sadece dış politikada değil ülke ile ilgili her türlü politikada belirleyici oldu. Frederick Frey’in deyişiyle “*iğneleyici bir gözle bakılırsa, İnönü’nün İnönü’den başka kimsesi yoktu.*” Mili Şef, hükümetin çarklarını sıkı bir şekilde denetim altına almıştı.⁸⁶

⁸¹ Baskın Oran, **a.g.e.** s.394, Zafer Toprak, **a.g.m.** s.75

⁸² Selim Deringil, “*II. Dünya Savaşı ve Türkiye Hasta Adam’ın Dinç Evlatları*”, **a.g.m.** s.76

⁸³ Selim Deringil, **a.g.e.** s.2-3

⁸⁴ Ulus, 24 Ağustos 1943

⁸⁵ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası*” **a.g.m.** s.13

⁸⁶ Edward Weisband, **a.g.e.** s.20, Baskın Oran, **a.g.e.** s. 398

Şevket S. Aydemir, İsmet İnönü'nün tarihsel misyonunu “*şartların getirdiği adam*”⁸⁷ olarak, Halide Edib Adıvar ise, “*mevcut kriz içinden Türkiye’yi geçirme görevine daha uygun birini tasavvur etmek güç*” şeklinde tarif ediyordu.⁸⁸ Baskın Oran’da, ülkesini savaş dâhil olmaktan kurtaran İsmet İnönü için “*bir ihtiyat ve dengeler üstadı*” ifadesiyle kullanmaktaydı.⁸⁹

Şevket S. Aydemir, bir gemiye benzettiği Türk Devleti’nin dümenini elinde bulunduran İsmet İnönü için: “*İkinci Dünya Savaşında, bu dümenin başındaki yol arayıcılık, yön tayin edicilik ve karar vericilik başarısı, onun hayat hikâyesinin en enteresan hikâyesidir. ...gemisini, sert ve çeşitli yönlerden, hepsi de ters esen fırtınalar arasında bir savaş kayasına parçalamadan selamet kıyısına ulaştırışındaki insanüstü sabır, sükûnet ve direniş gücü*” ile “*onun en az Lozan başarısı kadar, hatta ondan daha ileri bir değer*” taşıdığını söylemektedir.⁹⁰

Türkiye’nin, dış politikada aldığı kararlar, II. Dünya Savaşı’nda sadece Türkiye’nin değil diğer ülkelerin de kaderine yön verdi. Şevket S. Aydemir göre, Hitler’in, Stalin ile ittifakı sırasında Müttefik devletlerin, Türk hava sahası üzerinden Bakü petroleri ve Batum rafinerilerini bombalama istekleri, İsmet İnönü tarafından kabul edilmiş olsaydı savaşın seyri değişebilirdi. Mayıs 1942’de İngiliz savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazları’ndan, İngiliz uçaklarının Türkiye hava üstlerini kullanma planı tutsaydı, Almanya daha kısa sürede yenilirdi. Elbette bu planın sonucu Türkiye’nin önemli şehirlerinden geriye birer harabe kalırdı.⁹¹

1.2 II. Dünya Savaşı’ndan Önceki Gelişmeler

Kurtuluş Savaşı sırasında Türk-Sovyet yakınlaşması Moskova Dostluk Antlaşması ile başlamış, Lozan Antlaşması’ndan sonra da bu ilişki sürmüştür.⁹² 1930’a kadar İngiltere ve Fransa ile de sorunlar çözülmüştür.⁹³ Almanya’nın 1933 yılından sonra Versailles Antlaşması’nı ihlal etmesi Batılı devletleri, Alman tehlikesi ile karşı karşıya bıraktı. 1936 yılında kurulan Berlin-Roma işbirliği bu tehlikenin

⁸⁷Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.13

⁸⁸Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası*” **a.g.m.**, s.12

⁸⁹Baskın Oran, **a.g.e.**, s.398

⁹⁰Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.154

⁹¹Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.s.154-155

⁹²Selim Deringil, **a.g.e.** s.69

⁹³Doç, Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.140, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.147

artmasına neden oldu. Ancak geçmişinde Milli Mücadele ve Serves Antlaşması gibi anıları saklayan Türkiye’de büyük bir korku yaratmadı.⁹⁴Türkiye, Almanya’nın 15 Mart 1939 yılında halkın büyük bölümü Alman olmayan Çekoslovakya’yı işgal etmesine kadar, bu ülkenin yayılmasını haklı buldu.⁹⁵Türkiye için asıl sorun, Berlin-Roma işbirliğinin, kendisine yönelen İtalyan tehlikesini artırıp artırmayacağı oldu.⁹⁶

Çünkü Türkiye’nin Lozan Antlaşması’ndan sonra bir türlü uzlaşmadığı devlet İtalya idi. İtalya’nın Akdeniz’de yarattığı tehdit, 1928 yılında imzalanan dostluk antlaşmasına rağmen, Türkiye’nin bu ülkeye tam olarak güvenini sağlamadı.⁹⁷ Özellikle Mussolini’nin her fırsatta dile getirdiği Akdeniz “*Mare-Nostrum*” (Bizim Deniz) söylemi Türkiye’yi kaygılandırıyor.⁹⁸ İtalya, 1935 yılında Habeşistan’ı işgal ederek doğuya yöneldi. Nitekim Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Mendep Boğazı’nda etkili olmaya başlaması Türkiye’nin dış politikasına yön veren başlıca etken oldu.⁹⁹

Bu durum Türkiye’nin, Sovyetler Birliği yanında, önemli bir deniz gücüne sahip başka bir müttefik bulmasını gerektiriyordu.¹⁰⁰ İtalya’nın Akdeniz’e yönelik bu tutumu İngiltere’ye karşıda meydan okuma sayıldığı için, İngiltere ile Türkiye’yi birbirine yaklaştırdı.¹⁰¹1934 yılı sonunda başlayan bu ilişki, 1930’lu yılların sonuna doğru iyice gelişti. Ancak İtalya’yı tamamen kaybetmek istemeyen İngiltere, Türkiye’ye açık destek vermediği için bu yakınlaşma bir sonuca ulaşmadı. İngiltere, bu desteğin “*sağlayacağı avantajları istemekle birlikte bu desteğin doğuracağı tehlikeleri göze*” almakta tereddüt yaşadı.¹⁰²

Türkiye, İngiltere ile yakınlaşırken Sovyetler Birliği’nden kopmayı düşünmüyordu.¹⁰³Türk Hükümetine göre, İngiltere’ye yakınlaşmak Kurtuluş Savaşı’ndan beri dostluk kurmuş olduğu Sovyetlerle ilişkileri bozacak bir etki

⁹⁴ Doç, Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 141

⁹⁵ Edward Weisband, **a.g.e.** s.25

⁹⁶ Doç, Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 141

⁹⁷ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.147

⁹⁸ Selim Deringil, **a.g.m.** s.23, Baskın Oran, **a.g.e.** s.415

⁹⁹ Şükrü, S. Gürel, **a.g.m.** C.2, s.530, Edward Weisband, **a.g.e.** s.25, Doç, Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 140

¹⁰⁰ Doç, Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 140

¹⁰¹ Baskın Oran, **a.g.e.** s.273, Doç, Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.140

¹⁰² Baskın Oran, **a.g.e.** s. 274, Selim Deringil, **a.g.e.** s.70

¹⁰³ Doç, Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.140

yaratmayacaktı. Alman ve Japon baskısı nedeniyle Sovyetler Birliği'nin batıya yönelmesi, Türkiye'nin bu konuda umutlanmasını sağladı.¹⁰⁴

Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın yayılcı politikalarına rağmen 1937'de İngiltere Hükümeti “*yatıştırma politikası*” izlemeye çalıştı. Yeni bir savaş istemeyen İngiliz kamuoyu da Almanya'ya karşı bu politikanın uygulanmasından yanaydı. İngiltere'nin bu yaklaşımı, Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı değiştirmeye yönelik politikasını hızlandırdı.¹⁰⁵ Almanya 12 Mart 1938'de Avusturya'yı topraklarına dâhil etti,¹⁰⁶ ardından 29 Eylül 1938'de Çekoslovakya'daki Südet bölgesi için taleplerini Münih Konferansı'nda İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirdi.¹⁰⁷ Yunus Nadi “*Harb Harablığı*” başlıklı makalesinde bu iki ülkenin Alman isteklerini kabul etmesini barışa hizmet olarak değerlendiriyordu. Almanya ile anlaşma zemini yarattığı için İngiltere Başbakanı Çemberlayn için “*sulhun ileri ve yüksek kıymetini çok derinden anlamış bir*” adamdır diyordu.¹⁰⁸ İngiltere ve Fransa'nın bu tutumlarının altındaki asıl niyet Almanya'nın düşmanlığını Sovyetler Birliği'ne çevirmektir.¹⁰⁹ Bu tavize rağmen 1939 yılında Almanya'nın Çekoslovakya'yı tamamen işgal etti. Böylece Alman yayılma politikasının, “*Tek Ulus-Tek Devlet*” aşamaları tamamladı. Son aşama “*Hayat Sahası*” politikası uygulamaya başlandı.¹¹⁰

Bu gelişmelerin Türkiye'deki yankıları şu şekilde oldu. Sabiha Sertel anılarında, yer verdiği gibi *Tan* gazetesinde Münih Antlaşması'nın sorunları çözülemediğini, aksine barışı “*pamuk ipliğine*” bağlı bir hale getirdiğini belirtir. Sertel'e göre, “*faşistlere*” verilen tavizler, barışı kurtarmadığı gibi, Hitler'in savaş emellerini de körüklüyordu.¹¹¹ Nadir Nadi'de, anılarında Münih Antlaşması'nı Batılı devletlerin büyük hatası olarak değerlendiriliyordu.¹¹² *Cumhuriyet* gazetesinin o günlerdeki yaklaşımı Almanya'yı destekler nitelikte oldu. Gazetede yapılan yorumlarda, bu bölgelerin Alman egemenliği altına girmesi, bu ülkenin silahlanmasının bir eseri olarak değerlendiriliyordu. *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı

¹⁰⁴ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Asistan Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.147

¹⁰⁵ Baskın Oran, **a.g.e.** s. 274

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 1 Ocak 1939, Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s.277, Georges Langlois, **a.g.e.** s.235

¹⁰⁷ Cumhuriyet, 30 Eylül 1938, Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s.286, Georges Langlois, **a.g.e.** s.235

¹⁰⁸ Cumhuriyet, 30 Eylül 1938

¹⁰⁹ Paul Kennedy, **a.g.e.** s. 397, Baskın Oran, **a.g.e.** s.408

¹¹⁰ Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer, Asistan Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.148

¹¹¹ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s.213

¹¹² Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 22

köşede¹¹³*imzasız makalede Münih Antlaşması için “*Edebi Sulh Misakı*” yorumu yapıyordu. Almanya’nın silahlanma sayesinde altı ay gibi kısa sürede 10 milyondan fazla nüfusun yaşandığı değerli toprakları kazandığının altı çiziliyordu. Yazara göre, “*Altı ay içinde, yalnız silah şakırtıları ile bu iki kansız zafer, hakikatten parlaktır ve pek iyi bilmiyorum amma, tarihte emsali yoktur;*” Üstelik “*Hitler... İngiltere ile Fransa’nın öyle kolay harbi göze aldramayacaklarını da ispat etmiştir.*”¹¹⁴ Peyami Safa, Münih Antlaşması’nı “*Münih’te sulhun kurtarılması işi bitmiş değil, sadece başlamıştır.*” sözleriyle barış için atılmış bir adım olarak yorumluyor,¹¹⁵ Almanya’ya tavizler verilmesini doğru buluyordu:“*Avrupa kapitalizmini bir kasa şeklinde gözünüze getiriniz. Bu kasanın en büyük iki sahibi Fransa ve İngiltere ve en büyük bekçisi Mussolini ile Hitler’dir... Fransa ve İngiltere, sahip oldukları kasanın bekçilerini öldürmektense, pazarlık yolu ile onların istediklerini asgariye indirerek tatmin etmeği daima tercih edeceklerdir. Çünkü harb, kapitalizmin en büyük düşmanı tarafından bu kasanın yağma edilmesile neticelenebilir. Avrupa kapitalizmine göre, anahtar Daladier ve Chamberlain’in elinde bulunmak şartile Mussolini’den ve Hitler’den daha yiğit bekçi bulmak mümkün değildir.*”¹¹⁶Nadir Nadi’ye göre son Avrupa krizi olan Südet sorununda savaşı engelleyen Berlin-Roma işbirliği olmuştu. Nadi’ye göre bu mihver olmasaydı ve işimiz Miletler Cemiyeti’ne kalsaydı savaş kaçınılmazdı.¹¹⁷

Abidin Daver, gelişmeleri daha tarafsız bir yaklaşımla ele almaya çalışıyor, yeni yıla girerken “*1939’da Harb Olacak mı?*” diye soruyor ve şöyle yanıtlıyordu: “*Bir zamanlar Almanya zayıf olduğu için harb olmuyordu. Şimdi ise Fransa ve İngiltere zayıf düştükleri için harb olmuyor. Fakat Almanya ve İtalya’nın fırsat bu fırsattır; hasımlarımız daha kuvvetlenmeden, mesela, İngiltere Çemberlain’dan daha enerjik bir başvekil idaresine geçip, mecburi askerlik hizmetini kabul etmeden bütün isteklerimiz kabul ettirelim, diyebilir. İşte o vakit harb olabilir. Dediğimiz gibi, bugünkü vaziyette harbe ve sulha Berlin-Roma mihveri hâkimdir.*”¹¹⁸

¹¹³ * Gazetenin tüm yazarlarına açık bu köşede çıkan yazılar imzasız yayınlanırdı.

¹¹⁴ Cumhuriyet, 5 Ekim 1938

¹¹⁵ Cumhuriyet, 1 Ekim 1938, Cumhuriyet, 6 Ekim 1938

¹¹⁶ Cumhuriyet, 6 Nisan 1939

¹¹⁷ Cumhuriyet, 4 Ekim 1938

¹¹⁸ Şerafettin Pektaş, a.g.e. s.91

Cumhuriyet'te 17 Ocak 1939'da *Hem Nalına Hem Mihına* köşesinde "Merhametten Müstemleke Verilmez" başlıklı makalede, şu görüşe yer veriliyordu: "Almanya eski müstemlekelerinin geri verilmesini istiyor, hakkıdır; fakat siyaset âleminde hakkı tanımak için ona kuvveti de yaver yapılmalıdır ki netice çıkabilsin. Onun içindir ki Almanya bu kuvveti temine çalışıyor ve ergeç muvaffak olacağı benziyor."¹¹⁹

Nadir Nadi, aleyhinde yapılan "propagandalara rağmen, Nasyonal Sosyalist Almanya'nın hakiki milletler için bir tehlike" oluşturmadığını aksine "dâhilde komünizm ve anarşiyi temizlemiş, milli birliği kurtarmış bir Almanyanın Avrupada da bir ahenk unsuru olabileceğine kaniiz" diyordu.¹²⁰ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Almanya'nın, Avusturya ve Çekoslovakya'yı işgal etmesini Türkiye için bir tehlike olarak görmediği gibi Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge unsuru olarak desteklenmesini gerekli görüyordu.¹²¹ Üstelik Almanya'yı Versailles Antlaşması'ndan dolayı haklı görüyor ve destekliyordu: "O zaman, mağlub Almanyaya o kadar fena muamele edilmeseydi Alman milletinin içinde sönmez bir intikam ateşi yıkılmamış olurdu; Hitler de, bütün bu milleti, bu ateşi körükliyerek ayaklandırmaya imkân bulamazdı."¹²² Nadir Nadi'nin bu bakış açısı bu dönemde *Cumhuriyet* gazetesini de genel yaklaşımını yansıtıyordu.

İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmesi, Almanya'nın bu duruma göz yumması ve Polonya'ya yönelik tehditlerini arttırması, Türkiye için İtalya gibi Almanya'nın da tehlike oluşturmasına neden oldu.¹²³ 1939 yılının kış aylarında Türk dış politikasında izlenmesi gereken yol basit görünüyordu. Mihver devletlerin Avrupa ve Balkanlarda yayılmasına karşı Türkiye'nin yapması gereken Batılı müttefik devletler ve Sovyetler Birliği'nin "görünürde kurmaya çalıştıkları" bloka katılmak ve bu blokun kurulmasında katkı sağlamaktı.¹²⁴

Böylece Türkiye, Batılı müttefik devletlerle ve Sovyetler Birliği arasında "barış cephesi" kurma girişimlerini hızlandırdı. İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluğu saldırması yayılmacı bir devletin Avrupa'da güç kullanmaya başladığını

¹¹⁹ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1939

¹²⁰ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1939

¹²¹ *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1939

¹²² *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1939

¹²³ *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1939

¹²⁴ Baskın Oran, *a.g.e.* 274, Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası" *a.g.m.* s.15

gösterdi.¹²⁵ 21 ve 23 Nisan'da *Cumhuriyet*'e çıkan başmakalelerde artık II. Dünya Savaşı'nın kaçınılmaz olduğu belirtiliyordu.¹²⁶

Bu durum üzerine İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939'da bir saldırı durumunda Yunanistan ve Romanya'ya tek taraflı güvence verdi. İngiltere aynı teklifi Türkiye'ye de yaptı.¹²⁷ Türkiye bu teklife, 15 Nisan'da verdiği cevapta İtalya'nın kendisi için de bir tehdit olduğunu kabul ediyordu. Ancak tek taraflı garantiyi güvenliğini sağlamaktan uzak görüyordu.¹²⁸ Türkiye garantinin bir ittifak ilişkisi içinde olmasını istedi. Çünkü Türkiye bu garantiyi kabul etmekle Mihver devletlere açık cephe almış olacak ve savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı. Buna karşın, İngiltere'nin olası bir saldırı da nasıl bir yardım sağlayacağı açık değildi. Türk-İngiliz görüşmeleri bu doğrultuda başlamış oldu.¹²⁹

Türkiye, 13 Nisan'da İngiltere'nin yaptığı garanti teklifini Sovyetler Birliği'ne bildirdi. Türkiye, bu konuda Sovyetler Birliği'nin görüşünü almak istiyordu. Buna karşılık Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov cevabı: "*Balkanlar ve Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan yeni durum çerçevesinde, iki ülke arasında dayanışma yapılmasını, bir saldırıya karşı alınması gereken tedbirlerin görüşülmesi*" şeklinde oldu.¹³⁰ Nisan sonunda Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan yardımcısı Potemkin, Türk-Sovyet antlaşması konusunda görüşmek için Ankara'ya geldi. Ancak bu görüşmelerde bir sonuç alınamadı. Türkiye, İngiltere ile yapılacak antlaşmanın, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni birbirine bağlayacağını düşünüyordu. Ancak Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı kendi üzerine yönelttiğini düşünerek, yaklaşan savaşta zaman kazanmak amacıyla Almanya ile antlaşma yapmanın yollarını aramaya başlamıştı.¹³¹

Almanya ise Türkiye'nin İngiliz cephesine katılmasına engel olmak için Ankara büyükelçiliğine "*en kuvvetli*" diplomatı olan Franz Von Papen'ni atamıştı.¹³² Almanya, Batılı güçlerin Romanya'ya yapacakları yardım için Boğazları

¹²⁵ Baskın Oran, **a.g.e.** 274

¹²⁶ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.22

¹²⁷ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** 142, Baskın Oran, **a.g.e.** s.275, Nadir Nadi, **a.g.e.** s.23

¹²⁸ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.142-143, Baskın Oran, **a.g.e.** 275

¹²⁹ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.142-143

¹³⁰ Baskın Oran, **a.g.e.** s.415

¹³¹ Baskın Oran, **a.g.e.** s. 275

¹³² Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.143, Baskın Oran, **a.g.e.** s.415, Süleyman Seydi, "*1940'larda Ankara'da İstihbarat Savaşları*" **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak 2004, s.121

kullanmasından endişe duyuyordu. Bu nedenle Türkiye'yi Batı cephesinden ayırmak, en azından tarafsız kalmasını sağlamak ve nihai ittifakın imzalamasını engellemek istemişti.¹³³ Nadir Nadi'ye göre Von Papen'in Ankara Büyükelçisi olarak atanması Almanya'nın Türk dostluğuna verdiği değeri gösteriyordu.¹³⁴ Sabiha Sertel ise anılarında Papen'in Ankara büyükelçisi olarak atanmasını şüphe ile karşıladığını ve iyi niyet taşımadığını aktarıyordu.¹³⁵ Papen, Türk-İngiliz deklarasyonu imzalanacağını öğrendiğinde bunun savaş ihtimalini artıracaklarını söyleyerek Türkiye'yi vazgeçirmek istedi.¹³⁶ Buna karşı Türkiye'nin cevabı, deklarasyonun İtalya'nın Arnavutluğa yapmış olduğu tecavüz nedeniyle imzalandığı ve artık geri dönülmeyeceği şeklinde oldu.¹³⁷

Türk-İngiliz görüşmeleri, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile askeri ittifaka yönelik bir ortak bildiri ile sonuçlandı. Ankara ve Londra'da aynı zamanda yayımlanan ortak bildiriye göre iki devlet, hiçbir devlete karşı olmayan bir savunma antlaşması hazırlandığını ilan ediyorlardı. Bu antlaşma imzalanıncaya dek Akdeniz'in güvenliği tehlikeye düşerse, işbirliği yapmaya başlayacaklarını açıklıyorlardı.¹³⁸ Hatay sorununun tamamen çözülmesinin ardından da Fransa ile 23 Haziran 1939'da aynı nitelikte bir bildiri yayınlandı.¹³⁹

Görüşmeler sırasında İngiltere, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açacak saldırı durumunda, karşılıklı yardımı ön gören üçüncü maddenin Balkanlar için de geçerli olmasını istedi. İngiltere'nin bu isteği, Romanya'ya verdiği garanti nedeni ile bu ülkeye yardıma gidecek olursa, Boğazları kullanmak zorunluluğundan kaynaklanıyordu.¹⁴⁰ Montreux Sözleşmesi'ne göre, muhriplerin Boğazlardan geçişi sınırlı idi. Hâlbuki mukavelenin yirminci maddesine göre, Türkiye muharip olursa, Boğazlardan geçiş Türkiye'nin arzusuna bağlıydı.¹⁴¹ Ancak Türkiye Sovyet saldırısına karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edemedi.¹⁴² Deklarasyonun

¹³³ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.147

¹³⁴ Cumhuriyet, 27 Nisan 1939

¹³⁵ Sabiha Sertel, **a.g.e.** s.

¹³⁶ Baskın Oran **a.g.e.** s.417

¹³⁷ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.s.145-146

¹³⁸ Şükrü, S. Gürel, **a.g.e.** s.530, Nadir Nadi, **a.g.e.** s.22, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 144, İsmail Soysal, **a.g.e.** s.600

¹³⁹ Şükrü, S. Gürel, **a.g.e.** s.530, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 145

¹⁴⁰ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 144

¹⁴¹ İsmail Soysal, **a.g.e.** s. 516, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 144

¹⁴² Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 144-145

altıncı maddesinde sadece, Balkanlarda güvenliğin sağlanması için iki hükümetin danışma halinde oldukları bildiriliyordu.¹⁴³

Türk-İngiliz deklarasyonunun yayınlandığı gün Başbakan Refik Saydam TBMM’de yaptığı konuşmada, Türkiye’nin tarafsızlık politikasını terk etmesinin nedenini şu şekilde açıklıyordu: “*Fakat hadisetin Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz, kendini ciddi bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyet tehlikeli tesadüflere maruz bırakmazsınız lakayit ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olmayacağı kanaatine varmıştır. ...sulh için birleşen memleketlerle harbi göze alarak sulh gayesine teşriki mesai etmekte bulmuştur.*”¹⁴⁴

Sovyetler Birliği, görünüşte ortak deklarasyondan memnun kalmakla beraber Türkiye’nin fazlaca İngiltere ve Fransa etkisine girmiş olmasından rahatsızlık duyuyordu. İtalya ise bu yakınlaşmayı doğrudan kendisine yönelik olarak algılamış ve Oniki Ada’nın tehlikeye düştüğünü ileri sürerek 20 Mayıs’ta Almanya ile askeri ittifak imzalayarak savaşta cephesini açıkça ortaya koymuştu.¹⁴⁵

Türk-İngiliz görüşmelerinin başladığı Nisan ayı ortasında Moskova’da İngiliz- Fransız ve Sovyet müzakereleri de başladı.¹⁴⁶ Ancak bu görüşmeler sürerken Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa’ya güvenmediğinden ve batı sınırlarının güvenliğini sağlamak için 23 Ağustos 1939’da Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzaladı.¹⁴⁷ Bu gelişme Almanya’nın konumunu güçlendirdiği gibi Polonya yüzünden başlayacak savaşı da kaçınılmaz hale getirdi.¹⁴⁸

Nadir Nadi’nin “*mantık ve realite*” dışı olarak gördüğü bu gelişme, dünyada ki beklentileri alt üst etmişti.¹⁴⁹ Cemil Koçak, bu Pakt’ın imzalanmasını, bütün dünyanın beklentisinin aslında gerçekçi olmadığı şeklinde yorumluyordu.¹⁵⁰ Sovyetler Birliği ve Almanya arasındaki bu yakınlaşma tüm Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de şaşkınlık ve tedirginlik yarattı.¹⁵¹ *Ulus* gazetesinde Falih R. Atay,

¹⁴³ İsmail Soysal, **a.g.e.** s. 601

¹⁴⁴ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Yayınevi, 2004 İstanbul, s.403

¹⁴⁵ Baskın Oran, **a.g.e.** s.417

¹⁴⁶ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.s.145-146

¹⁴⁷ Paul Kenndy, **a.g.e.** s.399, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s. 299

¹⁴⁸ Paul Kenndy, **a.g.e.** s.399

¹⁴⁹ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.31

¹⁵⁰ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası*” **a.g.m.** s.15

¹⁵¹ Bağış Erten-Görkem Doğan, **a.g.m.**,s. 504, Baskın Oran, **a.g.e.** s.415

Alman-Sovyet Paktı'nın imzalanmasına tepkisini “*derin bir hayret*” ve “*darbe tesiri*” sözleri ile ifade ediyordu.¹⁵² *Vakit* yazarı Asım Us'un bu gelişme karşısında değerlendirmesi şu şekilde oldu: “*Avrupa'nın şu beş on senelik tarihi bize gösterdi ki, söze sadakat, prensip, ideoloji gibi sözler sadece saf milletleri aldatmak içindir... İcabında maddi menfaatler için feda edilemeyecek aht, prensip, ideoloji yoktur.*”¹⁵³ Peyami Safa, II. Dünya Savaşı başladıktan sonra yazdığı makalede: “*Demokrat veya sosyalist, bütün eski ölçülerin iflas ettiği bir dünya içindeyiz: Artık ne Milletler Cemiyeti, ne de Enternasyonal marşı!*” sözleriyle bu beklenmedik gelişmeyi işaret ediyordu.¹⁵⁴

Türkiye, bu gelişme karşısında tam anlamıyla bir yol ayrımında kaldı. “*Barış cephesi*” artık uygulanamaz hale gelmişti. Böylece, Türkiye'nin uzun zamandır kurmaya çalıştığı “*ittifak sistemi*” de ikiye ayrılıyordu. Biten “*dostluk*” ilişkilerinin sonunda herkes birbirini suçlarken, Türkiye bir yanda Batılı müttefikler, diğer yandan Almanya ile anlaşmış olan Sovyetler Birliği arasında kalmıştı.¹⁵⁵ Bu durumda, Türk yöneticilerin önünde iki seçenek bulunuyordu: Sovyetlerden ayrılarak ya İngiltere'ye yaklaşılabilecek, ya da zorda olsa İngiltere ile Sovyet Birliği'ni bağlaştırmaya çalışılacaktı.¹⁵⁶ Türkiye bu yol ayrımında ilke olarak Batılı müttefiklerin yanında yer almayı kabul ettiyse de, Sovyetler Birliği'ni de tamamen dışarıda bırakmak istemiyordu. Sovyetler Birliği ile uzlaşma ve antlaşma yolları aradı. Ancak bunun ne denli zor bir iş olduğunun da farkındaydı.¹⁵⁷

1.3 Türkiye'de Savaşa İlk Tepkiler

Almanya, Polonya'ya saldırdığı gün Abidin Daver, “*Sulh Köprüleri Yıkıldı Amma*” başlıklı makalesinde halen barışın sağlanabileceğini umuyordu: “*Bereket versin ki vaziyet 1914'teki gibi değildir. O zaman, iki taraf da harpten korkmuyor,*

¹⁵² Cemil Koçak, **a.g.e.**, C.I, İstanbul 2008, s.258

¹⁵³ Selim Deringil, **a.g.e.** s.79

¹⁵⁴ Cumhuriyet, 19 Ekim 1939

¹⁵⁵ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası*” **a.g.m.** s.16

¹⁵⁶ Şükrü, S. Gürel, **a.g.m.** s.531, Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası*” **a.g.m.** s.16

¹⁵⁷ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası*” **a.g.m.** s.17

harb istiyordu... Şimdi ise... Evvela, yalnız bir taraf harb istiyor: yahut istiyor görünüyor."¹⁵⁸

Peyami Safa ise, aynı gün “*İki Eylül Arasında Fark*” başlıklı makalesinde savaşı kaçınılmaz görüyordu. Ona göre; 1938’in Eylül ayında Almanya’nın Südet bölgesi için taleplerini kabul eden İngiltere ve Fransa’nın 1939’un Eylül ayında Almanya’nın Danzing bölgesi için taleplerini kabul etmelerini imkânsızdı. “*Buna karşı biri zayıf, öteki zaruri iki çare görüldü. Biri insanca ve kardeşçe, son müşavere; öteki de, harb. İki eylül arasındaki fark da bu...*”Salahedin Gögör ise “*Harb mi, sulh mu?*” başlıklı makalesinde, Berlin ve Londra arasında uçuşan haberlerin yarattığı rahatsızlığı dile getiriliyordu.¹⁵⁹

Saldırmazlık paktının, Alman ve Sovyet meclislerinde onaylanmasından bir hafta sonra 1 Eylül 1939’da Almanya Polonya’ya saldırdı. Böylece altı yıl sürecek olan II. Dünya Savaşı başlamış oldu.¹⁶⁰ *Tan* gazetesi, savaşın başlamasını “*Almanya Polonya’ya İstilaya Başladı*”¹⁶¹ başlığı altında verdi. Hüseyin C. Yalçın *Yeni Sabah*’ta Almanya’nın Polonya’ya saldırısını “*Vahşi ve Barbar Suikast*” olarak niteliyordu: “*Bütün beşeriyetin nefret ve istikrahla karşıladığı bu harp muhakkak ki Almanya’nın mağlubiyeti ve Nasyonal Sosyalizm kâbusunun ezilmesiyle bitecektir.*”¹⁶²

II. Dünya Savaşı’nı, *Cumhuriyet* gazetesi “*Nihayet Harb Başladı*” başlığını kullanarak duyurdu. Savaşın başlaması ile ilgili yapılan yorumlarda temkinli bir hava hâkimdi. Yunus Nadi, “*Avrupa Harbi Patlak Verdi*” başlıklı makalesinde açık bir şekilde Almanya karşıtı görünmüyordu. Alman taleplerinin Polonya ve Müttefik devletler tarafından kabul edilmeyeceği için, durumun buraya varmasını kaçınılmaz ve müzakere edilemez görüyordu. Nadi’ye göre İngiltere ve Fransa’nın da Almanya’ya savaş açması an meselesiydi: “*Bu satırlar Cumhuriyet’te çıkıncaya kadar İngiltere ve Fransa’nın Almanya’ya savaş ilan etmeleri ihtimali çok kuvvetli.*”¹⁶³

Yunus Nadi’nin aksine, Abidin Daver, Almanya’ya karşı daha net bir tutum sergiliyordu. “*Başlayan Harb Karşısında*” başlıklı makalesinde Daver, savaşı

¹⁵⁸ Cumhuriyet, 1 Eylül 1939

¹⁵⁹ Cumhuriyet, 1 Eylül 1939

¹⁶⁰ Cumhuriyet, 2 Eylül 1939, Baskın Oran, a.g.e. s.409, Prof. Dr. Fahir Aramaoğlu, a.g.e. s.304

¹⁶¹ Tan, 2 Eylül 1939

¹⁶² Yeni Sabah, 2 Eylül 1939

¹⁶³ Cumhuriyet, 2 Eylül 1939

Hitler'in iktidara geldiğinden beri tasarladığını, bu nedenle Rusya ile anlaşacağını yazıyordu. Savaşın ne kadar alana yayılacağını ve ne kadar milletin bu savaşa katılacağını kestirmenin zor olduğunu belirten Daver; "*cihan efkârı umumiyesi, sulh cephesi adile tarihe geçecek olan devletlerin tarafında*" olduğunu yazıyordu.¹⁶⁴

Savaşın çıkma nedeni olarak *Cumhuriyet* gazetesinde yapılan yorumlarda 'uluslararası güvensizlik' gösteriliyordu. Yunus Nadi'ye göre savaş "*emniyetsizlikten*" doğmuştu. Böyle bir ortamda Polonya'nın işgali bile ikinci planda kalıyordu. "*Sulhtan Önce Emniyet*" başlıklı makalesinde Nadi, barıştan önce bu güvensiz ortamın sonlandırılmasının gerektiğini vurguluyordu.¹⁶⁵ Savaşın ilerleyen aylarında bu güvensiz ortam *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede şu şekilde ifade ediliyordu: "*Bir kısım Avrupanın söz ve imza tanımayan cılk politikası karşısında şüpheye düşmemek, itimadsızlık duymamak elden gelmiyor.*"¹⁶⁶

Sovyetler ile Almanya'nın yaklaşmasından sonra Türk basınındaki temkinli hava, yerini kısa sürede Sovyetler Birliği'nin Hitler'e yeşil ışık yaktığının kabullenilmesine bıraktı.¹⁶⁷ Abidin Daver "*Başlayan Harb Karşısında*" başlıklı makalesinde, Almanya'nın Polonya ile itilafını barış yoluyla çözmesi için İngiltere'nin, Almanya nezdinde yaptığı son müdahalelerinin sonuçsuz kalmasını şaşkıncı bulmaz çünkü Hitler'i, bu işi savaşla çözmek konusunda kararlı görüyordu: "*Bu maksadla da, iktidar, mevkiine geldiği günden beri, görülmemiş bir şiddetle aleyhinde bulunduğu Sovyet Rusya ile de anlaşmıştı. Bu itibarla Alman-Sovyet âdemi tecavüz ve dostluk paktının imzalandığı andan itibaren, harb yüzde yüz muhakkaktı.*" Daver, savaşın birinci sorumlusu olarak "*düveli muazzama*" denilen devletlerin hepsine görürken, ikinci olarak Almanya ile anlaşarak cesaret veren Sovyet Rusya'yı görüyordu. İtalya ise her ne sebepten olursa olsun tarafsız kalmakla bu sorumluluktan kurtulmuştu.¹⁶⁸ Falih R. Atay da savaşın başladığı gün *Ulus* gazetesindeki makalesinde sorumluluğun bir kısmını Sovyet Rusya'ya yüklüyordu: "*Sovyetlerle Almanlar arasındaki âdem-i tecavüz paktı, Moskova'da zannedildiği gibi sulhu kurtarmamıştır, bilakis tecavüzü ve harbi teşvik etmiştir. Eğer Rusya sulh*

¹⁶⁴ Cumhuriyet, 3 Eylül 1939

¹⁶⁵ Cumhuriyet, 14 Ekim 1939

¹⁶⁶ Cumhuriyet, 8 Kasım 1939

¹⁶⁷ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.96

¹⁶⁸ Cumhuriyet, 4 Eylül 1939

bloku cephesine katılmış olsa idi, Almanya'nın bu korkunç talih tecrübesine atılacağı şüpheli idi..."¹⁶⁹

Savaş çıktığı sırada Polonya'da bulunan Nadir Nadi,¹⁷⁰ "*Almanya, Bitaraflar ve Harp*" başlıklı makalesinde Almanya'yı, Polonya saldırısına kadar sürdürdüğü davasında haklı görüyordu: "*Almanya davasına doğru yoldan başlamış, yahud, doğru başladığı davasını yanlış yola saptırmıştır. O: Müsavi haklara malik olmak istemiyorum, yarı esir bir halde yaşayamam! Diye bağıırırken ne kadar sempatik idi. Dünya efkârı umumiyesinin büyük ekseriyeti, Almanyada başarılmaya çalışan kalkınma hareketini takdirle karşılıyordu. Fakat muvaffakiyete doğru epey yaklaştığı bir sırada, birden yol değiştirerek hakkı günahsız devletlerin sırtından, hürriyeti civardaki milletlerin bahçesinden toplamaya başlayınca, Almanya dünyada huzur ve emniyeti kaldıran bir devlet haline geldi. İşte bunun içindir ki, o şimdi harb etmek istemediği halde kendisine tavassut ederek bu sıkıntılı derdine derman yetiştirecek bir dost bulamamaktadır. Almanya yalnızdır.*"¹⁷¹

İtalya'nın savaşın ilk günlerinde tarafsız kalmasından umutlanan Türk gazeteleri, İtalya'nın bu politikasını destekler nitelikte makaleler yazdılar. Örneğin, *Vakit* gazetesinde Sadi Ertem, İtalya'nın üç tarafının denizlerle çevrili olması ve Müttefik devletlerin denizlerde üstünlüğüne dikkat çekerek: "*Neticede hem aç kalacak, hem yarımada sahilleri harab olacak, hemde adalar elden gidecek, hem de müstemlekeleriyle irtibatı kesilecek...*" diyordu.¹⁷² Ancak Peyami Safa, savaşın gidişatına göre İtalya'nın tutumunun değişeceğini öngörüyordu: "*Almanya Polonya'da umduğunu ani neticeyi elde ederde muzaffer bir ordu ile Fransa üstüne yürürse Mussolini'nin sesi yükselecek...*" diyordu.¹⁷³ *Vakit*'te Asım Us da bu kanıyı taşıyan yazarlardan birisidir. Ona göre de Almanya Polonya'nın işini bitirip Balkanlara sarktıktan sonra İtalya, tarafsızlık maskesini bir tarafa atıp gerçek yüzünü gösterecekti.¹⁷⁴

Türk-İngiliz-Fransız ittifakına doğru gidildikçe *Cumhuriyet*'te Müttefik yanlısı yazılar daha fazla yer almaya başladı. Yunus Nadi, Almanya'yı "*kuvvetin*

¹⁶⁹ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.96

¹⁷⁰ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.35

¹⁷¹ Cumhuriyet, 16 Ekim 1939

¹⁷² Selim Deringil, **a.g.e.**, s96

¹⁷³ Cumhuriyet, 6 Eylül 1939

¹⁷⁴ Selim Deringil, **a.g.e.**, s. 96

fikri” İngiltere ve Fransa’yı da “*fikrin kuvveti*” olarak ifade ediyordu. Bu iki cephenin dünyayı algılama biçimi arasındaki farkı ise şu şekilde ortaya koyuyordu: “*Kuvvetin fikri küçük ve orta millet tanımayarak dünyayı nihayet tek kavmin tahakkümüne tevdi etmek istiyor. Fikrin kuvveti ise küçük, orta ve büyük milletlerin hepsinin hürriyet ve istiklal ile yaşama haklarını kabul ve müdafaa ediyor... Beşeriyet için hangi felaketlere mal olursa olsun yalnız kuvvete istinat eden her hareketin akıbeti mağlub olacağından şüphe yoktur.*”¹⁷⁵

İngiltere ve Fransa, Almanya’nın Polonya’ya saldırısından iki gün sonra, bu ülkeye savaş açtılar.¹⁷⁶ Bu gelişme savaş alanını biraz daha genişletmiş ve ateşini de biraz daha artırmıştı. Türkiye, savaş dışı kalmakla beraber ilk günlerde birtakım önlemler aldı. Türkiye’nin bu politikası savaş boyunca devam etti.¹⁷⁷

Başbakanlığın *Cumhuriyet*’te yayınlanan bildirisine göre, “*Memleketin bazı muntikalarında ihtiyat erleri bir buçuk ay talim ve terbiye için askerlik mükellefiyet kanununun 58. maddesine uyarak silah altına*” çağrılmışlardı.¹⁷⁸ Bakanlar Kurulu kararına göre palamut, tahıl, kuru bakliyat, bezelye, patates, soğan, hayvansal ve bitkisel yağlar, deri, sabun, çay, kahve, canlı hayvan, et, peynir, kâğıt, boya, kereste, yün ve iplik ihracatının denetimi Bakanlar Kurulu’na verildi.¹⁷⁹ Ayrıca Kızılay, gönüllü hasta bakıcı teşkilatı kurmak için çalışmalar başlattı.¹⁸⁰

Bu tedbirlerin alındığı günlerde Başbakan Refik Saydam, TBMM’de yaptığı konuşmada, tüm barış girişimlerine karşın başlayan harbin verdiği üzüntüyü dile getirdikten sonra Türkiye’nin başlayan savaş karşısında durumunu şu cümlelerle ifade ediyordu: “*Muharib taraflarla münasebetlerimiz normaldir ve beynelmilel münasebet kaidelerine uygundur. Almanya ile aramızda doğrudan doğruya bir siyasi ihtilaf mevzuu yoktur. Polonya ile münasebetlerimiz ise hemen daima arızasız ve dostane olmuştur. İngiltere ve Fransa ile malumunuz olan muayyen esaslarda menfaat iştirakimiz ve müşterek telakkilerimiz vardır... Komşumuz Sovyet İttihadile münasebetimiz dostanedir ve dostane kalacaktır.*” Son sözleri Meclis’te büyük alkış aldı. Bu tavır Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerinin korunması için çaba

¹⁷⁵ Cumhuriyet, 31 Ekim 1939

¹⁷⁶ Cumhuriyet, 4 Eylül 1939

¹⁷⁷ Ali Kemali Aksüt, **a.g.m.** s.93

¹⁷⁸ Cumhuriyet 9 Eylül 1939

¹⁷⁹ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.101

¹⁸⁰ Cumhuriyet, 10 Eylül 1939

harcanacağını gösteriyordu. Başbakan, Türkiye'nin aldığı tedbirler için: *"Memleketimizin aldığı askeri tedbirler, ancak ihtiyat tedbirleridir. ...Alaka ve rabitalarımızda hiçbir değişiklik yoktur. ...Memleketimizde sükûn var."* diyordu. Yunus Nadi, Başbakanın konuşmasını *"Huzur verici"* olarak görerek desteklemişti.¹⁸¹ Peyami Safa da Başbakana şu sözlerle destek veriyordu: *"Memleketin yaşadığı bu harikulade anlarda, mesuliyetini bütün hacmi içinde kavramış bir başvekilin, Milli Şeften aldığı ölçü ve istikamet şuurile söyleyebileceği şeyler ancak bu kadar mükemmel olabilirdi."*¹⁸²

17 Mart 1942'de İsmet İnönü İzmir'deki nutkunda, *"Bizi muharıplerle çatıştıracak meselemiz yoktur"* sözleriyle Türkiye'nin bitaraf kalacağını kesin ve net olarak ifade ederken diğer taraftan da savaş hazırlıklarını ne derece önemseydiğini şu cümleleriyle ifade ediyordu: *"Fakat Seferberlik durumu değişmeyecek, memleket, orduların daima ayakta hazır ve uyanık bulunacaktır. Harbden dipdiri bir millet olarak çıkacağız, mesele milletçe içeride hazır bulunmayı bilmektir."*¹⁸³

1.4 Saracoğlu'nun Moskova Ziyareti

Savaş başladığında, bir taraftan Türk-İngiliz-Fransız ittifak müzakereleri, diğer taraftan Türk-Sovyet müzakereleri devam ediyordu.¹⁸⁴ Nisan 1939'da Türk-Sovyet karşılıklı yardım antlaşması çerçevesinde yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştı. Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Trentieff, 4 Ağustos'ta Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nu ziyaret etti. Bu konuda yeniden görüşmeler başlatmak için Saracoğlu'nu Moskova'ya davet etti. Saracoğlu hükümete danışarak 10 Ağustos'ta olumlu cevap verdi. 4 Eylül'de Saracoğlu'nu yeniden ziyaret eden büyükelçi, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ilgili bilgi verdi. İki ülke arasındaki ilişkilerin değişen uluslararası ortamda yeniden değerlendirilmesi için görüşme teklifini yenilendi. Türkiye'nin bu teklif 8 Eylül'de olumlu cevap vermesi üzerine, Türk Dışişleri Bakanı Saracoğlu 15 Eylül'de resmen Moskova'ya davet edildi.¹⁸⁵

¹⁸¹ Cumhuriyet, 12 Eylül 1939

¹⁸² Cumhuriyet, 12 Eylül 1939

¹⁸³ Cumhuriyet, 18 Mart 1942

¹⁸⁴ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 147

¹⁸⁵ Baskın Oran, **a.g.e.** s.418

Daha önce Türkiye'nin, Batılı devletlerle ortak deklarasyonlarını, Potemkin memnuniyetle karşılamıştı. Türk-Sovyet dostluğunun bütün samimiyeti ile devam ettiğini belirten Potemkin aynı zamanda: “*Almanya’ya karşı mukavemet edilmesini ve Batılılar ile işbirliğine girilmesini telkin*” ediyordu.¹⁸⁶ Potemkin’in iyi niyetli açıklamalarına rağmen Ankara, 24 Ağustos Alman-Sovyet Saldırmazlık Paketi’nin yarattığı askeri ve siyasal işbirliğinin Polonya’da sonucunu somut olarak görmüştü.¹⁸⁷ Türk temsilcilerinin Moskova’ya doğru yola çıkmasından hemen önce Sovyet ordusu Polonya’ya girmişti. 17 Eylül’de Sovyetler tarafından yapılan açıklamada “*Polonya artık mevcut değildir*” deniyordu.¹⁸⁸ Türkiye, güvenliğini yakından tehdit eden bu işbirliğinden dolayı görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağını düşünüyordu. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu Moskova ziyaretinden kısa bir süre önce Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen’e, Türkiye’nin Sovyet baskısına boyun eğmektense Moskova ile savaş yapmayı tercih edeceğini ifade etmesi bunun en önemli göstergesiydi.¹⁸⁹ Papen’in Alman Dışişleri Bakanlığı’na yazdığı raporda Türk Ordusu’nun Boğazlarda askeri tahkimatını güçlendirmesi ve doğuda Sovyet sınırına yığınak yapmaya başlaması göz önüne alındığında Saracoğlu’nun mevcut şartlar altında Moskova ziyareti uzun sürecekti.¹⁹⁰

Bu çelişkilere rağmen Saracoğlu, Moskova’da İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında gerilen ilişkileri yumuşatmaya ve böylece Sovyetleri, İngiliz- Türk- Fransız ittifakına yakınlaştırmaya çabalayacaktı. Türk basını da görüşmeleri desteklediği için ılımlı bir yayın çizgisi izledi. *Vakit* gazetesinde Sadi Ertem, Saracoğlu’nun “*Potemkin yoldaş*”ın ziyaretine karşılık, Moskova’ya gittiğini yazıyor ve Moskova’da Türk-Sovyet dostluğunun pekişeceğinden söz ediyordu.¹⁹¹ Ziyaret nedeni “*iki devleti ilgilendiren meseleler hakkında görüşmek*” şeklinde ifade edilmişti.¹⁹² 23 Eylül 1939’da İstanbul’dan Odesa’ya hareket eden Dışişleri Bakanı

¹⁸⁶ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmel, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.149 Türk- İngiliz deklarasyonu görünürde Sovyetler Birliği tarafından iyi karşılanmış ve basında bu girişimi öven yazılar yayınlanmıştı. *İzvestia* gazetesi “*Türkiye ile İngiltere’nin akdetmeğe hazırlandıkları antlaşma, hiç şüphe yok ki, tecavüzün, Avrupa’nın yeni muntikalarına mani olacak yegâne müessir vasıta olan zincirin halkalarından birini teşkil etmektedir.*” Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmel, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.150

¹⁸⁷ Cemil Koçak, **a.g.e.** s.266

¹⁸⁸ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.19

¹⁸⁹ Cemil Koçak, **a.g.e.** s.266

¹⁹⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.** s.267

¹⁹¹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.90, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m** s.143-144

¹⁹² Baskın Oran, **a.g.e.** s.418, “*iki devleti ilgilendiren meselelerden kasıt Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yalnızca imzayla bekleyen ittifakı ve Sovyetler Birliğinin Almanya ile yaptığı saldırmazlık*

Şükrü Saracoğlu “Sovyetlerle aramızdaki dostluk ve emniyet hissi, arzu edileceği kadar sağlamdır” diyordu.¹⁹³

Cumhuriyet gazetesi, 26 Eylül’de Türk heyetinin “Moskova’da büyük merasimle karşılandığını” bildirdi. Ayrıca bu seyahatin dış basındaki yankılarını aktardı.¹⁹⁴ İngiltere ise Türk-Sovyet görüşmelerini kuşkuyla izliyor, görüşmelerden üçlü ittifakı engelleyecek bir sürecin başlamasından kaygılanıyordu.¹⁹⁵ Almanya’nın Moskova Büyükelçisi Shulenberg’e, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop’un 2 Ekim’de verdiği direktifler, bu endişeleri haklı çıkarır nitelikteydi. “*Rus hükümetinin o yönde (Türkiye üzerine baskı) faaliyet göstermelerine bilhassa önem vermekteyiz. Böylece Türkiye’nin Batılı devletlerle ortak savunma antlaşmalarının kesinleşmesi önlenecektir.*”¹⁹⁶

Londra’da yayınlanan *Times* gazetesinde: Türkiye’nin “*şarki Akdeniz de ve Balkanlarda tecavüze karşı koymayı İngiltere ve Fransa’ya karşı taahhüt*” ettiği hatırlatılıyordu. Bu seyahat sonunda imzalanacak Türk-Sovyet Paktı’nın “*Türkiye’nin İngiltere ve Fransa’ya karşı yaptığı taahhütlerle tenakuz etmeyeceği şartının esas tutulması*” gerektiği yazılıyordu.¹⁹⁷ Türk heyetinin Moskova’da bulunduğu sırada Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop’un Moskova ziyareti bu endişeleri daha da artırdı. *Kopenhag Tudeane* gazetesi Berlin muhabiri, Ribbentrop’un ziyaretinin fazlasıyla Türkiye ile ilgili olduğunu ifade ediyordu. Muhabire göre, “*Almanlar, Türkiye’yi İngiltere ile olan anlaşmasından vazgeçirmeğe ve kati bir taraflığı muhafaza etmeye ikna edebilecekleri umudunu*” taşıyordu.¹⁹⁸

Cumhuriyet “*Hariciye Vekilimizle Molotof arasındaki müzakereler çok dostane bir şekilde devam ediyor*” şeklinde Türk-Sovyet ilişkilerine dair haberler yayınlanmaya devam ediyordu. Görüşmelerin uzamasını ise Von Ribbentrop Polonya meselesini görüşmek üzere Moskova’ya çağrılmasına bağlıyordu.¹⁹⁹

Yunus Nadi, Osmanlı ve Rus ilişkilerinin aksine dostane gelişen Türk-Sovyet ilişkilerinin sürdürülmesinden yanaydı: “*Dünya vaziyeti çarpışlığı karşısında*

paktı idi. 1925 Türk- Sovyet antlaşmasına göre taraflar birbirlerine danışmadan başka devletlerle ittifak yapmayacaklardı.” Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e** s.151

¹⁹³ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1939

¹⁹⁴ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1939

¹⁹⁵ Cemil Koçak, **a.g.e.** s.266

¹⁹⁶ Selim Deringil, **a.g.e.** s.90, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 147

¹⁹⁷ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1939

¹⁹⁸ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1939

¹⁹⁹ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1939

Moskova müzakerelerinin müzakerecilerini biraz yorduğu görülüyor. Biz kuvvetle şunu umuyoruz ki samimi Türk-Rus dostluğu bu imtihandan muvaffakiyetle çıkacaktır: ve şimal komşumuz her zaman olduğu gibi şimdi dahi kendisiyle olan dostluğumuza en büyük kıymeti vermekte olduğumuzu takdir edecek ve bu dostluk Kara ve Ak denizlerde Balkanlarda barışın muhafazasına en tesirli hizmeti yapan bir unsur halinde bir daha yükselecektir.” Ancak görüşmelerin uzamasından Yunus Nadi’de kaygı duyuyordu. Ona göre Türkiye’nin amacı; İngiltere ve Fransa ile esasları belirlenmiş karşılıklı yardım antlaşmasının benzerini Sovyetlerle yapmaktı. Ancak Balkanların ve Karadeniz’in güvenliği için Sovyetlerle yapılan görüşmelerin İngiltere ve Fransa için sorun yaratmaması gerekiyordu. Çünkü *“Türkiye tedbirlerini dostlarıyla hiçbir tezat ve tenakuza düşmeden almakta çok açık ve samimidir.”* diyordu.²⁰⁰

Paris’te yayımlanan *Ordre* gazetesi, Türk-Sovyet görüşmelerinin Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa arasında bir köprü oluşturacağını ve Türkiye’nin bu köprünün bağlantı noktasını teşkil edeceğini belirtiyordu. Gazeteye göre, Almanya diplomatik girişimlerle bu köprünün inşasını engellemeye çalışıyordu. Ancak Türkiye’nin demokratik ülkelere karşı taahhütlerini tehlikeye düşürecek bir adım atmayacağından dolayı Almanya’nın çabası sonuçsuz kalacaktı. *“Zira doğu meselesi bütün vüs’at ve ehemmiyeti ile ortaya geldiği zaman İngiliz filusunun müzaheretindeki avantaj Ankara hükümeti için pek büyüktür”* deniyordu.²⁰¹

Savaşın beşinci haftasında dahi Türkiye, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında bir *“köprü”* görevi üstleneceğine inanıyordu. Bu tarihlerde Türkiye’nin Londra Büyükelçi Tefvik Rüştü Aras, İngiliz Enformasyon Bakanlığı yetkilisi Dr. Jackh’a Türkiye’nin Sovyetlerle İngiliz-Türk Antlaşması’na benzeyen ve onu tamamlayıcı nitelikte bir antlaşma imzalamak istediğini söylüyordu. Aras, Türkiye’nin amacını *“İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında” bir köprü oluşturmak ve böylece Hitler’i yalnız”* bırakmak olarak ifade ediyordu.²⁰²

Türk-Sovyet görüşmeleri 26 Eylül’de başladı. Türk heyetinin amacı paraf edilmiş olan Türk-İngiliz-Fransız ittifakı ile Türk-Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı noktası bulmaktı. Sovyetler Birliği’nin amacı ise Montreux’ü kendi lehine

²⁰⁰ Cumhuriyet, 6 Ekim 1939

²⁰¹ Cumhuriyet, 17 Ekim 1939

²⁰² Selim Deringil, **a.g.e.** s.s.70

değiştirmek hazırlanmış olan üçlü ittifakın içeriğini tam olarak öğrenmekti.²⁰³ İki farklı beklenti içinde olan devletlerin ortak bir zeminde buluşmaları zor görünse de Stalin tarafından ortaya konulan ilk teklifler Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya karşı taahhütlerini koruyacak nitelikteydi. Bu durum görüşmelerin sürdürülmesi için uygun görülmüştü. Saracoğlu, Ankara'nın görüşünü aldıktan sonra Türk-Sovyet karşılıklı yardım paktı oluşması için antlaşma tasarısı hazırladı. Ancak Ribbentrop'un Moskova ziyareti bu olumlu havayı değiştirdi.²⁰⁴

Von Ribbentrop 28 Eylül 1939'da Alman-Rus nüfuz alanlarını belirleyecek bir antlaşma için Moskova'ya geldi. Ribbentrop aynı zamanda Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak için Sovyetler üzerinden baskı kurmaya da çalışacaktı.²⁰⁵ Zaten 2 Eylül'de Almanya, Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması konusunda Sovyetlere resmen talepte bulunmuştu. Bu talebin amacının özellikle Romanya'ya denizden gelebilecek Müttefik yardımlarının boğazlardan geçmesini önlemektir. Nitekim Sovyetlerin bu talepten iki gün sonra 4 Eylül'de Saracoğlu'nu Moskova'ya davet ettiklerine göre amaçları da belliydi.²⁰⁶

Almanya'nın önerileri doğrultusunda hareket eden Sovyetler Birliği, Türkiye'ye kabul edilmesi zor yeni bir antlaşma metni sundu. Sunulan metinde Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasında yer alan maddelerin bir kaçında değışiklik arz ediyordu. Türkiye'nin üçlü antlaşmada yer alan Batılı devletlere '*tüm gücüyle yardım ve destek sağlanması*' öngören hüküm, '*danışma*'yı getirecek şekilde değıştirilecekti. İngiltere ve Fransa, Romanya ve Yunanistan'a verilen garantilere de Türkiye ancak '*danışma*' çerçevesi içinde katılabilecekti. Üçlü İttifak'ın ikinci protokolünün ekinde yer alan antlaşma yükümlüklerinin İngiltere-Fransa ve Sovyetler Birliği arasında çıkacak bir savaşta Türkiye'yi bağlamayacağı maddesine ilave olarak bu devletler arasında bir savaş sürdüğü müddetçe üçlü ittifak yürürlükte sayılmayacaktı.²⁰⁷

Metinde yer alan başka bir madde ise Boğazların ortak savunulması ile ilgiliydi. Ayrıca Sovyetler Birliği, Türkiye'den Karadeniz'e kıyısı olmayan

²⁰³ Baskın Oran, **a.g.e.** s.419

²⁰⁴ Prof. Dr. Ahmet ř. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.152

²⁰⁵ Prof. Dr. Ahmet ř. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.152

²⁰⁶ Baskın Oran **a.g.e.** s.419

²⁰⁷ Selim Deringil, **a.g.e.** s.92

devletlerin Çanakkale'den geçemeyeceğine dair garanti istiyordu.²⁰⁸ Bu talep 2 Ekim tarihli Ribbertrop'un telgrafında şu şekilde yer almıştı: “...Rusya Boğazlar konusundaki tutumunu göz önünde tutarsa Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya bağlanmasının zararlı olacağını anlayacaktır.” Stalin'in sunduğu metinde yer alan başka bir maddeye göre Türk-Sovyet ortak savunma antlaşması, Almanya'nın Türkiye'ye saldırması halinde geçersiz kalacaktı.²⁰⁹

Saracoğlu, kendisine sunulan taleplerden üçlü antlaşmada değişiklik öngören maddelerinin diğer taraflarla da görüşülmesi gerektiğini söyledi. Ancak Almanya ile ilgili maddeyi yapılması düşünülen Türk-Sovyet antlaşmanın varoluş nedenini ortadan kaldıracığını ileri sürerek kesin bir şekilde reddetti. Boğazlar konusundaki teklife ise çok taraflı bir konvansiyon tarafından hazırlandığı için Türkiye tarafından tek taraflı olarak değiştirilemeyeceğini ileri sürdü.²¹⁰ Devletlerin görüşmelere katılma amaçlarının farklılığı iyice ortaya çıktı, zira imzalanacak paktın ne Sovyetler Birliği'ne de Türkiye için bir kıymeti olmadığı anlaşılmıştı. Saracoğlu 17 Ekim'de Moskova'dan ayrıldı.²¹¹ 23 gün süren Türk-Sovyet görüşmeleri tüm beklentilere karşın sonuçsuz kaldı.

18 Ekim'de Başbakan Refik Saydam parti grup toplantısında görüşmelerin kesilmesinin nedeni olarak “Sovyetler Birliği'nin ileri sürdüğü tekliflerin ve ehemmiyetimiz bakımından bize verilen garantilerin, bizden istenen taahhütlere tekabül” etmediğini ileri sürdü.²¹² Başbakanın “taahhütlerimizi aştığı için kabul edilemeyen fedakârlıklar” şeklinde ifade ettiği özellikle Çanakkale Boğazı ve çevresinin ortak savunulması ile Karadeniz'e sahili bulunmayan devletlerin Çanakkale Boğazı'ndan geçemeyeceklerine dair istenen garanti, görüşmelerin kaderinde belirleyici rol oynadı.²¹³ Şevket S. Aydemir'e göre Sovyetlerin Boğazlarla

²⁰⁸ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.407, Baskın Oran **a.g.e.** s.420

²⁰⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.92

²¹⁰ Baskın Oran **a.g.e.** s.420, Selim Deringil, **a.g.e.** s.92 Molotov Moskova görüşmelerinin sonuçsuz kalmasını şu şekilde izah etmektedir. “Bahis konusu olan mesele Karadeniz ve Boğazlara ait karşılıklı bir yardım paktının akdedilmesidir. Sovyetler Birliği bu yolda akdedilecek bir paktın kendisini hiçbir zaman Almanya ile silahlı bir çatışmaya götürecektir hareketlere yol açmamayı ve savaş tehlikesi halinde Karadeniz devletlerinden sayılmayan devletlere ait savaş gemilerinin İstanbul Boğazı yolu ile Karadeniz'e geçmelerine Türkiye'nin izin vermeyeceğine dair Sovyet Rusya'nın teminata sahip olması düşüncesindedir. Türkiye Sovyetler Birliğinin bu iki maddesine ret etmiş ve böylece paktın imzalanmasını imkânsız kılmıştır.” Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.153

²¹¹ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.154

²¹² Cumhuriyet, 18 Ekim 1939, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 147, Selim Deringil, **a.g.e.** s.70

²¹³ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 147-148,

ilgili talepleri Türkiye'nin çıkarlarından çok Sovyetlerin çıkarlarına hizmet ediyordu; Sovyetler kendi güvenlik çemberini genişletecek tehlikeyi topraklarının dışında karşılama olanağı elde edecekti.²¹⁴

Üç gün olarak tasarlanmasına rağmen 23 gün süren görüşmeler Saracoğlu'na göre görüşmeden “*daha ziyade boğuşma*” şeklinde geçmişti.²¹⁵ Baştan beri iki tarafın temelde farklı politikaları, uzun süren görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştu. Türkiye'nin tam aksine Sovyetler Birliği askeri ittifakın Mihver'e değil Batılı Müttefik devletlere karşı olmasında diretmekteydi.²¹⁶ Çünkü Sovyetler uzun zamandır İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı kendi üzerlerine sevk etmesinden endişe duyuyordu.²¹⁷ Bu nedenle kendisini Mihver'e karşı askeri yükümlülük altına sokacak bir ittifaka girmek istemiyordu.²¹⁸

Görüşmelerin kesilmesine rağmen Türkiye, kuzey komşusuna ihtiyatlı yaklaşmaya devam etti. Başbakan, “*Bununla beraber Sovyetlerle olan münasebetimiz eskisi gibi dostane esaslarda devam bulunmaktadır.*” diyordu.²¹⁹ İnönü, 1 Kasım 1939'da, TBMM'nin yeni yasama yılının açılış konuşmasında, gelişmeleri şu şekilde değerlendiriyordu: “*...Hariciye vekilimiz, Sovyet hükümetinin misafiri olarak Moskova'da üç hafta kadar temas ve müzakerede bulundu. Bu müzakerelerden, eski dostumuz Sovyet İttihadile aramızda bu günkü mes'ud münasebetlerden daha ileri bir vaziyet ifade edecek bir anlaşma meydana geleceğini ümid etmiştik... Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muvafık olduğunu zannettiğimiz neticenin istihsalı, bu defa mümkün olamamıştır. Bununla beraber, bilirsiniz ki iki komşu memleket arasındaki dostluk kuvvetli esaslara müstenittir. Bu devrin muvakkat icaplarından doğan şartlar ve imkânsızlıklar bu dostluğu ihlal etmemelidir. Biz, mazide olduğu gibi atide de Türk-Sovyet münasebetlerinin dostane seyrini samimi olarak takip edeceğiz. Türkiye dostluklarına vefakâr ve taahhütlerine sadıktırlar.*”²²⁰

Hükümetin, Sovyetler Birliği'ne dostça yaklaşımı *Cumhuriyet* gazetesinde de görülmektedir. Moskova görüşmelerinin iki devletin dostluğunu pekiştirdiğini

²¹⁴ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s. 210

²¹⁵ Baskın Oran, **a.g.e.** s.422

²¹⁶ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları*” **a.g.m.**,s.17

²¹⁷ Baskın Oran, **a.g.e.** s. 418

²¹⁸ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları*” **a.g.m.** s.17

²¹⁹ Cumhuriyet, 18 Ekim 1939

²²⁰ Cumhuriyet, 19 Kasım 1939

düşünen²²¹ Yunus Nadi, Türk-Sovyet dostluğunu “*herhangi vesile ile herhangi vesikanın imzalanması imzalanmamasından müteessir olmayacak kadar*” kuvvetli görüyordu. Nadi’ye göre, Türkiye dış politikasında ne derece samimi olduğunu kendi emniyeti ile ilgili attığı adımları açık bir şekilde Sovyetlerle paylaşarak göstermişti. Görüşmelerin sonuçsuz kalmasını “*Avrupa ahvalinin geçirmiş olduğu hadiselerde aramak lazım*” diyen, Yunus Nadi, Türk Hükümetinin Sovyetler Birliği’ne karşı ihtiyatlı duruşunu devam ettirmesini destekliyordu.²²²

Selim Deringil’e göre bu ılımlı hava Türkiye’de başlayan ciddi bir tedirginliği örtme amacını taşıyordu. İki “*güçlü dostunu*” İngiltere ve Sovyetleri bir uzlaşma noktasına getirmeyi başaramamış olan Türkiye’nin bundan sonra Sovyetlere başka bir gözle bakması gerekecekti.²²³ Görünürde Türk-Sovyet ilişkilerinde herhangi bir değişim olmadığı ve olmayacağı belirtiliyorsa da İnönü artık Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde bir nitelik değişikliği olduğunu kabul etmekteydi. Bu durumda “*orta yol politikasının*” başarıya ulaşmayacağı anlaşılmıştı.²²⁴ Öyle ki, Sovyetlerin Türkiye’yi üçlü antlaşmadan vazgeçirmek istemesi, daha önce üzerinde anlaşılmış metnin dışında yeni metinler öne sürmesi ve Montreux konusunda talepleri Türkiye’nin tepkisini çekmiş, Sovyet niyetlerinden şüphe duyulmasına yol açmıştı. Bu şüphe savaş boyunca devam etti.²²⁵ Türkiye böylece Sovyetlerle olan ilişkilere azami özen göstererek Ekim ayında Türk-İngiliz-Fransız ittifakını imzaladı.²²⁶

1.5 Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı

Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında sonuçsuz kalan Moskova görüşmelerinden sonra 19 Ekim 1939’da Ankara’da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında Üçlü İttifak imzalandı.²²⁷ *Cumhuriyet* gazetesi haberi, 20 Ekim’de: “*Üç devlet arasında yapılan muahede dün akşam Ankara’da Başvekilimiz ile İngiltere ve Fransa büyük elçileri tarafından büyük merasimle imzalandı.*” başlığı altında geniş

²²¹ Cumhuriyet, 21 Kasım 1939

²²² Cumhuriyet, 19 Ekim 1939

²²³ Selim Deringil, **a.g.e.** s.70

²²⁴ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları*” **a.g.m.** s.17-18

²²⁵ Baskın Oran, **a.g.e.** s.422

²²⁶ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları*” **a.g.m.** s.17-18

²²⁷ Cumhuriyet, 20 Ekim 1939, Şükrü, S. Gürel, **a.g.m.** s.531, İsmail Soysal, **a.g.e.** s. 608, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 148

yer vererek duyurdu. Haberde ittifakla ilgili şu çarpıcı cümle yer alıyordu: “İttifakın mahiyeti sadece tedafüidir.”²²⁸

Üç devlet arasında yapılan ittifak antlaşmasının maddeleri İngiltere ve Fransa ile ilan edilen önceki deklarasyonları da kapsıyordu. Üçlü İttifak’a göre İngiltere ve Fransa bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa Türkiye tarafsız kalacak ancak bu saldırı Akdeniz’de bir savaşa yol açarsa Türkiye, Fransa ve İngiltere’ye yardım edecekti. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya’ya verdikleri garantiler yüzünden savaşa girerse, Türkiye onların yanında savaşa katılacaktı. İttifakın iki numaralı protokolüne göre, Türkiye’nin üzerine aldığı yükümlülükler onu Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya sürükleyecek olursa ittifak işlemeyecekti.²²⁹

İsmet İnönü, Üçlü İttifak’ı barışa yapılmış bir hizmet olarak değerlendirmişti: “12 Mayıs’ta İngiltere ve 23 Haziran’da Fransa hükümetleri ile kararlaştırılmış olduğu müşterek beyannameler, bu gayretin mahsulüdür. 19 Teşrinievvelde imza edilen ve bu hafta içinde yüksek tasdikinize arz edilecek olan muahede de; hiçbir devletin aleyhinde olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yettiği sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek sureti ile kendi emniyetimizi masun tutmak gayesine matuftur.”²³⁰ Şükrü Saracoğlu, Üçlü İttifak’ın 8 Kasım’da TBMM’de görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmada antlaşmanın Türkiye için ekonomik değerinin de olduğunu belirtir: “Bu muahedeyi bizim için yalnız askeri ve siyasi bir vesika telakki etmek asla doğru olmaz. Bilakis doğru olan telakki şudur ki bu siyasi vesikalar, milletimiz için, siyasi ve askeri sahalarda olduğu kadar içtimai ve iktisadi sahalarda da uzun mesut ve verimli bir devreye esaslı bir başlangıç teşkil edecektir.”²³¹

21 Ekim’de Cumhuriyet gazetesi “Ankara Paktının Akisleri” başlığı altında bu gelişmenin İngiltere ve Fransa’daki yankıları aktarılmıştı. İngiltere ve Fransa basını, Almanya’nın Moskova’daki girişimlerine rağmen antlaşmanın imzalanmasını Alman “diplomasisi için ağır” bir mağlubiyet olarak ifade ediyordu. Bu antlaşmayla “Almanya’nın orta şarki Avrupa’daki planı, yani harp planının en mühim kısmı

²²⁸ Cumhuriyet, 20 Ekim 1939

²²⁹ Cumhuriyet, 20 Ekim 1939, Şevket S. Aydemir, a.g.e. s.125, Cemil Koçak, a.g.e. s.281, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, a.g.e. s. 357

²³⁰ Cumhuriyet, 2 Kasım 1939

²³¹ Cumhuriyet, 9 Kasım 1939

mahvolmuş” deniliyordu. Ayrıca Türkiye’nin izlemiş olduğu samimi ve dürüst politika övölüyordu.²³²

Üçlü İttifak, *Cumhuriyet* gazetesindeki tüm yazarlar tarafından heyecanla desteklendi. Yorumların hepsinde Üçlü İttifak’ın barışa yaptığı ve yapacağı hizmet vurgulanıyordu. Ayrıca *Cumhuriyet* yazarlarına göre bu antlaşma Türkiye’nin savaşa girmesini gerektirmeyecekti. İttifak’ın imzalanmasını “*sulha hizmet*” olarak değerlendiren Yunus Nadi, bu yardım antlaşmasının açık şu iki özelliğini vurguluyordu: “1.-*Muahede, hiçbir devlete karşı olmayarak yalnız tedefü mahiyetlidir. 2.-Bu muahedenin memnun ettiği hükümler arasında Türkiye’nin bu yüzden büyük şimal komşusu Sovyet Rusya ile müsellaah bir ihtilas gitmek mecburiyetinde kalmayacağına sarih bir ihtiraz kaydı konulmuştur.*” Nadi göre, İttifak Avrupa’da meydana gelen gelişmelerden doğmuş, Akdeniz ve Yakındoğu güvenliğini bu antlaşma ile garanti altına alınmıştı. Bu antlaşmanın gerçek amaç ve önemi Türkiye’nin, İngiltere ve Fransa’yla kendi emniyet sahasını güvenliğini sağlamaktı.²³³

Cumhuriyet yazarı Muharrem Feyzi Togay’ın “*devrin en mühim hadiselerinden*” biri olarak gördüğu Üçlü İttifak birkaç açıdan son derece önemliydi. Öncelikle bu antlaşma açık hükümler içeriyordu. Uygulanması gereken durumların sınırı kesinlikle çizilmışti. Siyasi ve askeri işbirliğini içermiş olmasına rağmen aslında barışa hizmet ediyordu. Antlaşmanın birinci maddesi Yakın doğu barışına hizmet ederken ikinci madde aynı görevi Akdeniz için gerçekleştiriyordu.²³⁴

Üçlü İttifak’ı Türk milletine İnönü’nün bir hediyesi olarak destekleyen Abidin Daver ise Türkiye’nin iki büyük imparatora el vererek hem kendini kuvvetlendirdiğini, hem de müttefiklerine kuvvet verdiğini belirtiyordu. Karşılıklı hak ve sorumluluk doğrultusunda hazırlanan bu antlaşma Türkiye’yi dünyaya hâkim devletlerle eşit bir duruma taşımıştı.²³⁵ Fazıl Ahmet Aykaç ise “*Akdettiğimiz muhade*

²³² Cumhuriyet, 21 Ekim 1939, Türk dış politikası dürüst ve samimi bulan Batılı Müttefikler 18 Haziran 1941’ de Almanya ile imzalanan Karşılıklı Saldırmazlık Anlaşması ardında 9 Ağustos 1942 tarihli bir İngiliz dışişleri muhtırasında “*kesinlikle ahlak dışı*” olarak değerlendirilmışti. Selim Deringil, “*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*” a.g.e. s.23

²³³ Cumhuriyet, 20 Ekim 1939

²³⁴ Cumhuriyet, 21 Ekim 1939

²³⁵ Cumhuriyet, 31 Ekim 1939

ile biz cihanın korkunç kâbusu içinde hem yurdumuza, hem medeniyet âlemine bir salah müjdesi vermiş olduk” diyordu.²³⁶

Peyami Safa antlaşmaya konan maddeleri Türkiye açısından şu şekilde analiz ediyordu: Birinci madde Türkiye’yi “Avrupa’da kayıtsız şartsız ve her tecavüze karşı garanti” altına almıştı. Asya’dan herhangi bir saldırı olmayacağına göre, bu maddenin sadece Avrupa ile sınırlı tutulması son derece doğaldı. İkinci maddenin uygulanması, Türkiye’nin savaşa girmesi için müttefiklerine karşı saldırının Akdeniz’den meydana gelmesiyle mümkündü. Oysa Peyami Safa’ya göre savaşın Akdeniz’e inme ihtimali çok düşüktü. Bu nedenle Türkiye’nin yardım sözü şu anda harbe girmesini gerektirmiyordu. Çünkü bu saldırıyı yapması beklenen İtalya ve İspanya tarafsızdı. Yunanistan ve Portekiz’in kendi başına böyle bir saldırıya geçmeleri de beklenemezdi. Üçüncü madde ise ancak Avrupalı bir devletin Romanya’ya ve Yunanistan’a saldırması halinde yürürlüğe girecekti. Peyami Safa, Bulgaristan ve Macaristan’ın Romanya ile iyi ilişkilerini devam ettirdiğini, Almanya’nın da hammadde ihtiyacının büyük bölümünü Romanya’dan karşıladığını gerekçe göstererek bu bölgede herhangi bir savaş ihtimali görmüyordu.²³⁷

Cumhuriyet gazetesine göre Üçlü İttifak hiçbir ülkeye karşı yapılmamıştı. İttifak’ın tek amacı Türkiye’nin de içinde bulunduğu Akdeniz ve Balkanların güvenliğini sağlamaktı. Bu nedenle barıştan yana olan her millet bu antlaşmadan ancak memnurluk duyabilirdi.²³⁸

Türk Hükümetinin ve basının ihtiyatlı tutumuna rağmen Alman Hükümeti, bütün girişimlerine rağmen imzalanmasını engelleyemediği Üçlü İttifak’tan sadece kendisinin değil Sovyetler Birliği’nin de memnun kalmadığını ileri sürmüştü. Almanya Ankara’da imzalanan antlaşmayı şu şekilde değerlendiriyordu: “Eski bir İngiliz hülyasının tahakkuk ettiği görülüyor. Bu hülya yalnız Cabelüttarık Boğazı ile Süveyş kanalına hâkim olmakla iktifa etmeyerek aynı zamanda Karadeniz üssü olmak itibarıyla Türk boğazlarına da hâkim olmaktır.” Almanya, Moskova’da çıkan İzvestia gazetesinde yayınlanan bir makaledeki “Ankara paktı kuvvetli bir sulh unsuru olarak telakki edilemez” cümlesinden yola çıkarak Sovyetler Birliği’nin de

²³⁶ Cumhuriyet, 11 Kasım 1939

²³⁷ Cumhuriyet, 21 Ekim 1939

²³⁸ Cumhuriyet, 21, 22, 23, Ekim 1939

memnuniyetsizliğini ileri sürüyordu.²³⁹Nadir Nadi Almanya'nın tepkisi ve Sovyetler ile ilgili iddiaları hakkında yazdığı makalede “*iyi niyet sahibi her milleti*”n memnun kaldığı bu antlaşmadan sadece Almanya'nın memnun olmadığını yazıyordu. Nadi, Sovyet çıkarlarına hiçbir şekilde zarar vermeyen bu antlaşmadan Sovyetler Birliği'nin rahatsızlık duymasına gerek olmadığını ileri sürerek Almanya'nın iddiasını gerçek dışı bulmaktaydı.²⁴⁰

Türkiye, Sovyetlerle anlaşamamış olmasına rağmen yine de bu devletle bir ihtilafa sürüklenmekten kaçınıyordu. Antlaşmanın iki numaralı ek protokolü bu çekinceyi kanıtlıyordu.²⁴¹Başta Yunus Nadi olmak üzere *Cumhuriyet* gazetesinin tüm yazarları, Ankara Antlaşması'nın savaş yerine barışa önem verdiği için bütün dünyanın takdirini kazandığını ileri sürerek hükümet politikasına destek veriyorlardı²⁴²Ancak bütün bu iyi niyetli tutuma rağmen Sovyetlerin tepkisi oldukça sert oldu,²⁴³ ittifaka karşı açık cephe almaktan çekinmediler. Terentiev, antlaşmayı ‘*aptallık*’ olarak nitelendirirken, *İzvesta* gazetesi de bu antlaşmanın Türkiye’yi savaşın kenarına getirdiğini ileri sürüyordu. Kısa bir süre sonra da Sovyetlerden Türkiye’ye yapılan petrol sevkiyatını durdurulacaktı.²⁴⁴

31 Ekim’de Yüksek Sovyet Meclisi’nde yaptığı konuşmada Molotov Türkiye’nin, Almanya ile savaşan İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım antlaşması imzalayarak tarafsızlık ve ihtiyatlık siyasetini kesin bir şekilde terk ettiğini ve Avrupa savaşına dâhil olduğunu söylüyordu.²⁴⁵Ayrıca üstü kapalı olarak Türk-Sovyet antlaşmasının gerçekleşmemesinin nedeni olarak Türkiye’yi sorumlu gösteriyordu.²⁴⁶

Nadir Nadi, Molotov’un konuşmasının Türkiye ile ilgili kısmına cevap verirken Sovyet-Alman yakınlaşmasına dikkat çekiyordu: “*Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasının bahsinde muhterem Başvekil Molotov’un bu anlaşmaya, dostunuz Sovyet Rusyaya ait menfaatleri de imal etmemek suretiyle sırf emniyet ve sulh idealleri uğrunda yapmış olduğumuzu daha iyi takdir etmesini ve hiç olmazsa*

²³⁹ Cumhuriyet, 21 Ekim 1939

²⁴⁰ Cumhuriyet, 24 Ekim 1939

²⁴¹ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 148

²⁴² Cumhuriyet, 21 Ekim 1939

²⁴³ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.155

²⁴⁴ Cemil Koçak, **a.g.e.** s.268

²⁴⁵ Cumhuriyet, 1 Kasım 1939

²⁴⁶ Cumhuriyet, 1 Kasım 1939, Cemil Koçak, **a.g.e.** s.282

*hadiseyi meclis huzurunda daha az sinirli bir lisanla izah etmesini temenni ederdik... Bir ay zarfında Ribbentrop'un arka arkaya iki defa Moskovaya gitmesi, Almanya'nın Batlık denizinde, şarkta, hatta Balkanlarda Rusya hesabına bazı mühim menfaatlerinden feragat etmesi yahud eder görünmesi hep Rusyanın kendisi ile beraber hareketini temin içindi. ...*²⁴⁷

Nadir Nadi'ye göre Üçlü İttifak'ın Güneydoğu Avrupa'nın da güvenliği sağlayıcı rolü olduğundan bu bölgede karışıklık istemeyen İtalya'nın çıkarlarına da uygundu.²⁴⁸ Ancak Anadolu Ajansı, *Giornale d'Italya* gazetesinin baş muhabiri Gayda'dan aktardığına göre İtalya, bu antlaşmanın barış işareti olabileceğinden şüphe ediyordu. Yazar, ittifakı İngiliz ve Fransızların çember siyaseti olarak yorumlarken, Türkiye'nin Balkan Antantı'nda kalmasını sorun olarak görüyordu.²⁴⁹ Peyami Safa, bu iddiaların sadece bir gazetenin ve onun bir muhabirine özel kalmasını dilerken,²⁵⁰ Nadir Nadi, İtalyan basınında bu bağlamda çıkan yazıları şu şekilde değerlendiriyordu: “*Bu muahede bizim rahatımızı kaçırdı. Türkiye, İngilizler ve Fransızlarla anlaşığı için Balkanlardan uzaklaşmıştır. Onu Balkanlılar arasından çıkaralım ve cenubuşarki Avrupa'sında iktisadi, siyasi ve sair bir çok menfaatleri bulunan İtalya'nın reisliği altında yeni bir Balkan bloku kuralım.*” Nadi, Ankara'da imzalanan antlaşmanın İtalya'nın rahatını kaçırmamasını ancak bu ülkenin Balkanlara saldırmayı düşünmesi halinde mümkün görüyordu.²⁵¹

Türk dış politikasını yabancı ülke basını üzerinden tartışmaya devam eden Nadi, Almanya basınında Türk dış politikası ile ilgili çıkan haberlerden rahatsızlık duyuyor ve Alman basınının üslubunu eleştiriyordu. Alman milletini seven bir kişi olarak “*Türkiye karar versin!*” ve “*Türk gazetelerini yola getirelim*” gibi ifadeler içeren Alman yayınlarına tepki gösteriyordu. O, Türkiye'nin aldığı kararı, iyi düşünüldüğünde Almanya da dâhil olmak üzere bütün Avrupa'nın çıkarlarına uygun görüyordu.²⁵²

²⁴⁷ Cumhuriyet, 3 Kasım 1939

²⁴⁸ Cumhuriyet, 22 Ekim 1939

²⁴⁹ Cumhuriyet, 27 Ekim 1939

²⁵⁰ Cumhuriyet, 27 Ekim 1939

²⁵¹ Cumhuriyet, 28 Ekim 1939

²⁵² Cumhuriyet, 26 Ekim 1939

1.6. Savaş Alanının Genişlemesi ve Almanya'nın Fransa'ya Saldırısı

Türkiye İngiltere ve Fransa arasında Üçlü İttifak imzalanırken Avrupa'da önemli gelişmeler meydana geldi. Almanya ve Sovyetler arasındaki Saldırmazlık Paktı "*hakiki hüviyetini*" Polonya'nın bu iki ülke arasında paylaşılmasıyla ortaya koydu.²⁵³ Sovyetler Birliği Baltık devletlerini fiilen işgal etti. Finlandiya'nın boyun eğmemesi üzerine 30 Kasım 1939'da Sovyetler Birliği bu ülkeye de savaş ilan etti.²⁵⁴

Cumhuriyet gazetesinde bu dönemde çıkan makalelerde Müttefik yanlısı bir tutum hâkimdir. Özellikle Abidin Daver'in yazıları bu duruma en iyi örnektir. 29 Eylül'de "*Denizde Harb*" başlıklı makalesinde "*İngiliz-Fransız donanması, Alman Filosunun 10 misli olduğu için,*" bu iki ülkeyi denizlere tam hâkim görüyordu.²⁵⁵ 2 Kasım 1939'da çıkan "*Deniz Harbinin İki Aylık Bilançosu*" başlıklı makalesinde de Müttefiklerin denizlerdeki üstünlüğünü şu şekilde ifade ediyordu: "*Almanların denizaltı ablukasının zayıflamasına mukabil, İngilizlerle Fransızların deniz üstü ablukasını, tam bir muvaffakiyetle devam ettirmektedir. İngilizlerle Fransızlar, Almanya ile karadan hududu olan bir taraf memleketlerin dahi, ihtiyaçlarından fazla eşya ithal etmelerine müsaade etmemektedir... Harb kaçacağı eşya ile bunları taşıyan vapurlar müsadere olunmaktadır. Bu çetin abluka, Almanya'nın açık denizlere alakasını kesmiştir; Almanya, denizde şimdiden mağluptur sayılabilir.*"²⁵⁶ Aynı doğrultuda başka bir makalesi de "*Hollanda da Baskına Karşı Hazır!*" başlığını taşıyordu.²⁵⁷

Cumhuriyet gazetesinde *Hem Nalına Hem Mhına* köşesinde imzasız yayınlanan Müttefik yanlısı başka bir makalede "*Bir harb içinde, dört harbin seyircisi oluyoruz*" ibaresi yer alırken, "*Askeri, İktisadi, Diplomatik*" ve "*Manevi*" savaşın analizi yapılıyor ve bu dört savaşın da İngiltere ve Fransa lehine geliştiğinin altı çiziliyordu.²⁵⁸ Yine bu köşede 30 Kasım tarihli yazıda Alman D.N.B. Ajansı'nın askeri durum hakkındaki "*Denizaltı gemilerin ve tayyarelerin hücumlarından korkmakta devam eden ve donanmasını muhafaza altında bulundurmaya isteyen İngiltere, şimal denizini ve şimal Atlantikini, buralarda istediği gibi harekât etmekte*

²⁵³ Doç. Dr. Fair H. Armaoğlu, **a.g.m.** s149

²⁵⁴ Cumhuriyet, 3 Aralık 1939, Doç. Dr. Fair H. Armaoğlu, **a.g.m.** s149

²⁵⁵ Cumhuriyet, 29 Eylül 1939

²⁵⁶ Cumhuriyet, 2 Kasım 1939

²⁵⁷ Cumhuriyet, 13 Kasım 1939

²⁵⁸ Cumhuriyet, 13 Kasım 1939

olan Alman deniz kuvvetlerine teslim mecbur kalmıştır” iddiaları “çocukça” görülmüş, denizlerde İngiltere ve Fransa’nın tartışmasız hâkim olduğu yinelenmiştir.²⁵⁹ 4 Mayıs 1941’de *Tan* gazetesinde Ramiz imzalı yayınlanan bir karikatürde savaşan tarafların güçlü oldukları yönleri ön plana çıkarmak için Almanya, karada bir kedi, İngiltere ise denizde bir balık olarak çizilmişlerdir. Kedi ve balık arasındaki diyalogdan iki ülkenin birbirini kolladığı ve diğerini kendi güçlü alanına çekmeye çalıştığı anlaşılıyor.²⁶⁰

Sovyetler Birliği’nin karşılıklı yardım önerisi ve kuzeyinde bulunan topraklar için talepleri Finlandiya tarafından reddedildi. Bunun üzerine Sovyetler Birliği bu ülkeyle daha önce imzalanmış olan saldırmazlık paktını, 28 Kasım’da feshettiğini açıkladı.²⁶¹ 30 Kasım’da Sovyet askerleri Finlandiya topraklarına girdi.²⁶² Aynı gün Sovyetler Birliği Miletler Cemiyeti’nden ihraç edildi.²⁶³

Cumhuriyet’in 5 Aralık 1939’da *Times* gazetesinden aktardığı bir haberde “Moskova müzakerelerinin niçin akim kaldığı şimdi anlaşılıyor” deniliyordu. *Times* gazetesinin diplomatik muhabirine göre Finlandiya ve Baltık ülkelerinin Sovyet işgali altına girmesi “Alman ve Sovyet paktının imzalanması için ileri sürülen esaslı şartları teşkil ediyordu.” Yazara göre İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği’nin bu ülkeler üzerindeki taleplerini kabul etmediği için görüşmeler yarım kalmıştı. “Bunun üzerine araya Nazi Almanyası girmiş ve her zaman olduğu gibi bu endişeleri nazarı dikkate almayarak Sovyetler Birliği ile pakt yapması mukabilinde Batlık devletleri ve Finlandiya’da Sovyetleri serbest bırakarak bu memleketlerin istiklalini feda etmiştir.”²⁶⁴

Cumhuriyet gazetesi Sovyetler Birliği’nin Finlandiya topraklarına girmesini baş sayfadan okuyucularına duyurdu. Bu konuda yapılan yorumlarda genellikle Finler ile Türkler arasında kan bağı ilişkisi kuruluyordu.²⁶⁵ Ayrıca Sovyet karşıtı yayın hız kazanıyordu. 3 Aralık’ta *Cumhuriyet*’te, H. Bilecen imzalı “Finler ve Turan Fikri” başlığıyla yayınlanan makalede “Finler bizim kan kardeşimizdir” deniliyor ve şu yorumlara yer veriliyordu: “Macar parlamentosunda, Nazilerin bile

²⁵⁹ *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1939

²⁶⁰ *Tan*, 4 Mayıs 1941

²⁶¹ Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s. 364

²⁶² *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1939

²⁶³ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s. 21

²⁶⁴ *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1939

²⁶⁵ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.102

'Yaşasın Finlandiya!' diye adlarını sevgile yadettiği Finler bizim kan kardeşimizdir. Bunlar da, bütün muhacir Turanlılar gibi, kılıç kuvvetine dayanarak merkezi Asya'dan merkezi Avrupa'ya doğru kendilerine hicret yollarını açmağa çalışmış olan Finlerin şimale doğru giderek Baltığın şark ve şimal sahillerine yerleşmiş olmaları ile teşekkül etmiştir. Bidayette birkaç kabileden ibaret olan bu kardeşlerimiz, zamanla oralarda iklimin müsaadesi nispetinde çoğalmışlar ve tarihin büyük hadiseleri arasında sıkışıp kalmış olmalarına rağmen hem varlıklarını muhafaza etmişler, hem de medeniyet yolunda en yüksek kemal derecelerine kadar ilerlemişlerdir... Bu çalışkan ve faziletli milletin bugün uğradığı taarruz karşısında, biz de Macarlar gibi 'Yaşasın Finlandiya!' diye teessürümüzü izhar etmeği unutmamalıyız.'²⁶⁶

Rukneddin Fetih ise "Irki-İrsi İstidad" başlıklı makalesinde, Finlerin Sovyetlere karşı mücadelesini şu şekilde yorumluyordu: "Fin-Sovyet kavgasında teknik ve imkân üstünlüğüyle, kahramanlık derecesindeki cesaretin ve imanın çarpışmasını seyrettik... Tarihte bu kadar eşsiz misallere ancak Türk tarihinde tesadüf olunmaktadır. Gene onyediy aylık dünya hadiselerine bakarak vuzuhla ve kat'iyetle söyleyebiliriz ki; kahramanlık cesaret ve fedakârlık; irki ve bir irsiyete istina etmedikçe, istenen manada kisbi olarak tevdi edilemez... Irkların batına intikal ettirdikleri istidadları inkâr edilemez. Türk'ün, İslav'ın, Cermen'in Anglo-Saksonun, Latinin, irki mevrus kabiliyet ve istidadlarını aynı mühteve ve mana içinde mütalea etmemize imkân var mıdır?"²⁶⁷ Nadir Nadi 26 Aralık'ta "Rus-Fin Harbine Dair" başlıklı makalesinde Finlandiyalılar için "küçük fakat kahraman ırkdaşlarımız" diyordu.²⁶⁸ İngiliz İvring W. Venson da Cumhuriyet'te "Boşalan Şehir" başlığı altında "Birçok mahallerin ve binaların enkazı şehrin uğradığı felaketleri gösteriyor, fakat bu harabeler altında bir milletin kahramanlığı yaşıyor!" sözleriyle Fin mücadelesini destekliyordu.²⁶⁹

Cumhuriyet'te Finlandiya ile ilgili yazılarda, "bir ulusun egemenliğinin" yok edilmesini eleştirmek yerine "ırkçı" "ırkların üstünlüğü ve farklılığı"nı ön plana çıkaran bir yaklaşım sergileniyordu.²⁷⁰ Sabiha Sertel anılarında, Almanya'nın

²⁶⁶ Cumhuriyet, 3 Aralık 1939

²⁶⁷ Cumhuriyet, 8 Şubat 1940

²⁶⁸ Cumhuriyet, 26 Aralık 1939

²⁶⁹ Cumhuriyet, 8 Şubat 1940

²⁷⁰ Şerafettin Pektaş, a.g.e. s. 102

Fransa'yı yok etmesinden sonra *Cumhuriyet*'te Peyami Safa'nın başını çektiği bir grubun ırkçı nitelikli yazılarını artırdığını belirtir.²⁷¹ Bu durum gazetenin dönemin ırkçı propagandalarından etkilendiğinin açık kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Rusya'nın Finlandiya'yı işgalinden korkan Batılı devletler bu ülkeyi durdurmanın yollarını arıyorlardı. Fransa, Ocak 1940 ortalarında bu çerçevede Türkiye'yi de yakından ilgilendiren bir plan ortaya attı. Plana göre Avrupa'dan uzakta bir askeri harekât düzenlenerek Sovyetler Birliği'nin vurucu gücü sekteye uğratılacaktı. Ayrıca Kafkasya'daki Sovyet petroleri bombalanarak Almanya'nın petrol kaynakları kesilecekti. Bu planı gerçekleştirmek için Suriye ve Irak'ta üstlenmiş Fransız ve İngiliz uçaklarının Türkiye üzerinden geçmesi gerekiyordu.²⁷² 28 Mart tarihli İngiliz-Fransız ortak Yüksek Savaş Konseyi'nde bu konu tartışıldığında: *"Müttefiklerin hareketlerinden zorunlu olarak belirleyici olan Türkiye'nin tavrıdır"* deniliyordu. Fransız Dışişleri Bakanı Paul Reynaud, Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi Massigli'nin Saracoğlu ile yaptığı görüşmenin raporuna dayanarak Türkiye'nin Karadeniz üzerinden yapılacak bir deniz harekâtını desteklemeyeceğini ancak olası bir hava harekâtının sorun yaratmayacağını ileri sürüyordu. Massigli'nin raporuna göre, konuyu Saracoğlu açmış, Sovyetler Birliği'nin böyle bir saldırıdan çekindiğini söylemişti. Bu konuda Massigli'nin, böyle bir hareketin ancak Türk veya İran hava sahasından geçerek mümkün olduğunu belirtmesi üzerine Saracoğlu, *"İran'dan gelebilecek bir protestodan mı çekiniyorsunuz?"* diye sormuştu. Büyükelçi bu soruyu, olası bir hava saldırısına Türkiye'nin muhalefet etmeyeceği şeklinde yorumlamıştı. Buna karşın Massigli, yine de böyle bir harekâtın Türkiye'nin onayı alınmadan yapılmasını öneriyordu. Böylece Türkler bir oldubittiyle karşı karşıya bırakılacak ve Sovyetler karşında sorumlu durumdan kurtarılacaktı.²⁷³

Almanya Dışişleri, Fransa zaferinden sonra yayınladıkları Beyaz Kitap'ta tahrif edilmiş Fransız belgelerini kullanarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı planlanan bir saldırıya taraf olduğu öne sürdü.²⁷⁴ Türkiye plana katılacağına yönelik iddiaları yalanladı. Yunus Nadi, *"Türkiye Gizli Oyunlara Alet Olamaz Olmamıştır"*

²⁷¹ Sabiha Sertel, **a.g.e.** s. 229

²⁷² Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s. 159, Selim Deringil, **a.g.e.** s.100-102, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.149, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1940

²⁷³ Selim Deringil, **a.g.e.** s.101-102

²⁷⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.104, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1940

başlıklı makalesinde bu iddialara şu şekilde cevap verdi: “Türkiye, icabında sözle ve silahla müdafaa edemeyeceği hiçbir siyaset tutmaz ve tuttuğu siyasetler de ise sarih olduğu kadar dürüst olur.”²⁷⁵ Ancak Prof. Armaoğlu ve Şevket S. Aydemir, plandan Türkiye’nin haberdar olduğunu, geçiş için resmi izin verilmesi de plana karşı çıkılmadığını belirtmişlerdir.²⁷⁶

Hem Nalına Hem Mihına adlı köşede sekizinci ayına giren savaşın gidişatı değerlendirilerek Almanya ile ilgili şu yoruma yer veriliyordu: “...Hitler’in sevgili ve uğurlu martı, Almanyaya, hiçbir şey kazandırmadan gelip geçti. Hâlbuki Hitler; her mart ayında mutlaka bir şeyler yapar ve muvaffakta olurdu. Acaba bu martın muvaffakiyetsiz geçmesi Hitler’in artık talihi döndüğüne bir delil midir?” Yazara göre savaş başladığında deniz gücü hariç Müttefikler daha zayıftı. Buna rağmen, Almanya Müttefiklerin bu durumundan faydalanıp “bir yıldırım taarruzu” ile harekete geçmedi. Almanya’nın lehine olan savaş durumunun zaman geçtikçe Müttefikler lehine değişmesi kaçınılmazdı. Yedinci ayını dolduran savaşın bilançosunu aynı yazar şu şekilde yapıyordu: “1- Almanya, müttefiklerin harbi olan yıpratma harbini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonu mağlubiyettir. 2- İtalya ve Sovyet Rusya, Almanya ile beraber harbe girmemiştir. 3- Almanya, mağlubiyetten kurtulmak için, bugünden itibaren, bir defa da, taarruzla talihini denemek mecburiyetindedir.”²⁷⁷

2 Nisan’da *Cumhuriyet*’te eski Dantzing Ayanı Dr. Rousschniç’in yayınlanan makalesinde savaşın gidişatı şu şekilde özetlenmekteydi: “Nasyonal Sosyalizmin bugün yarın yıkılması muhtemeldir. Almanya’nın ne askeri, ne de psikolojik sahada harbi kazanmasına imkân yoktur.”²⁷⁸ Bu günlerde *Cumhuriyet*’te savaşla ilgili yer alan yorumlarda, genel olarak Almanya’nın doğuda zaman kaybettiği ve asıl düşmanı olan batılı güçlere karşı önemli bir fırsatı kaçırdığı yönünde oldu.²⁷⁹ Geçen süre içinde dengeler değişmiş ve roller tersine dönmüştü.²⁸⁰ İngiltere ve Fransa donanmalarının Almanya’ya uyguladıkları ambargo

²⁷⁵ Cumhuriyet, 6 Temmuz 1940

²⁷⁶ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** 159, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m** s.149

²⁷⁷ Cumhuriyet, 1 Nisan 1940

²⁷⁸ Cumhuriyet, 2 Nisan 1940

²⁷⁹ Cumhuriyet, 9 Nisan 1940

²⁸⁰ Cumhuriyet, 6 Nisan 1940

Cumhuriyet'te “*Abluka ve Almanya*”²⁸¹“*Abluka Tek Başına Almanyayı Yıpratacaktır*” gibi başlıklar makalelerde ele alınmış ve abluhanın Almanya’yı düşürdüğü zor durumdan bahsedilmişti.²⁸²

9 Nisan 1940 sabahı Almanya ordusu Norveç’e saldırdı.²⁸³ Almanya’nın Danimarka ve Norveç topraklarına girmesini *Ulus*’ta Ahmet Ş. Esmer “*Yeni Alman Tecavüzü Karşında İtalya ve Sovyetler*” başlıklı makalesinde “*bir tecavüz*” olarak nitelerken,²⁸⁴ *Cumhuriyet*’te Yunus Nadi, “*Yeni Bir Safha: Şimalde Harp*” başlıklı makalesinde Alman saldırısına adeta destek oluyordu: “*Anlaşıyor ki Almanya’nın Norveç ve İsveç’ten temin ettiği faydalar hayatidir. Ablukanın şiddetlendirilmesi şüpheye ve hatta tehlikeye düşeceği görülen bu faydaları elden kaçırmamak için Almanya harp sahasını kendisi için tehlikeli olabilecek şekilde genişletmeden geri durmamıştır*”²⁸⁵

Almanya’nın Norveç saldırısı *Cumhuriyet*’te tarafsız ülkelerle ilgili yoğun bir yayının başlamasına neden oldu. Yunus Nadi, 4 Nisan’da kaleme aldığı “*Feci Bir Vaziyet*” adlı makalesinde Demokrasi cephesinin savaşı kazanmadığı takdirde Avrupa için bu durumun büyük bir tehlike oluşturacağını şu cümlelerle ifade ediyordu: “*Şu hakikati pek iyi bilmek lazımdır: Eğer demokrasiler muvaffak olmazlarsa bu harbin sonunda Avrupada artık küçük ve orta millet kalmamış olacaktır. Nihayet demokrasilerde hepimizin hürriyet ve istiklallerimizi kurtarmağa memur kölelerimiz değillerdir. Aklı başında herkes ve her millet kendisine düşen vazife ne ise onu yapmaya mecburdur.*”²⁸⁶ Yunus Nadi’ye göre, Norveç’in Almanya tarafından işgali “*harbin hakiki mahiyeti*” ortaya koymuştu: “*...yeni harbin hakiki mahiyetini bütün dünya ile birlikte bilhassa bitaraflar açık görmüş ve iyi anlamış oluyorlar. Hollanda, Belçika, İsviçre ve Balkanlar yeni harbin ne demek olduğu hakkında daha sarıh ve kat’i fikirler edinmeğe fırsat ve imkân buluyorlar demektir.*”²⁸⁷

11 Nisan günü *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı köşede tarafsız devletlerle ilgili şu yoruma yer verildi: “*Bir günde bir devleti yok eden başka bir devleti de yok*

²⁸¹ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1940

²⁸² *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1940

²⁸³ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1940

²⁸⁴ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1940, *Ulus*, 15 Nisan 1940

²⁸⁵ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1940

²⁸⁶ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1940

²⁸⁷ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1940

etmeğe çalışan mütecaviz dinamizmi demokratlar gösteremezler; onun için ilk darbeleri hep Almanya indiriyor ve indirecektir; bu darbeler muahharen zararlı da olsa... Müttelikler, daima mukabele mevkiindedirler. Şimdi Norveç'e yardım edecekler; bu yardımın en mühim şartı geç kalmamasıdır. Almanya'nın, Danimarka ve Norveç'i durup dururken baskın şeklinde istila etmeleri, 'bitarafılık' denilen vaziyetin hiçbir manası kalmadığını bir daha ispat ediyor. Bitarafım demekle harbden kurtulmak imkânsızdır. Çünkü sen bitarafsın amma, muharibler bitaraf değil. Bu vaziyet karşısında, İngiltere ve Fransa'nın da, Almanya'dan ibret dersi olarak bitarafılıklara kulak asmamaları ihtimali artmıştır. Kuvvetle bitaraflığını muhafaza edemeyecek vaziyette olmayan her devlet için, Danimarka ve Norveçin birbirine benzemiyen akıbetlerinden birine uğramak mukadderdir. Bütün küçük ve orta milletler, tehlikededir. Danimarka gibi boyunduruğa vurulmak isteyen milletler tepeden tırnağa kadar silahlı ve daima uyanık olmak mecburiyetindedirler.”²⁸⁸

Cumhuriyet bu gelişmeler karşısında tarafsız olan ülkeler nezdinde Türk dış politikasına yönelik sonuçlar çıkarma gayretindeydi. Yunus Nadi'nin birkaç makalesinde dile getirilen bu düşünceler Almanya'nın son saldırısından sonra imzasız olarak yayımlanmaya başlandı. Yunus Nadi, Nadir Nadi gibi birçok Cumhuriyet yazarı Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı delerek Avrupa'da neden oldukları gelişmelere bir nevi sempati duyuyorlardı. Ancak daha önceki makalelerinin aksine savaşın başlaması ve yayılmasından sonra Türk dış politikasına uygun hareket ettiklerini görmek mümkündü.

Yunus Nadi Almanya'nın Türk “emniyet bölgelerine müteallik taarruz emelleri olmadıkça ne Türkiyenin, nede Türk matbuatının tahsisen Alman aleyhtarı bir hattıhareket”e girişmeyeceğini belirtiyordu.²⁸⁹ Ancak böyle bir gelişme meydana gelmediği halde, *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı köşede Türkiye'nin demokrasi cephesinde yer alması gerekli görülüyordu. Türkiye'nin tarafsız kalmasını coğrafi konumu ve stratejik öneminden dolayı mümkün görmeyen yazar, Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer almamasının nedenlerini ise şu sözlerle ifade ediyordu: “...1914-18 tecrübesinde sonra, hele nazi Almanyasının hududsuz 'hayat sahası' davası ortaya atıldıktan sonra, Türkiyenin Almanya ile ittifakı nasıl düşünülebilirdi?”

²⁸⁸ Cumhuriyet, 11 Nisan 1940

²⁸⁹ Cumhuriyet, 22 Kasım 1939

...bu karıştırıcı, müteceviz ve harbcı devletle statükonun muhafazasına taraftar, kimsenin toprağında gözü olmıyan ve barışçı Türkiye nasıl ittifak edebilirdi?”²⁹⁰

Yine aynı köşede Almanya'ya yönelik sert ifadeler içeren başka yazılara da rastlamak mümkündür. “*Harbin Mes’ulü Kimdir?!*” başlıklı makalede Almanya doğrudan suçlanıyordu. “*Harbin mes’ulü, Versay muahedenamesini yırtacağıı diye, Avusturya, Çeko-Slovakya, Polonya, Danimarka ve Norveçe taarruz eden ve eski Versay sulhundan çok daha ağır bir esaret sulhunu zorla kabul ettirmeğe çalışan Almanyadır.*”²⁹¹ Bu köşede çıkan yazıların genellikle Müttefik yanlısı olması ise bu yazıların büyük bölümün Müttefiklere yakınlığı ile bilinen Abidin Daver tarafından yazılmasından kaynaklanıyordu.²⁹²

Nadir Nadi, “*Norveç Hadisesinden Öğrendiklerimiz*” başlıklı makalesinde savaş başlamadan tarafsız olduğunu açıklayan Norveç’in Almanya tarafından işgalini haksız görür.²⁹³ 10 Mayıs günü *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede “*Sıra Holandaya mı Geldi?*” başlıklı makalede Hollanda’nın Avrupa’da meydana gelen gelişmelere rağmen kendisini “*‘bitarafılık’ denilen mevhum tanrıya emanet*” etmesi eleştirilir.²⁹⁴

Cumhuriyet’in uzun zamandır işaret ettiği bu olay 11 Mayıs’ta gerçekleşti. Gazete haberi “*Alman Orduları Dün Sabah Belçika ve Holandaya Tecavüz Etti*” başlığıyla okuyucularına duyururken,²⁹⁵ *Yeni Sabah* “*Almanya Hollanda ve Belçikaya Hücum Etti*” başlığını kullandı.²⁹⁶ Yunus Nadi, “*Varan Altı, Yedi, Sekiz!...*” başlıklı makalesinde Alman saldırısını şu şekilde yorumluyordu: “*Demek ki bitarafılıkta ısrar eden üç memleket daha tecavüze uğramakta ve bu suretle evvelki seneden başlayan Alman istila siyasetinin saldırısına maruz kalan memleketlerin sayısı sekize çıktı... Artık hala bitarafılık nağmelerinden meded uman millet bulunuyorsa onun aklına sadece şaşmak lazım gelir...*”²⁹⁷ Yunus Nadi’ye göre Belçika ve Hollanda’ya Alman saldırısı, savaşı ciddi safhaya sokmuştu.²⁹⁸ *Hem*

²⁹⁰ Cumhuriyet, 20 Nisan 1940

²⁹¹ Cumhuriyet, 30 Nisan 1940

²⁹² Şerafettin Pektaş, a.g.e. s.103

²⁹³ Cumhuriyet, 6 Mayıs 1940

²⁹⁴ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1940

²⁹⁵ Cumhuriyet, 11 Mayıs 1940

²⁹⁶ Yeni Sabah, 11 Mayıs 1940

²⁹⁷ Cumhuriyet, 11 Mayıs 1940

²⁹⁸ Cumhuriyet, 12 Mayıs 1940

Nalina Hem Mihına adlı köşede “*Bitaraf Kurbanlar*” başlığı altında bitaraflığın Almanya’nın yayılmasına ve istilasına engel olmadığına altı çiziliyordu.²⁹⁹

Cumhuriyet gazetesi, 14 Mayıs’ta Müttefik ve Alman ordularının Belçika ve Hollanda topraklarında savaşa tutuşmasını “*Tarihin En Korkunç Harbi Başladı*” başlığıyla okuyucularına duyurdu.³⁰⁰ Abidin Daver, “*Alman Taarruzunun Hedefleri Ne Olabilir?*” sorusuna şu cevabı veriyordu: “*Bu taarruzunun ilk hedefi karşısına çıkan Holanda, Belçika orduları ile İngiliz-Fransız birliklerini mağlûb ve imha etmektir; bu tahakkuk ederse ikinci hedef, ya hemen; yahud bir müddet sonra, Belçikadan, Fransaya taarruz etmek olacaktır.*”³⁰¹ Abidin Daver’in öngörüsünün gerçekleştiği yazısının yayınlanmasından sadece üç gün sonra *Cumhuriyet*’te şu başlıkla duyuruldu. “*Büyük Alman Taarruzu Dün Fransa’ya İntikal Etti*”³⁰²

Hem Nalina Hem Mihına adlı köşede “*Mucize*” başlıklı makalede, Alman başarıları övülürken Müttefiklerin tutumu eleştiriliyordu: “*Almanlar, insan bacağı ve yüreği yerine tekerleği ve motoru, süvari akını yerine tayyare akını ikame etmişlerdir. İngiltere, mecburi askerliği vaktinde kabul edip milyonlardan mürekkep ordular hazırlamakta geç kaldığı gibi Fransa da, modern harbin icaplarına tamamilen intibakta geç kalmıştır.*”³⁰³ Yine aynı köşede savaşın bu derece “*demokrasi cephesi*” için sıkıntılı hale gelmesi “*İntiham*” başlıklı makalede “*...625 milyon nüfusa hükmeden iki büyük imparatorluğun, sonsuz kuvvet kaynaklarına ve denize hâkimiyetlerine rağmen, 80 milyona çıkmasına müsamaha ettikleri 68 milyonluk Almanya’nın karşısında çektikleri bu sıkıntılar hem sulh zamanındaki hatalardan ve hem de gevşekliklerinden ileri geliyor*” şeklinde açıklanıyordu.³⁰⁴

Hüseyin C. Yalçın ise *Yeni Sabah*’ta “*Alman Muvaffakiyetleri*” başlıklı makalesinde Almanya’nın birkaç ay içinde ele geçirdiği toprakları bir başarı gibi görenleri sert bir dille eleştiriyordu. “*Bir gece içinde Danimarka ile Norveç istila edilmiş! Buna ne parlak bir zafer mi diyeceğiz?... Eğer insan ruhundan bir alkış, bir takdir ve sempati dalgası kabarcak ise bu ancak Almanyanın mağduru olan milletler lehine olabilir. Biz asıl Lehlilere, Danimarkalılara, Norveçlilere muhabbet*

²⁹⁹ *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1940

³⁰⁰ *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1940

³⁰¹ *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1940

³⁰² *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1940

³⁰³ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1940

³⁰⁴ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1940

gösteririz. ...Alman propagandası kendi muvaffakiyetlerini istediği kadar göklere çıkarsın, insan olanlarda ancak bir isyan hissi uyandırabilir.”³⁰⁵ Yalçın’ın eleştirdiği türden yazılar özellikle Fransa’nın yenilgisinden sonra *Cumhuriyet* sayfalarında da yer almaya başladı. *Cumhuriyet*’in Nazi yanlısı yazarı Peyami Safa,³⁰⁶ Almanya için “ *Bu gün bütün dünya tarihinde en büyük rolü oynamak için ayağa kalkmış bir millet... Avrupanın göbeğinde patlamış muazzam bir fikir ihtilali*” tanımlaması yaparak bu ülkeye duyduğu hayranlığı açığa vuruyordu.³⁰⁷ Fransa’nın yenilgisinden sonra Yunus Nadi, Alman savaş planını şu şekilde övüyordu:“*dâhiyane bir şekilde düşünülen bir plan, hiçbir arızaya uğramaksızın harfi harfine tatbik edilebilmiş ve harbin birinci safhası kapanmıştır.*”³⁰⁸

Alman uçaklarının Paris’i bombaladığı günlerde *Cumhuriyet*’te Milli Birlik ve İman içerikli yazılara sık sık yer verilmeye başlandı. Peyami Safa, “*Allah ve Harb*” başlıklı makalesinde şu hatırlatmayı yapar: “*Her harb Allahın insan-ferde bir ihtarıdır: sen, işte böyle, başında bir yakımlık ateş gezdiren bir kibrit çöpüsün. Yanmanla sönmen bir olur. Sen bir vasıtasın. Biz seni daha büyük ve debi ateşler yakmak için yarattık. Sen bunu unutup, kendini (ferdiyetini) bir vasıta değil, gaye sanıyorsun. Nedir o kazanç, keyif hırsın?*”³⁰⁹ Başka bir makalesinde Peyami Safa Türk askerinin kalbinde dini ve milli her iki idealin aynı ölçüde kuvvetli olduğunu belirtiyordu.³¹⁰ Yunus Nadi, “*Bütün Milletçe Tutacağımız Tek Yol Milli Birlik Yoludur*” başlıklı makalesinde: “*Memleketin en emin müdafaasını teşkil eden ilk silahımız milli birliğimizdir ki bu gün için emniyetimizin ve eğer mukadderse yarın için de zaferimizin en sağlam temelini teşkil*” edeceğini ifade ediyordu.³¹¹

Nadir Nadi, Alman ordularının Fransa topraklarına girdiği sırada İngiltere’nin daveti üzerine bu ülkede bulunuyordu.³¹² Değerlendirmeleri 1 Haziran’dan itibaren “*Ateşin İçinden*” yazı başlığı ile *Cumhuriyet*’te yayınlanmaya başlandı. Bu yazı dizisinde “*Yarının dünyasını hazırlayanlar arasında... baş mimarlarından biri*”³¹³ olarak gördüğü Fransa’nın Alman işgaline karşı direnişinden övgüyle söz ediyordu. 2

³⁰⁵ Yeni Sabah, 12 Mayıs 1940

³⁰⁶ Sabiha Sertel, **a.g.e.** 229, Nadir Nadi, **a.g.e.** s.104, Niyazi Berkes, **a.g.e.** s.162

³⁰⁷ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1940

³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1940

³⁰⁹ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1940

³¹⁰ *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1940

³¹¹ *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1940

³¹² Nadir Nadi, **a.g.e.** s.68

³¹³ *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1940

Haziran'da “*Rivoli Sokağı ve Kolektif Ölüm Zevki*” başlıklı makalesinde “*Fransız askeri müdafaa ettiği davanın ölüme değmez olduğuna kandırıldığı gibi Alman orduları büyük zahmet çekmezsizin hatta Majino hattını geçebilirlerdi. Fakat Alman propagandası Fransız askerini kandıramadı ve işte onu ölümden soğutamıyorlar. Hayret ediyorlarsa, Fransayı tanıyamamışlar demektir*” diyordu.³¹⁴

Nadir Nadi, Alman saldırılarına karşı Fransız halkının direnişini övmeye sonraki yazılarında da devam etti: “*Müttefiklerin bilhassa Fransa'nın mukavemet kabiliyeti harikulade yüksektir. Bu mukavemetin arazi kaybetmek, devlet merkezini düşmana bırakmak gibi hadiselerle sarsılacağına inanılmaz. Fransız milleti, şerefli tarihi içinde buna benzer birçok tehlikeler atlatmış, nice fırtınalar geçirmiş bir millettir. Bu itibarla şimdi üzerine çöken felaket geceleri aydınlık bir kurtuluş sabahına ulaştırılması için ciddi bir sebep yoktur...*”³¹⁵

Alman-Fransız savaşı devam ederken 10 Haziran 1940'da, İtalya da Fransa'ya savaş ilan etti. *Cumhuriyet* haberi, “*İtalya Dün Harbe Girdi*” başlığı altında Mussolini'ye ait nutuktan şu satırlarla duyurdu: “*İtalyan milletinin mevcudiyetini tehdid eden garb demokrasilerine karşı savaşa giriyoruz.*”³¹⁶

Fransa 17 Haziran'da İspanya aracılığıyla Almanya'dan barış talebinde bulundu. Nadir Nadi, “*Fransanın Sulh Teklifi*” başlıklı makalesinde “*Tarihte misli görülmemiş bu sür'atli akına karşı maddi, manevi kuvvetlerini ayarlayamayan Fransa, yapabileceği tek çareye başvurdu: Düşmana mütareke teklif etti*”³¹⁷ diyordu. Hüseyin C. Yalçın ise mücadelesini “*Kahraman millet*” olarak ifade ettiği Fransa'nın³¹⁸ mütareke yapmaya razı olmasını kendisini inkâr ve geçmişine ihanet olarak değerlendiriyordu.³¹⁹

19 Haziran 1940'da Hitler, Fransa ile yapılacak mütarekenin şartlarını belirlemek için Münih'te Mussolini ile bir araya geldi.³²⁰ Nadir Nadi, bu gelişmeler yaşanırken “*Sulh Teklifinden Sonra Vaziyet*” başlıklı makalesinde savaşın asıl şimdi başladığını belirtiyor ve şu açıklamayı yapıyordu: “*...yıldırım harbinin muvaffak olması için, Fransanın kısa bir zamanda mağlubiyeti kabul etmesi, aynı zamanda*

³¹⁴ Cumhuriyet, 2 Haziran 1940

³¹⁵ Cumhuriyet, 16 Haziran 1940

³¹⁶ Cumhuriyet, 11 Haziran 1940

³¹⁷ Cumhuriyet, 18 Haziran 1940

³¹⁸ Yeni Sabah, 12 Haziran 1940

³¹⁹ Yeni Sabah, 24 Haziran 1940

³²⁰ Cumhuriyet, 19 Haziran 1940

İngilterenin de silahı elden bırakması” gerekiyordu. Almanya Fransa’dan sonra İngiltere ile de çarpışmaya mecburdu.³²¹

Fransa’nın yenilgisi, Müttefiklerin bu denli hazırlıksız oluşu Türk basınında Müttefiklere kızgınlık yarattı.³²²Bu tepkiyi *Cumhuriyet* gazetesi de gösterdi. Fransa’nın, Almanya karşısında aldığı mağlubiyet sonrasında *Cumhuriyet*’te tarihin “*tekerrür*” ettiğine dair makaleler yayınlanmaya başlandı. H.D. imzalı “*1870-1940*” başlıklı yazıda “*Bugünkü vaziyetle yetmiş sene evvelki arasında şayanı hayret benzeyişler var...1870 felaketinin müsebbibini, bu felaketin ferdasında tayin etmiştir*”³²³deniliyordu. Abidin Daver ise 1918 ve 1940 yıllarını karşılaştırıyor, gelişmeleri “*Sahne aynı, facia aynı, yalnız aktörler ve roller*” değişik sözleriyle değerlendiriyordu.³²⁴

Nadir Nadi, 22 Haziran’da “*Bir Ders*” başlıklı makalesinde Fransa’nın yenilgisini, Fransa’da demokrasi ve çalışma hayatında işçilere tanınan haklara, milli duyguların zayıflamasına ve Yahudilerin tutumuna bağlıyordu: “*Memlekete nizam vermek iddiasile mücadeleye girişen siyasi partilerin had ve hesabı yoktu. Almanya günde sekiz saatlik mesaiyi az görerek, işçilerini fabrikalarda gece gündüz çalıştırırken, Fransa’da kırk saatlik mesai haftaları ihdas olunuyordu. Fikirlerin, kanaatlerin çeşitlenerek mütemadiyen bölünmesi milliyet duygularını azaltmış, ferdi menfaat ihtirasları her şeye hâkim kılmaya başlamıştı. Yahudiler devlet işlerine karışıyor, Nazırlar dolandırıcılarla ahbablık ediyorlardı. Milli müdafaa uğrunda, temiz Fransız köylüsünün dışından, tırnağından artırarak ödediği vergiler, alçak vatan hainlerinin kirli kasalarına istif ediliyordu.*”³²⁵ *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede Fransız yenilgisinin nedenleri benzer bir şekilde ifade ediliyordu: “*Fikrimce, Fransız mağlubiyetinin en mühim sebebi manevidir. ‘Zaferden beri zevk sefa, fedakârlık hislerine hâkim olmuştur. Az hizmet edilmiş; fakat çok talebde bulunulmuştur; gayret esirgenmiştir.*”³²⁶ Aynı köşede iki gün önce çıkan “*Hep Geç*”

³²¹ Cumhuriyet, 19 Haziran 1940

³²² Selim Deringil, **a.g.e.** s.107

³²³ Cumhuriyet, 19 Haziran 1940

³²⁴ Cumhuriyet, 23 Haziran 1940

³²⁵ Cumhuriyet, 22 Haziran 1940

³²⁶ Cumhuriyet, 22 Haziran 1940

başlıklı makalede ise Fransız yenilgisi, Müttefikler ve onlara yardım eden Amerika'nın gelişmelere zamanında müdahale etmemesine bağlanıyordu.³²⁷

Muharrem Fevzi Togay, Fransa'yı barış istemeye iten nedenler arasında “Amerika'nın askeri yardımda bulunmaktan kat'i olarak imtina etmiş olması”nı sayarken,³²⁸ Peyami Safa, “Milliyet Fikri” adlı yazısında yenilgiyi Nadir Nadi gibi demokratikleşme çabaları ve millet fikrinin azalmasına bağlar: “...demokrasinin ağababası Fransa, milliyet fikrinin ilk vatanı olduğu halde, senelerden beri milli taazzuvuna imkân bırakmayan alacalı ideolojilerin verdiği iç politika mücadelelerinin yorgunluğu içinde istilaya uğradı. İçeride ve dışarıda milliyet hamlesine karşı koymak için elinden gelen bütün hataları yapmıştı. Bu hatalar ona içerde milli birliğini, ordusunun silah ve savaş kudretini, bütün kahramanlık hassasiyetini, dışarıda Latin İtalya'nın ve nasyonalist İspanya'nın dostluğunu kaybettirdi. Fransız milletin 1936 seçiminde, karışık ideolojileri temsil eden melez halk cephesini milliyet cephesine tercih etmesi, dört senden beri sırt sırta yaptığı büyük tarihi hataların meş'un bir başlangıcı olmuştur.”³²⁹

Peyami Safa “Demokrasilerin İç Düşmanları” başlıklı makalesinde Demokrasi cephesinin asıl düşmanlarının “totaliter devletler” olmadığını, asıl düşmanlarının “iç düşman” dediği “yığın üstünde büyük bir telkin kudretine sahip, otoritesi ve şöhretli fikir” adamlarını olduğunu söylüyordu. Peyami Safa görüşüne kanıt olarak şu açıklamayı yapar: “...Fransa'yı bu felakete sokan, tanksızlıktan evvel imansızlıktır. Fransızlar milli imanlarını kaybetmemiş olsalardı tank yapmalarına ne mani vardı? Fakat Marksizm, insanlık ve liberalizm güllaçları içinde yuttukları sulhçuluk afyonu, Fransızlara milli şuurlarını kaybettirmişti.”³³⁰

Fransa'nın kısa sürede yenilmesi Türkiye'yi çok güç bir durumda bıraktı. Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalarken, Türkiye'nin dayandığı temel mantık; Fransa'nın hem Alman saldırısını uzun zaman meşgul edip yıpratacağı, hem de Fransız donanmasının İtalya'yı Akdeniz'e inmekten alıkoyacağı varsayımına dayanıyordu.³³¹ Bu beklentisi gerçekleşmeyince Türkiye'yi

³²⁷ Cumhuriyet, 20 Haziran 1940

³²⁸ Cumhuriyet, 18 Haziran 1940

³²⁹ Cumhuriyet, 22 Haziran 1940

³³⁰ Cumhuriyet, 26 Haziran 1940

³³¹ Cemil Koçak, “İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları” a.g.e. s.18, Baskın Oran, a.g.e. s.388

zor durumda bırakan iki sorun arka arkaya meydana geldi. Bunlardan birincisi 10 Haziran 1940'ta İtalya'nın savaşa girmesiydi. Savaşın Akdeniz'e inmesiyle Üçlü İttifak gereği Türkiye'nin savaşa girme yükümlüğü doğuyordu.³³²İkincisi ise Fransa'nın yenilgisinde sonra doğuya yönelen Almanya'nın Mart 1941'de Türkiye'nin sınırına dayanmasıydı.³³³Bu gelişmeler Türkiye üzerinde Müttefik ve Mihver baskılarını artırıcı rol oynayacaktı.³³⁴

1.7 İtalya'nın Savaşa Girmesi ve Türkiye'nin Savaş Dışı Durumu

Türkiye'yi yönetenler 1930'dan sonra dünya barışının gittikçe tehlikeye girdiğini görmüşlerdi. Sürekli yinelenen “*Mare Nostrum*” (Bizim Deniz) açıklamaları, Türk sahillerine yakın adalardaki yığınaklar bu kaygıyı artırdı. Bu nedenle Türk devlet adamları, İtalya'yı en büyük tehlike olarak görüyorlardı.³³⁵İtalya'nın bu saldırgan ve yayılcı emelleri Türkiye'yi İngiltere'ye yakınlaştırdığı gibi diğer taraftan bölgesel savunma paktları gerçekleştirme uğraşları içine de soktu.³³⁶

Cumhuriyet gazetesinde zaman zaman Almanya yanlısı yazılar görülse de, İtalya'ya karşı kesinlikle sempati ile bakılmamıştı. İtalya, Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesinden sonra başlayan II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldı. Yunus Nadi, “*Etrafında çok gürültü yapılmış olan Alman-İtalyan çelik ittifakına*” rağmen İtalya'nın yeni başlamış bu savaşa girmemesini iki nedenden dolayı akıllıca buluyordu. Birincisi İtalya'nın savaşa girdiği takdirde savaş yükünü taşımak zorunda kalacağı gerçeği,³³⁷ ikincisi ise Mussoli'nin her türlü hülyalara kapılmayacak kadar realist bir idareci olmasıydı. Nadi'ye göre, Almanya'nın bir dünya hâkimiyeti gerçekleştirmesi hayaldi, Mussolin'in de bu gerçeğin farkında olmaması mümkün değildi.³³⁸

³³²Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.157, Baskın Oran, **a.g.e.** s.388, Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları*” **a.g.e.**, s.17

³³³ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.388

³³⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.100-102, Baskın Oran, **a.g.e.** s.426

³³⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s.6

³³⁶ İsmail Soysal, **a.g.e.** s.460, Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.93, Fahir H. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.347, Dr. Mehmet Gönlübol, Dr. Cem Sar, **a.g.e.s.**114

³³⁷ Cumhuriyet, 11 Eylül 1939

³³⁸ Cumhuriyet, 17 Aralık 1939

Almanya'nın Norveç ve Danimarka'ya saldırmasından kısa bir süre sonra *Cumhuriyet*, İtalya'nın kendi için en uygun zamanda savaşa dâhil olacağını: “*belki bu haftadan öbür haftaya, belki bu günden yarına, hatta bu saatten öbür saate meselesi*” sözleri ile belirtiyordu.³³⁹ 18 Nisan'da “*İtalya'da Fevkalade Tedbirler*” başlığı altında İtalya'da yapılan savaş hazırlıklarına dikkat çekilmeye çalışılıyordu.³⁴⁰

Nadir Nadi, “*İtalyanın Harbe Girmesi İhtimalleri Karşısında*” başlıklı makalesinde, savaşın Avrupa'nın kuzeyine yayılması üzerine İtalya'nın yakında savaşa gireceği yönündeki haberlere dikkat çekiyordu. “*Radyoda nutuk söyleyerek 'hiçbir milletin ateş dışında kalmasına imkân bulunmadığından' bahsedenerlere rastladığımız gibi gazetelerde da 'İtalyan milleti hazır olsun. Bu iş, bugünden yarına, hatta belkide bu saatten öbür saate patlak verebilir' tarzında yazılar okuyoruz.*” Nadi'ye göre bütün bu nutuklara ve gazete haberlerine rağmen İtalya'nın savaşa girmesi için beklenen uygun ortam halen oluşmamıştı. “*Herkes biliyor ki İtalya bitaraf bir memleket değildir. O, eli silahlı bir vaziyette sadece harb dışında bulunduğunu resmen ilan etmedi mi? Bu şu demektir ki İtalya münasib bir fırsat bekliyor. Onu bulduğuna emniyet getirdiği gün derhal işe müdahale etmek isteyecektir. Zaferin Almanya tarafına doğru gülümseyerek bakması İtalyayı tahrik edici bir vesile sayılabilir. Böyle bir vesile zuhur etmedikçe Romadan yükselen sesler sadece laftan ibaret kalacağına benziyor.*”³⁴¹

Hem Nalina Hem Mihına adlı köşede “*İtalya Harbe Girer mi?*” başlıklı makalede İtalya'nın “*silah şakırdatarak harbe girecekmiş*” gibi hareket etmesinin nedeni Müttefiklerden bazı tavizler almak ve tarafsız kalmak olarak yorumlanmıştı. Çünkü yazara göre savaşı hangi taraf kazanırsa kazansın İtalya kaybedecekti: “*...Harbi müttefikler kazanırsa İtalyanın hali harabdır; Almanya kazanırsa, bütün Avrupaya hâkim olacak azgın bir nazi Almanyası, İtalyayı da vuracak Adriyatik denizine inecek, İtalyan çizmesinin koncunu koparacaktır... İtalya bu kumarda, kazanırsa da kayılda, kaybetse de kayıbdadır...*” Bu nedenle akıllı bir adam olan Mussolini bu hatayı göze almayacak ve savaşa girmeyecekti.³⁴² Aynı köşede 7 Mayıs'ta “*İtalya Harbe Girecek mi?*” sorusunun başlık yapıldığı makalede “*...Aklı*

³³⁹ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1940

³⁴⁰ *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1940

³⁴¹ *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1940

³⁴² *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1940

selim, İtalyanın harbe girmemesini emreder” denilerek İtalya’ya aynı hatırlatma yapılıyordu.³⁴³

Peyami Safa “*Harb Buyana Gelir mi?*” başlıklı makalesinde İtalya’nın durumunu Türk basınında da çoğunlukla kabul gören düşüncelerini şu cümlelerle ifade ediyordu: “*İtalya uzun bir harbe giremez. Kömürü Almanyadan alsa bile petrolü uzun bir harb için kifayetsizdir.*” Ona göre İtalya’nın harbe girmesi için iki koşulun oluşması gerekiyordu. Birincisi, gireceği savaş kısa ve kestirme olmalı, ikincisi, Almanya’nın batı cephesinde büyük bir zafer şansı ile taarruza geçmesi veya taarruza uğramasıydı.³⁴⁴

Peyami Safa’nın İtalya’nın savaşa girmesi için gerekli gördüğü şartlar, Almanya’nın Fransa’ya yönelik saldırıların artması sonucu oluşmaya başladı. 22 Mayıs’ta *Cumhuriyet*’te yayınlanan “*İtalyada Hava Gene Değişti!*” başlığı altında İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Cionu’nun : “*Harbe gireceğiz ve buna hazırlandık*” açıklamasına yer veriliyordu. Kont Cionu “*İtalyanın, bütün taleplerini harble alacağını*”nı söylüyordu.³⁴⁵ *Cumhuriyet*’te iki gün sonra Kont Cionu’nun Roma’da yayınlanan *Telegrafo* gazetesinde şu sözleri aktarıldı: “*İtalya Avrupa ve Afrika arazisini genişletmek kararındadır. Avrupa harbinin neticesinden evvel harekete geçeceğiz.*”³⁴⁶ *Cumhuriyet* gazetesine göre bu ifadelerin hepsi yakında İtalya’nın savaşa gireceğini gösteriyordu.

6 Haziran’da *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede “*İtalyanın İstedikleri*” başlıklı makalede İtalya’nın talepleri ve ortaya koyduğu saldırgan tutum eleştiriliyordu. İtalya’nın savaş dışında kalması önerilen makalede şu görüşlere yer veriliyordu: “*Türkçe’de meşhur bir atalar sözü ‘Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmayalım’ der. İtalyanın istikbali düşünmesi de lazımdır. Hesapta istediklerini alamamak, hele alıp da Almanyaya vermek ihtimalide vardır. Muzaffer olduktan sonra, Şarl Ken olmak istemek Hitler’in hakkıdır. Mussolini, Roma İmparatorluğunu ihya etmek istiyorsa Hitler de Mukaddes Roma–Cermen İmparatorluğunu kurmak ve İtalyaya hâkim olmak isteyebilir... İtalya’nın aklını çulğun bir ihtiras alıp gitmediyse, bitaraf kalıp zengin olmağa ve yıllardan beri*

³⁴³ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1940

³⁴⁴ Cumhuriyet, 5 Mayıs 1940

³⁴⁵ Cumhuriyet, 20 Mayıs 1940

³⁴⁶ Cumhuriyet, 22 Mayıs 1940

*karagömlüklerden başka kimsenin görmediği refahı İtalyan halkına vermeğe çalışmalıdır.*³⁴⁷

Cumhuriyet gazetesinin savaş dışı kalmasını kendi faydasına olacağı yönündeki yayınlarına rağmen İtalya 10 Haziran 1940'da savaşa girdi.³⁴⁸ *Cumhuriyet* gazetesi haberi, Mussolini'nin nutkundan alınan şu bölümle duyurdu: “*İtalya milletinin mevcudiyetini tehdit eden garb demokrasilerine karşı harbe giriyoruz.*”³⁴⁹

İtalya'nın savaşa girmesinden bir gün sonra Yunus Nadi “*İtalyanın Müdahalesi Karşısında*” başlıklı makalesinde, İtalyan müdahalesinin sadece Batı Avrupa demokrasilerine karşı olacağını düşünüyordu. Nadi'ye göre İtalya, Rusya'dan çekindiği için Balkan ve Doğu Akdeniz ülkelerine karşı herhangi bir saldırıya geçmeyecekti. Hatta İtalya'nın bu ülkeye teminat dahi verdiğini ileri sürüyordu.³⁵⁰

İtalya'nın savaşa dâhil olmasında üç gün sonra *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede “*Zaten Bekleniyordu*” başlıklı makalede İtalyan saldırısının kimseyi şaşırtmadığı Müttefiklerin gerekli tedbirleri aldığı yazılıyordu. Ayrıca “*İtalya, bu harbe niçin girdi? Roma hükümetine sorarsanız, müttefikler geçen harbin sonundaki yağmada İtalyaya kâfi pay vermemişler; onun hakkını yemişler; o da, şimdi verilmeyen hakkını almak için harbe giriyor.*” deniliyordu. Ancak yazar İtalya'nın bu gerekçesini haklı bulmaz. İtalya'nın yaptığı gibi kayıp oranı baz alınsaydı, ona göre, Fransa'nın bütün Avrupa'yı alması gerekecekti: “*...İtalyanın haksız bir emperyalist harbine girdiğini ispat etmek için, onun ileri sürdüğü en kuvvetli delilin hakikate uymadığını göstermektir. İtalya, bu harbe girmekte, Almanya'ya nazaran daha haksızdır.*”³⁵¹ 1 Ocak 1941'de, 1940 yılı gelişmelerini değerlendiren Ömer R. Doğrul'a göre zaferin Almanya'ya göz kırptığı bu günlerde, savaş sonunda ganimet elde etmek isteyen İtalya harekete geçmiş ve savaşa girmişti.³⁵² *Cumhuriyet*'in genel kanısı da buydu. Yapılan yorumlarda ön plana çıkan başka bir nokta ise İtalya'nın bu savaşta etkisinin sınırlı kalacağı yönündeydi.

³⁴⁷ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1940

³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1940, *Yeni Sabah*, 10 Haziran 1940

³⁴⁹ *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1940

³⁵⁰ *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1940

³⁵¹ *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1940

³⁵² *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1941

Feridun Dirimtekin, “*İtalyan Ordusu*” başlıklı makalesinde İtalya’nın ordusu ve ekonomisinin uzun süreli bir savaşı kaldıramayacağını düşünüyordu. O, İtalya’nın sürekli büyük açıklar veren ekonomisinin uzun sürecek bir savaşı kaldırarak güçte olmadığını yeni kurulan İtalya ordusunun da ciddi bir tecrübe geçirmediğini belirtiyordu. “*Habeşistanda ok, yay ve eski silahlarla müsellaah Habeş kuvvetlerine karşı, İtalyan ordusunun aldığı neticenin bir kıymeti*” yoktu. Asıl önemli olan Müttefik ordularına karşı ne yapabileceğiydi.³⁵³

II. Dünya Savaşı yıllarında Türk dış politikasının temel stratejisi savaş dışı kalmak oldu. Bunu başarmak için yeni taktikler uygulamak zorunda kalıyordu.³⁵⁴ Savaş Akdeniz’e indiği sırada Üçlü İttifak gereği Türkiye’nin savaşa girmesi gerekiyordu.³⁵⁵ Bu nedenle Müttefik devletler özellikle Fransa, Türkiye’nin savaşa girmesi, hiç değilse İtalya ile münasebetlerini kesmesini istedi. Ayrıca İngiltere ve Fransa’ya askeri kolaylıklar sağlanması, Boğazların Mihver gemilerine kapatılması isteniyordu.³⁵⁶

Bu durum ortaya çıktığında Türkiye’nin elinde savaş dışı kalmak için iki sağlam gerekçe bulunuyordu. Birincisi “*Sovyet çekincesi*” olarak kabul edilen antlaşmanın iki numaralı protokolüydü. Türkiye Sovyetlerle silahlı bir eyleme zorlanamayacağı hükmü gereği savaşa girmeyebilirdi.³⁵⁷ İkincisi Üçlü İttifak ile birlikte imzalanan özel antlaşmanın altıncı maddesi gereği Türkiye, ihtiyaç duyduğu askeri yardımı İngiltere ve Fransa’dan almadan savaşa girmek zorunda değildi.³⁵⁸ Üçüncü gerekçe ise Fransa’nın beklenenden daha erken teslim olması sonucunda ortaya çıktı. Bu antlaşma İngiltere ve Fransa ile imzalanmıştı. Fransa yenilip ateşkes imzalandıktan sonra kendisine yardım edecek iki ülkeden biri yenilmiş bulunuyordu. Bu durumda Türkiye’nin savaşa girmesi İttifakın ruhuna aykırı idi.³⁵⁹

³⁵³ Cumhuriyet, 14 Haziran 1940

³⁵⁴ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları*” **a.g.m.** s.19, Baskın Oran, **a.g.e.** s. 394,

³⁵⁵ Doç. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.m.** s.150, Baskın Oran, **a.g.e.** s.394, Selim Deringil, **a.g.e.** s.113, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.157, Selim Deringil, **a.g.e.** s.113

³⁵⁶ Doç. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.m.** s.150

³⁵⁷ Cemil Koçak, “*İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikaları*” **a.g.m.** s.19, Baskın Oran, **a.g.e.** s. 394, Selim Deringil, **a.g.e.** s.114

³⁵⁸ Baskın Oran, **a.g.e.** s. 394, Selim Deringil, **a.g.e.** s.114

³⁵⁹ Baskın Oran, **a.g.e.** s.394

İtalya'nın savaşa girişi ile ilgili tüm detayları değerlendiren Türk heyeti Üçlü İttifak'ın ek iki numaralı protokolünü uygulamaya karar verdi. 14 Haziran'da *“Türkiye'nin savaşa girmesi Sovyetlerle bir savaşa neden olabilir. Hükümet bunun sonucu İngiliz-Fransız-Türk ittifakının ikinci protokolüne başvurmayı ve bunu ilişkin olarak da yeni çatışmada tarafsızlığını korumayı kararlaştırmıştır.”* diyerek savaş dışı kalma kararını bildirdi.³⁶⁰

İngiltere, Türkiye'nin öne sürmüş olduğu Sovyet tehdidini ciddiye almayarak Türkiye üzerindeki baskısını sürdürdü. Türkiye'nin *“önerilen riske”* girmeyeceğine inanan İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Türkiye'nin tutumunu tamamen politik buluyordu. Büyükelçi iki numaralı protokolü Türkiye'yi *“güçsüz kılan şanslı bir durum”* olarak değerlendiriyordu.³⁶¹

Fransa'nın 22 Haziran 1940'da teslim olması Türkiye'nin savaşa girme tezini tamamen yıkıyordu. Bu gelişme İngiltere'nin savaşa girme konusunda Türkiye'ye baskılarını anlamsızlaştırdı. Bunun üzerine Türkiye, iki numaralı protokolü uygulamakta kararlı olduğunu tekrarladı. Böylece Türkiye *“ülkesinin güvenliği ve savunması için mevcut taraf olmam tutumunu”* sürdürecekti.³⁶² Yunus Nadi, *“Türkiyenin Vaziyeti”* başlıklı makalesinde Türk Hükümetinin dış politikadaki tutumunu şu şekilde açıklıyor ve destekliyordu: *“Yeni Avrupa harbi müvacebesinde almış olduğumuz bütün tedbirler en ufak derecesinde dahi hiçbir tarafa tecavüz kasdi taşımaksızın tamamen tedafüi mahiyetli olduğu her fırsatta tekrar olunmuş bir hakikattir.”*³⁶³

Fair Armaoğlu, İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazla ısrarcı olmadıklarını belirtir.³⁶⁴ Ancak Selim Deringil, İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokmak için elinden geleni yaptığı görüşündedir. Deringil'e göre, bütün zorlamaların yeterli olmadığını ve daha fazlasına da gücünün yetmediğini gören İngiltere, ancak bundan sonra *“zevahiri kurtarma”* babında Türkiye'nin kararını onaylama yönünde resmi açıklamalarda bulunmuştur.³⁶⁵

³⁶⁰ Baskın Oran, **a.g.e.** s.426

³⁶¹ Baskın Oran, **a.g.e.** s.426

³⁶² Cumhuriyet, 27 Haziran 1940, Baskın Oran, **a.g.e.** s.427

³⁶³ Cumhuriyet, 27 Haziran 1940

³⁶⁴ Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s.407

³⁶⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s.113,

1.8 Yunanistan İtalya Savaşı

Almanya'nın, Avrupa'da elde ettiği başarılarla iştahı kabaran İtalya, Yunanistan'dan Korfu ve Girit adaları ile Epir ve Pire limanlarını istedi.³⁶⁶ Bu istekleri Yunanistan tarafından kabul edilmeyince, İtalya 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a saldırdı.³⁶⁷ Bu gelişme Türkiye'yi yakından ilgilendiriyordu. Çünkü Üçlü İttifak Antlaşması'nın böylelikle üçüncü maddesi işlerlik kazanıyordu.³⁶⁸

İtalya savaşa girerken Mussolini, "*İtalya, kendisine denizle ve kara ile hem hudud diğer milletleri anlaşmazlığa sürükleme niyetinde*" değildir diyerek komşularına teminat vermişti.³⁶⁹ Yeni Sabah yazarı Raif Meto'ya göre Balkanların güvenliğinin korunması sadece bu bölgedeki devletlerin çabalarına bağlı değildi. Güvenliğin sürdürülmesinde Rusya, Almanya ve İtalya'nın Rumeli yarımadasındaki çıkarlarının da büyük payı vardı.³⁷⁰ İtalya'nın bu dengeleri bozma pahasına, Mussolini'yi yukarıdaki nutukta belirttiğinin tam aksi yönde harekete iten neden kolay zafer kazanıp prestijini artırmak ve Almanya'dan önce Balkanlara girmekti.³⁷¹

Türkiye, başından beri İtalya'nın Balkanlara yönelik tutumundan endişe duymuştu. Türkiye'nin endişesini halkı çıkararak bu gelişmeden sonrada Türkiye savaş dışı durumunu korudu.³⁷² Buna karşın İngiltere Türkiye'yi savaşa sokmak için yoğun çaba harcadı. Ancak savaşın aleyhine gelişmesi ve baskının tam tersi sonuç doğuracağını gördüğü için Türkiye'nin savaş dışı durumunu kabullenmek zorunda kaldı. Zira "*pasif*" bir Türkiye dahi İngiltere için paha biçilemez değerdedi.³⁷³

Türk basını İtalya'nın Yunanistan'a saldırısını şiddetle kınayarak, Yunanistan'ı destekliyordu. *Ulus* gazetesinde Ahmet Ş. Esmer bu saldırıyı "*zorbalık politikasının*" beklenen bir gelişmesi olarak yazdı.³⁷⁴ Falih R. Atay, Mussolini'nin çevresindeki ülkelere verdiği güvencelerin bu saldırı ile gerçek değerini ortaya

³⁶⁶ Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.**, s.370

³⁶⁷ Yeni Sabah, 29 Ekim 1940

³⁶⁸ Doç. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.m.**, s.151, Selim Deringil, **a.g.e.** s.122, , Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.159

³⁶⁹ Cumhuriyet, 11 Haziran 1940

³⁷⁰ Yeni Sabah, 27 Mayıs 1940

³⁷¹ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.159

³⁷² Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.159

³⁷³ Selim Deringil, **a.g.e.** s.132

³⁷⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.128

koyduğunu belirtirken, bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getiriyordu: “*Kuvvetten başka bir kanun ve milletler için teslim olmaktan gayrı bir hak tanımak lazımdır. Birçok devletin yaşamakta olduğu koskoca bir denize ‘bizim’ demek için bin türlü sebep ve mazaret icad edenler, hür bir memleket halkına kendi hududları içindeki ana baba toprağına ‘benim vatanım’ demeyi çok görmemeli idiler.*”³⁷⁵

Hüseyin C. Yalçın, Türk milletinin dostu Yunan milletine desteğinin sadece başarı temennisi ile sınırlı kalmayacağını, olayların seyrine göre gerekli olan her türlü yardıma koşmayı görev kabul ettiğini bildiriyordu.³⁷⁶ Yalçın, başka bir yazısında okurlarına, büyük fedakârlık göstererek bağımsızlığını korumaya çalışan Yunanistan’a gıda ve yiyecek yardımı yapma çağrısında bulundu.³⁷⁷ Yunus Nadi, İtalya’nın “*emperyalist bir siyasete*” kapılmakla yanlış bir yol tuttuğunu yazıyordu. İtalya’nın bu siyasetine ilk darbenin Yunanistan’dan geldiğini belirten Nadi, Yunan direnişi için şunları söylüyordu: “*Yunanistana vuku bulan haksız tecavüz adeta ilahi denilecek kudretli bir darbe ile geri atılırken... Komşu ve dost Yunanistanın bu safhada kendi varlığını, hürriyetini ve istiklalini muvaffakiyetle müdafaa ederken Balkanlara ve beşeriyete ifa etmekte olduğu hizmetin büyüklüğü ise asla unutmuyoruz.*”³⁷⁸

Abidin Daver, II. Dünya Savaşı’nın başlangıcından Yunanistan’ın savaşa dâhil olmasına kadar geçen süreyi altı ayrı safhaya ayırmaktadır. Altıncı Safha olarak kabul ettiği Yunanistan’ın savaşa dâhil olmasını şu şekilde değerlendirmektedir. “... *Yunanistan harbe girmek mecburiyetinde kalınca bütün Yunan adaları, Yunan üstleri ve Yunan kuvvetleri otomatik bir surette İngiltereye iltihak etmiştir. Şimdiye kadar mesafe uzunluğu ve üstsüzlük yüzünden İtalyaya kuvvetli darbeler indiremeyen İngiltere, artık onun burnu dibine gelmiştir.*”³⁷⁹ 14 Kasım’da Yunus Nadi yazdığı makalesinde bu tespiti yineler. İtalyan saldırısından sonra Yunanistan’ın İngiltere’ye daha sıkı bağlanacağını söyleyerek, Yunanistan’a üstlenecek İngiltere’nin şimdi İtalya’yı yıpratacağını belirtiyordu.³⁸⁰ 29 Kasım’da “*Yunanistan Bir Cevaptır*” başlıklı makalesinde Yunus Nadi, Almanların, Türkiye’nin “*Teyakkuz vaziyetinde*

³⁷⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s.128

³⁷⁶ Yeni Sabah, 29 Ekim 1940

³⁷⁷ Yeni Sabah, 6 Kasım 1940

³⁷⁸ Cumhuriyet, 18 Aralık 1940

³⁷⁹ Cumhuriyet, 9 Kasım 1940

³⁸⁰ Selim Deringil, **a.g.e.** s.128, Cumhuriyet, 14 Kasım 1940

olmasını garip bulduklarını, oysa Yunanistan'a İtalya saldırısının, Türkiye'yi haklı çıkardığını" ifade ediyordu.³⁸¹ Yunus Nadi bu makalesiyle, Nadir Nadi'nin yazılarından dolayı *Cumhuriyet* gazetesine yönelik basında ve kamuoyunda Alman sempatisini olduğu yönündeki inancı kırmak istiyordu.^{382*}

Yunanistan, İtalyan saldırısını 2 Kasım 1940'da durdurdu. 10 Kasım 1940'da hazırlıklarını tamamlayan Yunanistan karşı saldırıya geçerek, İtalyan ordularını geri püskürtmeyi başardı.³⁸³ Yunus Nadi, Yunanistan'ın bu başarılı savunmasını kendi bağımsızlığına olduğu kadar diğer Balkan devletleri için de büyük bir hizmet olarak görüyordu. Balkan devletlerini birbirlerine karşı kullanarak birer birer avlamayı planlayan büyük devletlerin bu planları açıkça ortaya çıkmıştı. Nadi Yunan savunmasını, Balkan devletlerinin karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma gereğini iyice göstermesi açısından da önemli bir fırsat olarak değerlendiriyordu.³⁸⁴ İki gün sonra aynı konudaki başka bir makalesinde, Balkan devletlerini bekleyen tehlikeye işaret ederek dayanışma ve yardımlaşmanın önemini yineledi: "...*Totaliter cephe nazarında, yok edilmesinde beis görülmeyen memleket yalnız Yunanistan değildir. O cephe ayrı ayrı her Balkanlı böyle ihmal olunur birer kemiyet sayıyor...*"³⁸⁵

Mihver ortaklığına açık cephe alan Yunus Nadi "*Balkanlarda Karar Saati Çalıyor!*" başlıklı makalesinde Balkan devletlerini bu cephe konusunda tekrar uyarır: "*Bulgaristan içinden Selanik istikametine yol almak isteyecek bir Alman ileri hareketi Bulgaristanı çiğnemekle işe başladıktan sonra Selanik hedefine vurup muvaffakiyetini gösterdiği takdirde Yugoslavyanın uğrayabileceği tecavüzler karşısında kendisini müdafaadan geri kalmayacağından eminiz. Fakat onun bu müdafaayı tek başına kalarak tecrid edilmiş vaziyetinde tatbik etmesi elbette daha müşküldür...*" Böyle bir sonun yaşanmaması için şu öneriyi tekrarlıyordu: "*Bizce harici tecavüzler tehlikesi önünde Balkanlıların ittifakları günün en kat'i zaruretidir ve bunun için hala zaman da geçmiş değildir.*"³⁸⁶

³⁸¹ Cumhuriyet, 29 Kasım 1940

³⁸² *İtalya Yunanistan'a saldırdığı sırada *Cumhuriyet* gazetesi Alman yanlısı yazılardan dolayı kapatılmıştı. 10 Ağustos 1940'dan 9 Kasım 1940'a kadar üç ay kapalı kalan gazete yeniden yayın hayatına başladığında Alman yanlısı görünmemeye özen gösteriyordu. Yazılarıyla gazetenin kapatılmasına neden olan Nadi Nadi uzun süre makale yazmayacak, Nazi yanlısı Peyami safa bu arada gazeteden ayrılacaktı.

³⁸³ Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s.371

³⁸⁴ Cumhuriyet, 16 Ocak 1941

³⁸⁵ Cumhuriyet, 18 Ocak 1941

³⁸⁶ Cumhuriyet, 12 Şubat 1941

Yunus Nadi'nin Balkan devletleri için öngördüğü gelişmeler 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Üçlü Pakt'a girmesi ile gerçekleşmeye başladı.³⁸⁷ Maksadını barışı korumak olarak ifade eden Berlin tebligatı ile birlikte Alman ordusu 2 Mart'ta Bulgaristan'a girdi.³⁸⁸ Nisan ayı içinde de, Almanya, Yugoslavya, Yunanistan ve bütün Ege adalarını işgal etti.³⁸⁹

Yunanistan, yetersiz İngiliz desteğinden dolayı Alman askeri gücü karşısında eziliyordu. Türk basınında İngiliz desteğinin yetersizliğine karşı duyulan kaygı ve kırgınlık artarken,³⁹⁰ Yunanistan'dan donanım olarak kat be kat güçlü olan düşmanına karşı mücadelesi övülüyordu. Örneğin Yunus Nadi, "*Yunanistan Cephesinde Buhran*" başlıklı makalesinde yenilmesine rağmen verdiği mücadele ile galibiyet hakkını Yunanistan'a teslim etmiştir: "*İnsanlık ve tarih Yunanların bu harbdaki eşsiz kahramanlıkları önünde edebiyet için eğilecektir ve bu eşsiz kahramanlık asla beyhude değildir. Yunanlılar bu suretle edebiyete namzet milli ve müstakil bir hayatı mutlak surette hak etmişlerdir... 45 milyonluk İtalyanın başa çıkamadığı yalnız 5-6 milyonluk Yunanistanın 45 milyona 95 milyonluk büyük Almanyanın iltihakı önünde mağlûb ve velayete düşmüşse bu nispetsiz mücadelede şerefın galibe değil, mağlûba aid olduğunu-başkalarını bir tarafa bırakalım-elbette Alman milleti de teslim eder.*"³⁹¹ Zekeriya Sertel de *Tan* gazetesinde yayınlanan "*Yunan Destanı Kapanırken*" başlıklı makalesinde Yunan müdafaasını bir kahramanlık örneği olarak değerlendirir: "*Yunan milleti, istiklalini müdafaa etmek isteyen küçük milletlere birçok kahramanlık örnekleri vererek tarihi rolünü bitirmek üzeredir.*" Sertel yazının devamında Yunanistan'ın bu rolünü kendisinden kat be kat güçlü bir güce karşı icra ettiğinin altını çiziyordu.³⁹²

Alman ordularının 26 Nisan 1941'de Atina'ya girmesinden sonra³⁹³ "*Yunan Vaziyetinde Hakikat*" başlıklı makalesinde Yunus Nadi, Alman radyolarının Alman ordusunun bu başarısını coşkun zafer nağmeleri ile dile getirmelerini abartılı buluyordu. Çünkü "*100 milyonluk büyük Almanyanın 12 milyonluk ordusu ile yalnız 6 milyonluk nüfuslu küçük Yunanistanın hiçbir zaman yarım milyona varması*

³⁸⁷ Cumhuriyet, 1 Mart 1941

³⁸⁸ Cumhuriyet, 2 Mart 1941

³⁸⁹ Doç. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.m.**, s.151, Selim Deringil, **a.g.e.** s.139

³⁹⁰ Selim Deringil, **a.g.e.** s.139

³⁹¹ Cumhuriyet, 24 Nisan 1941

³⁹² *Tan*, 25 Nisan 1941

³⁹³ Cumhuriyet, 28 Nisan 1941, *Tan*, 28 Nisan 1941

ihtimali olmayan küçük ordusu arasında herhangi bir mukayese tesisine imkân” yoktur. Ayrıca “...alelacele getirilen İngiliz kuvvetlerin azami 80 bin kişi olduğu, 250-300 bin kişilik Yunan ordusuna bu 80 bin kişiyi ilave ettikten sonra bunun karşısına İtalyanın 250 bin kişisine Yugoslavya’dakilerle beraber 1 milyona varan Alman kuvvetlerini ilave ederek iki büyük devletin hemen hemen 1,5 milyonluk bir kütle teşkil eden, her türlü modern teçhizatlı bu muazzam orduları çıkarırız.” Bu gerekçeleri sıraladıktan sonra Nadi, Yunan savaşının sonucu ile ilgili şu değerlendirmede bulunuyordu: “Bu nispetsiz mücadelenin içtinap olunamaz kahir neticesinden dolayı küçük Yunanistana hiçbir şerefsizlik isnadı kabil olmadığı halde galiplere iftihar ve şeref hisleri çıkartmağa kolay kolay imkân bulunur mu bilemeyiz.”³⁹⁴

Savaş sona ererken bile Türk basını bu mücadeleden dolayı Yunanistan’a destek vermeyi sürdürdü. Zekeriya Sertel’e göre, Yunanistan birçok açıdan İngiltere’ye önemli katkılar sağlamıştı. Alman ordularını Balkanlarda meşgul etmesi, İngiltere’ye ihtiyaç duyduğu zamanı kazandırmıştı. Almanya batıya ve Mısır’a göndereceği orduları Yunan direnişinden dolayı bu cepheye göndermek mecburiyetinde kalmıştı. Bu gelişmeler Almanya’nın ilkbahar planlarını altüst ettiği gibi, bu direnişle Alman ordusuna gerek insan gerekse de malzeme açısından zarar verilmesi İngiltere’ye önemli katkı sağlamıştı.³⁹⁵

1.9. Dış Politikaya Yönelik Polemikler

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında dış politika konulu *Cumhuriyet* gazetesine yönelik tartışmalar aşağıdaki başlıklar altında incelendi. II. Dünya Savaşı öncesi basında yer alan bazı tartışmalar, gazetelerin desteklediği devletlerin niteliğiyle ilgiliydi. Goebbels’in nutkunda yer alan bir cümleden dolayı başlayan *Cumhuriyet-Tan* polemigi bu nitelikte bir tartışmaydı.³⁹⁶

³⁹⁴ Cumhuriyet, 28 Nisan 1941

³⁹⁵ Tan, 25 Nisan 1941

³⁹⁶ Emin Karaca, **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul 2008, s.125, Aysun Köktener, **a.g.e.** s.52 Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s. 46

1.9.1. Goebbels'in Nutku'ndan Çıkan Cumhuriyet-Tan Polemiği

Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin Nürnberg'deki kongresinde konuşma yapan Propaganda Bakanı Goebbels'in nutkunda geçen bir cümle; *Cumhuriyet* ile *Tan* arasında yaşanacak bir kalem savaşının fitilini ateşlemiştir. Goebbels'in nutukta: “*Davamız, Lehistan'da, Avusturya'da, Bulgaristan'da, Sırbistan'da, Türkiye'de muvaffakiyetle yürümektedir.*” demesi üzenine Sabiha Sertel, *Tan* gazetesinde, “*Herr Goebbels Doğru Söylüyor*” başlıklı makalesinde³⁹⁷ “*Faşizm cereyanının bu saydığı memleketlerde yürüdüğünü biliyoruz. Fakat Türkiye'de Faşizm davasının yürüdüğüne Herr Gobbels ne ile hükmediyor?*” diye soruyordu. Sertel'e göre Faşizm, ne hükümet çevrelerinde nede halk arasında benimsenmemiştir. Ancak, Goebbels bu iddialarında tamamen haksız sayılamazdı. Sertel, “*Propaganda Nazırına bu sözleri söylemek cesaretini veren amiller*” içinde şu örnekleri sıralıyordu: “*...bugün İstanbul'da, Anadolu'nun içinde, bu davayı güden hatta teşkilatlı çalıştığı hissini veren emareler mevcuttur. Antisemitizm, Faşizm mücadelesi yapan bir zümre vardır ki, mütemadiyen kitap çıkarıyor, gizli gizli ikinci derece hükümet müesseselerine giriyor, hatta matbuatta yer alıyorlar. Faşizm propagandası, köylere 'Faşizm din getirir maskesi altında giriyorlar...' Sertel yazısına, faşizm üstüne cesaretle gidilmesi gerektiğini vurgulayarak devam ediyordu.³⁹⁸*

Ahmet E. Yalman da, aynı gün *Tan*'da yayınladığı başyazısında “*Türkiye'de Yalnız Türk Davası Yürür*” başlıklı makalesinde, bu konuda şu görüşlere yer veriyordu: “*...Yabancı propagandalar dünyanın her memleketinde az çok kök salabilir. Türkiye'de salamazlar. Bütün Türk milleti bu yolda yabancı tesirlere karşı aşıldır. Bize sirayet ettirilmek istenilen hastalığın en acı şekillerini çektik. Vücudumuzda bu nevi mikroplara karşı tam bir muafiyet hâsıl olmuştur...*”³⁹⁹

Tan' da bu yazılar yayımlandıktan sonra 18 Ekim 1937'de *Cumhuriyet*'te bu görüşleri komik bulan “*Bir Nutuk Üzerine Koparılan Lüzumsuz Gürültüler*” başlıklı makale imza yerine (**) konularak yayınlanıyordu. Makalede, Goebbels'in nutkunda “*otoriter bir devlet*” olan Almanya'nın Komünizm'e karşı başladığı mücadelede yalnız olmadığını ifade ediliyordu. Bu nedenle yazar, *Tan*'da yayınlanan iki yazıda

³⁹⁷ *Tan*, 17 Ekim 1937

³⁹⁸ *Tan*, 17 Ekim 1937

³⁹⁹ Emin Karaca, **a.g.e.** s. 125

ortaya çıkan telaş ve heyecan tamamen lüzumsuz ve yersiz görüyordu. Makalede ayrıca, Türkiye’de Sabiha Sertel’in iddia ettiği gibi faşizm propagandası yapılmadığı belirtiliyordu. “... Eğer bu gibi neşriyat yapılıyorsa bunların, matbuat kanunun çizdiği hudutları aşmamalarını alakadar makamlar elbet temin ediyorlar. Matbuatın Almanya’da da, İtalya’dan da, Sovyet Rusya’dan da çok daha serbest olduğu bir memlekette dünya fikir cereyanları hakkında neşriyat yapılması kadar tabi ne olabilir?”deniyordu. Yazara göre Türkiye’de, Faşizm’den çok Komünizm tehlikesi vardı. Ayrıca, Sabiha Sertel Komünizm propagandası yapmakla suçlanıyordu: “Türkiye’de faşizm propagandası yapıldığından şikâyet eden muhabir, bizzat materialisme historique hakkında, Karl Marx ve Engels hakkında sürü sürü kitabımsı broşürler bastırmamış mıdır?”⁴⁰⁰

Daha sonraları Yunus Nadi’ye ait olduğu iddia edilen yukarıdaki yazıya 19 Ekim’de Ahmet E. Yalman Tan’da “Çok Lüzumlu Bir Hasiyet” başlıklı makale ile cevap veriyordu. Yalman, Cumhuriyet’i, “Alman Propaganda Nazırı Goebbels’in avukatlığını” ve faşizm propagandası yaptığını ileri sürüyordu. “Arkadaşımızın görüş ufkunun çok dar olduğuna hükmedeceğiz. Çünkü bu propaganda ta kendi sütunlarından bazılarına kadar sokulmak imkânı bulabilmiştir. Nuremberg kongresi sırasında bu neşriyat çok sıklaştı. Bir gün bir Alman bayrağı resminin ‘Nurumberg kongresi binası önünde dalgalanan bayraklardan biri’ diyerek ‘Cumhuriyet’in ilk sayfasında çıktığını gördük, diğer sayılarda propaganda konulu yazı ve resimler sık sık görmeğe başladık.”⁴⁰¹

Tan gazetesinde aynı gün Cumhuriyet’e yönelik “Biz Telaş Ediyoruz Doğru... Fakat Siz Niçin Telaş Ediyorsunuz?” başlıklı bir yazı daha çıktı. Bu yazıda “...Biz telaş ediyoruz çünkü Nazi propagandasının bazan sinsî bazan küstahça ve açıkça matbuatımıza kadar girdiğini, irfan münasebetlerimize kadar sokulduğunu görüyoruz.” deniliyordu. Yazara göre, Cumhuriyet gazetesi de bu matbuat içinde yer alıyordu.⁴⁰² “Bundan bir müddet evvel, Cumhuriyet sütunlarında isteyerek istemeyerek Alman propagandasının sokulduğunu delalet edecek yazılar çıktığını işaret etmiş ve Cumhuriyet refikimizi bu kabil propagandalara alet edilmesine karşı uyandırmaya çalışmıştık. Fakat o vakitten beri Cumhuriyet’in bu kabil yazılara

⁴⁰⁰ Cumhuriyet, 18 Ekim 1937

⁴⁰¹ Tan, 19 Ekim 1937

⁴⁰² Tan, 19 Ekim 1937

sütunlarında yer vermesi şöyle dursun, bilakis açıktan açığa Nazi ve faşist propagandası telakki edilecek yazılar neşrettiğini görmekten müteessir olduk. Onun için telaş ediyoruz.” Kendi dâhili rejimimize başkalarının karışmasını istemiyoruz düşüncesinin hâkim ve bundan dolayı titiz davrandıkları belirtilen yazıda, *Cumhuriyet*’e şu soru yöneltiliyordu: “Bizim bu titizliğimiz sizi neye sınırlendiriyor ve neye Alman Propaganda Nazırının Türkiye işlerine müdahalesine karşı memleketin ve rejimin bir müdafii gibi ortaya atılmıyorsunuz? Neden bilakis gazetenizin sütunlarına faşist ve Nazi propagandasına delalet edecek yazıların girmesine göz kapıyorsunuz?”⁴⁰³

Sabiha Sertel, “Görüşler” sütununda “*Cumhuriyet Gazetesi Goebbels’in Müdafaa Vekili midir?*” başlıklı makalesinde, Goebbels’in dediği gibi Türkiye’de faşizm propagandası olduğunu kabul ediyor ve *Cumhuriyet* gazetesini kast ederek “...o gazetenin sütunlarında yer” bulunduğunu ileri sürüyordu. Yazının devamında Herr Goebbels’in nutkunda Türkiye’yi faşist ülkeler listesinde saymasını “...*Cumhuriyet gazetesi bir iftihar mı duyuyor ki, buna karşı lakayt kalmamızı istiyor.*” deniliyordu.⁴⁰⁴

Cumhuriyet’te 20 Ekim’de yayınlanan (**) imzalı baş makale, ortamı daha da geriyordu. Yazıda gazetelerin Yahudi havrasına döndüğü belirtiliyor ve Ahmet. E. Yalman ile Sabiha Sertel’in Yahudi oldukları ima ediliyordu. “Artık ipin ucunu kaçırdılar; bir yaygaradır gidiyor. Gazeteler Yahudi havrasına döndü. İrili ufaklı, kadınlı erkekli hepsi kaleme sarılmışlar, avaz avaz haykırıyorlar.” Ayrıca yazının devamında *Tan*’ın Komünist propagandası yaptığı ve bunu örtmek için ise faşizme çatmasının acemice bir taktik olduğu belirtiliyordu. Bu görüşe kanıt olarak da Marksist eserlerden örnekler veriliyordu.⁴⁰⁵

Günler geçtikçe kavga şiddetlenmiş ve tavır ırkçı bir yaklaşıma dönüşmüştü. Çünkü Yunus Nadi “*Ahmet Emin Yalman’a*” başlıklı makalesinde “*Sen Yahudilikten dönme bir adamsın Türk bile değilsin*” diyerek hitap etmeye başlamıştı.⁴⁰⁶

Sabiha Sertel 21 Ekim’de “*Meselenin İçyüzü*” başlıklı yazıda *Cumhuriyet*’e yeni bir cevap kaleme aldı. Sertel, dünya barışı için tehlikenin solda değil sağda

⁴⁰³ *Tan*, 19 Ekim 1937

⁴⁰⁴ *Tan*, 19 Ekim 1937

⁴⁰⁵ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1937

⁴⁰⁶ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1937, Aysun Köktener, a.g.e. s.57

olduğunu ileri sürüyor ve iddialarını da şu örneklerle destekliyordu: “*Habeşistan, İspanya, Çin önümüzde üç yaralı aslan gibi yatıyorlar. Büyük Roma İmparatorluğu, dünya imparatorluğu kurmak isteyenler emellerini gizlemiyorlar ki... Adolf Hitler ‘Benim Cephem... İsimli kitabında demokrasiye düşman olduğunu açık açık yazmıştır’... Faşizm, yalnız komünizm düşmanıdır, bütün açtığı harbler ona karşıdır demek bütün demokrasileri ve milli istiklalleri topa tutan bir tehlikeyi milletlerden saklamaktır ki, bu hangi vatanperverliğe sığar bilmiyorum.*”⁴⁰⁷ Makale, *Cumhuriyet*’e yönelik başka bir soru ile sona eriyordu: “... Biz harbe değil, sulhe taraftar bir millet ve devletiz. Biz düşmanı gösteriyoruz, siz niçin saklıyorsunuz?”⁴⁰⁸ 23 Ekim’de Ahmet. E. Yalman “*Derebeyi Nasıl Düşünür? Yunus Nadi Kendisini Teşhir Ediyor?*” başlıklı bir haberle bu meselenin neden takipçisi olduklarını okuyucularıyla paylaşıyordu: “*Cumhuriyet,, gazetesinin bir yalancı davaya avukatlık ettiğini görünce bu mesele üzerinde ancak bir memleket meselesi şeklinde durduk*”⁴⁰⁹

Başıyazarların birbirlerine ağır saldırıları bir süre daha devam etti. *Cumhuriyet* (**) imzalı yazılarda daha ileri giderek *Tan* yazarları olan Ahmet E.Yalman’ın ve Sabiha Sertel için Türk olmadıklarını iddia ediyordu. “*Son münakaşalarda bir hakikat tebarüz etti ki, o da, Türk gazeteciliğinin yalnız halis muhlis Türk olanlarla yapılabileceği keyfiyetidir.*”⁴¹⁰ Karşılıklı ağır itham ve ifadelerin yer aldığı polemikler aşırıya kaçmış, Sabiha Sertel, *Cumhuriyet*’te yer alan makalelerde “*Bolşevik Dudu, kadıncağız*” gibi sıfatlarla anılmıştı. Sertel tarafından çıkarılan *Projektör* dergisi ise “*Kaldı ki bu mecmua, Bolşevik dudunun Türk eskârı umumiyesine salmaya çalıştığı mikropların binde biri bile değildir...*” diyerek aşağılanmıştı.⁴¹¹

Bunun üzerine Sabiha Sertel köşesinde *Cumhuriyet*’e hakaret davası açtığını duyurdu.⁴¹² Böylelikle *Tan* ile *Cumhuriyet* arasındaki bu kavga adliyede son buldu. Dava sonucunda gazete sorumluları altışar aya mahkûm oldular.⁴¹³ Ancak (**) imzalı makalelerin Yunus Nadi tarafından mı, yoksa Nadir Nadi’nin “*Perde Aralığından*” adlı kitabında yer aldığı şekliyle Peyami Safa tarafından mı yazıldığı kesinlik

⁴⁰⁷ Tan, 21 Ekim 1937

⁴⁰⁸ Tan, 21 Ekim 1937

⁴⁰⁹ Tan, 23 Ekim 1937

⁴¹⁰ Cumhuriyet, 23 Ekim 1937, Aysun Köktener, **a.g.e.** s.60

⁴¹¹ Emin Karaca, **a.g.e.**, s.156, Aysun Köktener, **a.g.e.** s.60

⁴¹² Emin Karaca, **a.g.e.**, s.161, Aysun Köktener, **a.g.e.** s.60

⁴¹³ Aysun Köktener, **a.g.e.** s.60

kazanmadı.⁴¹⁴ Ahmet E. Yalman anılarında Yunus Nadi'nin Nazilik ve Hitler'den nefret ettiği yönündeki iddiası Nadir Nadi'yi bu konuda destekler niteliktedir.⁴¹⁵ Ancak Aysun Köktener'e göre *Cumhuriyet* gazetesi o dönem Almanya'ya ve Nasyonal Sosyalizme sempati ile bakıyor; komünizmi ve sol görüşleri, *Tan* gazetesini çıkaranların şahsında sert bir şekilde eleştiriyordu.⁴¹⁶

1.9.2. Cumhuriyet-Yeni Sabah Polemiği

Nadir Nadi, Nasyonal Sosyalizmin temelini atıldığı 1930'lu yıllarda Avusturya'da öğrenim görüyordu. Nadi, anılarında ırkçılık prensibini hiçbir zaman kabul etmediğini belirtmiş olsa da, ekonomi alanında liberalizm yerine devletçiliği destekliyordu. Yine aktardığına göre, eğitim gördüğü dönemde Viyana Üniversite'sinde sosyalist eğilimli öğretim üyelerinin tıp ve fen fakültelerinde olmaları nedeniyle sadece adını duyduğunu, dinleme şansı bulmadığını belirtir. Zira O, hukuk ve siyasal fakültelerinin nasyonal sosyalist öğretim üyelerinin, kalabalık öğrenci gruplarına etkili konuşmalar yaptıklarını belirtmektedir.⁴¹⁷ Diğer taraftan Aysun Köktener, Nadir Nadi'nin aralıklı olarak yazdığı başyazılarında, Almanya'ya sempati beslediğinin altını çizmekteydi. 1938 yılında çıktığı Viyana gezisini anlattığı yazı dizisi bile "*Hitler Viyana'sından Röportajlar*" başlığını taşıyordu.⁴¹⁸ Hitler, 12 Eylül 1938 yılında Nurengberg'te Nasyonal Sosyalist Kongresi'nin kapanışında bir nutuk vermiş, Nadir Nadi'de bunun üzerine "*Hitler'i Dinlerken*" başlıklı bir makale yazmıştı. Nadi, bu makalede Hitler'in verdiği nutuk ve yarattığı etkiyi şu sözlerle övüyordu: "*Bir adamın iradesi etrafında bu kadar büyük bir alâkanın toplandığı, tarihte ilk defa görülen bir hadisedir. Dün Hitler konuşurken, mikrofon başında oturanlar, bir devlet reisinin hesablı sözlerini duymadılar. Esirin naklettiği dalgalar kulaklarımıza yetmiş milyonluk bir kitlenin heyecanını püskürtüyordu.*"⁴¹⁹

Savaş başladıktan sonra hükümetin basın üzerindeki sıkı tutumu basının savaşı taraflar ile ilgili yorum yapmalarına engel oluyordu. Gazetelerde çoğunlukla

⁴¹⁴ Nadir Nadi, **a.g.e.** 182

⁴¹⁵ Ahmet E. Yalman, **a.g.e.** s.1072

⁴¹⁶ Aysun Köktener, **a.g.e.** s.60

⁴¹⁷ Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 29

⁴¹⁸ Aysun Köktener, **a.g.e.** s.61

⁴¹⁹ Cumhuriyet, 13 Eylül 1938

hükümetin bu tutumuna uygun hareket ediyordu. *Cumhuriyet*'in özenli yayını, 1940 yılının Temmuz ayına kadar sürdü. Fransa'nın, 1940 yılının Haziran'ında Almanya'ya yenilmesi, Türk kamuoyunda Nazizm'in, Müttefikler üstünlüğü tartışmasını gündeme getirdi.⁴²⁰

Nadir Nadi, Türk-Alman ticaret antlaşmasının imzalanmasından iki gün önce "*Almanya İle İktisadi Münasebetimiz*" başlıklı makalesinde uzun zamandır hazırlanmış ama teknik nedenlerle imzalanamamış ticaret antlaşmasının sadece Türkiye ve Almanya için değil güney Avrupa için büyük bir memnuniyet yaratacağını ileri sürmüştü. Bu iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesine destek vermişti. "*Türk-Alman iktisadi münasebetleri, cenubi ve merkezi Avrupa arasındaki organik bağlılığın ayrılmaz bir unsuru sayılır... Köhne Avusturya'nın istismarcı kapitalist sisteminden bambaşka bir yolda çalışan yeni Alman ekonomisile bizim milli prensiplerimiz arasında zıdîyet değil, bilakis ahenk bulunması iki memlekettin ekonomik, dolayısıyla kültürel münasebetlerini de gündendüne çoğaltmıştır.*"⁴²¹

25 Temmuz 1940'da Türkiye ve Almanya arasında 21 milyon liralık ticaret antlaşması imzalandı. Böylece Nadir Nadi'nin bir an önce imzalanmasını beklediği antlaşma hayata geçmiş oldu. Antlaşmaya göre Türkiye, Almanya'ya başta tütün olmak üzere tiftik, fındık, üzüm, incir, incir hurdası, arpa, buğday, zeytinyağı, afyon satacak; karşılığında 13 milyon liralık eski siparişlerimizden şimendifer malzemesi ve devlet fabrikalarına ait tesisat malzemesi ve geri kalan 8 milyon lira ile de bir takım 'mamul' maddeler alınacaktı.⁴²²Türk-Alman ticaret antlaşmanın imzalanmasından iki gün sonra *Yeni Sabah*'ta çıkan bir haberde, antlaşmanın imzalanmasından sonra uzun zamandır durgun olan piyasaların canlılık kazandığı belirtiliyordu. "...*Bazı maddelerin fiyatları şimdiden artmaya başladı. Bilhassa tiftik piyasası gayet istekli bir haldedir... Çünkü Alman piyasalarının istekli olduğu kadar piyasalarımız da Almanyadan ithal edilecek mallara ihtiyacı vardır.*"⁴²³

Nadir Nadi, bu antlaşmanın imzalanmasından sonra "*Yeni Muahehedenin Sebep ve Neticeleri*" başlıklı bir makale kaleme aldı. Türk basının İngilizlere çok

⁴²⁰ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.124

⁴²¹ Cumhuriyet, 23 Temmuz 1940

⁴²² Cumhuriyet, 26 Temmuz 1940, Yeni Sabah, 26 Temmuz 1940

⁴²³ Yeni Sabah, 27 Temmuz 1940

fazla destek verdiğini öne süren Nadi, bu antlaşmanın her iki ülke ilişkilerini düzeltereğinden söz ederek, Almanya ve Türkiye'nin birbirini tamamlayacak bir ekonomik sistem içinde bulunmalarını zorunlu görüyordu. *“Tuna Karadeniz'e aktıkça Türkiye ve Almanya, birbirlerini tamamlayıcı bir iktisadi sistem içinde yaşamaya mecburdur.”*⁴²⁴Nadi'ye göre; eski devrin ekonomik şartları sömürü amacıyla olan kapitalizmin çıkarlarına uygun düşüyordu. Ancak Nasyonal Sosyalistlerin Almanya'da iktidara gelişinden sonra, ekonomileri tarıma dayalı, bu yüzden sadece hammadde satabilen ülkelerin sömürülme devri sona ermişti.⁴²⁵ Nadir Nadi anılarında bu makalede ileri sürdüğü düşünceleri yıllar sonrada tam olarak kabul etmediğini ifade edecektir. Nadi, yıllar sonra: *“...Nasyonal Sosyalizm iktidara gelince eşit değerlerin değiş tokuşu yolu açmış, yani sadece ham madde satabilen tarım memleketlerinin sömürülmesi devri sona ermiş!...”* yönündeki düşüncelerini tamamen sakat bulduğunu yazacaktır.⁴²⁶ Böylelikle, Nadir Nadi, kaleme aldığı bu makale ile dış politikada şiddetli bir tartışma başlattı.⁴²⁷

Nadi'nin bu düşüncelerine, savaş sırasında İngiliz yanlılığı ile öne çıkan başta *Yeni Sabah*'ta yazan Hüseyin C. Yalçın ve başka birçok yazar tepki gösterdi.⁴²⁸ Nadir Nadi, bu tepkilere 30 Temmuz 1940 tarihli *“Alman Birliği Karşında Avrupa”* adlı baş makalede şu yanıtı verdi: *“Dünya realiteyi olduğu gibi görmeye mecburdur... Bugün Avrupa'da bir Alman kudreti yaşıyor. Bu kudretin membaı ve keyfiyet itibarıyla Alman birliğinden gelir. Alman birliği ise bir veya birkaç şahsın değil, tekâmül eden bir fikrin, binaenaleyh, tarihin eseridir... Aynı dili konuşan, aynı kültüre aynı emellere malik 90 milyonluk bir kitle, Avrupa'nın ortasında artık tek devlet teşkil ediyor. Bu bir realitedir ve bunu olduğu gibi kabul etmek lazımdır. 90 milyon insanın Avrupa için tehlike olacağını ileri sürmek Alman birliğini parçalamaya uğraşmak, tarihi tersine yürütmek gayretine benzer. Alman birliğini parçalamak için milliyet fikrini öldürmekten başka çare kalmamıştır. Bu fikir yaşadığı müddetçe hiçbir milleti devamlı olarak parçalamak kabil olmayacaktır. Avrupa devletleri realiteyi olduğu gibi görmeli ve yollarını ona göre tayin*

⁴²⁴ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1940

⁴²⁵ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1940

⁴²⁶ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.91

⁴²⁷ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s. 48, Aysun Köktener, **a.g.e.** s.61

⁴²⁸ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.91,

etmelidirler. Realite karşısında nikbin bulunmak şarttır. Tarih, cemiyetlerin tekâmül edişi ise; tekâmül, 'daima daha iyiye doğru gidiş' demektir."⁴²⁹

Nadir Nadi'nin bu başmakalesine 31 Temmuz 1940'da *Yeni Sabah* gazetesinde Hüseyin C. Yalçın "Bugünkü Realite" başlıklı makalesinde cevap verdi. Nadi'nin bakış açısının yanlış olduğunu savundu: "Nadir Nadi arkadaşımız, siyasi ve büyük bir gazetenin başında bulunuyor. Başmakaleler, Avrupa devletlerine Allah rızası için nasihat vermek maksadiyle yazılmaz. Siyasi gazeteler, ilmi birer risale değillerdir ki, tamamen objektif neşriyata baş sütunlarını tahsis etsinler Alman realitesine hürmeti tavsiye eden arkadaşımız, Almanların objektif ilmi bile, milli menfaatlerine hizmetkâr yaptıklarını pekâlâ bilir. Binaenaleyh biz, arkadaşlarımızın siyasi makalelerini her zaman bir Türk gözüyle görülmüş bugünkü siyasi vaziyet karşısında, Türk menfaati bakımından vicdanından sadır olmuş bir mütalaa diye kabul etmek isteriz."⁴³⁰ Yalçın, Nadir Nadi'nin makalesinden ne anladığını ise şu sözlerle ifade etmektedir: "...Harb bitmiş sayılır. Almanya galiptir. İngilterenin yarın harbi kazanacağını düşünmek hayal peşinde koşmaktır. Almanya 90 milyonluk müdhîş bir kütledir. Suyun akıntısına karşı yürümek manasızdır. Binaenaleyh biz de Almanyanın nüfuzuna tabi olalım ve boyun eğelim..."⁴³¹ Bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi Yalçın, Nadir Nadi'yi Alman çıkarlarına hizmet etmekle suçlamaktadır.

Nadir Nadi, daha sonra anılarında bu makalesindeki düşüncelerinin gerçek maksadını aştığını kabul edecek ve asıl amacını şu sözlerle ifade edecektir: "Ben bir Atatürk milliyetçisi idim; ırkçı, gerici, sömürgeci ve saldırgan milliyetçiliğe daima karşı idim. Fakat nihayet yaptığım da milletimin emperyalistler arasındaki korkunç boğuşmada durup dururken güme gitmesini önlemeye çalışmaktan ibaretti."⁴³² Nadi'nin amacı aştığını belirttiği makalesi kendi ifadesiyle "bomba etkisi" yarattı. Nadi, 30 Temmuz 1940 günü "Alman Birliği Karşısında Avrupa" makalesi nedeniyle iktidarın tepkisini çekmişti. Anılarında aktardığına göre, iktidarın tepkisini bizzat Başbakan Refik Saydam, babası Yunus Nadi'ye iletmişti.⁴³³ Buna rağmen, Nadir Nadi, 31 Temmuz 1940 tarihli *Cumhuriyet*'te "Tek Devlet Hegemonyası Hayaldir" başlıklı bir makale yazarak tartışmayı sürdürdü. Nadir Nadi'ye göre, Alman birliği

⁴²⁹ Cumhuriyet, 30 Temmuz 1940,

⁴³⁰ Yeni Sabah, 26 Temmuz 1940

⁴³¹ Yeni Sabah, 31 Temmuz 1940

⁴³² Nadir Nadi, a.g.e. s.93

⁴³³ Nadir Nadi, a.g.e. s.93

“tarihi zaruretlerden” doğmuştu. Bundan hareketle O, bu oluşumu bu şekilde görmeyenleri günün koşullarını doğru görmemekle suçlar. Hatta “hakikat olan Alman birliğini faraziye halinde bile onları” sinirlendirdiği için bu kişilerin istikbali de karanlık gördüğünü belirtir.⁴³⁴ “Nazi Almanyasının hegemonya emellerinden sık sık bahsediliyor. Bunların bir kısmı propaganda eseri olmakla beraber, şu sosyolojik kanunu gözünüzden uzak bulundurmamalıyız: Muayyen kütteleleri hedef tutan bir aksiyon, o küttelelerin reaksiyonu ile karşılaşır. Eğer Almanya hakikatten dünyayı tahakkümü altına almak gayesi ile çalışsaydı, kendi mezarını kazmış olurdu. Çünkü, aksülamel göreceği küttelelerin maddi kesafeti kendininkine nazaran mukayese kabul etmeyecek kadar büyüktür....Milliyet fikri yıkılmadıkça Almanya birliğinin yıkılmayacağını, çünkü bir birliğin tarihi-içtimai zaruret olduğunu gördük. Aynı içtimai zaruretler dünyanın tek devlet tahakkümü altına girmesine de kati’yen mani olacak derecede kuvvetlidirler. Hâkimiyet iddiası, Ortaçağın kapalı cemiyetlerinden mürekkep derebeylik devrinde bile muvaffak olamamıştır. Nerede kaldı ki, milliyet şuuruna ermiş milletlerin meydana getirdiği bu günkü Avrupa cemiyetinde muvaffakiyet şansı olsun.”⁴³⁵

Nadir Nadi, anılarında ilk defa önemli bir konuda “yukarıdan” gelen direktifler dışına çıktığını kabul etmiş, farklı bir düşünce boyutunu sergilemeyi hedeflediğini belirtmiştir. Kendine göre bir yolla hükümet politikasına yardımcı olmaya çalıştığını ifade etmiştir. Ancak gelen tepkiler onun tahmininden farklı olmuş ve Nazi yanlısı olmakla suçlanmıştı. Anılarında, bu dönemin basını içinde kendi duruşunu şu şekilde aktarır:“Tek sesli koronun içinde bir ayrı sestir bu. Varsın onlar bildiklerini okusunlardı; karışmaya hiç niyetim yoktu. Benim cılız sesime, benim küçücük söz hakkıma tahammül etmeleri yetecekti bana.”⁴³⁶

Nadir Nadi, 1 Ağustos 1940’da “Avrupa Buhranı Karşısında Türkiye” başlıklı makalesinde “Türkiye’nin tedafii vaziyetinde hiçbir değişiklik olmadığını söylerken, gerek milli ve münferid, gerek beynelmilel ve müşterek tedbirlerimizin hiçbir devlet aleyhine çevrilmiş bulunmadığını ilave etmek şarttır.” şeklinde ifadeler kullanarak tartışmayı sürdürmeye devam eder. Nadi’ye göre Türkiye, hiçbir ülkenin toprağına göz dikmediği ve rejimine düşman olmadığına göre hiç kimsenin Almanya

⁴³⁴ Cumhuriyet, 31 Temmuz 1940,

⁴³⁵ Cumhuriyet, 31 Temmuz 1940,

⁴³⁶ Nadir Nadi, a.g.e. s.95

ve İtalya'ya karşı düşmanlık besleyen bir politika içinde olduğumuzu düşünmesine de gerek yoktu. “...*Milli menfaatlerimizi ve istiklalimizi tehlikeye sokacak bir hareket ve tecavüz vuku bulamadıkça kendimizi Almanya ve İtalya ile düşman farz etmek, Türk siyasetini ve Türk menfaatlerini ters anlamak demektir.*” Nadi ayrıca makalenin altına Hüseyin C. Yalçın'a bir de not yazar. Notta, Yalçın'a “*üstat*” diye hitap ederek yazısını istediği gibi yorumladığını ve bu nedenle “...*Almanya galip gelmiştir. Türkiye bu kuvvetin önünde boyun eğmelidir' manasını çıkartmışsınız. Bugünkü yazımda da hakiki maksadımı daha iyi anlayacağınızı ümit eder ve iyi niyetlerinize güvenerek hürmetleri mi sunarım*” der.⁴³⁷

Nadir Nadi düşüncelerini savunmaya devam ederken, aynı gün Hüseyin C. Yalçın, *Yeni Sabah*'ta imalı bir şekilde, “*Felaket Doğuracak Fikirler*” başlıklı makaleyi kaleme alıyordu. Yalçın, Nadi'nin “*Tek Devlet Hegemonyası Hayaldir*” makalesine atıfta bulunarak kendilerinin bu yazının içeriğinde Almanya'yı yeren ve kınayan bir beklenti içine girmişken, Nadi'nin Almanya'yı kabahatli bulmadığını, aksine Almanya'nın böyle bir hegemonya peşinde koştuğunu savunanları kabahatli gördüğünü belirtir. Almanya'nın, işgal etmek istediği ülkelerde önce vatandaşlar arasında fikir ayrılıkları yarattığını belirten Yalçın, Nadi'yi bu amaca hizmet etmekle suçlar: “*İçimizden bir arkadaşın bütün bu siyasete aykırı şekillerde memleketin kanaatini, manevi kuvvetini sarsacak, takarrür etmiş milli siyaseti hatalı ve Almanları haklı gösterecek surette neşriyatta bulunmasına tahammül edemeyiz... Birçok milletler Alman hücumlarında müdafaaaya teşebbüs edemediler. Almanya da bütün Avrupa'yı istila etti. İngiliz mukavemeti devam ederken ve günden güne kuvvetlenirken bile bizzat Nadir Nadi, Avrupa'da şimdiye kadar yegâne hür kalmış Türkiye Cumhuriyetini doksan milyonluk Alman realitesini tanımağa teşvik ediyor.*”⁴³⁸

2 Ağustos tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Nadir Nadi, “*Müstakbel Avrupa Üzerinde Bazı Düşünceler*” başlığı altında, Avrupa'nın geleceği üzerine ileri sürdüğü şu görüşleri ile ortamı yatıştırmaya çalıştı: “*Umumi harp sonunda baştan başa bütün Avrupa'nın pekâlâ altı üstüne gelebilirdi. Bu ihtimal bugün ve yarın için ortadan kalkmış değildir. O halde başta Almanya ve İngiltere olmak üzere bütün Avrupa'nın*

⁴³⁷ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1940,

⁴³⁸ Yeni Sabah, 1 Ağustos 1940

*iki ellerini şakaklarının arasına dayıyarak derin derin düşünecekleri günler gelmiştir. Avrupa'yı ancak, yeni harpten çıkaracak makul bir nizam kurtarabilir.”*⁴³⁹

Nadir Nadi, Hüseyin C. Yalçın arasında ki kalem kavgasına *Son Posta* gazetesi başyazarı Selim Ragıp Emeç'te katıldı. Emeç, Alman realitesi için kabul edilmesi gereken yerinde bir düşünce diyerek Nadir Nadi'ye destek verdi. Hüseyin C. Yalçın, 2 Ağustos'ta *Yeni Sabah*'ta “*Aynı Ses*” başlıklı makalesinde Nadi'nin yerini şimdi Selim Ragıp Emeç'in aldığını belirterek cevap verdi.⁴⁴⁰ Emeç'in Nadi'nin yazıları için benimsenip kabul edilecek şahsi düşünceler savunmasını Yalçın şu gerekçelerle ret eder. “*Tefekkür ve ifade hürriyetinin normal zamanda hüküm süreceği ve bugünkü gibi müstesna ve çok nazik buhran devrelerinde her şeyden evvel vatan menfaatine ve vatandaşlar arasında tesanüd keyfiyetine ehemmiyet verilmesi lazım geleceği unutulmamalıdır... Dünyada yalnız Alman realitesi değil bir de Türk realitesi vardır. Ve bizim için bu her şeyden mukaddemdir. Bu realite ise bugün valideti bozabilecek sözlerden ve hareketlerden ictinab etmeyi, bilhassa mühhem telkinler altında vicdanlarda tereddüd uyandırmamayı emreder.*”⁴⁴¹

Nadir Nadi, anılarında “*saldıranlar arasında en güçlüsü*” olarak adlandırdığı Hüseyin C. Yalçın'a hitaben bütün gazetecilere karşı kendini savunan bir yazı yazdı.⁴⁴² “*Zaruri Bir Müdafaa*” başlıklı yazıda Nadi, amacının polemik yapmak olmadığını yalnızca kendini savunmak olduğunu belirtir. “*Üstadım*” diye hitap ettiği ve gazeteciliğini övdüğü Hüseyin C. Yalçın'ın eski yazılarına yönelik yaptığı eleştirilerin doğru olmadığını, kendisinin yabancı çıkarlara hizmet etmek için yazmadığını belirtir. Ayrıca Nadi, düşüncelerini Türk dış politikasına uygun görür. “*Ben Almanya galip gelmiştir, demedim. Avrupa'da bir Alman realitesinden bahs ettim. Bu realiteyi inkâr etmek, bence memleket menfaatlerine taban tabana zıttır... Türkiye Cumhuriyeti bünyesi itibarıyla realist bir devlettir. Bu devlet Almanya ile normal münasebetler güdüyor ve Almanya tarafından milli menfaatlerimize aykırı bir harekete maruz kalmadığı müddetçe de bu münasebetlere devam edecektir. Bunu resmi ağızlar birçok vesilelerle tekrarlamadılar mı? İşte realite budur....Siz*

⁴³⁹ Cumhuriyet, 2 Ağustos 1940,

⁴⁴⁰ Emin Karaca, **a.g.e.** s.174

⁴⁴¹ Yeni Sabah, 2 Ağustos 1940

⁴⁴² Nadir Nadi, **a.g.e.** s.95

yazılarınızla Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyaseti temsil etmeye çalışırken bunu tamimiyle ifade ettiğinize kani misiniz?...Bizim Avrupa kavgasıyla ne ideoloji, ne de maddi menfaat bakımından hiçbir alakamız olmadığı halde, siz, halk arasında, adeta harbi buralara zorla getirmek isteyen-çok sevdiğiniz tabirinizi kullanayım-bir hırsı canla, eşine muharip İngiltere'de bile rastlanmayan şiddetli yazılar yazmakla itham ediliyorsunuz.”⁴⁴³

Yalçın ise, 8 Ağustos 1940'da “Düşmanlık ve Vazife” başlıklı makalesinde isim vermeden Nadir Nadi'yi “Almanya'ya düşman olamadıklarını, ancak Almanya'nın teşkil ettiği tehlikeye karşı tedbir almayı bir vazife olarak gördüklerini...” belirterek cevaplar.⁴⁴⁴

II. Dünya Savaşı'nın en ateşli döneminde Cumhuriyet ve Yeni Sabah arasında başlayan Türk dış politikası ile ilgili bu ateşli tartışma 3 Ağustos 1940 tarihli Matbuat Umum Müdürlüğü'nden tüm gazetelere gönderilen “Cumhuriyet'te Nadir Nadi'nin makaleleri neticesinde açılan kalem münakaşaları nihayet bulacaktır.” ifadesinin yer aldığı uyarı yazısıyla son buldu.⁴⁴⁵ Ancak dönemin sıkı uygulamasının aksine Cumhuriyet gazetesi hemen kapatılmadı. Bu arada devreye Milli Şef İnönü girmiş ve 7 Ağustos 1940'ta İstanbul'dan dönüşünde, Ankara Garında kendisini karşılamaya gelenlerin arasında bulunan Yunus Nadi'den, Cumhuriyet'te bu tür yayınları kesmesini, sert bir ifade kullanarak istemişti.⁴⁴⁶

Nadir Nadi, anılarında Milli Şef İnönü'nü ile babası Yunus Nadi arasında Ankara Garı'nda meydana gelen gelişmeleri ve Cumhuriyet gazetesinin kapatılmasını şu şekilde aktarır: “Dedikodular çığ gibi büyüyerek üstümüze doğru yuvarlandığını gören babam, Ankara'ya giderek Milli Şefe durumu anlatmak istedi....Milli Şef, 7 Ağustos sabahı Ankara Garında 'mütat' törenle karşılandı.... Herkesi selamlayan Şef, babamı görünce: Sen biraz dur! Diyor ve yanında alıkoyuyor. Karşılıycılar gidip de ortalıkta yalnız ilgililer kalınca da, babama dönerek sert bir sesle: Ticari maksatlar uğruna siyasi yazılar yazılmasına müsaade edemem! Diye çıkışıyor babam üzüntülü: Yok böyle bir şey! Diyerek Cumhuriyeti savunmak istiyorsa da, Şef sinirlidir. Bu sefer daha yüksek sesle tekrarlıyor: kat'iyen müsaade edemem!” Nadi,

⁴⁴³ Cumhuriyet, 3 Ağustos 1940,

⁴⁴⁴ Aysun Köktener, a.g.e. s.65, Emin Karaca, a.g.e., s.177

⁴⁴⁵ O. Murat Güvenir, a.g.e. s. 128

⁴⁴⁶ Nadir Nadi, a.g.e. s.98

Milli Şef'in, babasına yönelik bu sert tavrına içerlenir. “*Bir insan; Cumhurbaşkanı da olsa, milli şef de olsa, anlamadan dinlemeden, sırf etrafın doldurmasıyla eski bir arkadaşına bu muameleyi nasıl reva görebilirdi?...Bir kusur işlemişsem, ilkin benim sorumlu tutulmam gerekirdi. Sorumsuz bir Cumhurbaşkanı nasıl olurda tıpkı Hitler gibi, Mussolini gibi hareket edercesine uluorta bir arkadaşını paylardı?*”⁴⁴⁷

Bu duruma karşı sert bir yazı yazmayı planladığı sırada Basın Yayın Müdürü Selim Sarper'den bir telefon alır. Nadir Nadi, Ankara Garında meydana gelen olay ile ilgili hiçbir gazetede tek bir satır çıkmayacağı, eğer kendisini dinlemeyip bir şeyler yazılırsa derhal *Cumhuriyet*'in kapatılacağı yönünde bir uyarı alır. Bu telefon üzerine sinirlerine hâkim olamadığını ve bu nedenle “*Atatürk Gençliğinin Kudreti*” başlıklı makaleyi kaleme aldığını yazar. Anılarında bu yazıyla ilgili “*öyle bir yazı yazayım ki,...kimse farkına varmasın, yalnız İsmet Paşa ne demek istediğimi anlansın.*” diyen⁴⁴⁸ Nadi, kendisinden söz etmeden ülkücü gençliğin temiz niyetlerini belirtirken Milli Şefe şu mesajı veriyordu: “*Ben de onlardanım, özel çıkarlar uğruna yazı yazmam!*” Yazıda ayrıca Ankara Garında yaşananlardan duyduğum kırgınlığı anlaması için “*Yüzyıllık tarihimizin istisnaları arasında ismet İnönü'nün adını*” bilerek yazmadığını belirtir.⁴⁴⁹

Nadi, öbür günkü sükûnetten tahminin doğru çıktığını kimsenin yazıdan alınacak bir şey bulmadığını aktarır. Milli Şef ile ilgili ise “*maksadımı anlamış, fakat tahminimi çok aşan bir hiddete kapılmıştı.*” 10 Ağustos'ta Yozgat'a gideceği sabah ilgileri çağırır: “*Bu adamlar benimle uğraşmak istiyorlar. Kapatın şu gazeteyi.*” dediğini aktarır. Nadi'nin anılarında kimsenin bunu beklemediği anlaşıyor. Öyle ki Milli Şef'in Yozgat gezisini takip etmek için gönderilen *Cumhuriyet* gazetesinin iki muhabiri Yozgat vilayet konağında, öteki gazetecilerle beraber Paşa'nın olduğu salona girince İsmet İnönü onları tanımış ve içeri alınmamaları yönünde emir vermişti. Onlar da gazetenin kapatıldığını bu şekilde öğrenmişlerdi.⁴⁵⁰

Savaşın ilk yıllarında Almanya karşıtı olan hükümet bu iki gazete arasındaki tartışmadan rahatsızlık duymuştu. *Cumhuriyet* gazetesi 10 Ağustos 1940'ta üç

⁴⁴⁷ Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 99, Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s. 51, Emin Karaca, **a.g.e.**, s.185

⁴⁴⁸ Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 99

⁴⁴⁹ *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1940, Nadir Nadi, **a.g.e.** s.99

⁴⁵⁰ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.101

aylığına hiçbir sebep gösterilmeksizin kapatıldı. Böylece Alman yanlısı *Cumhuriyet* ve Müttefik yanlısı *Yeni Sabah* arasındaki kavgayı yarım kalıyordu.⁴⁵¹

Cumhuriyet, Yunus Nadi'nin tüm girişimlerine rağmen ancak⁴⁵² 9 Kasım 1940'da tekrar yayın hayatına dönebildi. 9 Kasım günkü gazetede “*Okuyucularımıza Teşekkürler*” başlığı altında kapatılmasıyla ilgili şu nükteli satırlara yer verilmişti: “...*Milli ve beynelmilel hayat bakımından eşine tarihin hiç kaydetmediği fevkalade buhranlı bir zaman yaşıyoruz. Bu eşsiz hengâme içinde ısrarlı devlet dikkatine ve hatta herhangi bir yanlış anlaşılma ile bazen aşırı bile olabilen hassasiyeti esasen tabi görmek lazımdır.*”⁴⁵³

Cumhuriyet yeniden yayın hayatına döndükten sonra Türk dış politikasını uygun hareket etmeye özen gösterdi. Kapalı olduğu sırada dış politika yazarı Muharrem Feyzi Togay gazeteden ayrıldı. Nadi'nin “*körükörüne bir Rus*” düşmanı ve Japon hayranı dediği Togay'ın ayrılışından memnun kalmıştı. Sonra'da Nazi yanlısı Peyami Safa ayrıldı.⁴⁵⁴ Üstelik Nadir Nadi'nin de 1941 yılının başına kadar yazılarına ara vermesi *Cumhuriyet* gazetesinin hükümet politikasına uygun hareket etmeye çalıştığı bir göstergesidir. Kuruluşundan itibaren hükümet ile yakın ilişki içinde olan *Cumhuriyet*'e yönelik hükümetin bu olaydan sonra soğuk tutumu devam etmiş, 1943 yılında yapılan seçimlerde de daha önce Milletvekili olan Yunus Nadi ve gazete yazarı Abidin Daver aday gösterilmişlerdir.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s. 50, Emin Karaca, **a.g.e.**, s.178, Aysun Köktener, **a.g.e.** s.65

⁴⁵² Nadir Nadi, **a.g.e.** s.102

⁴⁵³ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1940,

⁴⁵⁴ Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 103-04

⁴⁵⁵ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.68, Nadir Nadi, **a.g.e.** s.180, Mete Tunçay, “*Tek- Parti Döneminde Basın*” **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Ocak 1987, s.49

2. ALMANYA’NIN SOVYETLER BİRLİĞİNE SALDIRMASI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA YENİ DÖNEM (1941-1942)

2. 1 Almanya’nın Balkanlara İnmesi

II. Dünya Savaşı başladığında Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan tarafsızlığını ilan ettiler. Yunus Nadi, “*Avrupa ve Balkanlar*” başlıklı makalesinde, bağımsızlığı tehlikede olmayan küçük hiçbir devletin kalmadığını işaret ediyordu. Nadi’ye göre, tarafsız kalarak veya büyük devletlerin teminatlarına uyarak Balkan devletlerinin topraklarını koruması imkânsızdı. Bu yüzden savaşın Balkanlara sıçramasını engellemenin tek yolu bu ülkelerin birleşmesiydi. Bu nedenle Yunus Nadi sıranın kendilerine gelmesini beklemek ve “*komşu kavgaları ile vakit*” geçirmek yerine bu devletlerin tehlikeyi görerek ortak savunma tedbirleri almalarını öneriyordu. Dört Balkan devletinin bir araya gelerek oluşturacağı 60 milyonluk büyük bir nüfusun sağlam bir ittifakla büyük bir güç olacağını da altını çiziyordu.⁴⁵⁶

Yunus Nadi, “*Harb ve Bitaraflar*” başlıklı makalesinde Balkanlı devletler için ittifak çağrısını yineliyordu. Balkan devletlerinin ittifak kurmasından kimi Avrupa devletlerinin endişelenmesinin zamanla daha iyi anlaşıldığını belirten Nadi, bazı Balkan devletleri de bu devletleri memnun etmek için tarafsızlık siyaseti takip ettiğini düşünüyordu. Oysaki Finlandiya savaşının İsveç ve Norveç için nasıl kötü bir durum yarattığı ve tarafsızlık siyasetinin hiçbir güvence sağlamadığı açıkça görülmüşken yine de tarafsız kalmada ısrar edinilmesini anlamsız buluyordu.⁴⁵⁷ Buna karşın Avrupa’yı yakmaya başlayan bu savaşın başta Türkiye ve diğer Balkan devletlerini de aynı duruma düşürmesinden endişe duyan Yunus Nadi bunu önlemenin tek yolu olarak Tuna Havzası ile Balkanlardaki tüm devlet ve milletlerin ittifak kurmaları gerektiğini söylüyordu. Bu nedenle Yunus Nadi, Bulgaristan’ın komşularıyla çözmesi gereken sorunlarına rağmen, oluşturulacak bir Balkan ittifakında yer almasını gerektiğini düşünüyordu. Bu sorunların aile içinde çözülmesini öneren⁴⁵⁸ Yunus Nadi, bu devletin ittifakın dışında kalmasının Balkan

⁴⁵⁶ Cumhuriyet, 2 Aralık 1939

⁴⁵⁷ Cumhuriyet, 1 Ocak 1940

⁴⁵⁸ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1940

devletlerine zarar vereceği gibi Bulgaristan'a da hiçbir fayda sağlamayacağını belirtiyordu.⁴⁵⁹

Balkanların, büyük devletler için mücadele alanına dönüşeceği savaşın daha başından belliydi. Ancak *Yeni Sabah*'ta Raif Meto'nun "*Balkanlarda Rus-İtalyan-Alman Rekabeti*" başlıklı makalesinde belirttiği gibi bu üç devletin Rumeli yarım adasındaki tamamen zıt çıkarları şimdilik bölgede barışın korunmasına katkı sağlıyordu. Çünkü Rusya'nın, Almanya'nın daha fazla büyümesine, onun veya müttefiki olan İtalya'nın özellikle Balkanlarda daha fazla yerleşmesine müsaade etmesine imkân yoktu.⁴⁶⁰

13 Mayıs 1940'da Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa büyük elçilerine birer nota veren Sovyet Hükümeti, Balkanlardaki statükonun değişmesine hiçbir şekilde razı olmayacağını bildirdi.⁴⁶¹ Ardından 27 Haziran 1940'da Romanya'ya verdiği ultimatomla Besarabya ve Kuzey Bukovina'nın kendisine verilmesini istedi. Romanya bu bölgeleri Sovyet Rusya'ya terk etmek zorunda kalınca, Bulgaristan ve Macaristan da Romanya'ya karşı harekete geçti.⁴⁶² Yunus Nadi, Balkanların barış içinde yaşamasını sadece bu bölge için değil bütün Avrupa yararına olduğunu belirten bir makale yazdı. Besarabya meselesini fırsat gören Bulgaristan ve Macaristan'ın, Romanya'ya karşı tutumlarından Sovyetler Birliği'ni sorumlu tuttu.⁴⁶³

Yunus Nadi "*Stalin Yoldaşa Mesajı*" başlıklı makalesinde "*dost*" olarak hitap ettiği Sovyet Rusya'nın bir bölümünü, Türk emniyet sahası olarak görüyordu. Aynı zamanda Türkiye ve Balkanları da Sovyet Rusya'nın emniyet sahaları olduğunu belirtiyordu. Almanya ve İtalya'nın Balkanlardaki faaliyetleri Türkiye kadar Sovyet Birliği için de tehdit oluşturduğunu düşünüyordu.⁴⁶⁴ "...*Yakınşark ve Balkanlar yalnız biz Türkler için değil Sovyetler Büyük Cumhuriyeti içinde gayet emniyet sahalarıdır. Buralarda müesses vaziyetler gelişigüzel değişemez...*"⁴⁶⁵ Bu nedenle Yunus Nadi emniyet sahası oluşturan bu bölgeyi savunmak için bu iki ülkeye çağrıda bulunuyordu: "...*Yekdiğerini ikmal eden coğrafi vaziyetlerin zaruretinden doğan bu türlü menfaat intibak ve iştirakleri ise hiçbir vesikaya*

⁴⁵⁹ Cumhuriyet, 2 Aralık 1939

⁴⁶⁰ Yeni Sabah, 27 Mayıs 1940

⁴⁶¹ Yeni Sabah, 13 Mayıs 1940

⁴⁶² Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, *a.g.e.* s. 372

⁴⁶³ Cumhuriyet, 3 Temmuz 1940

⁴⁶⁴ Cumhuriyet, 4 Ocak 1941

⁴⁶⁵ Cumhuriyet, 7 Ocak 1941

bağlanmamış olduğu halde bile kendiliğinden müdafaa plan ve hareketlerinde muvazi yürüme neticesini tevlid eder."⁴⁶⁶ Balkanlardaki Alman ve İtalyan tehdidine karşı Yunus Nadi, Sovyet Rusya'nın müdahale etmesini bekliyor ve böyle olması gerektiğini düşünüyordu.

1940 yılının son aylarında Hitler, Sovyetler Birliği üzerine yapmayı planladığı saldırının hazırlıklarını hızlandırdı. Hitler bu saldırıdan önce güney kanadını güvenlik altına almak istiyordu. Bu durum Balkanlar için tehlikenin artması anlamına geliyordu.⁴⁶⁷

Cumhuriyet gazetesi kapalı olduğu sırada, Alman kuvvetleri 7 Ekim 1940'da Romanya'ya girmeye başladı. Bu gelişme Türk-İngiliz Antlaşması'nın 3. Maddesine işlerlik kazandırıyor. Ancak Hugessen 12 Ekim'de Londra'ya çektiği telgrafta Türkiye'den bu aşamada hiçbir talepte bulunulmamasını öneriyordu. Hugessen'e göre Türkiye somut destek görmek isteyecek ve sadece iyi niyet gösterilerini yeterli bulmayacaktı. Bu durumda daha fazlasına gücü yetmeyen İngiltere, Türkiye'yi "*isteksiz bir müttefik olacağına dost bir tarafsız ülke*" olarak tutmayı tercih etti.⁴⁶⁸ İsmet İnönü'n 1 Kasım 1940'da TBMM'nin ikinci oturumunu açarken yaptığı konuşma, Türkiye'nin tarafsızlığa biraz daha yaklaştığını gösterdiği gibi, Büyükelçiyi haklı çıkartır nitelikteydi: "*Bizim harp harici vaziyetimiz, bize karşı aynı niyeti gösteren ve tatbik eden bütün devletlerle en normal münasebetlere mâni değildir. Kezâlik, harp harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havaalanlarımızın muharipler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir.*"⁴⁶⁹

Almanya'nın da Romanya'ya sızması ardından İtalya'nın Yunanistan'a saldırması hem İngiltere, hem Sovyetler Birliği hem de Türkiye'de endişe yarattı.⁴⁷⁰ *Cumhuriyet* gazetesinin kapalı olduğu bu günlerde Türk basınının tutumunu Selim Deringil şu sözlerle ifade ediyordu: "*Bu günlerde Türk basını ihtiyatlı hükümet çizgisini bir ölçüde izlemekle beraber Romanya'nın işgalini açık sözlülükle değerlendirmekte geri kalmadı. Basının sıkı denetimi göz önünde bulundurulduğunda bu eleştirilerin önemli ölçüde hükümetin de görüşlerini yansıttığı söylenebilir.*"⁴⁷¹

⁴⁶⁶ Cumhuriyet, 4 Ocak 1941

⁴⁶⁷ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.372, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.162

⁴⁶⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s.126

⁴⁶⁹ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.37

⁴⁷⁰ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.151

⁴⁷¹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.126

Yunus Nadi, Almanya ve İtalya'nın Balkan devletlerine yönelik girişimlerinden sonra "*Balkanlara harb gelir mi?*" şeklinde bir soruyu saflık olarak değerlendirdiyordu. Nadi'ye göre savaş Balkanlara gelmiş hatta yarım adanın içine bile girmişti.⁴⁷²Hüseyin C. Yalçın, Türkiye'nin Balkanlarda meydana gelen gelişmelerden zarar görmemesi için Osmanlı dönemini örnek gösteriyordu: "*Ecdadımız çok doğru görmüş idi. İstanbul Tuna kıyılarında müdafaa edilmek lazımdı... Türkiye tekrar Tuna kıyılarına gidemez. Fakat Baklaların kendi için bir emniyet sahası yaratmasını ister. Ve bunun tahakkukuna çalışmayı en birinci vazife bilir.*"⁴⁷³Yalçın, Türkiye ve Balkan devletlerinin güvenlikleri için ittifak kurmalarından başka çare görmüyordu.⁴⁷⁴

Almanya'nın, Balkanlardaki faaliyetleri 1941 yılının başında artmaya başladı. Romanya'ya ordusunu modernleştirmek için Almanya'dan askeri eğitim veren bir heyet talep etti. Ancak, kısa sürede gelen bu heyet nerdeyse bir işgal kıtası genişliğindeydi. Zaten sonra da büyük bir ordu şeklini aldı.⁴⁷⁵ Bu faaliyetlerin sonucunda Romanya'ya ocak ayında büyük kuvvetler sevk edildi.⁴⁷⁶ Bu gelişmeler üzerine Yunus Nadi, şu itirafta bulunuyordu: "*...Almanya'dan bize herhangi bir tehlike gelebileceğini yakın zamana kadar asla düşünmemiştik...*"⁴⁷⁷

Alman ve İtalyanların Balkanlardaki faaliyetleri Türkiye içinde tehdit yaratmaya başlayınca, Yunus Nadi Mihver devletlere karşı açık cephe aldı: "*...Totaliter cephe karşısında bu gün İngiltere tek başına harb ediyor gibi görünüyorsa da müdafaa ettiği koz bakımından bütün insanlık İngiltere ile beraberdir.*"⁴⁷⁸ Mihver'in Balkanlarda faaliyetleri Türkiye'ye zarar vermesi halinde Yunus Nadi:"*Bu vaziyetlerin bu şekillerde tevalisi karşısında harbe girmeğe hiç de açık olmayan Türkiye, icab ederse gözünü kırpmadan onun üzerine atılmak üzere tedbirlerini*" aldığını söylüyordu.⁴⁷⁹

Almanya'nın, Balkanlara yayılması, Türkiye'yi çeşitli tedbirler almak zorunda bıraktı. *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan habere göre askerlik kanununda

⁴⁷² Cumhuriyet, 21 Kasım 1940

⁴⁷³ Yeni Sabah, 21 Aralık 1940

⁴⁷⁴ Yeni Sabah, 23 Aralık 1940

⁴⁷⁵ Cumhuriyet, 16 Şubat 1941

⁴⁷⁶ Cumhuriyet, 23 Ocak 1941, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.372

⁴⁷⁷ Cumhuriyet, 5 Ocak 1941

⁴⁷⁸ Cumhuriyet, 2 Ocak 1941

⁴⁷⁹ Cumhuriyet, 5 Ocak 1941

değişiklikler yapılarak silah altında bulunan bazı sınıfların askerlik süreleri bir yıl uzatılıyordu.⁴⁸⁰ İstanbul Valiliği tarafından “*Pasif korunma tedbirleri*” ve “*sivil savunma tatbikat*”ıyla ilgili bilgiler gazetelerde yer alıyordu.⁴⁸¹ Ayrıca gazetelerde “*Kahraman Ordumuza Selam*”,⁴⁸² “*Türkiye bütün tedbirlerini almıştır! Boğazlara doğru vaki olacak her teşebbüs çelik bir kale gibi duran Trakyaımıza çarparak kırılır.*” gibi moral verici yazıların da arttığı görülmüştü.⁴⁸³

Alman askerlerinin Romanya’ya girmeye hazırlandığı günlerde Yunus Nadi, savaşan tarafları Balkanlara yönelik emellerini bir daha gözden geçirmelerini istemekteydi. Nadi, Balkanlarda barışın bozulmasını neye mal olacağını şu sözlerle ifade ediyordu: “*Akıl ve mantık muharib devletleri Balkanlar istikametinde herhangi bir umuda düşmekten tahzir ediyor.... Hazır İtalyan-Yunan cidali Adriyatik sahiline inhisar ederek mevzilemişken herkesin aklını başına alarak yarımadayı ateşlemekten çekinmesi lazımdır. Bu barut fıçısından çıkacak ateşin geniş ölçülü ve çok şiddetli bir yer sarsıntısı ile birlikte kocaman bir yanardağ eb’adını almakta gecikmeyeceği daima göz önünde tutmak lazım gelen bir hakikattir.*”⁴⁸⁴

Yunus Nadi, 1 Şubat 1941’de kaleme aldığı “*Mihver ve Balkanlar*” başlıklı makalesinde Almanya’yı bu konuda daha sert ve açık bir dille uyarıyordu: “*...Buralarda bin zorlukla temin olunabilecek muvaffakiyetlerin neticesi de Almanya için hayırlı olmaz. Çünkü böylelikle birer yanardağ hailinde inkılâb edecek Balkanlar üzerinde huzur ile oturmak kimseye müyesser ve mukadder değildir... .muvakkat olduğundan emin olduğumuz bu Romanya işgalinin dahi yeniden yeniye tahşidat rivayetleriyle daha vahim hale konulması değil, belki peyderpey çekilerek asgarisine indirilecek kuvvetlerle tahfit edilmesi temenniye layıktır. Eğer Balkanlar’dan dürüst dostluk ve insanca muamele bekleniyorsa Balkanlar’a müteveccib alakaların kısa kesilmesini istiyoruz ve: ‘Gölge etmeyiniz, başka ihsan istemiyoruz!’ diyoruz.*”⁴⁸⁵

Yunus Nadi, Balkan devletlerini birbirinden ayırarak nüfuzları altına aldıktan sonra işgal eden büyük devletleri sert sözlerle uyarmaya devam eder. Bulgar

⁴⁸⁰ Cumhuriyet, 4 Ocak 1941

⁴⁸¹ Cumhuriyet, 21, 23 Ocak-Şubat 1941

⁴⁸² Cumhuriyet, 8 Ocak 1941

⁴⁸³ Cumhuriyet, 22 Ocak 1941

⁴⁸⁴ Cumhuriyet, 15 Ocak 1941

⁴⁸⁵ Cumhuriyet, 1 Şubat 1941

Başbakanı Filof'un Rusçuk'ta verdiği nutukta Bulgaristan'ın her zaman revizyondan yana olduğunu ancak bunu barışçıl yoldan yapmak istediklerini söylemesi, Yunus Nadi'yi büyük devletlerin bu tür girişimlerini engelleyecek olan Balkan ittifakı için umutlandırmıştı. Nadi, Balkan devletlerinin bağımsızlığını korumak için zorunlu gördüğü ittifak çağrısını yineler: "...Rusçuk nutkunda gördük ki Bulgaristan, dünyayı hercümerç etmek istidadındaki yeni buhranda harici teşviklere alet olarak ateşe karışmanın kendisi gibi küçük bir memleket için en büyük felaket olacağını takdir etmiş ve elinden gelebilecek tedbirlerin keyfesile bu harb ateşi dışında kalmanın lüzum ve ehemmiyetini takdir eylemiştir. ... Balkanlıların kendi hesaplarına da, bütün camianın hayır ve menfaati namına da ilk ve en mühim vazifeleri; yarım adayı siyasetten büyük devletlerin tesir ve nüfuzları haricinde tutmak ve bunun için icab ederse en şiddetli mukabeleleri yapmağa hazır olmaktır."⁴⁸⁶ Yunus Nadi, iki gün sonra "Gene, Balkanlar Arasında Tesanüde Dair" başlıklı makalesinde bu konuyu ele aldı. Balkan devletlerini bekleyen tehlikeyi işaret ederek dayanışma önemini tekrarladı: "Totaliter cephe nazarında, yok edilmesinde beis görülmeyen memleket yalnız Yunanistan değildir. O cephe ayrı ayrı her Balkanlı böyle ihmal olunur birer kemiyet sayıyor."⁴⁸⁷

21 Ocak 1941'de Hitler, Mussolini ile bir araya geldiğinde,⁴⁸⁸ Ömer R. Doğrul, görüşmeyi Libya'da ağır yenilgi alan, Yunanistan'da gerileyen ve Habeşistan da yenilme tehlikesi ile karşı karşıya kalan İtalya'nın Almanya'dan yardım isteği olarak yorumladı.⁴⁸⁹ Bu görüşme ile birlikte Almanya'nın İtalya'ya ne şekilde ve hangi yoldan yardım edeceği *Cumhuriyet* gazetesinde tartışılmaya başlandı.⁴⁹⁰ Gazetenin genel kanısı Almanya'nın Balkan devletlerinin direnişinden çekindiği için İtalya'ya yardım edemeyeceği yönünde oldu.

"İkinci Cephe" başlıklı makalesinde Yunus Nadi, Almanya'nın İtalya'ya yardım edebilmesi için Bulgaristan'ı ya da Yugoslavya'yı veya her ikisini birlikte çiğnemesi gerektiğini belirtse de Nadi, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın bağımsızlıklarından vazgeçmelerine ihtimal vermez. Buna rağmen Almanya'nın bu iki ülkeye saldırıya geçmesi halinde, kendisine karşı en az Avrupa'nın batısındaki

⁴⁸⁶ Cumhuriyet, 16 Ocak 1941

⁴⁸⁷ Cumhuriyet, 18 Ocak 1941

⁴⁸⁸ Cumhuriyet, 21 Ocak 1941

⁴⁸⁹ Cumhuriyet, 22 Ocak 1941

⁴⁹⁰ Cumhuriyet, 22 Ocak 1941

kadar önemli bir doğu cephesi açmış olduğunu düşünür.⁴⁹¹ Ömer R. Doğrul'da bu görüşe katılır:“...*Almanyanın yapacağı bir tecavüz ancak mukavemet ile karşılanacak ve bu mukavemet Almanyayı şaşkırtacak bir mahiyet alacaktır. Bu nedenle Almanya başkomutanlığının böyle bir harekette bulunması pek beklenemez ve Almanya Yunan harbi üzerinde bilvasıta tesir yapmağa çalışmakla iktifa edecektir.*”⁴⁹²

Yunus Nadi, “*Bulgaristan da Endişe*” başlıklı makalesinde Almanya'nın Romanya'ya asker yığmasını ele alıyordu. Nadi'ye göre Almanya'nın bu girişimi özellikle Bulgaristan'da endişe yaratmalıydı. Çünkü Bulgaristan, Almanya ile birlikte hareket etse bile bu ülkenin işgaline uğrayacaktı. Ayrıca ülke toprakları da savaş alanı içinde kalacaktı. Ancak tüm ısrarlara rağmen Bulgaristan'ın Üçlü Pakt'a girmemiş olması Nadi'yi bu ülkenin bağımsızlığını Almanya'ya karşı koruma konusunda umutlandırdı. Ayrıca Balkanlı devletler ve Sovyetler Birliği'nin de bu mücadelede Bulgaristan'ın yanında yer alacağını söylüyordu.⁴⁹³

Ömer R. Doğrul “*Almanyanın Meşkul Vaziyeti*” başlıklı makalesinde Almanya'nın içinde bulunduğu durumu ele alıyordu. İtalya, Akdeniz hâkimiyetini sağlama görevini başaramadığı gibi Yunan direnişi karşısında zor bir durumda kalmıştı. Doğrul'a göre, İtalya'nın başarısızlıklarından dolayı Almanya da güç bir durumda kalmıştı. Almanya artık ya İngiliz adalarını istila edecek ya da Akdeniz'e doğru yayılmayı amaçlayacaktı. Bu nedenle Doğrul, Balkanlara yönelik bir Alman saldırısını beklemiyordu.⁴⁹⁴ Yunus Nadi'de başka bir nedenden dolayı Balkanlara yönelik Alman saldırısına ihtimal vermez. Ona göre, Almanya Romanya'daki petroleri kendi hesabı güvence altına almak için işgal etmişti.⁴⁹⁵ Ancak Almanya'nın diğer Balkan devletlerinden böyle bir talebi yoktu. Bu nedenle Almanya'nın en az bir milyon kişilik bir orduyu gerektiren böyle bir saldırıda bulunmasına ihtimal vermiyordu.⁴⁹⁶

Yunus Nadi, “*Balkanların Kat'i Bitaraflığı*” başlıklı makalesinde savaşan ülkeleri Balkan devletlerinin tarafsızlığını bozmaya yönelik tutumlarından dolayı

⁴⁹¹ Cumhuriyet, 21 Ocak 1941

⁴⁹² Cumhuriyet, 22 Ocak 1941

⁴⁹³ Cumhuriyet, 2 Şubat 1941

⁴⁹⁴ Cumhuriyet, 2 Şubat 1941

⁴⁹⁵ Cumhuriyet, 5 Şubat 1941, Cumhuriyet, 8 Şubat 1941

⁴⁹⁶ Cumhuriyet, 5 Şubat 1941

uyarır. Nadi, ilk defa İngiltere'yi de Balkanlara savaşı getirecek ülkeler arasında sayar. Savaşın Türkiye sınırına yaklaştığı bu günlerde Nadi, Mihver, Müttefik devletlere eşit mesafede durmaya çalışır.⁴⁹⁷Sonuçta Almanya'nın Romanya'ya yerleştikten sonra Bulgaristan'a sızma tehlikesi doğunca da İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde baskıları artırdı.⁴⁹⁸

Churchill Şubat ayında yaptığı konuşmada, Alman ordularının şimdiden Bulgaristan'a girdiğini ve bunun da Bulgar Hükümetinin izniyle gerçekleştiğini ileri sürmüştü. Yunus Nadi, "*Churchill'in Bulgaristana Yönelik Sözleri*" başlıklı makalesinde Churchill'i şu nedenden fazlasıyla şüpheli bulur: "*...Bulgaristan komşularına karşı iyi niyetler besleyen bir hükümet sayılabilmek için icabında kendi mevcudiyet ve tamamiyetini, kendi hürriyet ve istiklalini müdafaa etmesini de bilen bir memleket olmak mecburiyetindedir: kendi hesabına ve komşuları hesabına. Rastgele her kuvvete boyun eğen bir memleket, komşuları için zararlı bir mevcudiyet olmak şaibesinden kurtulamaz.*"⁴⁹⁹13 Şubat'ta "*Almanlar ve Balkanlar*" başlıklı makalesinde Yunus Nadi, Almanya'nın Balkanlarda oldukça önemli ekonomik ilişkileri olduğunu ileri sürüyordu. Bu nedenle Yunus Nadi, Almanya'nın Balkanlara yönelik böyle bir saldırısı için geçerli neden bulmakta zorlanıyordu.^{500*} Ancak bir gün sonra Nadi, Almanya'yı saldırgan, Bulgaristan'ı da "*cürüm ortağı*" ilan ediyordu: "*Fakat gören gözlere daha şimdiden gizli değildir ki bu şekilde tecelli edecek bir harekette Almanya mütecavizdir ve Bulgaristan hiç şüphesiz bu cürümde onun ortağıdır.*"⁵⁰¹

Yunus Nadi "*Balkanlarda Karar Saati Çalıyor!*" başlıklı makalesinde belirginleşmeye başlayan Alman saldırısına karşı ittifak çağrısını yapıyordu: "*Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavyadan ibaret dört Balkanlı devletin ha diyince ortaya üç milyon kişilik bir kuvvet koyabileceklerini göz önüne alırsak Balkanlılar tesanüdünün en büyük imkânlarla malik olduğunu derhal görmüş oluruz. Balkanların stratejik noktalarına yayılacak bu muazzam kuvveti çiğneyip geçmek kolay iş değildir. Balkanlar ne Fransadır, ne de Polonya... Bizce harici tecavüzler*

⁴⁹⁷ Cumhuriyet, 8 Şubat 1941

⁴⁹⁸ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.153

⁴⁹⁹ Cumhuriyet, 11 Şubat 1941

⁵⁰⁰ Cumhuriyet, 13 Şubat 1941, *Balkanlı devletlerinin ihracatının %60'dan %80'e kadarı Almanya yapılırken bu ihracatın bedelleri Almanya'dan yapılan ithalatla karşılanmaktaydı.

⁵⁰¹ Cumhuriyet, 13 Şubat 1941

tehlikesi önünde Balkanlıların ittifakları günün en kat'i zaruretidir ve bunun için hala zaman da geçmiş değildir."⁵⁰²

Almanya'nın Balkanlara yerleşmeye çalıştığı günlerde Türkiye ile Bulgaristan arasında 17 Şubat 1941'de Ankara'da saldırmazlık ve dostluk deklarasyonu imzalandı.⁵⁰³ Antlaşma sadece bu iki ülkenin sınırlarını birbirlerine karşı güvence altına alıyordu. Bu devletin başka devletler ile yapmış oldukları antlaşmalar gereği üstlendikleri sorumluluklar devam ediyordu.⁵⁰⁴ Türkiye, böyle bir antlaşma imzalayarak Bulgaristan sınırını güvence altına almayı hedeflemişti. Yunus Nadi, "*Bulgaristan İle İmzaladığımız Yeni Anlaşma*" başlıklı makalesinde içinde bulunulan zor şartlara rağmen antlaşmayı önemli bir kazanç olarak değerlendiriyordu. Bir barış havası estiren Nadi, "*dünya ahvalinin inkişaflarını şimdi artık daha büyük sükûn ve emniyetle*" bekleyebileceğimizi söylüyordu.⁵⁰⁵ 19 Şubat'ta *Cumhuriyet* gazetesinde Ankara'da imzalanan antlaşmaya geniş yer verilmiş ve genel olarak herkesin bu antlaşmadan duyduğu memnuniyet belirtilmişti.⁵⁰⁶

Yunus Nadi "*Türk-Bulgar Beyannamesi Etrafında*" başlıklı makalesinde antlaşmanın önemini şu sözleri ile bir defa daha ifade ediyordu: "...en büyük kuvveti akidlerinin samimiyetinde toplayan bu eser, Bakanlar için ve dünya sulhu için mütevazı değil, büyük bir eserdir. Bilakis onun ciddiyet ve ehemmiyetini tebarüz ettirmek muvafık olur." Nadi'ye göre Bulgaristan bu antlaşmayı imzalayarak Balkan devletlerine karşı hiçbir kötü niyet beslemediğini ortaya koymuştu. Bu nedenle Almanya'nın Balkanlara inmesi oldukça güçleşmişti.⁵⁰⁷

Ankara Antlaşması dışarıda en çok İngiltere'de yankı uyandırdı. Çünkü bu antlaşma ile Türkiye'den bir endişe duymayan Bulgaristan, Almanya'ya kapılarını kolaylıkla açabilecekti.⁵⁰⁸ *Times* gazetesine göre görüşmelere Bulgaristan'ı Almanya teşvik etmişti ve bir Balkan birliği uman Türkiye ise son anda bir şeyler kurtarmak için harekete geçmişti.⁵⁰⁹ Ayrıca antlaşmanın imzalanmasından sonra Türk-Bulgar politikalarına yönelik basında zıt iki fikir ileri sürülüyordu. Bir taraftan bu

⁵⁰² Cumhuriyet, 12 Şubat 1941

⁵⁰³ Cumhuriyet, 17 Şubat 1941

⁵⁰⁴ Cumhuriyet, 19 Şubat 1941

⁵⁰⁵ Cumhuriyet, 17 Şubat 1941

⁵⁰⁶ Cumhuriyet, 19 Şubat 1941

⁵⁰⁷ Cumhuriyet, 19 Şubat 1941

⁵⁰⁸ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, *a.g.e.* s.164

⁵⁰⁹ Gotthard Jaeschke, *a.g.e.* s. 43

antlaşmanın Türkiye’yi Mihver politikasına yakınlaştırdığı ileri sürülürken, diğer taraftan ise Bulgaristan’ın İngiltere’ye yakınlaştığı ileri sürülüyordu. *Ulus* gazetesi muhabirinin bu yönde bir sorusu üzerine Şükrü Saracoğlu Müttefik ülkelerle güven sorununu çözmeye çalıştığı anlaşılan şu cevabı vermişti: “ *Türkiye politikasında değişen bir şey yoktur. Türkiye ittifaklarına sadıktır. Türkiye bütün devletlerle, bhusus komşularıyla iyi geçinmek kararındadır. Türkiye kendi emniyet sahasında yapılacak yabancı faaliyet ve hareketlere asla lakayd kalamaz. Türkiye toprak bütünlüğüne veya istiklaline yapılacak her taarruza silahla mukabele edecektir.*”⁵¹⁰

Churchill, İsmet İnönü’ye yazdığı 31 Ocak 1941 tarihli mektupta, Almanya’nın Bulgaristan’a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaret ederek, Türkiye’nin savaşa girmesini istiyordu.⁵¹¹ 26 Şubat’ta İngiltere Dışişleri Bakanı Eden bu nedenle Türkiye’yi ziyaret ediyordu.⁵¹² Türk basının ölçülü ve çekimser havasına karşı⁵¹³ *Cumhuriyet* gazetesi haberi “*Dost İngiliz Heyeti Ankarada*” başlığı ile okuyucularına duyururken, Yunus Nadi son derece sıcak bir yazı yazıyordu. Yunus Nadi, “*İngiliz Misafirlerimiz*” başlıklı makalesinde Türkiye ve İngiltere’den doğal müttefik olarak bahsediyordu.⁵¹⁴

İngiliz Heyeti, 28 Şubat akşamı Türkiye’den ayrıldı. Yayınlanan resmi tebliğde “*Türkiye ve Büyük Britanyanın müşterek menfaatlerini yakından alakadar eden Balkan meseleleri hususi bir dikkat mevzun*” olmuş iki hükümetin her konuda tam olarak anlaşmış oldukları belirtilmişti. Yunus Nadi, “*Ankara Müzakerelerinde Alınan Netice*” başlıklı makalesinde Ankara görüşmelerinde öncelikle milletlerin müşterek menfaatlerinin göz önünde tutulduğunu, ayrıca söz konusu bu iki ülkenin menfaatleri olunca “*sarsılmaz bir imanla birbirlerine her zamandan daha ziyade bağlı*” olduklarını yazıyordu.⁵¹⁵

Eden, ziyaret sırasındaki tüm şatafatlı görüntüye rağmen Türkiye’den beklediğini alamadı.⁵¹⁶ Bulgaristan, Almanya’nın işgaline uğrasa bile Türkiye tüm ısrarlara rağmen savaşa girmeyecekti.⁵¹⁷ *Ulus*’ta Falih R. Atay, Türk-İngiliz

⁵¹⁰ Cumhuriyet, 24 Şubat 1941

⁵¹¹ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.165, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.153

⁵¹² Cumhuriyet, 27 Şubat 1941

⁵¹³ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 136

⁵¹⁴ Cumhuriyet, 27 Şubat 1941

⁵¹⁵ Cumhuriyet, 1 Mart 1941

⁵¹⁶ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 136

⁵¹⁷ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.110

Antlaşması'nı savunmaya yönelik olduğunu söylüyordu.⁵¹⁸ Yunus Nadi'de Türk-İngiliz ortak menfaatine vurgu yapan makaleleriyle Türk basının İngiltere'ye karşı ölçülü tutumunu gösteriyordu.⁵¹⁹

Eden, Şükrü Saracoğlu ile 18-19 Mart'ta Kıbrıs'ta bir daha bir araya geldi.⁵²⁰ Bu kez de Saracoğlu'ndan Balkanlar'da her yeni saldırıya karşı koyacağına dair söz almaya çalıştı. Saracoğlu bu isteği Selanik'e yönelecek bir Alman saldırısı halinde Yugoslavya ile istişarede bulunma şeklinde kabul etti. Ancak Türkiye ile Yugoslavya arasındaki görüşmeler karşılıklı güvensizlik nedeniyle 23 Mart'ta kesildi. Bu gelişmeden sonra Türkiye'nin iyi niyetinden kuşku duymaya başlayan İngiltere'nin de Türkiye'ye kızgınlığı artacaktı.⁵²¹

Bulgaristan, 1 Mart 1941'de kendi isteği ile Üçlü Pakt'a katıldı. Bulgaristan Başbakanı Filof, Üçlü Pakt'a imza atarken verdiği beyanatta Bulgaristan'ın komşularıyla devamlı barış halinde yaşamak istediğini ve imzalanmış olan dostluk antlaşmalarına sadık kalacaklarını bildiriyordu.⁵²² Yunus Nadi, "*Bulgaristan Üçüzlü Pakta Girdikten Sonra*" başlıklı makalesinde Bulgar Başbakanının sözlerini inandırıcı bulur. Ayrıca Nadi'ye göre Bulgaristan gibi küçük bir ülke menfaatleri gereği savaş dışı kalmak için elinden gelen her şeyi yapacaktı.⁵²³ Bulgaristan'ın kendi topraklarını işgalci bir devlete hizmete açmakla, fiilen işgale katılmak arasında hukuken bir fark yoktu. Nadi'ye göre bunun farkında olan Bulgaristan'ın en azından komşularıyla ilişkilerine halel getirmemeyi temine uğraşıyordu.⁵²⁴ Yunus Nadi'nin Alman endişesinden dolayı Bulgaristan'a yönelik bu ılımlı bakışı zamanla değişikliğe uğradı. Nadi'ye göre, Bulgaristan bu pakta katılarak Almanya'ya yardımcı olmuştu. Bu nedenle bu ülkeyi Balkan milletlerine karşı ihanet içinde olmakla suçluyordu.⁵²⁵ Yunus Nadi "*Balkanlar Cephesi*" başlıklı makalesinde Balkanlarda bir cephenin açıldığı ve Bulgaristan'ı kast ederek Balkan camiası içinde bir milletin bu suikastta yer aldığını ifade ediyordu.⁵²⁶

⁵¹⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 136

⁵¹⁹ Cumhuriyet, 1 Mart 1941, Cumhuriyet, 2 Mart 1941

⁵²⁰ Cumhuriyet, 20 Mart 1941

⁵²¹ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 138

⁵²² Cumhuriyet, 2 Mart 1941

⁵²³ Cumhuriyet, 3 Mart 1941

⁵²⁴ Cumhuriyet, 4 Mart 1941

⁵²⁵ Cumhuriyet, 7 Mart 1941

⁵²⁶ Cumhuriyet, 20 Mart 1941

3 Mart 1978 yılında imzalan Ayastefanos Antlaşması'nın yıl dönümünde Alman askerleri Bulgaristan'a girdi. Bulgaristan'ın milli bayramlarından birinde meydana gelen bu gelişme Ömer R. Doğrul'a göre: "*Bulgaristan, istiklal bayramı saydığı bir yıldönümünde istiklalini çok ağır bir darbeye*" uğratmıştı. Yunus Nadi'nin aksine, Doğrul, Bulgaristan'ı bu gelişmelerden dolayı sorumlu tutuyordu.⁵²⁷

Alman askerlerinin Bulgaristan'a girmesi ile savaş Türkiye'nin sınırına dayandı. Tabi ki bu gelişme Türkiye'nin daha dikkatli davranmasını gerektiriyordu. Hitler, İnönü'ye 1 Mart'ta gönderdiği mektupta Bulgaristan'la ilgili Alman hareketinin Türkiye'ye yönelik olmadığını sadece Yunanistan'daki İngiliz mevcudiyetine karşı alınmış bir önlem olduğunu bildiriyordu. Ayrıca Hitler, Alman kuvvetlerine Türk sınırından geri kalmalarını emrettiğini de belirtiyordu. Buna karşılık Almanya'nın Türkiye'den beklentisi, İngiltere'yi tamamen dize getirinceye kadar hiçbir tarafa kesinlikle bel bağlamamasıydı.⁵²⁸

Cumhuriyet bu gelişmeleri savaş işareti olarak algılamıştı.⁵²⁹ Birinci sayfadan "*Milletimiz Şefin her emrini ifaya müheyya, hadiselerin inkişafını beklemektedir*",⁵³⁰ "*Bizi korkutacak tehlike yoktur! Hepimiz Milli Şefimiz etrafında sınımsız bir kütle teşkil ediyor ve onun emrinde hazır bulunuyoruz*" gibi başlıklar kullanılarak tepkisini ortaya koymuştu.⁵³¹ Yunus Nadi de Türkiye'nin olası bir saldırı ihtimaline karşı bağımsızlığını korumak için kararlı olduğunu ifade ediyordu: "*Milletimizin Bu yoldaki Büyüklüğüne Tarih Şahittir.*"⁵³² *Hem Nalına Hem Mihına* köşesinde imzasız yayınlanan "*Hiç Birine İnanmıyoruz!*" başlıklı makalede Bulgaristan ve Almanya şu sözlerle ağır bir dille eleştiriliyordu: "*Bulgaristana giren Alman kıt'alarının Türk hudutlarına doğru sarkarken söylenen bütün bu sözlerin ve verilen teminatların bizi uyutmak için söylenen tatlı masallar ve gevşetici miniler olduğunu biliyoruz ve korkulu rüya görmektense uyanık yatmanın hayırlı olduğunu söyleyen atalar sözüne inanarak, uyanık ve tetikte bekliyoruz.*"⁵³³

Bulgaristan'ın Almanya'nın işgaline uğramasından sonra Türkiye ve Yugoslavya'nın bu bölge için önemi artıyordu. Yunus Nadi bu iki ülkenin kendi milli

⁵²⁷ Cumhuriyet, 4 Mart 1941

⁵²⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 137

⁵²⁹ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.110

⁵³⁰ Cumhuriyet, 4 Mart 1941

⁵³¹ Cumhuriyet, 9 Mart 1941

⁵³² Cumhuriyet, 9 Mart 1941

⁵³³ Cumhuriyet, 5 Mart 1941

menfaatleri doğrultusunda hareket etmelerini ve işgale karşı çıkılmasını öneriyordu. Ancak bu şekilde bir politika ile hem kendilerine hem de Balkan camiasına büyük katkı sağlayacaklarına inanıyordu.⁵³⁴

Abidin Daver'de Türkiye için aynı tehlikeyi “*Balkanlarda Harbin Yeni İstikameti*” başlıklı makalesinde dile getiriyordu. Alman ordularının düşmanlarını tek tek mağlup ettikten sonra Bulgaristan’a yerleşmesini, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye’ye yönelik önce siyasi sonra askeri saldırı işareti olarak görüyordu. Daver’e göre, bu üç ülke Alman saldırısından ancak İngiliz ordusu ile birleşmesi halinde kurtulabilirdi.⁵³⁵

Türkiye’ye tehlikenin bu kadar yaklaştığı sırada İngiltere’nin Sofya Büyük Elçisi’ne Pera Palas’ta suikast düzenlenmişti.⁵³⁶ İngiltere, saldırıda kullanılan bombanın Bulgaristan tarafından İngiliz heyetinin çantaları arasına yerleştirildiğini ileri sürmüştü.⁵³⁷ Buna karşı Bulgar Ajansı’ndan yayınlanan yarı resmi Alman beyanatına göre İngiliz iddiaları ret ediliyordu. Ayrıca suikasttan İngiltere sorumlu tutuluyordu.⁵³⁸ Patlamadan sonra tarafların birbirlerini suçlayan tebliğler yayınlamaları üzerine *Cumhuriyet* gazetesi “*Bomba hadisesi münakaşa halini mi alıyor?*” şeklinde tepkisini ortaya koyuyordu.⁵³⁹

Almanya’nın Bulgaristan’ı işgalinden sonra Türkiye savaşın başından beri ilk kez genel bir seferberlik havasına girdi.⁵⁴⁰ *Cumhuriyet*’in ifadesiyle 21 Mart’ta Meclis’te alınan bir kararla ordu için 30 milyon civarında muazzam bir ödenek kabul edildi. Böylece son bir senede ülke savunmasına aktarılan ödenek 180 milyon liraya ulaşmıştı.⁵⁴¹ Ayrıca “*Bugünkü dünya hadiseleri karşısında Türkiye*” konusu çerçevesinde CHP tarafından bir dizi konferans tertip edilmişti.⁵⁴² Meclis Başkan Vekili Şemseddin Günaltay tarafından bu konferansların birincisi Ankara Halkevinde verildi. *Cumhuriyet*, konferansa dair haberi şu alıntıyla okuyucularına duyurdu: “*Türkiye Şefinin emrini bekliyor. Ordumuz her tecavüze karşı hazır bulunuyor,*

⁵³⁴ *Cumhuriyet*, 8 Mart 1941

⁵³⁵ *Cumhuriyet*, 9 Mart 1941

⁵³⁶ *Cumhuriyet*, 12 Mart 1941

⁵³⁷ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1941

⁵³⁸ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1941

⁵³⁹ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1941

⁵⁴⁰ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.111

⁵⁴¹ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1941

⁵⁴² *Cumhuriyet*, 23 Mart 1941

kendine güvenen millet yenilemez.”⁵⁴³ *Cumhuriyet* gazetesi, İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Birsnel’in şu sözlerini mühim bir nutuk olarak haber yapmıştı: “*Her şeyden evvel kayıtsız şartsız istiklal! Bu şuurlu azmin ilk resmi hudutta bekleyen Türk askeridir! Onun arkasında muzaffer Türk ordusu, bütün Türk milleti ve milletin büyük Evladı İnönü vardır!*”⁵⁴⁴ Tehlikenin Türk sınırına dayandığını bu günlerde Türkiye’nin “*çelik bir kütle*” gibi birleştiğini ifade eden beyanatlara sıkça rastlanıyordu.⁵⁴⁵ Bayan İnönü de yayınladığı bir bildiriye “*Türk kadınına vazifeye davet*” ediyordu.⁵⁴⁶

Almanya’nın bütün Balkanlara hâkim olması Türkiye’yi kaygılandırmıştı. Türkiye’nin en büyük endişesi olası bir Alman saldırısı halinde Sovyet Rusya’nın bundan faydalanıp Türkiye’yi işgal etmesi oldu. Almanya, bu korkuyu sürekli kendi lehine kullandı. Böylece Türkiye’yi Sovyetlerden uzak tutmaya çalışıyordu.⁵⁴⁷ Buna karşın Mihver’in Balkanlara yayılması sonucu Sovyet Birliği 25 Mart 1941’de Türk Hükümetine başvurarak, 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktını teyit etti. Pakta göre Türkiye herhangi bir saldırıya uğrarsa Sovyet Rusya’nın tam tarafsızlığına güvenilebilecekti.⁵⁴⁸ *Cumhuriyet* gazetesi bu beyanatu, Türkiye savaşa girdiği takdirde Sovyet Rusya’nın kendisini arkadan bıçaklayacağı yönündeki Alman propagandasına bir cevap olarak görüyordu.⁵⁴⁹ Falih R. Atay, bu beyanatu Türk-Sovyet ilişkilerinin eskiden olduğu gibi devam ettiğini gösteren bir belge olarak ifade ediyordu.⁵⁵⁰ Yunus Nadi, “*Rus-Türk Deklarasyonu*” başlıklı makalesinde Falih R. Atay ile aynı noktaya dikkat çekiyordu. Nadi, Türk-Sovyet dostluk temelli ilişkisinde herhangi bir değişikliğin olmadığını, sadece dış kaynaklı yapılan yayınları bertaraf etmek amacıyla yeniden teyit edildiğini belirtiyordu. Ayrıca alınan tedbirlerin “*hiçbir ülkeye karşı husumet fikri*” taşımadığı yönündeki ifadesi,⁵⁵¹ temelde Alman tepkisine karşı bir söylemdi.

Bulgaristan’dan sonra Yugoslavya’nın da bazı şartlar öne sürerek *Üçlü Pakta* gireceği gündeme geldi. Ömer R. Doğrul “*Yugoslavyada Tazyik*” başlıklı

⁵⁴³ *Cumhuriyet*, 23, 26 Mart 1941

⁵⁴⁴ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1941

⁵⁴⁵ *Cumhuriyet*, 25 Mart 1941

⁵⁴⁶ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941

⁵⁴⁷ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.166

⁵⁴⁸ *Cumhuriyet*, 25 Mart 1941

⁵⁴⁹ *Cumhuriyet*, 26 Mart 1941

⁵⁵⁰ *Cumhuriyet*, 26 Mart 1941, *Ulus*, 26 Mart 1941

⁵⁵¹ *Cumhuriyet*, 26 Mart 1941

makalesinde bu gelişmeyi şöyle yorumluyordu: “Üçler paktına girmek, artık hürriyet ve istiklalini teslim etmekten farksız bir mana ve mahiyet aldığı için, haysiyet ve şeref icaplarına hürmet gösteren her millet, elinden geldiği kadar bu paktan uzaklaşmayı ve en belli başlı vazife addetmeğe başlamıştır.”⁵⁵²Yunus Nadi’ye göre, Yugoslav Hükümetinin yeterince metanet göstermeden, bazı şartlar öne sürerek istikbalinden vazgeçmesi bir hataydı. Buna karşın Nadi, Yugoslavya’nın kendi zararına olmasına rağmen Üçlü Pak’ta katılacağını ifade ediyordu.⁵⁵³

Buna karşın 25 Mart’ta Yugoslavya Üçlü Pakt’a katıldı. Almanya bu ülkeye iki garanti verdi. Birincisi Yugoslavya’nın bütünlüğü bozulmayacak, ikincisi de topraklarından yabancı asker geçirilmeyecekti.⁵⁵⁴Yunus Nadi bu teminatlarla Yugoslavya’nın Üçlü Pakt’a katılmasını bu ülke için önemli bir kazanç olarak değerlendiriyordu.⁵⁵⁵Ancak yürürlüğe girmesinden sonra Yugoslav halkı ayaklanarak bu paktı yürürlükten kaldırdı.⁵⁵⁶Yunus Nadi bu gelişmeleri “*Pamukipliği Kopuverdi!*” başlıklı makalesinde şu şekilde değerlendirdi: “...Yugoslav milleti hürriyet ve istiklalinin halele uğramaması ihtimali karşısında gösterdiği asabiyetle tarihe büyük millet olarak kaydolunmak hakkını bir daha kazanmıştır.”⁵⁵⁷

Bu gelişmelerin hemen sonrasında Hitler 6 Nisan 1941’de Yugoslavya ve Yunanistan’a savaş açtı.⁵⁵⁸ Zekeriya Sertel, her ne kadar Almanya’nın bu saldırı için hazır olmadığı ve birçok zorlukla karşılaşacağını ileri sürmüştü de,⁵⁵⁹17 Nisan’da Yugoslav ordusu Almanya’ya teslim oldu. Almanya, Nisan ayının sonunda bütün Yunanistan’ı, 31 Mayıs’ta da Girit adasını işgal etti.⁵⁶⁰

Yunus Nadi her ne kadar Mihver devletlerinin savaşı Balkanlara getirmek istemedikleri yönündeki iddiaları akla, mantığa uygun görmüşse de,⁵⁶¹ savaş Balkanlara tamamen haksız ve nedensiz Mihver saldırıları sonucunda geldi. Nadi’ye

⁵⁵² Cumhuriyet, 22 Mart 1941

⁵⁵³ Cumhuriyet, 23 Mart 1941

⁵⁵⁴ Cumhuriyet, 26 Mart 1941

⁵⁵⁵ Cumhuriyet, 27 Mart 1941

⁵⁵⁶ Cumhuriyet, 28 Mart 1941

⁵⁵⁷ Cumhuriyet, 28 Mart 1941

⁵⁵⁸ Cumhuriyet, 6 Nisan 1941, Tan, 7 Nisan 1941

⁵⁵⁹ Tan, 7 Nisan 1941

⁵⁶⁰ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** ss.374- 375

⁵⁶¹ Cumhuriyet, 3 Nisan 1941

göre Almanya tarafından bu durumun sorumlusu İngiltere gösterilse de meydana gelen gelişmeler iddiaların tam tersini ortaya koyuyordu.⁵⁶²

Almanya'nın Balkanlara girmesinden sonra *Cumhuriyet* gazetesinde gelişmelerle ilgili iki farklı yaklaşım kendini gösteriyordu. Bunlardan birincisi yaşananların sorumluluğunu Müttefik devletlere yükleyen Nadir Nadi'ye aittir. 30 Nisan'da "*Demokrasiler Daha Hızlı Çalışamaz mı?*" başlıklı makalesinde mevcut durumu şu şekilde ifade ediyordu: "*Efkârı umumiye esasına dayanan devlet sisteminin zamanın icaplarına uygun bir şekilde daha sür'atli yürütme imkânı yok mudur? ...Harbi kazanmak isteyen taraf, onu bir an önce bitirmeye mecburdur. Neticede muvaffak olmak amelile demokrasilerin bütün hür ve masum milletleri teker teker istilanın önüne bir yem gibi atmak isteyeceğine inanamayız.*"⁵⁶³

Ancak diğer taraftan 23 Mayıs günü *Hem Mıhına Hem Nalına* adlı köşede "*Yeni Nizamın En Zayıf Tarafı*" başlıklı makalede, Almanya'ya yönelik sert bir yazı yayınlanmıştı. Yazarın, "*vatan haini*" olarak gördüğü "*beşinci kol*" mensubu kişiler hariç, bu güne kadar Almanya tarafından işgal edilmiş ülkelerde yaşayan her fert, yazara göre Almanya'ya düşmanlık besliyordu. Bu düşmanlık için yazar işgal edilmiş topraklardaki insanların bağımsızlıklarının ellerinden alınmasını ve sonra da bu durumu, topraklarda ortaya çıkan kıtlığa neden olarak göstermişti.⁵⁶⁴

Almanya'nın Balkanlardaki bu faaliyetleri Türkiye'de yeni tedbirleri gündeme getirdi. Bunlardan bir tanesi de İstanbul'un boşaltılmasıydı. İstanbul Valiliği'nin yayınlamış olduğu tebliğe göre İstanbul halkından Anadolu'da akrabası olanlar ve arzu edenler, hükümet vasıtası ile Anadolu'ya nakledileceklerdi.⁵⁶⁵ İstanbul dışında kalan Kırklareli, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale halkının taşınması için de Örfi İdare Komutanı Kor. General A. R. Artunkal buna benzer bir tebliğ yayınladı.⁵⁶⁶

Alınan bu tedbirler *Cumhuriyet* gazetesinin *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı köşesinde yerinde ve doğru bulunmuştu. Yunus Nadi de bunları "*Bir Tedbir Etrafında*" başlıklı makalesinde: "*acele bir tehlike işareti değil, belki sadece*

⁵⁶² Cumhuriyet, 7 Nisan 1941

⁵⁶³ Cumhuriyet, 30 Nisan 1941

⁵⁶⁴ Cumhuriyet, 25 Mayıs 1941

⁵⁶⁵ Cumhuriyet, 10 Nisan 1941

⁵⁶⁶ Tan, 11 Nisan 1941

sırasında ve zamanında alınmış bir” ihtiyati tedbir olarak ifade ediyordu.⁵⁶⁷ *Tan* gazetesinde Zekeriya Sertel benzer bir ifade kullanmış ve bu kararları gerekli görmüştü.⁵⁶⁸ *Ulus* gazetesinde Falih R. Atay ise, “*Milli hazırlanma devresindeyiz, tahliye de bunun icaplarındandır. Fakat her hudut şehrinde olduğu gibi mecburi değildir*” diyordu.⁵⁶⁹

Tedbirler alınırken tabii olarak her türlü olasılık düşünülüyordu. 25 Nisan’da İsmet İnönü defterine şu satırları yazmıştı: “*Öğle yemeğinde Saracoğlunu ve Menemencioğlu ile Mareşal’i gördüm. Sıkıntılı idi. Ayrılırken B. Abdülhalik Renda ile görüştim. Ankara’nın hava bombardımanında ne yapacağımızı konuştuk, Ankara’daki çocukları nakletmek lazım.*”⁵⁷⁰ Buna karşın, halkın endişeye düşmemesi için basının oldukça dikkatli davrandığı görülüyordu.

Almanya’nın elde ettiği başarılar Ankara’daki Alman yanlısı lobi çalışmalarını arttırdı. Bu lobi, Türkiye’nin İngiltere’ye yakınlaşmasını gerekçe göstererek Alman askeri gücü karşısında yalnız kaldığı söylentilerini yayıyordu. Bu karamsar hava Meclis’i de etkilemişti çünkü İngiltere ile yapılan antlaşmaların aceleye getirildiği görüşü geniş bir kesim tarafından destekleniyordu.⁵⁷¹ Şevket S. Aydemir Türkiye’nin o günlerdeki durumunu şu cümlelerle ifade ediyordu: “*İnönü’nün sıkıntısı, yalnız dışarıdan gelen baskılar değildir. İstanbul’un tahliyesi girişimlileri işte bu günlere rastlar. O günler, karışık ve biraz hedefsiz günlerdir. Moralde zayıflamalar vardır. İaşe ve ikmal sıkıntıları çok artmıştır. Mahsul iyi değildir. Stoklar tükenmiştir. 13 Nisanda Alman Dışişleri Bakanlığı, İstanbul’un tahliyesine gerek olmadığına dair bir açıklama yapar. Aynı gün İnönü İngiliz elçisi ile uzun bir görüşme yapar. 15 Nisanda da Hariciye Vekili Saracoğlu CHP grubunda, genel siyasi durum hakkında uzun beyanatta bulunur. Grupta barış taraftarlığı ve savaş dışı kalma sağduyusu elbette üstündü. Ama ‘vakit kaybediyoruz, Almanlar safında niçin harbe girmiyoruz’ şeklindeki sinsî direnişler de pek gizlenmiyordu.*”⁵⁷² Nadir Nadi bu dönemde Türk basınının tutumunu şu şekilde ifade ediyordu: “*Cumhuriyet’in kapalı bulunduğu süre içinde dış politika yönünden*

⁵⁶⁷ Cumhuriyet, 12 Nisan 1941

⁵⁶⁸ Tan, 11 Nisan 1941

⁵⁶⁹ Cumhuriyet, 12 Nisan 1941, Ulus, 12 Nisan 1941

⁵⁷⁰ İsmet İnönü, **Defterler**, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.297

⁵⁷¹ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 140

⁵⁷² Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s. 183

basınımız bir dengeye kavuşmuştu. Artık tek sesli koro halinde alaturka şarkılar söylemeyi bir yana bırakmıştık. Mihvere çatanların yanısıra Mihveri tutan yazarlar da bir hayli çoğalmıştı."⁵⁷³

2. 2. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

Bulgaristan'ın 1941 Mart'ında kendi isteği ile Mihver'e katılmasının ardından, Almanya'nın Nisan ayında Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal etmesi ile Alman ordusu Türkiye'nin batı hududuna dayanmıştı. Doğuda ise Suriye, Almanya yanlısı Vichy Fransa'sının elinde bulunuyordu. Ayrıca Irak'ta 5 Mayıs 1941'de Alman yanlısı bir hükümet darbesi gerçekleşti.⁵⁷⁴ Almanya, İngiltere'ye karşı hem Irak'taki asilere yardım yapmak hem de Suriye'de Vichy idaresinin kendilerine bırakmış bulunduğu üsleri kullanabilmek için Türkiye'nin konumundan faydalanmak istiyordu. Bu amaçla Türkiye üzerinde sistematik baskı kurmaya başladı.⁵⁷⁵

Almanya'nın Türkiye'yi kendi tarafına çekme ümidi olmasa bile, Balkanların durumundan dolayı kendisinden çekindiğini bildiğinden bundan yararlanmak istedi. Bu amaçla Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı teklif etti.⁵⁷⁶ Buna göre Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop asker ve teçhizatın Türk topraklarından direkt geçişi konusunda Almanya'ya geniş haklar tanıyan bir antlaşma istiyor, karşılığında da Türk-Bulgaristan sınırının Türkiye lehine değiştirilmesi ve Ege adalarından birinin Türkiye'ye verilmesini öneriyordu.⁵⁷⁷ Ayrıca, Türk-İngiliz Antlaşması'ndan hiçbir biçimde söz edilmemesi konusunda direten Ribbentrop, Türkiye'nin Almanya ile ilgili kuşkularının da yersiz olduğunu belirtiyordu. Papen ise, Ribbentrop'un isteklerini gerçekçi bulmuyor, Türk tarafının ancak İngiltere ile yapılan antlaşma ile çelişmeyecek konularda görüşmeye hazır olduğunu belirtiyordu.⁵⁷⁸ Bu yüzden Von Papen bu antlaşmanın yapılmasını sağlamak için Ribbentrop'un isteklerini yumuşatarak onu ikna etmeye çalışıyor diğer taraftan da Türkiye'nin bu antlaşma

⁵⁷³ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.100

⁵⁷⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.133, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.167

⁵⁷⁵ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.167

⁵⁷⁶ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, a.g.m. s.158

⁵⁷⁷ Selim Deringil, **a.g.e.** s.141, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, a.g.m. s.158

⁵⁷⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s.142

yoluyla Almanya'ya doğru “psikolojik evriminin” gerçekleşmesi için çaba harcıyordu.⁵⁷⁹

Başlayan Türk-Alman görüşmeleri Irak'a cephaneye naklinden dolayı 26 Mayıs'ta çıkmaza girdi. Türkiye Almanya'nın ileri sürdüğü bu şartı kabul etmedi.⁵⁸⁰ Ancak 1941 Mayıs ayının sonunda İngiltere, Irak'taki isyanı bastırıp, duruma hâkim olduktan sonra Almanya'nın Irak meselesinde direktmesine gerek kalmadı.⁵⁸¹ Ayrıca Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya geçmek isteyen Almanya doğu sınırlarını güvence altına almak istiyordu.⁵⁸²

Bu süreçte Türk Hükümetinin Almanya'yı kışkırtacak bir tutumdan çekinmesini *Cumhuriyet* gazetesi de destekliyordu. Irak'taki Alman yanlısı darbeyle ilgili hükümet tarafından getirilen yayın yasağına da uygun hareket ediyordu.⁵⁸³ *Yeni Sabah* gazetesinde Hüseyin C. Yalçın Türkiye'nin Suriye'ye girmesi yönündeki çağrısına diğer gazetelerde olduğu gibi *Cumhuriyet*'e karşı çıkıyordu.⁵⁸⁴ Türkiye'nin içinde bulunduğu hassas durumu göz önüne almadan yazı yazarlar *Cumhuriyet*'te şu şekilde eleştiriliyordu: “Zaten karışık olan Suriye ve Irak vaziyetleri Alman tayyare müdahaleleri ile daha ziyade karıştıktan sonra, Türkiye'nin cenup hudutlarından dahi çevrilip çevrelenmesi ihtimaline karşı icabında Suriye'yi işgal ederek bu ihtimale meydan vermemesini müdafaa eden bir fikir üzerinde ısrar olduğunu görüyoruz. Bu fikri müdafaa edenler Suriye'yi fütihat hırsı ile değil, bu komşu memleket ve milletlerin hürriyet ve istiklalini temin kasdile işgal edeceğimizi tasrih ediyorlar... Harb ve sulh mesellerinde bu kadar başıboş olanına en hür memleketlerde de tesadüf olunamaz...” Yunus Nadi'ye göre Suriye'ye yönelik yapacağımız böyle bir hareket sadece güneyimizi değil bizi de savaşın içine çekebilirdi. Londra radyosunda savaş durumu üzerine konuşan Türk spiker, Türk emniyet sahaları tehlikeye girdiğinden çözüm için düşünmeye davet ediyor, İstanbul'daki bazı yayınları da buna dayanak olarak kullanıyordu. Yunus Nadi “Demek ki bu yeni dünya harbi karşısındaki siyasetimizin değiştirilmesi isteniyor... Bugünkü siyasetimizde bir değişiklik olacaksa onu mucib sebeplerle birlikte

⁵⁷⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.142

⁵⁸⁰ İsmet İnönü, **a.g.e.** s.299

⁵⁸¹ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.159

⁵⁸² Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.169

⁵⁸³ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.159

⁵⁸⁴ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.48

salahiyetli mes'ul makamların söylemesi muvafık ve lazımdır” diyerek bu tür tutumlara tepki gösteriyordu.⁵⁸⁵

Bu günlerde Von Papen'in sözünü ettiği “psikolojik evrimin” izlerini⁵⁸⁶ Cumhuriyet gazetesinde de görmek mümkün. Anadolu Ajansı'nın Berlin muhabirinin bildirdiğine göre; “Almanya, Türkiyeden asker geçirmeği ne düşünmüş nede istemiştir... Türkiye ile ihtilafa götürebilecek her hareketten çekinmiştir.” Ayrıca “Almanya, Türkiyeye karşı, herhangi bitaraf devlete karşı beslediğinden çok kuvvetli ve hususi bir sempati” beslemekteydi. Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması kast edilerek “ Bundan 18 ay evvel anlaşmazlıklara sebebiyet veren Türk siyasetinin bugün Türkiyeyi ihtilaftan uzak tutmağa matuf olduğunu görmek ise Berlin için kâfi itiman eseri olarak telakki edilmektedir” deniliyordu.⁵⁸⁷ Ulus gazetesinde imzasız yayınlanan bir makalede Almanya'nın Türk topraklarından “askeri mahiyette transitler” istemediği, bu yöndeki yazıların “ecnebi gazetelerin tertipleri veya Türkiye ile Almanya arasındaki münasebetleri ihlal etmek isteyen ecnebi manevraları” olduğu ileri sürülüyordu.⁵⁸⁸

Yunus Nadi, “Bir Alman İzahı” başlığı altında Almanya'nın Türkiye'ye yönelik bu tutumunu: “Eğer yanlış anlamıyorsak Berlin izah namesinin Almancaya (Türk milletinin şerefine muhalif) hiçbir şey düşünülmediği fıkrasında Türk milletinin kendi müdafaa tedbirlerindeki istiklaline hürmet alameti vardır. Eğer öyle ise bunu çok iyi bir anlayış telakki etmek yönünde olur” sözleri ile yorumluyordu.⁵⁸⁹

Selim Deringil Türk basının da Türkiye'nin durumunu ifade etmek için daha önce kullanılan “savaş dışı” ifadesinin yerine “bitaraf” kullanılmaya başlanmasını ilginç bulur. Bu tür makalelerin Almanya ile imzalanması öngörülen antlaşma için kamuoyunu hazırlayıcı nitelik taşıdıklarını vurgular.⁵⁹⁰ Yunus Nadi de yukarıdaki yazısında bu noktaya dikkat çekmiş ve Türkiye'nin durumunu “bitaraf” kelimesini kullanarak açıklamıştır.⁵⁹¹ Yunus Nadi'nin aksine Tan gazetesinde Zekeriya Sertel, “Almanya-Türk Münasebetlerine Bir Bakış” başlıklı makalesinde Almanya'nın Türkiye ile gelecekte nasıl bir ilişki kurmak istediğine ilişkin şüphelerini

⁵⁸⁵ Cumhuriyet, 25 Mayıs 1941

⁵⁸⁶ Selim Deringil, a.g.e. s. 144

⁵⁸⁷ Cumhuriyet, 13 Haziran 1941, Tan, 13 Haziran 1941

⁵⁸⁸ Selim Deringil, a.g.e. s. 144

⁵⁸⁹ Cumhuriyet, 15 Haziran 1941

⁵⁹⁰ Selim Deringil, a.g.e. s. 144, Sabiha Sertel, a.g.e., s.247

⁵⁹¹ Cumhuriyet, 15 Haziran 1941

Budapeşte’de Almanca yayınlanan *Peşter Lloyd* gazetesinde yer alan bir makaleden alıntı yaparak açıklıyordu. Gazeteye göre Von Papen’in Türkiye’deki ilk görevi Türkiye’nin savaş dışında kalmasını sağlamaktı. Papen Türk siyasetinin uygunluğundan dolayı bu görevinde zorluk çekmedi. Papen’in daha zor ve hassas olan yeni görevi ise Türk-Mihver yakınlaşmasına engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktı.⁵⁹²

Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması 18 Haziran 1941’de imzalandı. 10 yıl geçerli olacak antlaşmaya göre iki ülke birbirine “*arazilerin masuniyetine ve tamamıyeti mülkiyesine müteakabilen riayeti ve doğrudan doğruya veya dolayısıyla yekdiğeri aleyhine müteveccih her türlü hareketten tevakkı etmeyi taahhüd*” ediyordu.⁵⁹³

Yunus Nadi, “*harb içinde parlak bir sulh eseri*” olarak destek verdiği bu antlaşma için şu cümleleri kullanıyordu: “*Realist bir siyasetin iki tarafa da şeref ve menfaat temin eden bu tabii tezahürünü milletimizin memnuniyetle karşılayacağından şüphe yoktur... Führer ve mesai arkadaşları Yakınşarktaki ehemmiyetli mevkiye mütenasip hareket eden yeni Türkiye’yi anlamakla takdire cidden layık bir muvaffakiyet gösterdiler. Büyükelçi Von Papen’nin bu hayırlı işe başarmakta ciddi bir mütemadi çalışmalarile müessir hizmet ettiği açıktır. ...Türkiye bu muahede ile bir kutuptan ayrılarak öbür kutuba iltihak ediyor değildir... İttifaklarımızın tedafüi mahiyeti üzerinde Cumhuriyet hükümeti her vesileden istifade ederek ısrar eylemiştir... Siyasetimizde hiçbir değişiklik yok... İngiltere ile müttefikiz, Almanya ile de dost...*”⁵⁹⁴ 21 Haziran’da çıkan makalesinde de Türkiye’nin aldığı kararlar ve uygulamadaki gerçekçi ve bağımsız tutumunu övüyor ve Türkiye’nin bu antlaşma ile taraf değiştirmedini yineliyordu.⁵⁹⁵ Abidin Daver’de bu görüşe şu şekilde destek veriyordu: “*...bu dostluk muahedesı, yalnız ve münhasıran harbe karşı imza edilmiştir.... Türkiyenin uzun ve şerefli tarihinde dostlarına ihanet ettiği görülmemiştir ki Almanya ile dostluğunu teyid ederken müttefikı İngiltereden ayrılıp onun harb ettiği tarafa iltihak etsin...*”⁵⁹⁶ Hem Nalına Hem Mihına adlı köşede çıkan “*Yüzde Yüz Milli Siyaset*” başlıklı makalede ‘yüzde

⁵⁹² Tan, 13 Haziran 1941

⁵⁹³ Cumhuriyet, 19 Haziran 1941, Tan, 19 Haziran 1941, İsmet İnönü, a.g.e. s.303

⁵⁹⁴ Cumhuriyet, 20 Haziran 1941

⁵⁹⁵ Cumhuriyet, 21 Haziran 1941

⁵⁹⁶ Cumhuriyet, 22 Haziran 1941

yüz Türk siyaseti' şü şekilde tanımlanıyordu: “*Türk istikbalini, Türk yurdunun bütünlüğünü, Türkün izzet ve şerefini her şeyden yüksek tutar; bu mukaddesattan hiçbir şeye feda etmez.*” Yazar, Almanya ile imzalanan saldırmazlık antlaşmasını da bu siyasetin başarılarından biri olarak görüyordu.⁵⁹⁷ Nadir Nadi “*Türk-Alman Dostluk Paktının Mucib Sebepleri*” başlıklı makalesinde Türk-Alman milletlerinin birbirlerine karşı köklü ve sağlam dostluk bağları ile bağlı olduğunu gösteren bu tarihi vesikanın “*sulh ve emniyet prensiplerinden başka bir gaye*” taşımadığını belirtiyordu. Aynı gün *Cumhuriyet*'in *Birkaç Söz* köşesinde Hitler'den “*Atatürk'ü Anlayan Şef*” olarak bahsediliyordu.⁵⁹⁸

İngiltere, Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'ndan rahatsız olmasına rağmen politikası gereği tepkilerini sınırlı tuttu. Çünkü Türkiye'nin Almanya'ya tamamen yaklaşmasından çekiniyordu.⁵⁹⁹ Türkiye'nin bu antlaşmayı imzalamasının nedenini Londra gazeteleri, Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısına ve Balkanlardaki işgallerine bağlıyordu. Ancak bu antlaşmayı imzalamış olsa bile Türkiye'den kuşkulamadıkları ve fakat tek endişelerinin Almanya'nın yeni taleplerde bulunacağı aynı gazetelerce ifade ediliyordu.⁶⁰⁰ İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi 21 Haziran'da İngiltere'ye çektiği telgrafta, Türkiye'nin bu antlaşmayı imzalamasının nedenini son gelişmelerin sonucu olarak görüyordu.⁶⁰¹ Eden Avam Kamarası'nda Türk-Alman antlaşmasının İngiltere için sürpriz olmadığını belirtecektir.⁶⁰² Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi İngiltere, gelişmelerden haberdar ve Türkiye'yi tamamen kaybetmemek için ihtiyatlı davranmaya devam ediyordu.

Cumhuriyet gazetesine göre Ankara Antlaşması'na karşı en sert tepkiyi Türkiye'yi “*müttefik davasına*” ihanet etmekle suçlayan Amerika verdi. Ödünç verme ve kiralama kanunu gereği Türkiye'ye birkaç aydan beri yaptığı yardımı kesti.⁶⁰³ *Cumhuriyet* gazetesine verdiği habere göre Türk-Alman Saldırmazlık Paktı için *Newyork Times* gazetesinde bu antlaşmanın İngiltere'den çok Sovyetler Birliği'ne karşı olduğu ileri sürülüyordu.⁶⁰⁴ Zekeriya Sertel'in “*sakat*” olarak ifade

⁵⁹⁷ Cumhuriyet, 21 Haziran 1941

⁵⁹⁸ Cumhuriyet, 22 Haziran 1941

⁵⁹⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.145, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.159

⁶⁰⁰ Cumhuriyet, 20 Haziran 1941

⁶⁰¹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.146

⁶⁰² Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.52

⁶⁰³ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.171, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.159

⁶⁰⁴ Cumhuriyet, 21 Haziran 1941

ettiği bu görüşlere göre “...Almanya bu anlaşma ile Sovyetleri çevirmek siyasetini *muvaaffak*” olmuştu. Ayrıca bu gelişmelerden Moskova haberdar bile edilmemişti.⁶⁰⁵ Moskova’nın bu gelişme ile ilgili tepkisini ilan etmemiş olması da⁶⁰⁶ yaklaşan Alman saldırısından dolayı Türkiye’yi karşısına almak istemediğinin bir göstergesiydi.

2. 3. Almanya’nın Sovyetler Birliğine Saldırması

Türk dış politikası açısından önemli bir gelişme ise Almanya’nın Haziran 1941 yılında Türk-Alman Saldırmazlık Paktı’nın imzalanmasından dört gün sonra Sovyetlere saldırması oldu. 13 Haziran’da H. Emir Erkilet Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldıracağını şu sözlerle ifade ediyordu: “...*Ahvale vakıf olanlar ve ufak tefek hadiselerle dikkat edenler Almanyanın bir Rus seferine hazırlandığını söylüyorlar. Bizde bunu mümkün görüyoruz.*”⁶⁰⁷ Ona göre Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırmasının nedenleri şunlardır: Almanya’nın amacı, İngiltere ve Amerika gibi kendisini yenme gücüne sahip bir diğer ülke olan Sovyetler Birliği’ni yenerek doğu sınırlarını korumak, uzun süreli bir savaşa tutuşacağı İngiltere ve Amerika’ya karşı ihtiyaç duyduğu ‘zirai ve madeni ham madde ve petrol’ kaynaklarını Ukrayna, Kafkasya ve Ural bölgelerinden elde ederek, Japonya’nın, İngiltere ve Amerika’ya yönelik hareketini genişletmek ve Sovyetler Birliği’nin Çin’e desteğini keserek ve Uzak Doğu’daki tüm etkisini kırmaktı.⁶⁰⁸ Zekeriya Sertel de Almanya’nın “*garpta*” mücadeleyi kesip “*şarka*” yönelme nedenini önce Avrupa’da barışı ve “*yeni nizamı*” kurmak, sonra da Anglo-Sakson devletlerle mücadele için Sovyetler Birliği’nin zengin kaynaklarına duyulan ihtiyaç olarak görüyordu.⁶⁰⁹

Türk Hükümeti, Alman-Sovyet savaşından sonra tarafsızlığını ilan etti.⁶¹⁰ Bu gelişme “*Polonya Sendromu*” olarak tanımlanan Alman-Sovyet ortak işgal tehlikesini ortadan kaldırdığı⁶¹¹ için Türk Hükümeti son derece memnundu. 23 Haziran’da Hugessen, Saracoğlu’nun “*Rus-Alman savaşından dolayı büyük bir sevinç*” içinde

⁶⁰⁵ Tan, 12 Haziran 1941

⁶⁰⁶ Cumhuriyet, 21 Haziran 1941

⁶⁰⁷ Cumhuriyet, 13 Haziran 1941

⁶⁰⁸ Cumhuriyet, 22 Haziran 1941

⁶⁰⁹ Tan, 23 Haziran 1941

⁶¹⁰ Cumhuriyet, 23 Haziran 1941

⁶¹¹ Baskın Oran, *a.g.e.* s. 388

olduğunu bildiriyordu. 24 Haziran tarihli bir muhtıradan Güney Dairesi yetkilisi R. Bowker, Türkiye'nin Almanya'yı Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırttığını belirtirken, savaş başladığı için Türkiye'nin artık “*gönül rahatlığı*” içinde olduğunu ifade ediyordu.⁶¹² Bu söylentilerin tamamen asılsız olmadığı, Von Papen'in daha 22 Haziran'da Berlin'e gönderdiği haberdeki “*Türkiye bayram etmekte*” sözlerinden anlaşılmaktaydı.⁶¹³

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik saldırısının Türk basınında da memnuniyet yarattığına dair işaretlere rastlamak mümkündür. *Ulus* gazetesinde Falih R. Atay, “*Almanya İle Sovyetler Birliği Arasında*” başlıklı makalesinde şu gerekçeyle Almanya'yı haklı görüyordu: “...*Führer, harbin sebeplerini uzun bir beyanname ile milletine ve askerine izah etmiştir. Beyannameye göre; âdemi tecavüz paktına rağmen, S. Birliğin gütüğü gaye mütemadiyen Alman emniyeti aleyhine tedbirler almak ve bir gün üstüne yıkılmak üzere Almanya'nın zaafını beklemek olmuştur. Führer, bu tehditten milletini kurtarmak zaruretini duymuştur...*”⁶¹⁴ Yunus Nadi, 23 Haziran'da “*Alman-Rus Harbi*” başlıklı makalesinde Sovyetler Birliği'ni, Müttefik devletler yerine Almanya'yı tercih etmesinden dolayı savaşa sebebiyet vermek ve destek olmakla suçluyordu.⁶¹⁵ Molotov'un Alman ordularının “*hiçbir sebep göstermeden ve ilanı harb etmeden*” Sovyetler Birliği'ne saldırmasına karşı feryat etmesini 26 Haziran günü *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı köşede imzasız kaleme alınan makalede yazar şu cümlelerle eleştiriyordu: “*Biz, kimin tarafından kime yapılırsa yapılısın tecavüzün şiddetle aleyhindeyiz; fakat dün kendileri aynı şeyleri yapanların, bugün kendileri vaktiyle başkalarına yaptıklarının eşine ugradıkları zaman, şikâyete ve feryada olamaz kanaatindeyiz. Herkes ektiğini biçer.*”⁶¹⁶

H. Emir Erkilet, “*İnsanlık Tarihinin En Büyük Muhaberesi*” başlıklı makalesinde Sovyetlere karşı birçok milletin birleştiğini yazıyordu. Yazara göre, Alman saldırısı, Bolşevikliğe karşı “*bir ehlisalip seferi haline*” gelmişti.⁶¹⁷ Ömer R. Doğrul, Fransız Vichy Hükümeti'nin de Sovyetler Birliği ile ilişkisini kesmesini

⁶¹² Selim Deringil, **a.g.e.** s. 147

⁶¹³ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 147

⁶¹⁴ Cumhuriyet, 23 Haziran 1941, *Ulus*, 23 Haziran 1941

⁶¹⁵ Cumhuriyet, 23 Haziran 1941

⁶¹⁶ Cumhuriyet, 26 Haziran 1941

⁶¹⁷ Cumhuriyet, 29 Haziran 1941

“Almanya’nın Sovyetlere Birliğine karşı hazırladığı ehlişalip harbini tamamlamış” olarak ifade ediyordu.⁶¹⁸

Sabiha Sertel, Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne karşı elde ettiği geçici başarıların Türk basını üzerindeki etkisini şu sözlerle dile getirmektedir: “...Alman-Türk ittifakından ve Almanya’nın zaferlerinden söz açıyor, öteyandan iç sayfalarında Alman zaferleri şişiriliyor, Sovyetlerin cephelerinde Napolyon’un hayatı, Rusya seferi tefrika ediliyor, Fransa’ya, Fransız inkılâbına, Sovyet inkılâbına çatan yazılar çıkıyordu.”⁶¹⁹

Nadir Nadi, “Rus-Alman Çarpışması” başlıklı makalesinde Sovyet cephesindeki gelişmelerin savaşın geleceği üzerinde hayati bir rol oynayacağını düşünüyordu: “...Görülüyor ki son tahlilde bütün mesele Rusyanın mukavemetine bağlı kalıyor. Bu mukavemetin kuvvetli veya zayıf kalması çarpışan ülkelerin mukadderatı üzerinde hayati bir rol oynayacak, belkide harbin beklenmedik bir şekilde bitmesini teşkil edecektir.”⁶²⁰ Yunus Nadi de “Avrupa Nizamı” başlıklı makalesinde Sovyet cephesinin önemini Nadir Nadi’ye benzer ifadeler kullanarak açıklıyordu.⁶²¹

Bu sırada Almanya’nın, 1941’de Berlin’de Molotov’un Türkiye hakkındaki tekliflerini açıklaması basında “anti- Sovyet hissiyata” ivme kazandırdı.⁶²² Falih R. Atay makalesinde “Yirmi küsur seneden beri komşu ve dost olarak kendisine tam bir emniyet vermek için elimizden geleni yapmış olduğumuz Sovyetler Birliğinin Boğazlara ait teklifleri hakkında doğru olması lazım gelen beyanatının bu memlekette hayret uyandırmış olduğuna işaret edelim...”⁶²³ Nadir Nadi, “Sovyetler Politikasının Sakat Tarafları” başlıklı makalesinde Sovyetler Birliği’nin bu savaşı emperyalist devletlerin çarpışması olarak görmesine ve bu badireden uzak kalmak isteğini defalarca tekrarlamasına rağmen, kendisini savaşın içinde bulmasının nedeni olarak izlemiş olduğu bu gizli ve bulanık politikayı gösteriyordu. Nadi, Türk basının bu konuda tutumunu haklı buluyor ve katılıyordu: “Sovyet Rusyanın Boğazlar üzerindeki emellerine dair Alman Devlet Reisi Adolf Hitler tarafından yapılan ifşaat

⁶¹⁸ Cumhuriyet, 1 Temmuz 1941

⁶¹⁹ Sabiha Sertel, **a.g.e.** s.249

⁶²⁰ Cumhuriyet, 25 Haziran 1941

⁶²¹ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1941

⁶²² Selim Deringil, **a.g.e.** s. 147

⁶²³ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.115

*Türk matbuatını alakadar etmekte berdevamdır. Efkârı umumiyemizin samimi teessürüne tercüman olan gazetelerimiz, haklı olarak şimal komşumuza serzenişte bulunuyor ve mahiyeti henüz herkes tarafından iyice anlaşılamayan bu müphem, gizli ve acayib politikadan dolayı Moskova hükümeti tenkid ediyorlar.”*⁶²⁴

Bu günlerde *Cumhuriyet*'in tepkisine neden olan başka gelişme ise İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne kayıtsız ve şartsız desteği oldu. Yunus Nadi, “*Siyasetin Çok Garip Cilveleri*” başlıklı makalesinde Batı Demokrasileri ile Sovyet ilişkilerini yeniden gözden geçiriyor. Sovyetler Birliği'ni, Almanya'nın giriştiği işgallerde “*Cürüm ortağı!...Tarihin ve insanlığın ilelebed lanetle anacağı caniyane bir şirket!*” olarak görüyordu: “*Şimdi de dünkü cürüm şeriki 2 numaralı düşman Rusyaya yardım... Düşmanlarımızın düşmanları bizim dostlarımızdır sözü şimdiki büyük dünya macerasında her vaziyeti izaha kâfi bir düstur olabilir mi? Sağlam kararlı prensip hareketleri her rüzgâra dönen politika oyunlarından daha kuvvetli değil midir?*”⁶²⁵

Yunus Nadi, “*Anti-Kominterne Avdet*” başlıklı makalesinde iki yıl aradan sonra anti-komintern paktının Alman-Sovyet savaşı ile birlikte kendiliğinden canlandığını belirtiyordu: “*...Başta İspanya olmak üzere Avrupanın muhtelif memleketlerinden ve Japonyadan Alman-Rus harbinde Ruslara karşı çarpışmak üzere sözde gönüllü, hakikatte ise resmi devlet teşekküllerinin malumat ve muzaheretleri altında, azçok ehemmiyetli kuvvetler tertip ve ensik edilmekte olduğunu telgraf haberlerinden öğrenmekteyiz.*”⁶²⁶

H. Emir Erkilet, Alman ordularının Sovyet topraklarına saldırması ve ilerlemesini “*Napolyon Rusyada*” şeklinde değerlendiriyordu.⁶²⁷ Aynı bağlantıyı kuran Yunus Nadi, 129 yıl önce gerçekleşen ilk randevudan sonra ikincisi ile ilgili beklentileri şu şekilde ifade ediyordu: “*...Ruslar Napolyon seferinin akıbetini tekrar ettirecekleri umudundadırlar. Almanlarsa Napolyon'un yarım kalmış seferini ikmal edecekleri kanaatindedirler.*” Nadi ayrıca teknolojik ilerlemeyi de göz önüne alarak Hitler'i Napolyon'a göre daha şanslı görüyordu.⁶²⁸ Yunus Nadi, savaşın sonucu ilgili olarak 9 Temmuz'da şu yorumu yapıyordu: “*Almanya'nın Rus muvaffakiyeti bu*

⁶²⁴ Cumhuriyet, 26 Haziran 1941

⁶²⁵ Cumhuriyet, 28 Haziran 1941

⁶²⁶ Cumhuriyet, 1 Temmuz 1941

⁶²⁷ Cumhuriyet, 10 Temmuz 1941

⁶²⁸ Cumhuriyet, 7 Temmuz 1941

harbin yeni ve muazzam bir safhasını teşkil ederek dünyanın önüne yepyeni bir âlem çıkaracaktır. Almanya'nın bu seferde muvaffak olamamasından doğacak neticeler de pek büyüktür. Fakat askeri mütehassıslar hemen bütün kara Avrupa'sını beraberine alarak yürüyen Alman harb kudretinin bu seferden muvaffakiyetsizlikle çıkılmasına ihtimal vermemektedir.”⁶²⁹ Görüldüğü gibi Cumhuriyet Sovyetlere karşı Almanya'yı destekliyordu.

Cumhuriyet gazetesinin aksine Zekeriya Sertel, Almanya'nın kazanmasını zor görüyordu. Sertel'e göre Almanya ilk defa karada eşit kuvvetlerle mücadele edecekti.⁶³⁰ 24 Haziran'da Tan gazetesinde “Sovyet ordusu dünyanın hiçbir ordusuna benzemez!...Tayyare, tank, top ve malzeme bakımından Kızılordu dünyanın en zengin ordularından” biridir açıklamasını yapıyordu.⁶³¹

İngiliz ve Sovyet kuvvetlerin ortaklaşa İran'ı işgali, 1941 yılında Türkiye için yeni bir endişe verici gelişmeyi doğurdu.⁶³² Cumhuriyet'te imzasız yayınlanan bir makaleye göre İran, “büyük muhariplerin yolu üzerinde bulunmak felaketine uğramıştı.”⁶³³ Çünkü Büyük Okyanus'tan yapılacak yardım Japonya'nın tutumuna bağlıydı.⁶³⁴ Japonya'nın Almanya'nın müttefiki olması bu olasılığı engelliyordu.⁶³⁵ Almanya'nın Norveç sahilleri ve Finlandiya Petsana limanında aldığı tedbirler Baltık yolunu da kapatıyordu. Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etmesi ile en kestirme yol Akdeniz ve Boğazlar ayrıca, Girit, Oniki ada ve Yunan'lara ait Ege adaları Mihver'in denetimi altında bulunuyordu.⁶³⁶

İngiltere ve Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne yardım ulaştırabilmesi için elinde en güvenli yol olarak bir tek Basra Körfezi kalıyordu. Basra Körfezi'nden yararlanabilmek için ise ancak İran'ın tarafsızlıktan ayrılması, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile ittifakı gerekiyordu.⁶³⁷ Ancak, Rıza Şah'ın Mihver'e eğiliminden dolayı İran'ın bu yardıma geçit vermesi şüpheliydi.⁶³⁸ Ömer R. Doğrul, İran'ın tarafsızlık siyasetini ve hürriyetini korumaya devam edeceğinden emin olduğunu belirtirken,

⁶²⁹ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1941

⁶³⁰ Tan, 23 Haziran 1941

⁶³¹ Tan, 24 Haziran 1941

⁶³² Selim Deringil, **a.g.e.** s.152

⁶³³ Cumhuriyet, 26 Ağustos 1941

⁶³⁴ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1941

⁶³⁵ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.160

⁶³⁶ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1941

⁶³⁷ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1941

⁶³⁸ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.160

İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden de “*sulhçu milletlere karşı siyasetlerini tamamıyla aydınlatacak olan bu hadisede bitaraflığa ve dürüstlüğe azami saygı göstermeleri*”ni bekliyordu.⁶³⁹ Yunus Nadi, “*İrândaki Mücadele*” başlıklı makalesinde komşu ülkeye karşı İngiltere'nin tutumunu eleştiriyordu: “...*Hakikatten bitaraf olan müstakil bir İslam devletini haksız yere bihuzur etmekte İngilterenin hiçbir menfaati bulunmadığını ve böyle bir hadisenin bilakis İngiltere için pek çok mazarrat'a davet edeceğine kaniiz. Vaziyetin Londrada nasıl olup da hafif görülebildiğine ve görülebileceğine aklımız ermiyor.*”⁶⁴⁰

Nadi, İran'ın durumunu Türkiye açısından son derece önemli görüyordu: “...*Böyle hayret uyandıran garib bir macerada, başta Türkiye olmak üzere bütün Yakınşark âlemi kalblerinin İran tarafında olacağına söylemeğe hacet bile yoktur. Komşu ve dost İran'ın İstiklal ve tamamiyetinin Türkiye Cumhuriyetince ne kadar kıymetli olduğu ise hiçbir taraf için asla anlaşılması zor bir sır değildir.*”⁶⁴¹

İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'daki Almanların sınır dışı edilmesi için verdiği 26 Haziran tarihli birinci nota, bu ülkeye karşı askeri harekâta ortam hazırlayacak bir bahaneden ibaretti.⁶⁴² Bu iki ülke, İran'ın bu notaya verdiği cevabı yeterli görmeyerek 16 Ağustosta ikinci bir nota verdi.⁶⁴³ Selim Deringil'e göre bu ikinci nota “*daha çok işgalin habercisi*” niteliğindedi.⁶⁴⁴ Bu notaya verilen cevabı değerlendiren İngiltere ve Sovyetler Birliği, 25 Ağustos'ta İran'a yönelik üçüncü bir notadan sonra, ortak askeri harekete geçtiler. Ömer R. Doğrul, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran işgaline gösterdikleri gerekçeyi gerçekçi bulmamış; bu nedenle, bu iki ülkeye zaman geçmeden bu harekettten vazgeçmeleri çağrısı yapmıştı.⁶⁴⁵ Yunus Nadi, “*İran'a Çifte Taarruz*” başlıklı makalesinde Türk basınının İran'ın işgaline karşı duruşunu sergiliyordu: “...*Matbuatımızın birleşmiş dilinden pekâlâ anlaşılabilir üzere Türk efkârında derin teessür uyandıran bu hadisenin daha feci tarafı onun hiçbir hukuki esasa dayanmayarak düpedüz bir tecavüz ve istila harekâtı manzarası göstermesindedir...*” Yine *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan imzasız makalede İran'a karşı Sovyet-İngiliz hareketinin uyandırdığı şaşkınlık dile

⁶³⁹ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1941

⁶⁴⁰ Cumhuriyet, 10 Ağustos 1941

⁶⁴¹ Cumhuriyet, 10 Ağustos 1941

⁶⁴² Selim Deringil, **a.g.e.** s.153

⁶⁴³ Cumhuriyet, 26 Ağustos 1941

⁶⁴⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.153

⁶⁴⁵ Cumhuriyet, 26 Ağustos 1941

getiriliyordu.⁶⁴⁶Türk basınında genel kanı birkaç yüz Almanın mevcudiyetinin bu işgal için sadece bahane olduğu yönündeydi.

Bu günlerde *Cumhuriyet*'te yer alan başka bir haber, İngiltere'nin Türk dış politikasına nasıl baktığını anlamak açısından önemlidir. Londra'da yayınlanan bir gazeteye göre Türkiye'nin tarafsız kalmasından dolayı Müttefikler İran üzerinden Rusya'ya ulaşma şansı yakalıyor, Almanya ise Karadeniz'in güneyinden gelecek saldırılara karşı kendisini güvende hissediyordu. Böylece savaşı iki taraf da "*Türkiyenin bitarafılığından istifade*" ediyor, Türkiye de zaman kazanıyordu.⁶⁴⁷

Türkiye'de endişe yaratan bir başka gelişme, Amerikan eski Deniz Amirali Sterling'in, United Press Ajansında yayınlanan makalesi idi. Sterling'e göre Almanya, Kafkasya çevresindeki petrolere ancak deniz yoluyla hücum edebilirdi. Yazar bunu engellemek için Türkiye'nin Boğazları İngilizlere kendi arzusu ile açması, aksi takdirde "*Boğazlara hücum edip*" geçilmesini gerektiğini söylüyordu. Boğazları Sovyet Birliği'ne yardım için en uygun yol olarak gören *Star* gazetesinin yazarı "*Boğazlar üstünde Sovyet Rusyaya imtiyaz temin olunmalıdır*" diyordu.⁶⁴⁸

Endişe verici bu haberlerin yayınlandığı gün *Cumhuriyet*'te N.D. imzalı "*İki Cahil Amerikalıya Ders Veriyoruz*" başlıklı bir makale ile cevap verildi. Yazar, zırvadan ibaret olan bu fikirlerin sadece yazan iki şahsa ait olduğuna inanmak istediğini söylüyor ve Boğazların zorla açılması meselesine de 1915 yılındaki Çanakkale Savaşı'nı hatırlatılarak cevap veriyordu. Makalenin sonunda bu iki yazı ile ilgili "*her kesten önce iki ülkeyi müteessir edecektir: Birincisi müttefikimiz İngiltere, ikincisi de şimal komşumuz Rusya'ya*" diyordu.⁶⁴⁹ Yazar bu fikirlerin bu ülkeler tarafından tasarlanmadığı ve desteklenmediği kanıtlamaya çalışılıyordu.

Almanya, Rusya topraklarında ilerlemeye devam ederken, Türkiye üzerindeki baskılarını da artırıyordu. Bunu da iki yol üzerinden yapmaya çalışıyordu. Bunlardan birincisini 1941 yılında Sovyetler Birliği'nin Berlin'de Boğazlar konusundaki tekliflerini dışa vurarak gerçekleştirdi. Almanya, Türkiye'nin yanında yer aldığını ve Türk tarafını memnun etmek için Boğazların savunulması karşılığında Ege adalarından ikisini Türkiye'ye bırakacağını belirtiyordu.⁶⁵⁰ H.Emir Erkilet, "*Şark*

⁶⁴⁶ Cumhuriyet, 27 Ağustos 1941

⁶⁴⁷ Cumhuriyet, 31 ağustos 1941

⁶⁴⁸ Cumhuriyet, 3 Eylül 1941

⁶⁴⁹ Cumhuriyet, 3 Eylül 1941

⁶⁵⁰ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.161

Cephesinde Gördüklerim” yazı dizisinin 48. makalesinde Hitler’in “*Boğazlara daima Türkiyenin bekçilik*” etmesi sözünü referans gösteriyor ve bu fikre taraftar olduğunu yazıyordu.⁶⁵¹ Bu arada İngiltere ve Sovyet yakınlaşması Türkiye’yi bu konuda daha temkinli davranmaya mecbur bırakıyordu.⁶⁵²

Almanya’nın Türkiye üzerinde yürüttüğü ikinci baskı politikası da Sovyet topraklarında yaşayan Türkler aracılığıyla Türkiye’de propaganda yaptırmaktı. Almanya bu yolla Turancılık fikrini canlandırmayı amaçlıyordu. Böylece Türkiye’ye bu yörelerde işbirliği önerecek, Türkiye Mihver’e yaklaşacak ve belki de Sovyetler Birliği’ni yenmelerine yardımcı olacaktı.⁶⁵³ Armaoğlu, Almanya’nın güçlü olduğu 1942-1943 yıllarında Türkiye’de görülen Turancılık düşüncesine Almanya’nın büyük miktarda para desteği verdiğini yazıyordu.⁶⁵⁴ Hükümet çevresinde de bu tür düşüncelere yakınlık duyan ve bu fırsattan yararlanılması gerektiğini düşünen kişiler vardı. Şevket S. Aydemir bu sırada Türkiye’nin genel durumunu şu sözlerle ifade ediyordu: “*O günlerde İnönü ve yakınlarından başka, gerek parti grubu, gerek basın, hatta halk arasında Alman hayranlığı kuvvetle yaygındı. Hele ırkçı ve aşarı milliyetçi geçinen... Alman sefareti ile yakınlıkları belli olan kimseler, çeşitli temas ve tahayyüller içindeydiler*” diyordu.⁶⁵⁵ Buna karşın İnönü, Türk-Alman Saldırmazlık Paktı’nın İngiltere ve Amerika’da yarattığı olumsuz tepkileri yok etmek istiyor, her fırsatta Türkiye’nin resmi tutumu olan sınır dışında toprak talebi olmadığını yineliyordu.⁶⁵⁶ Nitekim Cumhuriyet’te “*Almanyanın bize toprak vadile Kafkasya’ya asker geçirme isteği tamamıyla yalandır*” başlığıyla yayınlanan haber bu tür hareketlerden duyulan endişeden kaynaklanıyordu.⁶⁵⁷

Ekim ayının sonlarına doğru Almanya’nın Moskova’ya dayandığı günlerde Sabiha Sertel ise Türk basınının bakışını şu şekilde ifade ediyordu: “*Türkiye’de faşist basın, Alman taraflısı devlet adamları, ticaret bağlarıyla Almanya’ya bağlı burjuvazi bayram yapıyor. Yalnız faşist basın değil, hükümet çevreleri de artık Almanya’nın*

⁶⁵¹ Cumhuriyet, 12 Mart 1942

⁶⁵² Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.161

⁶⁵³ Selim Deringil, **a.g.e.** s.160, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.161, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.175, O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s. 166

⁶⁵⁴ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.164

⁶⁵⁵ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.191

⁶⁵⁶ Selim Deringil, **a.g.e.** s.160

⁶⁵⁷ Cumhuriyet, 29 Haziran 1941

zaferini kati görüyor. Irkçılar, dolu dizgin 'yeni nizam'ın propagandasını yapıyorlar.”⁶⁵⁸

Yunus Nadi “Devlerin Dövüşü” başlıklı makalesinde, Ruslar hariç dünyanın tüm askeri yetkilileri Leningrad ve Odesa'nın düşeceğine kesin gözüyle bakmakta olduğunu söyleyerek genel bir kanıya tercüman oluyordu.⁶⁵⁹ Nadir Nadi ise 18 Eylül'de Alman-Rus savaşının 14. haftasını doldurmasına rağmen Almanya'nın kesin bir başarı elde edememesini Almanların yenilgisine işaret sayanlara “acele hükümlerden sakınılmalı” yönünde öğüt veriyordu.⁶⁶⁰ 28 Eylül'de yazdığı “Avrupa ve Almanya” başlıklı makalesinde Almanya'nın yenilmesini artık imkânsız olduğunu düşünüyordu: “...Almanya, Rusyaya karşı açtığı seferin dördüncü ayına girmek üzeredir. Bir çok sanayi, hammadde ve hububat mıntıkları şimdiden Alman kontrolü altına girmiş bulunuyor. Bu vaziyette Avrupadaki ıstırabın Almanyayı yıkmağa kâfi gelebileceğini düşünmek artık imkânsız gibidir.”⁶⁶¹

Cumhuriyet gazetesinde yazan H. Emir Erkilet bu sıralarda Doğu Cephesi'ni yakından takip etmek için çıktığı seyahati “Şark Cephesinde Gördüklerim” başlıklı yazı dizisinde kaleme almıştı. Almanya'nın Rusya topraklarında ilerlemesi ile ilgili olarak “Napolyon ve Hitler” başlıklı makalesinde “Şimdiki Almanyanın, eski Fransız hatalarına düşmemeğe çalıştığı görülüyor” diyerek Almanya'nın doğru yolda olduğunu belirtiyordu.⁶⁶²

9 Ekim'de Türkiye ve Almanya'nın iki sene içinde 200 milyon liralık ticaret yapacakları bir Türk-Alman ticaret antlaşması imzalandı. Yunus Nadi, imzalanan bu antlaşmanın önemini şu sözlerle vurguluyordu: “...Dünyayı yakıp kavuran harb ateşleri içinde kuvvetli, kıymetli ve ileri manalı bir sulh eserine vücud verilmiştir.”⁶⁶³ Bu antlaşmadan dolayı yakınlaşan Türk-Alman ilişkileri nedeniyle hükümet yeni tedavüle çıkacak olan Türk banknotlarının Almanya tarafından basılmasına karar vermişti.⁶⁶⁴ Aynı zamandan hükümet Almanya yanlısı yazılara da ses çıkarmıyordu.

⁶⁵⁸ Sabiha Sertel, a.g.e s. 251

⁶⁵⁹ Cumhuriyet, 1 Ekim 1941

⁶⁶⁰ Cumhuriyet, 18 Eylül 1941

⁶⁶¹ Cumhuriyet, 28 Eylül 1941

⁶⁶² Cumhuriyet, 14 Eylül 1941

⁶⁶³ Cumhuriyet, 10 Ekim 1941

⁶⁶⁴ Cumhuriyet, 12 Ekim 1941

1941 yılının son aylarında Türkiye'nin güvenliğini yakından tehdit eden gelişmeler yaşanıyordu. 1941 yılının Kasım ve Aralık aylarında Karadeniz'de Türkiye'ye ait iki vapur batırıldı. Kaynakdere Motörü'nün bir denizaltı tarafından batırılmasından dört beş gün geçmesine rağmen her hangi bir açıklamanın yapılmamasından rahatsızlık duyan Yunus Nadi, Türkiye'nin güvenliği açısından önemli gördüğü bu olayla ilgili neden halen açıklama yapılmadığını eleştirmişti. “*Beklenen Tebliğ*” başlıklı makalesinde Karadeniz'de Rusya'nın 40-60 civarında, Romanya'nın birkaç, Almanya'nın ise beş on tane denizaltısı olduğunu belirtiyordu. Nadi, bu saldırıyı gerçekleştirenin bu devletlerden hangisi olduğunun açığa çıkarılmasını istiyordu.⁶⁶⁵ *Cumhuriyet*'te “*Karadenizde Yeni Bir Tecavüz*” başlığı altında Yenice adlı bir Türk vapurunun 21 Kasım'da batırıldığı haber edilmişti.⁶⁶⁶ 23 Aralık'ta *Cumhuriyet* gazetesi Tass Ajansı'ndan edindiği bir habere dayanarak bu günlerde bir Türk vapurunun batırılacağını, saldırıyı düzenleyecek olan denizaltının da Sovyet işareti taşıyan Alman ajanlarına ait olduğu ileri sürülüyordu.⁶⁶⁷ Bu haberden sonra Alman Hükümeti, Karadeniz'de bir tek Alman denizaltısı olmadığı yönünde Türk Hükümetine teminat verdi.⁶⁶⁸ Türk Hükümetinin bu konuda sessiz kalması dönemin karışık politikasına iyi bir örnek oluşturmaktaydı.

7 Aralık 1941 yılında Japonya'nın Pearl Harbour saldırısı Amerika'nın fiilen savaşa girmesine yol açtı. Böylece savaş bütün dünyayı saran bir yangına dönüştü.⁶⁶⁹ Türkiye, bu gelişme üzerine yeniden tarafsızlığını ilan etti.⁶⁷⁰ Türkiye kesin tarafsızlığa yaklaşırken, bu politikasının savaşan iki tarafın da çıkarına olduğu söylemini de sürdürdü.⁶⁷¹

1941 yılının Aralık ayında İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in Moskova'yı ziyaret etmesi Türkiye'de endişe uyandırdı. Türkiye, İran örneğinde olduğu gibi İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin kendi aleyhine bir antlaşmaya varmalarından korkuyordu.⁶⁷² Bu ziyaretten sonra Stalin'in Oniki adanın ve Bulgaristan ile Kuzey Suriye'den bazı toprakların Türkiye'ye verilmesi yönündeki isteğinin bildirilmesi

⁶⁶⁵ Cumhuriyet, 9 Kasım 1941

⁶⁶⁶ Cumhuriyet, 22 Kasım 1941

⁶⁶⁷ Cumhuriyet, 23 Aralık 1941

⁶⁶⁸ Cumhuriyet, 24 Aralık 1941

⁶⁶⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.167

⁶⁷⁰ Cumhuriyet, 9 Kasım 1941

⁶⁷¹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.167

⁶⁷² Selim Deringil, **a.g.e.** s.167

Türkiye’de endişeleri artırdı. Türkiye’ye göre, Stalin bu tavizlere karşılık Boğazları isteyecekti.⁶⁷³ Moskova ziyaretinin Türkiye’de endişeye yol açmasından dolayı Eden, Avam Kamarası’nda şu açıklamayı yapma gereği duymuştu: “...Moskova’da Türkiyeden dostça bahsettik... Türklerin müttefiklerin zaferinden korkacak bir şeyleri yoktur. Türkiyenin toprak bütünlüğü hiçbir tehlikeye maruz değildir...”⁶⁷⁴ Bu açıklama da Türk endişelerini gidermeye yetmedi.⁶⁷⁵ Yunus Nadi, 10 Ocak tarihli yazısında, çevresindeki akıllara durgunluk veren politik değişimlere rağmen, aynı samimi esaslara dayalı Türk dış politikasının iki tarafça takdir görmesini normal bulduğunu ifade ediyordu.⁶⁷⁶

Türkiye’de meydana gelen bir diğer karanlık olay 24 Şubat 1942’de Almanya Ankara Büyükelçisi Von Papan’e düzenlenen suikast girişimiydi.⁶⁷⁷ Yapılan araştırmalar ve suikastçıların Sovyetleri suçlamaları, dikkatleri bu ülke üzerine çevirdi. *Cumhuriyet*, gelişmeleri “*Suikastı yapan, Sırbistanlı bir Müslüman komünisttir*” başlığı altında okuyucularına duyurdu.⁶⁷⁸ Papan’e suikast düzenleyen Sırbistanlı Ömer adındaki kişi, bombanın patlaması sonucu ölmüştü. Olaydan sonra gözaltına alınan Ömer’in yakın arkadaşları, Sovyet elçiliğinde görevli Pavlof, Karnilof ve Stepan’ı suçlayan ifadeler vermişlerdi. Şevket S. Aydemir bu gelişmenin Türk-Sovyet ilişkilerinde soğukluk yarattığını belirtiyordu.⁶⁷⁹

15 Nisan 1942’de Ankara Ağır Ceza Mahkemesi’nde görülmeye başlanan Papan’e suikast davası 17 Haziran 1942 tarihinde karara bağlandı. Buna göre Pavlof ile Karnilof yirmişer yıl ağır hapse mahkûm edildi. Ömer’in yakınları Abdulrahim ile Süleyman ise suçlulara yardım etmek nedeniyle onar yıl ağır hapse mahkûm edildi.⁶⁸⁰ Sanıklar verilen cezaları fazla bularak temyize gittiler. 23 Aralık’ta yapılan temyiz duruşmasından sonra Süleyman ve Abdulrahim için değişiklik olmazken, Pavlof ve Karnilof için verilen cezalar onaltışar yıla indirildi.⁶⁸¹ Sovyet vatandaşı olan Pavlof ve Karnilof’un cezalarının indirilmesinde Kasım 1942’den itibaren Sovyetler Birliği’nin Almanya’ya karşı üstünlük elde etmiş olması önemli rol oynadı.

⁶⁷³ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**s.174

⁶⁷⁴ *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1942

⁶⁷⁵ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.174

⁶⁷⁶ *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1942

⁶⁷⁷ İsmet İnönü, **a.g.e.** s.334

⁶⁷⁸ *Cumhuriyet*, 6 Mart 1942

⁶⁷⁹ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** 248, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.176

⁶⁸⁰ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1942

⁶⁸¹ *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1942

Buna rağmen Türk-Sovyet ilişkileri daha da gerginleşti ve Sovyetler, Türkiye üzerinde baskı kurmaya başladı.⁶⁸²

1942 yılının Mart ayının ortalarında, üç yabancı uçak Milas üzerinde on beş bomba atmış, bu saldırı sırasında bazı evler yıkılırken, iki kişi hayatını kaybetmişti.⁶⁸³ İki gün sonra yayınlanan “*İngiliz hükümetinin teessürü*” başlıklı haberde, İngiltere Büyükelçisi dışişlerine gelerek konuyla ilgili verdiği tebliğde İngiliz hükümetinin: “...*Milasın bombalanması şayet İngiliz tayyarecilerin bir yanlışlığı sonucu olmuşsa-ki bu ihtimal ilk bakışta ihtimal dışı addedilemez- İngiltere hükümetinin... Türk hükümetine derin teessürlerini bildirdiği... Kazadan zarar görenlere tazminat vermeğe amade*” olduğu belirtiliyordu.⁶⁸⁴ İngiltere, bu saldırıyı hiçbir zaman tam olarak üstlenmedi. Ama kendisine yönelik bir suçlama yokken özür dilemesi dikkatleri çekmeye yetmişti.⁶⁸⁵

Hitler 26 Nisan’da Reichtag’da bir nutuk verdi. *Cumhuriyet*’in verdiği haberde Hitler’in nutkundan alınan şu cümle yer aldı: “*Rus devini yıkıncaya kadar savaşaçağız.*”⁶⁸⁶ *Cumhuriyet* gazetesinde nutukla ilgili şu yorumlara yer verilmişti. H. Emir Erkilet’e göre, artık Almanya için Doğu Cephesi’nde herhangi bir tehlike kalmamıştı. “...*Taarruz içi Alman ve diğer Mihver ordularının yığılmaları bitmek üzeredir. Onun için Alman Führeri, Berline gelerek dün beklenen nutkunu rahat rahat söyledi.*”⁶⁸⁷ Nutuk, Ömer R. Doğrul tarafından “*Hitler’in Nutkunda Çıkan Manalar*” başlığı altında değerlendirildi. Doğrul’da, Erkilet gibi Hitler’in Sovyetler Birliği’ne ağır darbeyi indirmek üzere olduğunu belirtiyordu. “... *Hitler’in nutkunda anlaşılan sarih hakikat, onun Sovyet Rusya’ya karşı büyük taarruza girişeceği bununla Avrupa harbini kat’i bir neticeye götürmek istediğidir...*”⁶⁸⁸

Yunus Nadi Hitler’in nutkunun barış antlaşması niteliği taşıdığını “*Hitler’in Nutku*” başlıklı makalesinde şöyle dile getirmişti: “...*Bu nutuk harbin bundan sonraki safhalarının ne kadar şiddetli ve amansız olacağını çok belagatlı bir belgesi alınabilir. Nutkun tarihi eski ve yeni hükümet sistemleri üzerindeki mülâhazalarında bize bugünün siyasetine hiç dokunmuyor gibi görünmedi. Bilhassa İngiliz*

⁶⁸² Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.176

⁶⁸³ *Cumhuriyet*, 17 Mart 1942

⁶⁸⁴ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1942

⁶⁸⁵ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.120

⁶⁸⁶ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1942

⁶⁸⁷ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1942

⁶⁸⁸ *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1942

*İmparatorluğu'nun Avrupa aleyhine harekete değil, bilhassa Avrupa ile birlikte yürümekle muhafaza olunabileceğinden bahseden cümleleri, eğer geniş düşünülürse bugün dahi sulhun iadesi şartların ihtiva eden sözler gibi telakki etmekte bilmeyiz ki fazla yanlışlık olur mu?”*⁶⁸⁹

“Almanya kurmayı gerek Almanya'nın ve gerek Avrupa'daki müttefiklerinin bütün kabiliyetlerinden azami istifade ederek yeni bir çok zırhlı, motorlu ve piyade tümenleri vücuda getirdi.” H. Emir Erkilet Almanya'nın son taarruz için gerekli hazırlığı tamamladığını bu cümlelerle ifade ediyordu. Ve ona göre Almanya harekete geçmek için sadece arazilerin tamamen kurummasını bekliyordu. Erkilet *“Taarruz Yakındır!”* başlıklı makalesinde olduğu gibi Almanya'nın askeri vaziyetine güvenmeye devam ediyordu.⁶⁹⁰ *“1941 Haziranında”* başlıklı başka makalesinde Erkilet, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne bir yıl önceki saldırısı için şöyle diyordu: *“Görülüyor ki, Hitler'in 1941 yazında, günün en uzun ve gecenin en kısa olduğu 22 Haziranda Rusya'ya karşı taarruzu emretmesi bir hata değil, ancak geç kalmış bir hareket olarak tavsif olunabilir...”* Bu değerlendirmenin nedeni olarak da *“Sovyet Rusyanın, batı hudutlarında bu derece büyük kuvvetler yığarak Almanya'yı çok tehlikeli bir vaziyete”* soktuğunu gösteriyordu.⁶⁹¹ Erkilet 30 Mayıs tarihli makalesinde Mihver cephesinin hedefini şu sözlerle özetliyordu: *“...Şimdilik ilk hedef Asyada Çini, Avrupada Rusyayı kat'i suretle mağlup etmektir.”*⁶⁹² Ona göre Almanya'nın zafer kazanması için Rusya'yı kış bastırmadan mağlup etmesi gerekiyordu.⁶⁹³

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne son darbeyi indirmesi beklenen bu günlerde *Cumhuriyet* gazetesinde Almanya'nın *“yeni düzen”*ini ve askeri başarılarını öven yazılar görülmüyordu. Nadir Nadi, 27 Ağustos 1942'den başlayarak Almanya'ya gazeteci olarak yaptığı ziyaretin izlenimlerini *“Almanya: 1942”* yazı dizisi altında yayınladı.⁶⁹⁴ Bu dizi bittikten sonra 8 Eylül'den itibaren *“Yarıncı Avrupa Üzerine Düşünceler”* adlı yeni bir yazı dizisine başladı. Nadi, bu yazı dizisinin ilk gününde Almanya'nın Avrupa'daki hareketinden bir sonuca varmanın imkânsız olduğunu

⁶⁸⁹ Cumhuriyet, 29 Nisan 1942

⁶⁹⁰ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1942

⁶⁹¹ Cumhuriyet, 13 Mayıs 1942

⁶⁹² Cumhuriyet, 30 Mayıs 1942

⁶⁹³ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1942

⁶⁹⁴ Cumhuriyet, 27 Ağustos 1942

altını çizerken,⁶⁹⁵ 8 Eylül'de Almanya'nın istediği "Yeni Nizam"ın aslında korku duyulacak bir şey olmadığını şu sözlerle ispatlamaya çalışıyordu: "...Yarıncı Avrupa'da Alman ordusundan başka ordu bırakılmayacağı, bütün milletlerin köleleştirilerek Almanya emrine birer amale ve reçber kütlesi halinde çalıştırılacağına dair iddialara inanmak için de insanın Almanya'yı, pek dünyayı şaşırması, pek kendini kaybetmiş farzetmesi lazım gelmez mi?"⁶⁹⁶ Bu sırada askerlik görevini yapan Nadir Nadi'nin makaleleri (***) imzası ile çıkıyordu. Bu yazıların birinde Nadi, "Bugünkü harb acaba Avrupa ile Rusyanın son karşılaşması mıdır?" sorusuyla Avrupa'nın bu defa Rusya üzerinde kesin hâkimiyet kuracağına işaret ediyordu.⁶⁹⁷ 16 Ekim'de "Daha Ne Zamana Kadar" başlıklı makalesinde Demokrasi cephesini savaşın gereklerini yerine getirmemekle ve halkı vaatlerle ve nutuklarla oyalamakla suçluyordu.⁶⁹⁸ H. Emir Erkilet'e göre, Rusya'nın yükünü azaltmak için Müttefiklerden ikinci cephe açmalarını istemesinin pratikte, Almanya açısından herhangi bir önemi yoktu. Çünkü ona göre Almanya'nın böyle bir girişim için batıda yeterli kuvveti ve bu kuvvetleri idare edecek komuta kademesi hazırды.⁶⁹⁹

Alman ordularının Stalingrad önünde Sovyet direnişi karşısında uzun süre beklemelerini Nadir Nadi şöyle değerlendiriyordu: "Stalingrad Uğruna Dökülen Kanlar" başlıklı makalesinde: "Başka bir Avrupa ordusunun, bir taarruz hareketinde, böyle güç bir vazifeyi başarmağa kalkması bile belki beklenmezdi. Bu itibarla her ne pahasına olursa olsun, Almanyada Stalingrad'ı artık bir an önce zaptetmeğe mecburdurlar. Bu uğurda dökülen Alman kanının bir damlasını bile fuzuli bulmak imkânsızdır."⁷⁰⁰ Nadi'ye göre Sovyet rejiminin yıkılması için bu savaş büyük bir şanstı ve bu beklentiyi gerçekleştirebilecek tek ülke de Almanya'ydı.

Cumhuriyet'te 2 Ekim'de (***) imzalı çıkan makalede Hitler'in bir gün önceki nutkundan övgüyle bahsediliyordu. Führer'in, Demokrasi liderlerine yönelik yaptığı, "Demokrasilerin çok konuştukları ve hep istikbalden bahis açtıkları..." eleştirisinden yola çıkarak onunla ilgili şu tespitte bulunuluyordu: "...Hâlbuki o,

⁶⁹⁵ Cumhuriyet, 7 Eylül 1942

⁶⁹⁶ Cumhuriyet, 8 Eylül 1942

⁶⁹⁷ Nadir Nadi, a.g.e. s.167

⁶⁹⁸ Cumhuriyet, 16 Ekim 1942

⁶⁹⁹ Cumhuriyet, 6 Ekim 1942

⁷⁰⁰ Cumhuriyet, 20 Ekim 1942

tersine, az konuşuyor ve konuştuğu zaman da yapılan ve yapılmakta olan işleri anlatıyor” deniliyordu.⁷⁰¹

Cumhuriyet gazetesinde 3 Ekim’den başlayarak “Kim Taarruz, Kim Müdafaa Harbi Yapıyor?” başlıklı üç günlük bir yazı dizisi yayımlandı. Yazı dizisinin ilk günü savaşı kimin çıkardığı sorusuna cevap aranıyor ve: “Bugüne kadar en tarafsız insanlar, harbi, fiilen Mihverin, hukukende Demokrasilerin açtığı”⁷⁰²sonucuna varılıyordu. Yani, savaş sorumluluğu taraflar arasında paylaştırılıyordu. Yazı dizisinin ikinci günü Almanya’nın savaşı başlatmasına neden gösterilen “hayat sahası” konusu işlenmişti. Yazara göre “hayat sahası” belli miktarda toprak parçasını ele geçirmekten ziyade, İngiliz nüfuz ve hegemonyasını kırmak ve imparatorluğun elindeki dünya ticaret ve iktisat monopolünü kısmen de olsa kaldırmak gayesi taşıyordu. Bunu engellemek için İngiltere yüzelli yıl boyunca müdafaa harbi yaptı. Ancak bu savaş daha öncekilerden şu nedenle farklıydı:“...İngiltereye karşı dövüşen, milletler, tarihin hiçbir devrinde görülmemiş derecede sayıca çoktur. İngiliz iktisadi ve ticari hegemonyası şimdiden kırılmıştır. Uzakşark pazarlarının büyük kısmı imparatorluğun elinden çıkmış, bir kısmile de metropollün temas imkânları güçleşmiştir. Akdenizde İngiliz hâkimiyeti kırılmış ve Avrupa ile de ilişkisi kesilmiştir. Yirmi seneden beri inkişaf eden otarşi politikasından ve sentetik endüstri faaliyetinden temin edilen verimli neticeyi de hesaba katarsak, Almanyanın elde ettiği hayat sahasile iktifa ederek, taarruz harbi lüzum görmeyeceğini kabul ederiz...”⁷⁰³ Yazar, Almanya’nın buna rağmen halen taarruz harbi yapıp yapmadığını ve İngiltere’nin de niye sürekli müdafaa da kaldığını üçüncü makalesinde irdeliyordu. Yazara göre savaşın ilk bölümü olan 1933-1939 yılları arasında Demokrasiler müdafaada kaldı. Ancak Demokrasiler, Almanya’ya durması gerektiğini söylediklerinden bir kaç hafta sonra Almanya zaten tüm isteklerini elde etmişti. Almanya açısından barış için engel kalmamıştı. Yazara göre Polonya’nın işgalinden yani 4 Ekim 1939’dan sonra artık Almanya “müdafaa harbi”ne çekiliyordu. Bu tarihten sonraki saldırıların ise müdafaa amaçlı yapıldığını

⁷⁰¹ Cumhuriyet, 2 Ekim 1942

⁷⁰² Cumhuriyet, 3 Ekim 1942

⁷⁰³ Cumhuriyet, 4 Ekim 1942

belirtiyordu. Yazar, savaşta sorumluluğu paylaştığı gibi savaşın uzaması ve yayılmasında, Almanya'dan çok Demokrasileri sorumlu gösteriyordu.⁷⁰⁴

2. 4. Amerika'nın Savaşa Girmesi

II. Dünya Savaşı başladığında Amerika tarafsız kaldı. Ancak Fransa'nın yenilgisi sonucunda, Almanya karşısında İngiltere'nin yalnız kalması, Amerika için tehlike teşkil etmeye başladı. Bunun üzerine Amerika ve İngiltere 2 Eylül 1940'da bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşma çerçevesinde Amerika İngiltere'ye yardım etmeye başladı. Amerika'nın İngiltere ile daha sıkı bir işbirliğine girmesine yol açan gelişme 27 Eylül 1940'da Japonya'nın Almanya ve İtalya ile Üçlü Pakt'ı imzalaması oldu. Doğrudan doğruya Amerika'ya yöneltilmiş olan bu ittifak Amerika'nın İngiltere'nin yanında yer almasını önlemeye yönelikti. Ancak ittifakın Amerika üzerindeki etkisi ters oldu. Amerika bir yandan askeri gücünü artırmaya bir yanda da İngiltere'ye mümkün olduğu kadar geniş yardım da bulunmaya karar verdi.⁷⁰⁵

Almanya'nın Avrupa ve Balkanlarda etkili olması üzerine Başkan Roosevelt, Avrupa'daki demokratik devletler yardımda bulunacağını ilan etti. Ömer R. Doğrul Amerika'nın yardım kararını “*Amerikanın İlan Ettiği Harb*” başlığı ile ele aldı: “*Bugünkü harb istediği kadar uzayabilir. Fakat bu harbin neticesi üzerinde zerre kadar şüpheye mahal yoktur. Harbi demokrasi kazanacak dünya yeniden hürriyete kavuşacak; İnsanlık tecavüz korkusundan kurtulacak ve daha müsaid iktisadi şartlar içinde yaşayacaktır!*”⁷⁰⁶ Yunus Nadi, Amerika'nın bir cihan harbi haline gelmiş bu savaşa dâhil olmasının savaşın gideceği yönü şimdiden belirlediğini yazıyordu. Nadi'ye göre artık Demokrasilerin yenilmeyeceği kesindi.⁷⁰⁷ Nadi başka bir makalesinde Amerika'nın önemini şu sözlerle ifade ediyordu: “*Amerika bu gün için fiilen harbe iştirak etmeksizin kudretinin azami haddini ifade eden onlar ve onlarca milyar dolarlık silah, mühimmat ve her türlü malzemeyi demokrasi cephesine yardım kararı veriyor ve şimdiki halde kendisine bundan dolayı muhasım cephe tarafından hiçbir şey yapılamıyor. Bu hal Amerikan kuvvetinin heybetini delalet eder...*”⁷⁰⁸

⁷⁰⁴ Cumhuriyet, 5 Ekim 1942

⁷⁰⁵ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, a.g.e. s.381

⁷⁰⁶ Cumhuriyet, 8 Ocak 1941

⁷⁰⁷ Cumhuriyet, 12 Ocak 1941

⁷⁰⁸ Cumhuriyet, 13 Ocak 1941

Yunus Nadi, Müttefiklere Amerikan yardımını konu alan “*Kuvvet Muvazenesi*” başlıklı başka bir makalesinde bu müdahalenin kuvvet dengesine etkilerini şu cümlelerle ifade ediyordu:“...*Demokrasi cephesine alabildiğine yardıma karar veren Amerika'nın sahneye girmesi kuvvetler muvazenesizliği bugün göze çarpacak bir keyfiyet ve kemiyette düzeltilmiş olduğu meydandır. Ve tekrar edelim ki Amerikan müdahalesinin hakiki sebebi bu muvazenesizliğin muvazeneğe çevrilmesi ihtiyacından doğmuş bir zarurettir.*”⁷⁰⁹

Yunus Nadi gibi diğer *Cumhuriyet* yazarları da gazetenin yeniden açılmasıyla Almanya yanlısı görüşler ortaya koymamaya özen gösterirken, Müttefiklere yakın görünmeye çalışıyorlardı. Bu anlayış Amerika'nın Müttefiklere yardım edeceği açıklaması ile artmıştı.

Amerikan Başkanı Roosevelt'in çabası sonucunda 11 Mart 1941'de “*Ödünç verme ve kiralama Kanunu*” çıkarıldı. Bu kanun çerçevesinde Amerika, İngiltere'ye yardım yapmaya başladı.⁷¹⁰ Yunus Nadi, Amerika'nın İngiltere'ye yardım kararı almasını bu ülkenin savaşa girişi olarak değerlendirdi. Amerika'nın fiili olarak savaş içinde yer almasının yaratacağı tesiri şu cümlelerle ifade ediyordu: “...*Amerikan kararile hakikatten cihanşümül bir mahiyet alan yeni harbde, Mihverin şimdiye kadar az çok muvaffakiyetle başardığı seferlerin hepsi, birdenbire ikinci dereceyle ve adeta teferruat kabilinde işler menzilesine inivermiştir.*”⁷¹¹ Amerika'nın savaşa fiili olarak müdahale kararı alması Yunus Nadi'yi oldukça memnun etmişti. Nadi'ye göre bu gelişme “*demokrasilerin zafer*”ini kesinleştirmişti.⁷¹² “*Amerikan Yardımından Sonra*” başlıklı makalesinde Nadir Nadi, Amerikan müdahalesi ile savaşın gerçek karakterine ulaştığını, asıl savaşın şimdi başladığını yazıyordu. Çünkü “*ilk günden beri bir sanayi mücadelesi olduğunda herkesin ittifak ettiği bu boğuşmaya, büyük sanayici Amerika Birleşik Devletleri de bu suretle fiilen karışmış*” bulunuyordu.⁷¹³

Amerika'nın Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra Türkiye'ye yönelik tepkisi sert oldu. Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Türk-Amerika ilişkilerinin gerilmesinin etkisi ile Yunus Nadi, “*Amerikanın Avrupa İle Alakası*” başlıklı makalesinde, Amerika'nın Avrupa'daki savaşa müdahale etmesinin nedenini

⁷⁰⁹ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1941

⁷¹⁰ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1941, Paul Kenedy, a.g.e. s.401

⁷¹¹ *Cumhuriyet*, 11 Mart 1941

⁷¹² *Cumhuriyet*, 15 Mart 1941

⁷¹³ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1941

kendi hayati menfaatlerini korumak olarak değerlendirdi: “*Amerika âlem nizamının kendi sözünü dinlemeksizin uluorta bozulmasını haklı olarak muarızdır. İşte Amerikanın Avrupa ile, Avrupanın şimdiki harbile ve onun sulhile her gün artarak giden alakasını bu hayati sebeplerden ileri geliyor. Mesele sadece İngilterenin yıkılması tehlikesine inhisar etmiyor. Amerika açık görünüyor ki eğer bu gün kendisi dikkatli davranmazsa bazı devletlerin tutumuna göre dünya ve binetice Amerika da yıkılacaktır.*”⁷¹⁴ Yunus Nadi Amerika’nın Avrupa savaşına müdahalesini çok yerinde bulup destek verirken, şimdi sadece kendi çıkarlarını korumak için hareket ettiğini ileri sürüyordu.

Amerika Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başkanı Churchill 13 Ağustos 1941’de “*Amerika ve İngiltere milletlerin arzusu hilafına çizilen... hiçbir hududu...*” tanımayacaklarını bildiren ortak bir bildiri yayınladılar. Yunus Nadi’ye göre, Roosevelt ve Churchill görüşmesinden sonra savaş yeni bir boyut kazanmıştı. “*Üçlere Karşı Üçler*” başlıklı makalesinde Almanya, Japonya ve İtalya’nın oluşturduğu Mihver üçlüsünün karşında Amerika, İngiltere ve Sovyetler Birliği’nden meydana gelen Demokrasi üçleri yer alıyordu.⁷¹⁵ Yunus Nadi, tarafsızlık politikasını terk etmemesine rağmen Amerika’yı Mihver’e karşı Demokrasi cephesine dâhil etmişti.

Yunus Nadi, “*Amerikan Müdahalesi*” başlıklı makalesinde Amerikan politikası ile ilgili şu tespitlerde bulunuyordu. Nadi’ye göre Amerika’nın hukuken savaş dışı durumu, İngiltere ve müttefiklerine yardım etmek için kabul ettiği fedakârlıklardan dolayı geçerliğini yitirmişti. Kongre’nin savaş kararı alması için Amerikan gemilerinin batırılması ve halkının zarar görmesi gerekiyordu. Bu nedenle Amerika kendi eliyle kendini savaşa sürüklüyordu: “*...Amerikanın, şimdiye kadar bizzat kendi kararile koymuş olduğu bitarafılık kanunu ile Amerikan gemi ve tebaasını tehlikeli bölgelerden uzak tutmuştur. Şimdi Amerika bu konumunu kaldırarak gemilerini ve tebaasının tehlikeye uğramasını kendi eliile temin ve kendisini harbe götürecektir sebebi bizzat kendisi icad etmiş olmayacak mı?*”⁷¹⁶

Amerika geleneksel tarafsızlık politikasını Temsilciler Meclisi’nde yapılan oylamada 18 oy gibi çok az bir farkla terk etti. Ömer R. Doğrul, Amerika’nın savaş

⁷¹⁴ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1941

⁷¹⁵ Cumhuriyet, 15 Ağustos 1941

⁷¹⁶ Cumhuriyet, 8 Ekim 1941

alanı sayılan bölgelere gidecek gemilerini silahlandırmayla ilgili kanunun kabul edilmesinden bir gün önce gelişmeyi “*Amerikan’ın bitarafllılığına son merhalesi*” olarak değerlendirirken.⁷¹⁷ Yunus Nadi, kararın çok az bir farkla alınmasından dolayı Amerika’nın savaşa zoraki sürüklendiği yorumunu yapıyordu.^{718*}

7 Aralık 1941’de Japonya, Pearl Harbour’da bulunan üstlerine ani bir baskınla Amerika’ya savaş açtı.⁷¹⁹ Ardından 11 Aralık’ta Amerika ile Almanya birbirlerine savaş ilan ettiler.⁷²⁰ Yunus Nadi göre, Japonya’nın Amerika’ya saldırmasından sonra II. Dünya Savaşı tam olarak genel savaş niteliği kazandı: “*şimdi dünyanın doğrudan doğruya harbe alakasız hiçbir kıtası yoktur.*”⁷²¹ H. Emir Erkilet Pearl Harbour baskınına Amerika için bir facia olarak değerlendiriyordu: “*Askeri tarih, Amerika donanmasile hava kuvvetlerinin 7 İlk Kanun akşamı uğradığı baskın derecesinde büyük bir gaflet eseri kaydetmemiştir.*”⁷²²

Amerika’nın savaşa girmesine en çok İngiltere sevindi.⁷²³ Ocak 1942’de İngiltere Başkanı Churchill, Avam Kamarasında savaş durumu ile ilgili verdiği nutukta: “*...Eğer Tedbirler noksanlar ve hatalar varsa mes’ul benim... Uzakşartan daha fena haberler alacağımızı sanmıyorum, fakat bana itimad edilmesini istiyorum*” dedikten ve üç günlük müzakereden sonra güven oylaması istedi.⁷²⁴ Yunus Nadi, İngiltere’nin Churchill’e güvensizliğini haksız buluyordu. Çünkü Amerika’nın savaşa girmesini Churchill’in eseri olarak görüyordu: “*...Çörçil dünya ölçüsünde manevra yapmakla meşgul bir zattır ve İngiltereye temin ettiği en büyük muvaffakiyet Amerikayı tam olarak İngiliz davasına kazandırmış bulunmasıdır.*”⁷²⁵ Cumhuriyet gazetesi bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve yazarları Churchill’i destek vermişlerdi.

“*Amerikan Birliği*”nin üçüncü konferansı Ocak 1942’de Brezilya’nın Rio De Janeiro şehrinde “*Amerika kıt’alarındaki bütün devletlerin Japonya ve müttefiklerine karşı tek bir kütle halinde, cephe almalarını temin etmek*” amacıyla toplandı. Bu sırada Abidin Daver “*Amerikalılar Birliği ve Askeri Kudreti*” başlığı altında bu

⁷¹⁷ Cumhuriyet, 15 Kasım 1941

⁷¹⁸ Cumhuriyet, 16 Kasım 1941 *Kanunun değiştirilmesi 194 oya karşı 212 oyla kabul edilmiştir.

⁷¹⁹ Cumhuriyet, 8 Aralık 1941

⁷²⁰ Cumhuriyet, 12 Aralık 1941, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.282

⁷²¹ Cumhuriyet, 14 Aralık 1941

⁷²² Cumhuriyet, 29 Ocak 1942

⁷²³ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.282

⁷²⁴ Cumhuriyet, 28 Ocak 1942

⁷²⁵ Cumhuriyet, 30 Ocak 1942

Ülkelerin hepsi ile ilgili ayrıntılı bilgi verdiği bir makale yazdı. Makalenin sonunda “*Birleşik Amerika ile tam bir işbirliği yaptıkları takdirde,*” bu ülkelerin ona büyük yardımda bulunacağını ileri sürüyordu.⁷²⁶ Washington Paktı yirmi altı ülkenin Mihver’e karşı savaş konusunda anlaşmasıyla imzalandı. Ancak Ömer R. Doğrul ve Yunus Nadi, Abidin Daver’in aksine bu yirmi altı ülkenin Mihver’e savaş açmasını etkili bulmuyorlardı. Bu yazarlara göre savaşın gidişini belirleyecek devletler bir tarafta Almanya, İtalya ve Japonya diğer tarafta ise Amerika, İngiltere, Rusya ve Çin’di.⁷²⁷

⁷²⁶ Cumhuriyet, 21 Ocak 1942

⁷²⁷ Cumhuriyet, 4 Ocak 1942, Cumhuriyet, 5 Ocak 1942

3. ALMANYA’NIN CEPHELERDE GERİ ÇEKİLMEMEYE BAŞLAMASI VE TÜRKİYE ÜZERİNDE MÜTTEFİK BASKISI (1942-1943)

1941 sonunda Japonya’nın Pearl Harbour’a saldırısı Amerika’nın da fiilen savaşa katılmasına neden olurken Uzakdoğu’da Japonya’nın zaferleri birbirini takip ediyordu. Aynı günlerde Almanya’nın da Sovyet topraklarında ilerlemesi sürüyordu. Böylece savaş bütün dünyayı sarmaya başlarken, Türkiye de kesin tarafsızlığa daha da yaklaşıyordu. Aynı zamanda bu politikasının savaşan iki tarafında çıkarına olduğu söylemini sürdürüyordu.⁷²⁸ Bu günlerde *Cumhuriyet* gazetesi ağırlıklı olarak Mihver yanlısı yayın yapmakla beraber, sayfalarında her iki tarafın zafer ve yenilgilerine eşit yer vermeye çalışıyordu. Bunun da en iyi örneği Alman ve Sovyet harp tebliğlerinin aynı sayfada yan yana yer almasıydı.⁷²⁹

Türkiye 1941’in son aylarında başlayan dış politikasındaki ihtiyatlı tutumunu 1942 yılının sonuna kadar devam ettirdi. Savaşan taraflardan biri kesin üstünlük elde etmediği sürece Türkiye, her iki tarafa ölçülü yaklaşımı sürdürdü. 1942 yılının sonlarına doğru savaş Müttefik devletlerin lehine gelişme işaretleri gösterince Türkiye tarafsızlığı korurken Müttefiklere eğimli bir tavır içine giriyordu. Buna karşın Türk dış politikasının ana hatlarında değişen hiç bir şey yoktu. Sadece uygulamalar zamana ve koşullara göre ayarlanıyordu.⁷³⁰

1 Kasım 1942’de TBMM’nin açılış konuşmasında İsmet İnönü, Türk dış politikasının savaşın seyrine göre değişmeyecek kadar tutarlı olduğunu vurguluyordu: “*Ahidlerimize, ittifaklarımıza ve dostluklarımıza sadık olarak ve herhangi bir devlete karşı hileli ve saklı fikirli olmaktan dikkatle sakınarak milli emniyet siyasetimizi takip edeceğiz.*”⁷³¹ *Cumhuriyet* gazetesi de “*Hadiseler Karşısında Türkiye*” (***) imzalı başmakalede İnönü’nün ihtiyatlı tutumuna destek veriyordu: “*...Türkiye Cumhuriyetinin tarafsızlığı, harb karşısındaki milli ve ideolojik zaruretlerden doğma bir tarafsızlıktır. Harbin inkişafından ne geçici, ne de devamlı değişiklikler bizi tuttuğumuz yoldan şimdiye kadar olduğu gibi, şimdiden sonra da ayıramayacaktır...*”⁷³²

⁷²⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 167

⁷²⁹ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1942

⁷³⁰ Selim Deringil, **a.g.e.** s.167

⁷³¹ *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1942

⁷³² *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1942

Almanya'nın 1942 ilkbaharında Sovyetler Birliği'ne karşı başlattığı ikinci taarruz, Kasım ayında Stalingrad önünde durdu.⁷³³ Sovyet ordusu Kasım ayında öncelikle Stalingrad'ın kurtarılması için genel taarruza geçti ve⁷³⁴ Ocak 1943'de Stalingrad ablukadan kurtarıldı.⁷³⁵ *Cumhuriyet*, Sovyet orduları karşısında Almanya'nın durumunu “*Stalingrad'da Alman Kıt'alarının Durumu Vahimleşti*” başlığını kullanarak duyurdu.⁷³⁶

Kuzey Afrika'da Müttefik orduları, Mihver'e karşı önemli başarılar elde ediyordu. Kuzey Afrika'da El Alamein önünde Mihver güçlerini durdurmayı başaran⁷³⁷ Müttefik kuvvetler Ekim ayı sonuna doğru karşı taarruza geçti.⁷³⁸ Diğer taraftan İngiltere ve Amerika Fransız Afrika'sına hâkim olmak, Mihver güçlerini tasfiye etmek ve nihayet Akdeniz'i ele geçirerek Avrupa'ya çıkarma yapmayı kolaylaştırmak için 8 Kasım 1942'de Cezayir ve Fas'a asker çıkarıyorlardı. Müttefiklerin bu çıkarmasını en önemli sürprizi olarak yorumlayan Ömer R. Doğrul gelişmelerden memnunluk duyuyordu. Aynı gün *Cumhuriyet* çıkan (***) imzalı başmakalede yazar Kuzey Afrika çıkarmasını heybetli bulmakla beraber, çeşitli ihtimal ve sürprizlere de açık olduğu belirtiliyordu. Çünkü ona göre Müttefiklerin çıkarma yaptığı bölgedeki Fransız ordusunun varlığı göz ardı edilemezdi.⁷³⁹

Yunus Nadi ise Fransız Afrika'sı olarak kabul edilen topraklara Müttefiklerin saldırısını eleştiriyordu. Fransa 1940 yılında savaş dışı kaldığında eski müttefiklerine yardım etmeyecek ve herhangi bir çıkarmaya karşı müstemlekelerini silahla koruyacaktı.⁷⁴⁰ Fransa Devlet Başkan'ı Petain, kabul edilen şartlar gereğince Müttefik çıkarmasına karşı koyacağını bildirdi. Ancak Kuzey Afrika'daki Fransız askeri liderleri Amerika ile birlikte hareket etti. Böylece Mihver güçleri yükümlüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle Fransa'yı tamamen işgal etti. Yunus Nadi de mütarekeye imza atmış ve bunun gereklerini yerine getirmiş tarafsız bir ülkenin Amerika ve İngiliz güçlerinin saldırısına uğramış olmasını eleştiriyordu.⁷⁴¹

⁷³³ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.176

⁷³⁴ *Cumhuriyet*, 3, 22 Kasım 1942

⁷³⁵ *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1943

⁷³⁶ *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1943

⁷³⁷ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s. 386

⁷³⁸ *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1942

⁷³⁹ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1942

⁷⁴⁰ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1942

⁷⁴¹ *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1942, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.368

Almanya'nın gerek Rus cephesinde, gerekse de Kuzey Afrika'da yenilgilere uğramasından sonra Batı veya Güney Avrupa'dan bu ülkeye karşı yeni bir cephe açma fikri gündeme geldi. Bununla birlikte Rusya'nın da saldırıya geçip Balkanlara inmesi gerektiği düşünülüyordu. Churchill'in göre bütün bu planların anahtarı Türkiye idi. Bu nedenle Türkiye geniş çapta silahlandırılmalı ve 1943 ilkbaharında savaşa katılmalıydı.⁷⁴²Savaş tüm cephelerde Almanya aleyhine gelişirken, artan Müttefik baskısına karşı, Türkiye ise Alman tehlikesinin henüz geçmediği ve Sovyetlere de güvenilmemesi gerektiği vurgulanıyordu.⁷⁴³

1942 sonlarında Alman ilerleyişinin durmasıyla beraber Müttefik başarıların Türkiye'de yarattığı endişeler *Cumhuriyet* gazetesinin çeşitli makalelerinde ele alınıyordu. 10 Aralık'ta "*Demokrasilerin Zayıf Tarafı*" başlıklı (***) başmakaleye göre İngiltere ve Amerika'nın savaşma gayeleri farklıydı.⁷⁴⁴ Bu durumun savaş sonrası Avrupa'da Sovyet hâkimiyetine yol açacağından endişe ediliyordu. "*Harb Gayeleri Etrafında Anlaşmazlık*" başlıklı (***) imzalı makalede bu endişe şu şekilde dile getiriliyordu: "...Almanlar şimdiye kadar Ruslara çok büyük kayıplar verdimiş olmakla beraber yarın Almanya yıkılırsa, Avrupada en kuvvetli harb makinesi olarak gene Sovyet ordusu kalacaktır. Fakat İngiltere ile Amerikanın bu harb makinesine karşı birlikte boyun eğmeleri beklenmez. Şu halde Sovyet Rusya, müstakbel sulh planları bahsinde ya İngiltere ile ya Almanya ile yahud da her ikisile de uyuşmak zorundadır... Almanya yenildiği takdirde, İngiltere hem tuhaf, hem de güç bir durumda kalacaktır. Tuhaf, çünkü İngiliz menfaatlerini besleyen Rus-Alman çarpışması sona ermekte galip İngiltere'nin müdafaa silahlarından bir tanesi ortadan kalkmış olacak..."⁷⁴⁵

7 Ocak'ta "*Müttefikler Arası Fikir Anlaşmazlığı Mı?*" (***) imzalı başka başmakalede İngiltere ve Amerika arasındaki fikir ayrılıkları İngiltere'nin, adayı savunmak için elinde her zaman yeterli ordusu bulunduğu halde, Fransa çöküntüsünden sonra adayı Alman saldırısına karşı korumak için askeri gücünü büyütmeyle devam ettirmesine dayandırılıyordu. Yazara göre, Almanya, Rusya'ya saldırdığı zaman İngiltere için bu tehlike ortadan kalktığı halde ordusunu büyütmeyle

⁷⁴² Doç. Dr. Fahir Armaoğlu, *a.g.e.* s. 166

⁷⁴³ Selim Deringil, *a.g.e.* s. 185

⁷⁴⁴ *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1942

⁷⁴⁵ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1942

sürdürmüştü. Ancak bu ordu Rusya'nın tüm ısrarlarına rağmen Avrupa'ya bir çıkarma yapmak için kullanılmadığı gibi, 8 Kasım 1942'de Kuzey Afrika'ya yapılan çıkarmaya da dâhil olmamıştı. Bu gelişmeleri dikkate alarak yazar, ada için çok büyük olan İngiliz ordusu ile ilgili şu şüpheli sözleri söylüyordu: “İngiltereninde *harb güdümüne ve harb sonrasına dair Amerika ile paylaşmadığı bir düşünce taşıdığından şüphelenmek icap eder.*”⁷⁴⁶ Ömer R. Doğrul “*Mr. Edenin Seyahati*” başlıklı makalesinde İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in Amerika'ya giderek Roosevelt ile görüşme yapma isteğinin bu şüpheleri doğruladığını ifade etmekteydi. “...*Amerika tebliğlerinde ilan olunan bir nokta, İngilterenin çok büyük kuvvetler vererek şimali Afrikanın garb bölgesine yapılan ihraç hareketini takviye edeceği idi. Bu kuvvetler temin edilmemiş olacak ki Amerikalılar, müttefiklerinden şüphelenmeğe başlamış ve daha sonra şimali Afrikanın bir takım karışıklıklara sahne olması karşısında bu şüphelerini açığa vurmuştur...*”⁷⁴⁷

Bu günlerde ayrıca Müttefik devletlerin, Almanya'ya karşı elde ettiği başarıları geçici gören yazılara *Cumhuriyet* gazetesinde sıkça rastlamak mümkündür. Almanya bütün cephelerde yenilmeye başlamasına rağmen halen zafere en yakın ülke olarak görülüyor ve gazetenin “*İki Taraflı Güçlükler*” (***) imzalı başmakalesinde Almanya için şu değerlendirme yapıyordu:“...*Harb sahası çok geniş, çok dağınıktır. Muharibler içinde nispeten en derli toplu ve stratejik bakımdan en merkezi vaziyette bulunanı Almanyadır. Ağır Sovyet yükünü omuzlarından atabilirse, Almanyanın, kendine uygun gelen müsaid imkânlardan istifade edemeyeceğini sanmamalıyız. Ta uzaklardan yaklaşp düşmanı vurmağa çalışan Amerikanın muvaffakiyet ihtimalleri ise, her şeyden önce Sovyet mukavemetinin devamına bağlıdır.*”⁷⁴⁸ “*Rus Taarruzları Etrafında Düşünceler*” başlıklı başka bir baş makalede de bu beklenti şu şekilde tekrarlanıyordu:“*Her ne olursa olsun, şark cephesinin mukadderatı 1943 yılı içinde artık kesin olarak anlaşılacağı benziyor. Rusların Almanları bozguna uğratacağı beklenemez. Onlar herhalde Alman taarruzunun gücünü kırmaya çalışacaklardır. Almanlar ise, önümüzdeki yaz ayları içinde Rus harb makinesini bütün bütün ezmek isteyeceklerdir.*”⁷⁴⁹ Bu görüşlere

⁷⁴⁶ Cumhuriyet, 7 Ocak 1943

⁷⁴⁷ Cumhuriyet, 8 Ocak 1943

⁷⁴⁸ Cumhuriyet, 12 Ocak 1943

⁷⁴⁹ Cumhuriyet, 21 Ocak 1943

paralel bir şekilde Nadir Nadi'de Almanya'nın 1943 yazında Sovyetlere nihai darbeyi indireceğine dair inancını şu sözleriyle aktarıyordu: “...Rusya hem insan, hem malzeme bakımından çok daha ağır darbeler yemiştir. Almanya ise bu yıl, şimdiye kadar başvurmadığı bir çareye başvurmuş ve bütün milli kaynaklara el koyarak total seferberlik ilan etmiştir. Bizce malik olduğu imkân ve vasıtalar ne olursa olsun, Almanya bu yıl şark cephesinde büyük hedefli bir taarruza girişmeğe mecburdur.”⁷⁵⁰

23 Ocak 1943'de Trablus İngilizlerin eline geçti. *Cumhuriyet* olayı “*Sekizinci Ordu Dün Sabah Trablus Şehrini İşgal Etti*” başlığı ile verirken, Ömer R. Doğrul'a göre İtalya hırsının bedelini ödüyor ve “*Afrikada sarf ettiği yetmiş beş senelik gayretin bütün verimlerini kaybetmiş*” oluyordu.⁷⁵¹

Diğer taraftan, Almanya'nın içinde bulunduğu endişe verici atmosferi, *Cumhuriyet* 29 Ocak'ta Almanya'nın askeri kayıplarının telafisi için 16-65 arası kadınlar dâhil herkesi askere almaya başladığını duyurarak haber veriyordu.⁷⁵² Almanya'nın aldığı bu yeni önlemleri Ömer R. Doğrul, köşesinde “*Demek ki harbin çetinliği, Almanyayı, erkek kadın bütün insan kuvvetlerini yeniden seferber etmeğe ve bu harbi iyi neticelendirmek ümidile daha büyük fedakârlıklara katlanmağa mecbur ediyor*” şeklinde yorumluyordu.⁷⁵³

Almanya'nın cephelerde uğradığı başarısızlıklardan sonra Hitler verdiği nutukta Avrupa'yı şu şekilde tehdit ediyordu: “*Almanya mağlup olursa Bolşevik dalgası Avrupa milletlerini ve Avrupa kültürünü ezerek Avrupayı Rusya'daki sefil duruma sokacaktır.*” Alman Devlet Mareşali Hermann Goering ise II. Dünya Savaşı için “*Bu harb bir dünya görüşlü ve bir ırk harbidir*” diyordu.⁷⁵⁴ İki nutuktan da anlaşılın Almanya, Sovyetlere karşı verdiği savaşta Avrupa'yı yanına çekmek için “*Bolşevik*” tehdidini kullanıyordu. Bu tehdidi değerlendiren *Cumhuriyet* 2 Şubat'ta (***) imzalı yayınlanan “*Asıl Tehlike*” başlıklı makalede Hitler'i endişelerinden dolayı haklı görüyordu: “*Ya Almanya bolşevizm tehlikesi yenecek, yahud da onun*

⁷⁵⁰ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1943

⁷⁵¹ *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1943

⁷⁵² Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** 127

⁷⁵³ *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1943

⁷⁵⁴ *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1943

boyunduruğu altına girecektir.”⁷⁵⁵ Yunus Nadi de Avrupa’da savaş nedeni ile ortaya çıkan yoksulluğu Komünizme davetiye olarak algılıyordu.⁷⁵⁶

Cumhuriyet’te genel kanı, savaş sonrası Avrupa’nın artık Sovyet egemenliği altına gireceği ve İngiltere’nin bu konuda bu ülkeyle beraber hareket edeceği yönündeydi. *Times* gazetesinde yayınlanan bir makale bu endişeleri haklı çıkartır nitelikteydi. Makalede, Müttefiklerin Rusya sınıрыyla ilgili endişeleri haklı görülüyor ve güvenlik için uyumlu (ortak) bir politika izlemeleri gerektiği ifade ediliyordu. Yunus Nadi ise bu makaleyle ilgili olarak “*Yeni Dünya Nizamının Şartları Etrafında*” cevap niteliği taşıyan makalesinde savaş sonrası Avrupa’nın “*İngiltere ve Rusya arasında taksim*” edilmesini sert bir şekilde eleştiriyordu. Nadi, “*Times’in tavsiyelerine uyulursa bu harbden sonra Avrupaya verilmek istenilen nizamın, eski versailles’ı gölgede bırakan bir manzara arz edeceği açıktır.*”⁷⁵⁷

Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak Türk Hükümeti, savaş sonrası Avrupa’da Sovyetler Birliği’nin etkili olacağından endişe ediyor ve bundan dolayı da Avrupa’da güç dengelerinin yeniden kurulmasını umut ediyordu.⁷⁵⁸ *Cumhuriyet* gazetesi de Türk Hükümetinin bu beklentisini yazılarına yansıtıyordu. Bu bağlamda Nadir Nadi’nin “*Sürpriz İhtiyacı*” başlığıyla yayınladığı makalesi, geleceğin Avrupa’sında Almanya’nın da yer alması gerektiğini vurgulayarak gazetenin tutumunu yansıtır bir nitelik taşıyordu.⁷⁵⁹ Benzer şekilde Yunus Nadi de İngiltere ve Amerika’nın savaş sonrası dünya düzenini oluşturmada birlikte hareket etmeleri gerektiğini şöyle ifade ediyordu: “*Ne Amerika İngilteresiz ve Rusyasız bütün dünyaya düzen verebilir, ne de İngiltere, kendi başına dünyaya hâkim kesilebilir. Sulh kurmak için galipler aralarında mutlaka anlaşmak zorundalar.*”⁷⁶⁰

12 Mayıs 1943’de Tunus’taki son Mihver kuvvetinin de Müttefiklere teslim olmasıyla Kuzey Afrika savaşları sona erdi. Böylece güney Akdeniz denetimi Müttefiklerin eline geçti.⁷⁶¹ Alman mağlubiyetini kesin gözüyle gören 36 İngiliz parlamenter Almanya’nın artık hiçbir şekilde sorun teşkil etmemesi için 16 maddelik bir fezleke hazırladı. Bu fezleke: “*Almanyanın hududlarında değişiklik yapılmalı,*

⁷⁵⁵ Cumhuriyet, 2 Şubat 1943

⁷⁵⁶ Cumhuriyet, 20 Mart 1943

⁷⁵⁷ Cumhuriyet, 25 Mart 1943

⁷⁵⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** 174

⁷⁵⁹ Cumhuriyet, 22 Nisan 1943

⁷⁶⁰ Cumhuriyet, 28 Mart 1943

⁷⁶¹ Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s.387

Alman maarifi Müttefik kontrolü altına konulmalı ve çalınan mallar iade olunmalıdır.” deniliyordu. *Cumhuriyet* “*Dünyayı Islah Etmeyecek Sulh Projesi*” başlığı ile projeye tepki gösteriyordu. Yunus Nadi, “*Asıl Harbe Doğru*” başlıklı makalesinde Müttefikler büyük bir zafer elde ettiklerini ancak savaşta halen inisiyatifin Mihver’in elinde olduğunu ileri sürüyordu. Nadi’ye göre Müttefiklerin bu başarısı savaşın seyrini değiştirmek için yeterli değildi: “...*Kuvvetli pençesini şarkta geniş Rusya ülkesinin bağrına batırmış olan Almanya bütün Avrupa kıtasına hâkimdir. Geniş uzak doğu âlemini elinde tutan Japonya henüz bir şey yapılamamıştır ve ne vakit nasıl yapılacağı da henüz bilinmemektedir.*”⁷⁶²

Aynı günlerde Sovyetler Birliği, Amerika ve İngiltere’ye güven vermek için, Komintern’i dağıtma kararı aldı. Yunus Nadi, “*Kuvvetler Muvazenesi*” başlıklı makalesinde Sovyetlerin bu kararını, Amerika ve İngiltere ile birlikte Almanya’ya karşı daha sağlam bir işbirliği yapabilmek için taktiksel bir adım olarak yorumluyordu: “*Mihver Avrupa Bolşevik tehdidi altında bulunduğunu bağırp duruyordu. Enternasyonalin ilgasile Almanyanın elinden bu silahı almak ve İngiliz, Amerikan halklarının kafalarındaki şüpheler ortadan kaldırılmak istendi.*”⁷⁶³ Nadir Nadi, “*Ruslar ve Demokrasiler*” başlıklı makalesinde Sovyet politikasındaki bu değişikliğin samimi olmadığı noktasında Yunus Nadi’ye katılıyordu: “*Herhalde muhakkak olan bir şey varsa, o da, Moskova hükümetinin bu sırada Anglo-Saksonlarla daha yakın işbirliğine lüzum gördüğüdür. ...Rus politikasındaki son değişiklik, her şeyden önce, harb yükünün zaruri kıldığı yeni şartlarla ilgili olmalıdır.*”⁷⁶⁴

Nadir Nadi, “*Alman Yapı Sergisi*” başlıklı makalesinde “*Türkiye ile Almanya birbirlerine davası olmayan fakat karşılıklı birbirine verecek çok şeyi bulunan, tarihin bir devrinde iyi geçinmiş iki dost millettir*”⁷⁶⁵ diyerek gösterdiği Alman sempatisini, Türk-Alman Saldırmazlık Paketi’nin ikinci yılı münasebetiyle kaleme aldığı “*Türk-Alman Dostluğu*” başlıklı makalesinde şu şekilde sürdürüyordu: “*Türkiye ile Almanya arasındaki kültür, ekonomi ve dostluk münasebetleri öteden beri canlı bir gelişme yönündedir. Harbden önce ve harb içinde hızını kaybetmeyen*

⁷⁶² Cumhuriyet, 17 Mayıs 1943

⁷⁶³ Cumhuriyet, 27 Mayıs 1943

⁷⁶⁴ Cumhuriyet, 31 Mayıs 1943

⁷⁶⁵ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1943

bu münasebetlerin harbden sonra da hiç bozulmadan devam etmesi, iki milletin de menfaatleri bakımından iyi olacaktır.”⁷⁶⁶

1943 yılında savaş üstünlüğü Müttefiklere geçince, Türkiye'nin imzaladığı İttifak çerçevesindeki yükümlüklerini yerine getirmesi için baskıyı artırmışlardı.⁷⁶⁷ Bu gelişme ile birlikte savaş sonrası oluşacak yeni düzen hem merak konusu olmuş hem de önem kazanmıştı. Bu günlerde Amerikan ve İngiliz gazetelerinde yeni bir savaşa sebebiyet vermemesi için savaşın tek nedeni olarak gördükleri Alman ve İtalyan totaliter rejimlerinin yeryüzünden tamamen silinmesi gerektiği yönünde yazılar çoğalmıştı. Bu gazetelere göre yeryüzünde tek bir totaliter rejim bırakılmamalıydı. Bunun için bu ülkelere demokrasi gerekirse zorla yerleştirilmeliydi.⁷⁶⁸ Nadir Nadi bu tür yayınlara karşı “*Bu Nasıl Demokrasi?*” başlıklı makalesinde, İtalya’da ve Almanya’da totaliter rejimlerin aynı saiklerden meydana geldiğini ayrıca bunların zorlamayla kurulmadığını hatta bu ülkeler için gerekli ve faydalı olduğunu ileri sürecekti: “...*Geçen harb sonrası tatmin edilmemiş İtalya, yarı anarşi içinde yüzyordu. ...demokrasi, işlemez bir makine haline gelmişti. Birbirine düşman kesilen partiler arasında devlet, bir korkuluk kadar bile varlığını göstermiyordu. Totalitarizmin en kaba şekli olan komünizm içtimai uzviyeti pençeleri arasına almak üzereydi. O sırada faşizm hareketi doğdu, büyüdü ve kısa zamanda iş başına geçerek memleketi anarşinin feci uçurumundan kurtardı. Bu hareketin bir faaliyet zorbalığı neticesinde kuvvet olmadığına dikkat etmeliyiz.*”⁷⁶⁹

Nadir Nadi, “*Muvazene Politikası*” başlıklı makalesinde savaş devam ederken İngiltere'nin Alman tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak için “*sonuna kadar dövüşeceğiz, teslim olmadıkça düşmana aman yok! Teslim olduktan sonra da artık Almanlara askerlik yaptırmayacağız!*” gibi sözlerini taktiksel görür. Nadi'ye göre İngiltere, Almanya'nın tamamen yıkılmasının kendisi için çok daha ciddi sonuçlar doğuracağını farkındadır. Bu nedenle İngiltere, Almanya bu savaştan yenik çıksa dahi, geleneksel politikası gereği dengenin kurulması için “*(Lüzumu kadar kuvvetli) bir Almanyaya (icab ettiği kadar hayat hakkı) tanımak için epey gayret sarf*” edecekti.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Cumhuriyet, 19 Haziran 1943

⁷⁶⁷ Selim Deringil, **a.g.e.** s.187

⁷⁶⁸ Cumhuriyet, 10 Haziran 1943

⁷⁶⁹ Cumhuriyet, 10 Haziran 1943

⁷⁷⁰ Cumhuriyet, 3 Temmuz 1943

10 Temmuz'da Müttefik kuvvetler Sicilya'ya asker çıkardılar. *Cumhuriyet*, haberi “*İkinci Cephe Dün Sicilyada Açıldı*” başlığıyla duyurdu. Böylece savaşı yeniden Avrupa'ya çeviren bu çıkarma için, Ömer R. Doğrul, Demokrasi ile Faşizm'in ilk ciddi mücadelesi yorumunda bulundu: “*Bu mücadele, bütün Avrupa harbinin, bir minyatürü sayılabilir ve bu muharebeyi kazanan tarafın harbi kazanacağına dair köklü kanaatler hâsıl olabilir.*” Nadir Nadi, “*İtalyan Milleti Dayanacak mı?*” başlıklı makalesinde Afrika'da yarım milyon esir bırakmasına rağmen başka cephede savaşmadığı için yıpranmayan İtalya'nın, Alman teknik yardımıyla başarılı bir savunma yapacağını belirtiyordu. Müttefiklerin “*insan takatini aşan bir ateş yağmuruna*” karşın İtalyan milletinin silah bırakmayacağını tahmin ediyordu.⁷⁷¹Müttefiklerin Sicilya çıkarmasından sonra, *Cumhuriyet* gazetesi 28 yıl önceki Çanakkale savaşları hatırlatıyordu.⁷⁷²

Müttefiklerin İtalya'ya teslim ol çağrısı ve ⁷⁷³sonrasında cephelerden gelen yenilgi haberleri, *Cumhuriyet*'in savaşı Mihver'in kazanacağı yönündeki çizgisini değiştirmesine neden oldu. Örneğin, H. Emir Erkilet'in “*Üçlü İttifakın Zafer Ümidi Var mıdır?*” başlıklı makalesi *Cumhuriyet*'in savaşan taraflara yönelik bakışının nasıl değiştiğine iyi bir örnektir. Erkilet'e göre toparlanıp harekete geçmesine rağmen Almanya, Sovyetleri yenme şansını geçen yaz kaçırmıştı. O, Almanya ve müttefiklerini bundan sonraki stratejisinin zaman kazanmak olduğunu ifade ediyordu. Ne var ki, “*zaman müttefikler hesabına da bir dev gibi*” işlemekteydi.⁷⁷⁴

Müttefiklerin Sicilya çıkarması İtalya için büyük değişiklikler meydana getirdi. Mussolini 20 Temmuz 1943'de İtalya'da Hitler ile yaptığı görüşmeden⁷⁷⁵ altı gün sonra istifa etmek zorunda kaldı. İtalya'nın yeni Başbakanı Mareşal Badoglio “*Mülki ve askeri idareyi ele aldığını, harbin devam ettiğini, herkesin kralın etrafında toplanması*” gerektiğini bildirdi.⁷⁷⁶ Yeni Başbakan, Mussolini'yi tutukladı, Abruzzes dağlarında bir otele hapsedti ve Faşist Partiyi dağıttı.⁷⁷⁷Nadir Nadi, Mussolini'nin Hitler ile yaptığı görüşmeden kısa bir süre sonra hükümetten uzaklaştırılmasını, İtalya'da Mihver zaferine dair umutların kırıldığına işaret olarak yorumluyordu.

⁷⁷¹ Cumhuriyet, 11 Temmuz 1943

⁷⁷² Cumhuriyet, 13, 15 Temmuz 1943

⁷⁷³ Cumhuriyet, 17 Temmuz 1943

⁷⁷⁴ Cumhuriyet, 20 Temmuz 1943

⁷⁷⁵ Cumhuriyet, 21 Temmuz 1943

⁷⁷⁶ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1943

⁷⁷⁷ Prof. Dr. Fair Armaoğlu, a.g.e. s.387

Nadi, Badoglio'nun savaşın devam ettiğine yönelik açıklamasını ise İtalya için mümkün olduğu kadar şerefli bir antlaşma elde etmek amacıyla yaptığını savunuyordu.⁷⁷⁸

29 Temmuz'da Roosevelt "*İtalyanın kayıtsız şartsız teslim olmaktan başka çaresi yoktur*" şeklindeki açıklamasından sonra Nadir Nadi, İtalya'nın Almanya ve Müttefikler arasında bir çıkmaza sürüklendiğini belirterek tepki gösterdi: "...*Bu şartlar altında Badoglio ne yapsın? Mütareke istese, Sicilyadaki harb bir anda memleketin her yanına bulaşacaktır; şehirler bu sefer iki taraftan bombalanacak; insan kanı oluklarla akacak, mütareke istemese, başlayan çöküntü kendini de sürükleyip götürecektir.*"⁷⁷⁹ Nadi Nadi, daha sonraki yazılarında Müttefiklerin kayıtsız şartsız teslimiyet çağrısına karşı "*ölçü ve muvazene lazım*" yorumunda bulunuyordu. Müttefiklerin bu konudaki ısrarları *Cumhuriyet* gazetesinde, 'Avrupa yeniden 1918'deki korkunç anarşi ortamına sürükleniyor' şeklinde yankılanıyordu: "... *O kadar tenkid edilen otoriter rejimler, 1918 galiplerinin eksik bıraktığı veya hiç hesaba katmadığı hayati ihtiyaçların birer ifadesinden başka bir şey değildir. Ölçsüzlüğün ve muvazenesizliğin çocuğu olan bu rejimler de son yıllarda aynı yolu tuttular.*"⁷⁸⁰ Nadir Nadi, 7 Ağustos'ta "*İki Taraf Ne Yapacak?*" başlıklı makalesinde, Badoglio'nun başbakan olmasından sonra İtalya'yı savaş dışı bırakacak uygun mütareke şartları yerine Müttefiklerin "*kayıtsız şartsız teslim!*" demelerini başarısızlık olarak görmüş ve bunda direktmelerinden dolayı beklenmedik bir zamanda önlerine düşen ortamı kullanamamakla onları suçlamıştı.⁷⁸¹ 29 Ağustos'ta Yunus Nadi de "*Korkunç Bir Muamma*" başlıklı makalesinde durumu oğlu ile aynı şekilde değerlendirmişti. Müttefiklerin tutumuna tepkisini Nadi şu satırlarıyla göstermişti: "*Bu vaziyet karşısında hala kayıtsız şartsız teslimde ısrarın adeta İtalyaya: uzat boynunu, kafanı keseceğim! Demekle müsavî ve azıcık haysiyet şuuru olan hiçbir millete göre kabulü imkânsız bir muamele teşkil edeceği açıktır.*"⁷⁸²

Zaman içerisinde savaşın kaderi değişmeye başlayınca, Nadir Nadi'nin de savaşı Almanya'nın kazanacağına dair umutları azalmış ve savaş sonrası dünya düzenine dair endişeli makaleler kaleme almıştı. Örneğin, "*Harb Suçluları*" başlıklı

⁷⁷⁸ Cumhuriyet, 27 Temmuz 1943

⁷⁷⁹ Cumhuriyet, 30 Temmuz 1943

⁷⁸⁰ Cumhuriyet, 31 Temmuz 1943

⁷⁸¹ Cumhuriyet, 7 Ağustos 1943

⁷⁸² Cumhuriyet, 29 Ağustos 1943

makalesinde Nadi, savaşın kişilerce değil de toplumsal şartların zoruyla meydana geldiğini belirterek, savaş sonrasında liderlerin cezalandırılmasının hem yeni savaşlara ortam hazırlayacağını hem de milletlerin intikam duygusunu daha da kamçılacağını söylemişti.⁷⁸³ “*Suçlu Kim*” başlıklı makalesinde savaş sonrası Almanya’ya verilecek cezalarla ilgili şu görüşleri savunuyordu: “...*Dün, sosyal bakımdan manasız bulduğumuz harb suçluları bahsi, görülüyor ki hak ve hukuk bakımından ele alındığı zaman da daha manalı değildir. Harb suçu adı altında yarının mağluplarına bir ceza verilmek isteniyorsa, bundan doğacak netice, dün de söylediğim gibi kin, nefret ve intikam duygularını bir kat daha artırmaktan başka bir şey olmayacaktır.*”⁷⁸⁴

Şükrü Kaya, *Cumhuriyet*’te “*Yarınki Dünyaya Dair*” başlıklı makalesinde, savaş sonrası Almanya’nın takınacağı tutumu tarihten örnekler vererek Müttefikleri bu ülke konusunda uyarmaktaydı. “*Daha büyük bir millicilik davası Almanya’dan olacaktır. Avrupa tarihine kısa bir göz atış gösterir ki; mağlub oluşunda bu ırk ayrı ayrı devletlere parçalanmıştır. Her dağılmadan sonra bu merd ırkın Prusya başkanlığında birleşme kımıldanmaları başlar. 1866 da, 1870 de, 1938 de hep böyle olmuştur. Başkaları Birleşik Amerika devletlerini birbirinden ayırmağa veyahud bunlardan bir kısmını Meksika’ya vermeğe kalkışırsa, nasıl bir sulh olmazsa, parçalanmış bir Almanya ile de Avrupa’da devamlı bir sulh olamaz.*”⁷⁸⁵

Nadir Nadi, savaş sonunda Avrupa’da kurulacak dengeler açısından Almanya’nın varlığını gerekli görür. Nadi “*Almanya’nın En Büyük Dostu*” başlıklı makalesinde Almanya ortadan kalktıktan sonra, Avrupa’da güç dengesini eline geçireceğinden çekindiği Sovyetler Birliği’ne karşı açıkça Almanya’ya destek verir: “*Yarın Almanya yenilirse, Avrupada yegâne kara kuvveti olarak Sovyet Rusya kalacaktır. Bu vaziyette Almanyayı parça parça cumhuriyetlere ayırmağa kalkmak, Avrupa kontrolünü doğrudan doğruya Sovyet Rusya’ya bırakmak demektir...*”⁷⁸⁶

Nadir Nadi, “*Sulha Dair Tahminler*” başlıklı makalesinde İngiltere’yi Sovyetler konusunda şu şekilde uyarır: “*Eğer birgün Avrupa politik kontrolü Sovyet Rusya’ya devrederse, İngiltere, kendi menfaatlerini kendi elile baltalamış olacaktır ki,*

⁷⁸³ Cumhuriyet, 3 Ağustos 1943

⁷⁸⁴ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1943

⁷⁸⁵ Cumhuriyet, 10 Ağustos 1943

⁷⁸⁶ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1943

topyekûn harbi imparatorluğun ebediyen kaybettiğine dair o zaman bundan daha canlı bir delil gösterilemeyecektir."⁷⁸⁷

Cumhuriyet gazetesi 9 Eylül'de okuyucularına İtalya'nın teslim olduğunu manşetten duyuruyordu. Habere göre "Roma'nın kayıtsız şartsız mütareke teklifi Amerika, İngiltere ve Rusya tarafından kabul" edilmişti. Ayrıca haberde, İtalya'nın Alman birliklerini sınır dışına çıkarmak için silahsızlandırılmayarak Müttefiklere yardım edeceği belirtiliyordu. Savaşın başından beri Müttefik yanlısı makaleler yazan Ömer R. Doğrul bu gelişmeyi şu şekilde değerlendiriyordu: "Müttefiklerin İtalya ile birlikte Almanları bu memlekettten çıkarmaya mutabık harbi, Almanyaya daha fazla yaklaştırmış olacakları aşikârdır... Hadisenin Mihver müttefikleri olan küçük milletler üzerinde derin bir tesir yaratacağı muhakkaktır. Bu memleketler de İtalyanın teslim oluşundan sonra kendi başlarının çaresine bakmak için kuvvetli bir insiyakla hareket edecekler ve Mihverin harbi kaybetmeğe mahkûm olduğunu hesaplayarak Müttefiklere yanaşmak için bir takım teşebbüslere girişeceklerdir."⁷⁸⁸

Nadir Nadi ise bu gelişmeyi İtalya liderlerinin yeni bir hatası olarak değerlendirecek ve İtalya'yı Mihver davasına ihanet etmekle suçlayacaktı: "...Öteki Mihverciler daha ağır yükler altında yıllarca ıstırap çekerken, İtalya, maddi yaralarını belki onlardan önce saracak, memleketi kısa zamanda yeni baştan bir turizm cenneti haline getirebilecektir. Fakat yarın ki İtalyan nesiller bu hatanın iç acısını unutmayacaklardır."⁷⁸⁹

12 Eylül de Almanya Mussolini'yi Abruzzes dağlarından kaçırdı.⁷⁹⁰ Dört gün sonra *Cumhuriyet*'in verdiği habere göre Mussolini, İtalya'da en yüksek makamı işgal ettiğini halka ilan ediyordu.⁷⁹¹ Bu durum İtalya'da yeni bir karmaşaya yol açtı. Nadir Nadi, "Yeni Kuklalar" başlıklı makalesinde Müttefiklerin kuklası olarak değerlendirdiği Kral ve Mareşal Badoglio'yu İtalya'nın gerçek temsilcileri olarak görmüyordu. Ama şurası kesindir ki İtalya'yı savaşa sürüklemesinden dolayı Nadi, Mussolini'yi eleştirmiş olsa da ona hem kraldan hem de Mareşal Badoglio'dan daha fazla değer vermektedir. Bu da Mussolini için söylediği bu sözlerden anlaşılmaktadır: "Onu temize çıkaran nokta, döneklik yapmayarak sonuna kadar

⁷⁸⁷ Cumhuriyet, 20 Ağustos 1943

⁷⁸⁸ Cumhuriyet, 9 Eylül 1943

⁷⁸⁹ Cumhuriyet, 11 Eylül 1943

⁷⁹⁰ Cumhuriyet, 12 Eylül 1943

⁷⁹¹ Cumhuriyet, 16 Eylül 1943

*dayanmak kararında ısrar etmesidir. Bu itibarla halkın sevgisini eskisi gibi kazanmasa bile onun kuracağına kukla demek doğru değildir.”*⁷⁹²

Bu sırada *Cumhuriyet*'te çizmeye başlayan Cemal Nadir, İtalya'nın durumunu “*Roma'nın yeni tarihinde bir yaprak*” karikatürüyle anlatır. Efsaneye göre, bir dişi kurt tarafından emzirilen Romus ve Romulus Roma'yı kurmuşlardı. Bu efsaneden esinlenen Cemal Nadir, Romus ve Romulus'u emziren kurt figüründen yola çıkarak, Roma'nın içinde bulunduğu durumu şu şekilde tasvir etmiştir: Roma'nın kurucularını emziren kurt acılar içinde ve ürkmüş halde, Romus ve Romulus'un yerine Nazi ve Müttefik işaretleri taşıyan iki askeri emziriyordu. Cemal Nadir İtalya halkının her iki taraftan da rahatsızlık duyduğuna işaret ediyordu.⁷⁹³

Bu dönemde *Cumhuriyet* gazetesi savaşın Müttefikler lehine döndüğünü kabul etmiş olsa da ancak Avrupa'da dengelerin Sovyet lehine dönüşeceği endişesiyle Almanya'nın tamamen yok edilmesini istemiyordu. *Cumhuriyet*'in bu tutumu dönemin Türk dış politikasına uygunluk gösteriyordu.⁷⁹⁴

3. 1 Müttefik Devletlerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları

1942 yılı sonları ve 1943 yılı başlarında Müttefiklerin Kuzey Afrika'da Rommel'in kuvvetlerini yenmesinden ve Sovyetler Birliği'nin Stalingrad'da Alman kuşatmasını kaldırmasından sonra savaşta üstünlük Müttefiklerin eline geçmişti.⁷⁹⁵ Bu gelişmeler üzerine Müttefikler Almanya'yı kesin yenilgiye uğratmak için bir dizi askeri plan hazırlamaya başladılar. Stratejik mevki dolayısıyla bu planlar içinde Türkiye'nin yer almaması imkânsızdı.⁷⁹⁶ Churchill, bu planların hepsinde Türkiye'yi anahtar rolünde görüyordu. Bu nedenle Türkiye geniş çapta silahlandırılmalı ve 1943 ilkbaharında savaşa katılmasını sağlamak için üzerindeki baskı artırılmalıydı. Churchill bu konudaki düşüncelerini Roosevelt ve kendi genelkurmayına kabul ettirerek 24 Kasım 1942'de Stalin'e de bildirdi. Stalin de 28 Kasım'da verdiği

⁷⁹² Cumhuriyet, 16 Eylül 1943

⁷⁹³ Cumhuriyet, 8 Ekim 1943

⁷⁹⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.189, Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.261

⁷⁹⁵ Edward Weisband, **a.g.e.** s.105

⁷⁹⁶ Doç. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.m.** s. 165

cevapta Türkiye'nin 1943 ilkbaharında savaşa katılması için her şeyin yapılması yönündeki görüşlerini bildirdi.⁷⁹⁷

3.1.1 Kazablanka Konferansı

Müttefiklerin cephelerde elde ettiği başarılarından sonra Amerika Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill, gelişmeleri değerlendirmek amacıyla 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka'da bir araya geldiler.⁷⁹⁸ Gizli yapılan bu görüşme, bittikten iki gün sonra *Cumhuriyet*'te yer aldı. Roosevelt, Churchill ve her iki tarafın genelkurmaylarının yer aldığı Kazablanka görüşmelerinin sonunda 27 Ocak 1943'de resmi bir tebliğ yayınlandı. Bu tebliğde, yapılacak saldırılarla ilgili tam anlaşma sağlandığı bildiriliyordu. Görüşmeye Stalin de davet edilmiş ancak Başkomutanlık görevini gerekçe göstererek katılmamıştı. Buna karşın tüm konuşulanlardan haberdar edilmişti.⁷⁹⁹

Cumhuriyet haberi "*Kazablanka'da toplanan harp konseyi Mihverin kayıdsız ve şartsız teslimine kadar savaşa devam kararı verdi*" şeklinde duyurdu.⁸⁰⁰ İngiltere ve Amerika liderleri tarafından alınan bu karar, Edward Weisband'a göre Türk önderleri üzerinde tam bir şok etkisi yaratmıştı.⁸⁰¹ Selim Deringil, Kazablanka Konferansı'nın Türk tarafına "*19. yüzyıl emperyalizminin 'nüfuz alanları tayin etme' politikasını rahatsız edici biçimde*" hatırlattığını belirtir. Özellikle Numan Menemencioğlu bu gelişmede '*Avrupa'nın Hasta Adamı*' psikozunun hortlama belirtilerini" gösterdiğini belirtir. Türk yöneticilerine göre Almanya'nın tamamen ortadan kaldırılması Avrupa'da tek ve en güçlü devlet olan Sovyetler Birliği'nin yerleşmesini getireceğinden Türkiye açısından önemli olan "*denge unsuru*" ortadan kalkacaktı.⁸⁰² Almanya'nın varlığı Avrupa'daki denge ve barış için gerekli görülüyordu.⁸⁰³ Bu nedenle "*Koşulsuz Teslimiyet*" ilkesi Müttefik politikasının en büyük hatası olarak kabul ediliyordu.⁸⁰⁴

⁷⁹⁷ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.109, Doç. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.m.** s. 166

⁷⁹⁸ Cumhuriyet, 27 Ocak 1943, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.106, Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s.390

⁷⁹⁹ Cumhuriyet, 26 Ocak 1943

⁸⁰⁰ Cumhuriyet, 26 Ocak 1943

⁸⁰¹ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.110

⁸⁰² Selim Deringil, **a.g.e.** s. 189

⁸⁰³ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.117

⁸⁰⁴ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.119, Selim Deringil, **a.g.e.** s. 189

Cumhuriyet’teki yorumlara göre Müttefikler, henüz savaşı kazanmaktan uzak bulunuyorlardı. Almanya’nın kayıtsız şartsız teslimine kadar savaşıma kararı almaları ise sadece Rusya’nın memnun edilmesine yönelik görülüyordu.⁸⁰⁵ Nadir Nadi, “*Acaba Ne Konuştular?*” başlıklı makalesinde bu konuda şu açıklamayı yapmıştı: “...İngilizlerle Amerikalılar, sevinç kahkahaları atacak derecede zafer perisine yakalanmış olmaktan henüz uzaklar. 1943’ün Mihver hesabına felaketli bir yıl olacağına dair de ortada bir işaret görünmüyor. Üç Mihver kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar dövüşme kararı, daha ziyade Rusya ile Çini hoşnud için verilmiş sayılır.” Nadir Nadi Kazablanka Konferansı’nı Demokrasilerin gözünden şu şekilde tarif eder: “...Şark cephesinde Rus başarılıle yüreği ferahlıyan Demokrasilere bakarsanız Kazablanka’da buluşan iki Anglo-Sakson şefi, zaferin peşin emniyeti içinde neşeli günler geçirmişler ve Mihver hesabına öldürücü, kesin kararlara varmışlardır.”⁸⁰⁶

Konferansta Türkiye meselesi de ele alındı. Churchill, bu görüşmede, “*Türkiye kartının oynamasının gereğini*” Roosevelt’e kabul ettirdi.⁸⁰⁷ Ayrıca, Türkiye’nin, İngiltere’nin nüfuz alanı içinde olduğu kabul edilmiş ve savaşa girmeye gönüllü görünmeyen Türkiye’yi ikna etme işini İngiltere üstlenmişti.⁸⁰⁸ Churchill, Türkiye’yi savaşa sokmak için Türkiye’nin Rusya konusundaki endişelerini koz olarak kullanmayı planlıyordu. Churchill, İnönü ile görüşmek için Adana’ya hareket etmeden önce Kazablanka’da Amerika Dışişleri Bakanı Hopkins’e şunları söylüyordu: “(*İnönü*’ye) *savaşın dışında kaldıkları takdirde savaştan sonra Boğazlar konusunda Rusları dizginlemeyeceğimi söyleyeceğim. Bu duruma tahammül edemeyecektir.*”⁸⁰⁹ Churchill ve Roosevelt, 25 Ocak 1943’de İsmet İnönü’ye birer mesaj göndererek, Churchill’in kendisiyle görüşme isteğini kabul etmesini istediler. 26 Ocak’ta İsmet İnönü her iki hükümete verdiği cevapta buluşmayı kabul ettiğini bildirdi.⁸¹⁰

⁸⁰⁵ Cumhuriyet, 28, 29 Ocak 1943

⁸⁰⁶ Cumhuriyet, 29 Ocak 1943

⁸⁰⁷ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 188

⁸⁰⁸ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.110

⁸⁰⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 189

⁸¹⁰ İsmet İnönü, **a.g.e.** s. 353, Doç. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.m.** s. 166, Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.258

3.1.2 Adana Görüşmesi

Churchill, Türkiye'nin 1943 yılının ilkbaharında Müttefiklerin yanında savaşa girmesini sağlamak için 30 Ocak'ta Adana'ya geldi.⁸¹¹ Gizli tutulan görüşmeden sonra,⁸¹² 2 Şubat 1943'de *Cumhuriyet*'te yayınlanan resmi tebliğde “*Konuşmalarda Türk ve İngiliz siyasi noktai nazarlarının, bir ve müşterek olduğu bir defa daha anlaşıldı*” deniliyordu.⁸¹³ Nadir Nadi, *Perde Aralığı* kitabında görüşme ve ilan edilen tebliğle ilgili şu bilgileri veriyordu: “*Haberi, gazeteler ertesi gün resmi bir bildiri halinde verdiler. Diploması sanatının, bir şey söylüyormuş gibi görünüp de hiçbir şey söylemeyen bilgiç ve boş cümlelerini okuyarak konuşulanlara dair bir fikir edinmeye imkân yoktu.*”⁸¹⁴ Selim Deringil, 30-31 Ocak'ta gerçekleşen Adana Konferansı için İngiltere ve Türkiye arasındaki “*sağırlar diyalogu*” benzetmesini yapıyordu. Taban tabana zıt amaçlarla toplantıya katılan taraflar, toplantıda birbirlerini ikna ettiklerini düşünerek, avuntuyla ayrılıyorlardı.⁸¹⁵ Churchill, Almanya'nın yenilgisini hızlandırmak için Adana'ya gelirken, İsmet İnönü'nün amacı Churchill'i, Rusların savaş sonrası niyetleri üzerine uyarmak ve aynı zamanda İngilizlerin savaş gereçleri ve silah yardımlarını artırmayı sağlamaktı.⁸¹⁶

Türk heyetinin, Sovyetlerin savaş sonrası Avrupa üzerindeki emellerini defalarca gündeme getirmeleri üzerine, Churchill önceden tasarladığı gibi Türkiye'yi “*Sovyet tehdidi*” ile korkutmaktan vazgeçti. Onun yerine Türkiye'nin Sovyetlerle ilgili endişelerini gidermeye çalıştı.⁸¹⁷ Şükrü Saracoğlu, Churchill'e Avrupa'nın Slav ve Komünist dolu olduğunu, Almanya yıkıldığı takdirde yenilen bütün bu memleketlerin Bolşevikleşeceğini söylemişti.⁸¹⁸ Churchill ise “*komünizmin artık, eskisinden nazaran değişmiş*” olduğunu ve Rusya savaştan sonra Türkiye'ye saldırırsa bile, savaş sonrası kurulacak olan yeni “*milletlerarası teşkilat*”ın gerekli önlemleri alacağı için Türkiye'nin endişelenmesine gerek olmadığını ifade ediyordu.⁸¹⁹ Buna

⁸¹¹ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.178, *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1943

⁸¹² Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 173,

⁸¹³ *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1943

⁸¹⁴ Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 173

⁸¹⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s.189

⁸¹⁶ Edwad Weisband, **a.g.e.** ss.120-122, Selim Deringil, **a.g.e.** s.190, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.167, Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.259

⁸¹⁷ Selim Deringil, **a.g.e.** s.189

⁸¹⁸ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.260, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.167

⁸¹⁹ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.260

karşın Türkiye fiili garantiler istiyordu. Şevket S. Aydemir'e göre İngiltere'nin sudan yatıştırılmaları İnönü ve Saracoğlu'nu ikna etmekten uzaktı.⁸²⁰

Churchill 2 Şubat'ta Stalin'e gönderdiği telgrafta, "*Türklerin bize yaklaştıklarına hiç kuşku yok*" diyordu.⁸²¹ Selim Deringil, Adana Konferansı ve onu takip eden günlerde Türklerle İngilizlerin aynı dili konuşmadığını belirtiyordu. Churchill misyonunda başarılı olduğunu düşünüyordu. Buna karşın Türk tarafı ise kendilerini baskıyı bertaraf etmiş ve yükümlüklerinden sıyrılmış görüyordu. Dolayısıyla her iki taraf için "*başarı*" karşıt anlamlar içeriyordu.⁸²² Churchill, Adana görüşmeleri sonrasında Türk yöneticilerinin endişelerini Stalin'e aktardığında Stalin'in cevabı, Sovyetlerin 1941 Ağustos'unda Türkiye'ye verdiği garantileri hatırlatarak bu ülkenin Türkiye'ye yardıma hazır olduğu, ancak Türkiye'nin Almanları feda edemediği şeklinde olmuştu.⁸²³

Nadir Nadi'nin, Batılı devletler ile İnönü arasında "*ilginç bir satranç partisi*" benzetmesini⁸²⁴ yaptığı Adana görüşmesinin tek somut sonucu, daha sonra adına "*Adana Listeleri*" denilecek olan askeri mühimmat listeleri oldu.⁸²⁵ Bu listelerdeki malzemenin Türkiye'ye verileceğini taahhüt eden İngiliz Başbakanı, bu malzeme listesini Türkiye'yi savaşa sokmak için yem olarak kullanmayı planlıyordu. Ancak, bu liste Türkiye'nin savaş dışı kalmasına olanak sağlayan bir taktiğe zemin hazırlayacaktı.⁸²⁶

Adana görüşmesi son derece gizli tutulmaya çalışılsa da kısa zamanda duyulmuş ve özellikle Almanya'da büyük yankılar uyandırmıştı.⁸²⁷ Türkiye, İngiltere planları için olduğu kadar, Almanya için de kilit rol oynuyordu. Örneğin, korkulu rüyası Balkanlarda bir cephe açılması olan Hitler için Türkiye'nin tarafsız kalması çok önemliydi.⁸²⁸ *Cumhuriyet*'te Adana görüşmelerinin Almanya'da endişeyle izlendiği belirtilirken, Alman siyasi bülteninde yer alan; Adana görüşmeleri için, teklifin İngiltere'den geldiği ve İngiltere'nin Türkiye'den bazı talepleri olduğu,

⁸²⁰ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.260, Selim Deringil, **a.g.e.** s.189

⁸²¹ Edwad Weisband, **a.g.e.** s. 125

⁸²² Selim Deringil, **a.g.e.** s.191

⁸²³ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.261-62

⁸²⁴ Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 174

⁸²⁵ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.125, Selim Deringil, **a.g.e.** s.192

⁸²⁶ Selim Deringil, **a.g.e.** s.192

⁸²⁷ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1943

⁸²⁸ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.178

ancak Türk politikasında bir değişikliğin olmadığı yönündeki görüşlerin üzerinde duruluyordu.⁸²⁹

Churchill, Türkiye'yi savaşa sokmayı başaramamış, ancak Adana'dan olumlu izlenimlerle ayrılmıştı. Ancak Türk hükümeti, Almanya'yı ürkütmemek için, Adana Görüşmesi sonucunda dış politikasında bir değişiklik olmadığı yönünde yayın yapılması için basına talimat vermişti.⁸³⁰ İngiltere'nin, Türkiye'nin kendi yanında savaşa yaklaştığı ifadelerinin aksine, *Cumhuriyet* gazetesine göre hem İngiltere hem de Amerika Türkiye'nin tarafsızlığını kabul etmiş ve destek verilmişti.⁸³¹

4 Şubat tarihli *Cumhuriyet*'te, İtalyan basınında yayınlanan ve Churchill'in Türk devlet adamlarını kandırmak niyetiyle Adana'ya geldiğini belirten haberlere karşılık veriliyordu: "*Winston Churchill gibi zekâsı ve dirayeti tecrübe ile bilinen bir devlet adamının birtakım hayaller peşinde uçabileceğinden tasavvur etmek imkânsızdır. İngiliz Başvekil bilakis realiteyi yerinde arıyan, yerinde gören ve buna göre çalışmasını tanzim eden bir adam olarak tanınmıştır. Türkiye ile İngiltere arasındaki tedafül ittifak muahedesi, bir tarafın değil karşılıklı iki tarafın davalarile ilgilidir. İngiltere'ye aid menfaatler, imparatorluğun mahiyeti icabı, dünyanın dört yanına dağılmıştır; bizimkiler ise hudutlarımızın hemen çevresindedir. Bu itibarla, ne bizim İngiltere'yi aldatmamız, ne de İngiltere'nin bizi kandırması bahis mevzuu olmaz ve Başvekil Churchill bunu en iyi bilen insanlardan biridir. Binaenaleyh Adana görüşmelerinin hedefi, iki müttefik milletin müşterek menfaatlerinden öteye aşamaz ve aşmamıştır.*"⁸³²

Yine bu sırada *Cumhuriyet*'te, Türkiye'nin tarafsız olmasının savaşan iki taraf için de faydalı olduğu dile getiriliyordu. Yunus Nadi Türkiye'nin tarafsızlığını koruyarak hem kendisine hem de Türkiye ile ilişki içinde bulunan tüm devletlere fayda sağladığını söylüyordu: "...*Taraflar elbette Türkiye'nin kendi saflarında yer almasını isterlerdi ve belki bunu istedikleri zamanlar olmuştur. Türkiye dört yıla yaklaşan ve gittikçe açılıp yayılan dünya buhranı içinde kendi çizdiği yoldan zerre kadar ayrılmamıştır. Nihayet... böyle yapmakla Türkiye'nin kendi menfaatleri olduğu kadar başkaları için de menfaat ve kıymeti büyük bir siyaset gütmüş*

⁸²⁹ Cumhuriyet, 3 Şubat 1943

⁸³⁰ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.104

⁸³¹ Cumhuriyet, 4 Şubat 1943

⁸³² Cumhuriyet, 4 Şubat 1943

olduğunu anlamış bulunuyorlar.”⁸³³ Ömer R. Doğrul, bu tarafsızlık politikasındaki Türkiye’nin tutarlılığını şu şekilde ifade ediyordu: “*Türkiye, maceracı bir memleket değildir ve Türk milletinin bütün gayreti, bütün faaliyeti Türkiye üzerinde teksif olunmuştur... Türk barışını korumayı, Türk kalkınmasını ilerletmeyi, her maceradan üstün tutarak, dostluklarına sadık kaldı ve taahhüdlere riayet gösterdi...*”⁸³⁴

Churchill’in, 11 Şubat’ta Avam Kamarası’nda verdiği nutukta: “*Türkiyeden hiçbir talepte bulunmadım... Türkiyenin başına gelecek bir felaket bütün Birleşik milletler için de bir felaket olacaktır*” demesi, Ömer R. Doğrul tarafından memnuniyetle karşılanmıştı: “*Adana konuşmaları hakkında neşrolunan resmi tebliği teyid etmekle bu tebliğin neşrinden hâsıl olan iyi tesiri kuvvetlendirmiş ve sağlamlaştırmıştır.*”⁸³⁵ Ancak İngiltere, Adana görüşmesinden sonra da Türkiye’yi Müttefiklerin yanında savaşa sokma gayretlerini devam ettirdi. Von Ribentrop’un da belirttiği gibi, Mihver’in cephelerde her yenilgisi, Türkiye üzerindeki bu baskıyı daha da artırmıştı.⁸³⁶

Şubat ayında başlayan Türk-İngiliz askeri görüşmeleri sonuç vermeyince, Müttefiklerin Ortadoğu Başkomutanı General Wilson Ankara’ya geldi.⁸³⁷ Türkiye’nin savaşa girmesini amaçlayan “*Hardihood*” adı verilen donatım hareketi dört aşamalı bir plandı. Bu plan Türkiye’de Kraliyet Hava Kuvvetleri’nin 25 avcı filosunun üstlenmesiyle başlayacak ve tam teçhizatlı iki zırhlı tümenin yerleşmesiyle tamamlanacaktı.⁸³⁸ Ancak planın birinci aşaması bile gerçekleşemedi. General Wilson, büyük zorluklara yol açacağını düşündüğü bu başarısız planla ilgili endişelerini dile getirecekti. Bunun nedenleri ise Türkiye’nin böyle bir sevkiyatı kaldıracak demiryolu ulaşım ağı, lokomotif, vagon ve limana sahip olmamasıydı. Ayrıca, daha da önemlisi bunlar yeterlide olsa Türk politikasını çizenlerin “*Hardihood*” hareketinin başarıya ulaşmasını ya da İngilizlerin kafasında kurduğu biçimiyle başarıya ulaşmasını istememeleri söz konusuydu.⁸³⁹ Projenin tam anlamıyla gerçekleşmesinin, Türkiye’nin savaşa girmesi anlamına geldiğinin farkında olan

⁸³³ Cumhuriyet, 14 Şubat 1943

⁸³⁴ Cumhuriyet, 4 Şubat 1943

⁸³⁵ Cumhuriyet, 12 Şubat 1943

⁸³⁶ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.183

⁸³⁷ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.183, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.141, Selim Deringil, **a.g.e.** s.194

⁸³⁸ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.141, Selim Deringil, **a.g.e.** s.194

⁸³⁹ Edwad Weisband, **a.g.e.** ss.142-145

Türk yöneticileri “*işi yokuşa*” sürerek zaman kazanmaya çalışmaktaydı.⁸⁴⁰Buna karşın İtalya’nın savaş dışı kalma ihtimali arttıkça Türkiye üzerinde Müttefik baskısı daha da kuvvetlenmişti. 12 Mayıs’ta Churchill’in Roosevelt’le Washington’da yaptığı görüşmede, İtalya’nın yenilip savaş dışı bırakılmasının sağlayacağı avantajlar arasında Türkiye’nin savaşa katılması da sayılıyordu.⁸⁴¹

Aynı günlerde *Cumhuriyet*’te Türkiye’nin bağımsız politikasını destekleyen makaleler yer almaya başlıyordu. Yunus Nadi, “*Tarafsız Siyaset*” başlıklı makalesinde Türkiye’nin yapmış olduğu ittifakların sadece kendi emniyetini sağlamaya yönelik olduğunu, “*kendilerine sataşılmadığı sürece hiçbir memleketle kavgaya tutuşmak niyetinde*” olmadığını, Churchill’in de bunu Adana’da kabul ettiğini belirtiyordu. Yunus Nadi, “*Asıl mesele: Hükümetimizin iftiharlarımıza layık büyük başarısı olan tarafsızlık siyasetini hiç birimiz hiçbir suretle bozmamağa mecburuz*” çağrısı yaparak bu politikaya verdiği desteği ortaya koyuyordu.⁸⁴²Nadir Nadi ise Almanya’nın halen Türkiye’ye ölümcül zararlar verecek güçte olduğunu ileri sürerek Türkiye’nin tarafsız kalmasını destekliyordu.⁸⁴³

Türkiye savaşa girmemek için çabasını sürdürdüğü gibi, artık savaşı kazanmaya başlamış Müttefikleri uzaklaştırmaktan da kaçınıyordu. Aynı zamanda Almanya’yı kışkırtmamak için gerekli itinaı göstermeye çalışıyordu.⁸⁴⁴17 Mart 1943’te Şükrü Saracoğlu, parti programını açıklarken Türk-İngiliz dostluğunu sadece karşılıklı menfaatler gereği değil iki ülkenin ‘hayati zaruretlerinin’ en başında gelen bir ihtiyaç olarak görüyordu.⁸⁴⁵ Bu tutumu Şükrü Saracoğlunun, *Times* gazetesine verdiği mülakatta görmek mümkün. Şükrü Saracoğlu, savaş dışı kalmak arzusunu yineledikten sonra Türkiye Hükümetinin kendisini İngiltere ve Amerika’ya karşı tamamen tarafsız saymadığını, “*bitaraf*” kelimesini, diğer devletlerle ihtilafa düşmeyi önlemek için kullandığını belirtiyordu.⁸⁴⁶

⁸⁴⁰ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.141, Selim Deringil, **a.g.e.** s.195

⁸⁴¹ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.184

⁸⁴² Cumhuriyet, 21 Haziran 1943

⁸⁴³ Selim Deringil, **a.g.e.** s.198

⁸⁴⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.198-199

⁸⁴⁵ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.84

⁸⁴⁶ Cumhuriyet, 26 Ağustos 1943

3.1.3 Quebec Konferansı

Churchill ve Roosevelt 11-24 Ağustos 1943'de Quebec Konferansı'nda bir daha bir araya geldiler. *Cumhuriyet* haberi “*Altıncı Anglo-Amerikan Konferansı*” başlığıyla manşetten verdi.⁸⁴⁷ İki liderin Avrupa'da büyük hareketler için karar alacakları beklenen bu Konferans'a, Stalin yine katılmadı. Nadir Nadi, Müttefiklerin Sicilya'da, Sovyetlerin de Doğu Cephesi'ndeki ilerlemelerine rağmen, iki nedenden dolayı savaşın daha uzun süreceği sonucuna varıyordu. Bunlardan birincisi, Stalin'in bu konferansa katılmıyor olması; ikicisi de savaş sonrası dünya düzenini belirleyeceği düşünülen ülkelerden biri olarak Sovyetlerin ikinci cephe ısrarı dışında bir talepte bulunmamasıydı.⁸⁴⁸

Quebec Konferansı'nda Türkiye konusu da ele alınmış, askeri bakımdan yeterince güçlü görülmeyen Türkiye'nin savaşa girmesi hakkında bir tarih belirlenmemişti. Bununla beraber Türkiye'nin silahlandırılmasına devam edilmesine karar verildi.⁸⁴⁹ Ancak diğer taraftan, Türkiye'den Almanya'ya ihraç edilen kromun durdurulması ve Boğazlardan askeri öneme sahip Alman gemilerinin geçmesinin yasaklanması istenecekti.⁸⁵⁰

Müttefiklerin Balkanlarda ikinci bir cephe açma fikri bu Konferans'ta kuvvet kazandı. Bunun birinci nedeni tarafsız kalmakta ısrar eden Türkiye'yi daha fazla zorlamamak, fakat buna karşılık Balkanlarda açılacak ikinci cephe için Türk hava alanlarının Müttefiklerce kullanılmasını istemek ve baskıyı bu yönde yapmaktı. Churchill'e göre Balkanlarda ikinci bir cephe açmanın önemli başka bir nedeni Sovyetlerden önce Balkanlara girmek ve bu sayede savaş sonrasında Balkanların Komünizm'e karşı korunmasını sağlamaktı.⁸⁵¹ Sovyetlerin savaş sonrası Balkanları etkisi altına almasından endişe duyan Türkiye, Müttefiklerin Balkanlara müdahalesini destekliyordu. Şükrü Saracoğlu *Times* gazetesine verdiği mülakatta Balkanlara verilecek düzen konusunda Anglo-Saksonlarla işbirliği yapmaya hazır olduğunu belirtmişti.⁸⁵²

⁸⁴⁷ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1943

⁸⁴⁸ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1943

⁸⁴⁹ Edward Weisband, **a.g.e.** s.151, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.184, Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.168

⁸⁵⁰ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.185, Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.168

⁸⁵¹ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.185

⁸⁵² Cumhuriyet, 26 Ağustos 1943

Ancak Stalin, Balkanlarda ikinci bir cephe açmak için Churchill'in ısrarcılığındaki asıl nedenin Sovyetlerden önce Balkanlara nüfuz etmek olduğunun farkındaydı. Bu nedenle Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etti. Bu doğrultuda hareket eden Rus basını da Türkiye'yi eleştirmeye başladı.⁸⁵³ Moskova'da, "*Harb ve İşçi Sınıfı*" adındaki yarı resmi Sovyet yayınında 2 Eylül 1943'de çıkan "*Türk Bitarafılığı Kime Yarıyor?*" başlıklı makalede, Türkiye'nin tarafsızlığının gittikçe Almanya'nın daha fazla işine yaradığı ileri sürülüyordu.⁸⁵⁴ Buna karşın Türk basınında Türk tarafsızlığının Müttefiklerinde faydasına olduğunu belirten makaleler yayımlanıyordu. Necmeddin Sadak'a göre Türk tarafsızlığı sayesinde İngiltere, Irak, Suriye ve İran'ı işgal edebilmiş, Rusya'da yine bu sayede Kafkasya'yı savunabilmişti.⁸⁵⁵ Türkiye'den gelen cevapların Moskova radyosunda aynen okunmasından sonra adı geçen gazete bir açıklama yayınlayarak "*Türk Bitarafılığı Kime Yarıyor?*" başlıklı makalenin eksik çıktığını belirtecekti. Makaleye eksik olan kısım da eklenerek 20 Eylül 1943'de yeniden yayımlandı. Daha önceki ifade, "*Türk bitarafılığı sadece Almanya'ya faydalı olmakla kalmamıştır... Türkiye bitarafılığının Müttefik menfaatlerine uygunluğu inkâr olunamaz*" şeklinde düzeltilmişti.⁸⁵⁶ Cumhuriyet bu haberi "*Bir Hakikatin Tezahürü*" başlığıyla okuyucularına duyurdu. Düzeltmenin yapılmasından sonra Nadir Nadi de "*Bir Tavzih*" başlıklı makalesinde bu durum için şu değerlendirmeyi yapıyordu: "*Şu halde o muhabir, ya kendi başına sakat düşünen bir adamdı, yahud da yazısı bir yanlışlığa kurban gitmişti... Türkiye'de hiçbir millete olmadığı gibi Sovyet Rusyaya karşı da kötü niyet besleyen tek şahıs yoktur. Komşularımızı da kendimiz gibi bilmek bizim için ancak bir zevktir.*"⁸⁵⁷

Tüm bu eleştirel tavırlara karşın Churchill, Türkiye'nin savaşa katılmasının Müttefiklerin yararına olacağı yönündeki inancını kaybetmedi ve elindeki kozu oynamaya karar verdi.⁸⁵⁸ 9 Eylül 1943'de Washington'da bulunduğu sırada, Roosevelt'e bile haber vermeden Kahire'de bulunan General Wilson'a çektiği telgrafta "*Yüksek oynamanın zamanı geldi. Bir şeyler yaratın ve cüret edin*" deniliyordu. Böylece Doğu Akdeniz'deki kuvvetlerini Rodos'a saldırmaya yöneltmiş

⁸⁵³ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.185, O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.106

⁸⁵⁴ Cumhuriyet, 24 Eylül 1943

⁸⁵⁵ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.90

⁸⁵⁶ Cumhuriyet, 23 Eylül 1943, Ulus, 23 Eylül 1943

⁸⁵⁷ Cumhuriyet, 24 Eylül 1943

⁸⁵⁸ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.151

oldu.⁸⁵⁹ Ancak Rodos'a İngiliz çıkarması başarısızlıkla sonuçlandı. 13 Eylül'de ada tamamen Almanların eline geçti. Weisband'a göre, Rodos yenilgisi Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokma çabalarının sonunu getirmişti.⁸⁶⁰

4.1.4 Moskova Konferansı

19 Ekim 1943'de Müttefik Dışişleri Bakanları Eden, Hull ve Molotov, Moskova'da bir araya geldiler.⁸⁶¹ Bu Konferans'ta Molotov, Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesini ve Manş Denizi üzerinden Avrupa'ya çıkarma yapılmasını savaşı kısaltıcı önlemler olarak değerlendirmişti. Buradan da anlaşıldığı gibi, Sovyetlerin Türkiye'yi tarafsızlıktan ayırıp savaşa dâhil etme konusundaki kararlılığı, Moskova Konferansı'nda su üstüne çıkıyordu.⁸⁶² Başka bir ifade ile Molotov'a göre, Türkiye'nin savaşa girmesi Müttefiklerin vereceği “*bir emir şeklinde*” olmalıydı.⁸⁶³

Molotov'un teklifi “*Türk kozunu*” bir daha oynama fırsatı verdiği için Churchill bu durumdan son derece hoşnut kaldı. Ancak bu konuda Churchill dikkatli davranmak zorundaydı. Çünkü her ne kadar Sovyetlerden gelen destek memnuniyet verici olsa da Balkanlar'da bir cephe açmaya yanaşmayan Amerika için bu, bir uzaklaşma nedeni olabilirdi.⁸⁶⁴

1944 Mayıs ayında Fransa'ya planlanan büyük çaplı bir çıkarma için yapılan hazırlıklar ve ayrıca İtalya'da sürmekte olan şiddetli savaşlar düşünüldüğünde, Türkiye'nin savaşa girmesi büyük oranda askeri yardımı gerektirecek bu da Müttefiklerin omzuna daha fazla yük bindirecekti. Bu nedenle İngiltere ve Amerika, Sovyetler Birliği'ne şu teklifte bulundular: “*Türkiyeden, İngiliz denizaltılarına ve gemilerine Boğazlardan geçiş müsaadesi verilmesi ve bu sırada İngilizler Oniki adayı işgal etmeye çalıştıkları için, Türk hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına müsaade edilmesi istenecekti.*” Sovyetlerin Türkiye'yi savaşa sokmaya yönelik taleplerini tamamen ret etmemek için İngiltere ve Amerika'nın bu

⁸⁵⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.198

⁸⁶⁰ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.152

⁸⁶¹ Cumhuriyet, 20 Ekim 1943

⁸⁶² Edwad Weisband, **a.g.e.** s.156, Selim Deringil, **a.g.e.** s.204, Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.263

⁸⁶³ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.263

⁸⁶⁴ Selim Deringil, **a.g.e.** s.205

tekliflerini Molotov yetersiz buldu. Türkiye'nin tam olarak savaşa katılmasında ısrar etti.⁸⁶⁵

Nihayet, 1 Kasım'da Molotov ve Eden arasında yapılan toplantıda şu anlaşmaya varıldı. Müttefikler ilk elden Türkiye'den üslerini kullanmayı, 1943 yılı sona ermeden de savaşa katılmasını isteyeceklerdi.⁸⁶⁶ Böylece Molotov'un peşinde koştuğu anlaşma İngilizler tarafından da kabul edildi.⁸⁶⁷ Roosevelt Konferans'ta alınan kararlara katıldığını 4 Kasım'da Churchill'e bildirdi. Ancak Roosevelt'in çekincelerinden dolayı Normandiya çıkarması ve İtalya'da sürdürülen hareket için ayrılmış kaynaklardan hiçbiri Türkiye'ye kaydırılmayacaktı.⁸⁶⁸

Türk basını Moskova Konferansı'nı temkinli ve kuşkucu bir yaklaşımla karşıladı. Bu günlerde çıkan bazı köşe yazılarında Sovyetlere "gösterişli bir güven" ortaya çıkıyordu. Selim Deringil'in bir ölçüde yapay bulduğu bu tavra⁸⁶⁹ benzer bir tutumu Nadir Nadi de gösteriyordu: "*Moskova İçtimaları*" başlıklı makalesinde: "...Moskova Konferansının hiçbir müspet neticeye varmadan, Almanyanın beklediği gibi bir fiasko ile yahud da bazılarının ileri sürdüğü gibi, Avrupanın Sovyet Rusyaya satılması suretile sona ereceğine inanmak güçtür. Üç devletin Moskovada anlaşmaması, teker teker her birinin aleyhinedir." Nadi, bu üç ülkenin birbirlerine yakın meseleler üzerinde istişare halinde olacakları görüşündeydi.⁸⁷⁰

Moskova Konferansı'nın bittiği gün Nadir Nadi, "*Biz ve Dünya*" başlıklı makalesinde Türkiye'nin savaş dışında kalmasının, "*prensiplerinde açık ve doğru sözlü*" olmasından ileri geldiğini belirtiyordu. Türkiye'nin savaşa sürüklenmesiyle ilgili Moskova'da alınan ortak kararın yarattığı endişe ise şu şekildeydi: "*Bir nevi tarafsızlık olan bu ateş dışında kalış, ne kendi keyfimizin, ne de başkalarının isteği neticesi değil fakat sadece kendi özlü politikamızla hadiseler arasındaki -bugüne kadar süre gelen- uygunluğun eseridir.*"⁸⁷¹ Yazıda iki nokta ön plana çıkıyordu. Birincisi Türk politikası için kendine özgü bir tarafsızlık iması yapılıyor, ikincisi de bu politikanın sadece Türkiye'nin kendi politik tutumuna ve olayların gelişimine

⁸⁶⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s.206, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.169, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.162, Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.263

⁸⁶⁶ Selim Deringil, **a.g.e.** s.207, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.169, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.163, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.187

⁸⁶⁷ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.164

⁸⁶⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s.208

⁸⁶⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.208

⁸⁷⁰ Cumhuriyet, 21 Ekim 1943

⁸⁷¹ Cumhuriyet, 31 Ekim 1943

bağlı olduğu ve hiçbir nedenle bir başka ülkenin isteğiyle değişmeyeceği belirtiliyordu. Ömer R. Doğrul ise, Konferansla ilgi yazdığı makalede Türkiye ile ilgili alınan kararlara değinmeden sadece üç ülkenin savaşı kısaltacak konularda anlaşmaları yorumunu yapıyordu.⁸⁷²

Konferans sonrası alınan kararlar bir bildiri halinde yayımlandı. Moskova'da yayımlanan resmi tebliğe göre Konferans'ta “*Düşmanların teslim oluşlarına ve silahtan tecritlerine*” ait bütün aşamaların karara bağlandığı yazılıyordu.⁸⁷³ Nadir Nadi, “*Moskova Tebliği*” başlıklı makalesinde Konferansın Müttefikler arasında esaslı bir işbirliği sağladığı için amacına ulaştığını ve⁸⁷⁴ Konferansa katılan üç ülke temsilcilerinin her şeyden önce “*diplomatik bir başarı*” elde ettiklerini belirtiyordu. Belli konular üzerinde oluşan ortak görüş ona göre ancak savaş kısa sürede sona ererse devam edecekti.⁸⁷⁵ Nadir Nadi, Konferanstan sonra ortaya çıkan durumu “*En Kat'i Harb Durumu*” başlıklı makalesinde şöyle yorumluyordu: “...Hitler'in son mektubunda da söylediği gibi başlıca muharebenin gene şark cephesinde verileceğine Almanlar inanıyorlar... Moskova'da toplanan üçler konferansının da bu imkânlar çerçevesi içinde tedbirler düşündüğünü biliyoruz. 1944 yılının en kanlı-belki de son-harb yılı olacağına dair ileri sürülen tahminler bu itibarla yabana atılır düşüncelerden sayılmaz.”⁸⁷⁶ Cemal Nadir “*Avrupanın Bugünkü Durumu*” başlıklı karikatüründe Mihver, Avrupa'da sıkıştırılmış, ülkesini korumak için elinde silahla bekleyen Türkiye ise gelişmeleri dikkatle izlerken çizilmişti.⁸⁷⁷

Konferans da alınan kararları Türkiye'ye bildirmek için İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Numan Menemencioğlu'nu Kahire'ye davet etti.⁸⁷⁸ 4 Kasım'da *Cumhuriyet*'in “*Hariciye Vekilimiz Kahirede*” başlığıyla manşetten verdiği haberde “*Mısır başşehirinde yapılacak görüşmelerde, Mr. Eden, Moskovada alınan kararlar hakkında Menemencioğluna malumat verecek*” deniliyordu.⁸⁷⁹

Londra radyosu sözcüsü 4 Kasım'da “*Şundan emin olabiliriz ki, bu konuşmaların neticesi, Hitler'in dertlerini eksiltmeyecek mahiyette olacaktır*”

⁸⁷² Cumhuriyet, 29 Ekim 1943

⁸⁷³ Cumhuriyet, 2 Kasım 1943

⁸⁷⁴ Cumhuriyet, 3 Kasım 1943

⁸⁷⁵ Cumhuriyet, 4 Kasım 1943

⁸⁷⁶ Cumhuriyet, 17 Kasım 1943

⁸⁷⁷ Cumhuriyet, 9 Kasım 1943

⁸⁷⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s.209, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.170, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.167, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.187

⁸⁷⁹ Cumhuriyet, 4 Kasım 1943

diyerek Türkiye'nin savaşa gireceği yönündeki beklentileri ifade ediyordu.⁸⁸⁰ Nadir Nadi, Kahire görüşmeleri nedeniyle dış basında çıkan bu değerlendirmeleri yersiz bulmuş, dış basına cevap verirken aynı zamanda Müttefiklerin isteklerine de karşı çıkmıştı: “Şimdi, Alman ordusunun perişan olmağa yüz tuttuğunu duyduğumuz, yarın hür Avrupaya hazırlık yapıldığını okuduğumuz bir sırada, bazı ajans muhabirlerinin, durup dururken Türkiyeyi harbe sokmak hususundaki (mucib sebep) lerini doğrusu oldukça tuhaf buluyoruz. Harbi kısaltmak, Balkanlara çıkarma yapmak, hava üstlerini edinmek gibi istekler hem yersiz, hem de lüzumsuzdur.”⁸⁸¹

5-6 Kasım tarihlerinde gerçekleşen Kahire görüşmeleri sırasında Eden, Türkiye'den İngiltere adına hava üstlerini, Üç Müttefik hükümet adına ise 1943 yılı sonuna kadar savaşa katılmasını istedi.⁸⁸² Bununla beraber Eden, Türkiye'yi ikna etmek için “Sovyet kozu”nu oynamayı da ihmal etmedi. Eğer Türkiye istenilen yönde hareket etmezse savaş sonrası Sovyetler karşısında zor durumda kalacaktı.⁸⁸³

16 Kasım'da Numan Menemencioğlu parti grubuna Kahire Konferansı'ı görüşmelerini aktardı. Grup içi görüşmeler sırasındaki hararetli tartışmalarda, üst verelim diyenler olduğu gibi antlaşmadan tamamen vazgeçelim diyenlerle de oluyordu.⁸⁸⁴Buna karşın Türkiye talepleri kabul etmedi. Türk Hükümetine göre, Türk hava üstlerini Müttefik emrine vermek savaşa katılmak anlamına geliyordu. Bu durum İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük Türk şehirlerinin Almanya tarafından bombalanmasına yol açabilirdi. Ayrıca askeri kuvveti yetersiz olan Türkiye'ye savaşa katıldığı takdirde yeterli yardım sağlanamayacaktı.⁸⁸⁵

Dışişleri Bakanlarının Moskova Konferansı'nda yaptıkları hazırlıklardan sonra Roosevelt, Churchill ve Stalin 28 Kasım 1943'de Tahran'da buluştu.⁸⁸⁶ Churchill, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda baskı yapılması için Amerika ve Sovyetlerin desteğini almaya çalıştı. Amerikan'ın Kazablanka Konferansı'ndan beri bu konudaki çekimserliği Tahran'da da devam ederken, Churchill için asıl şaşırtıcı gelişme Stalin'in Moskova Konferansı'ndaki tutumunun aksine bu konuda artık

⁸⁸⁰ Cumhuriyet, 5 Kasım 1943

⁸⁸¹ Cumhuriyet, 6 Kasım 1943

⁸⁸² Selim Deringil, **a.g.e.** s.210, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.170, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.171

⁸⁸³ Selim Deringil, **a.g.e.** s.210, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.172

⁸⁸⁴ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 378

⁸⁸⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s.212, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.170, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.171, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.188

⁸⁸⁶ Cumhuriyet, 6 Aralık 1943, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.170

istekli görünmemesiydi.⁸⁸⁷ Roosevelt, Normandiya çıkarması hazırlıklarına ağırlık vermek istiyor ve bunun etkinliğini azaltacak hiçbir girişimde bulunulmasına sıcak bakmıyordu.⁸⁸⁸ Stalin'in de aynı nedenden dolayı Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda duyarsız davranıyordu.⁸⁸⁹ Sovyetlerin tavrındaki bu değişikliğin nedeni ise Balkanlar'daki emellerine Müttefiklerce desteklenmiş Türkiye'nin engel teşkil edebilecek olmasıydı.⁸⁹⁰

Churchill, 1 Aralık'taki yemekli toplantıda, Türkiye'ye son olarak ortak bir çağrıda bulunulmasını önerdi. Churchill'in amacı böyle bir çağrının yapılması ancak yine reddedilmesi durumunda, *“Boğazlar rejiminin değiştirilmesinden yana olacağını”* ve İngiltere'nin *“Gerek şimdi, gerekse barış masasında ellerini Türkiye'den çekeceğini”* söylemekti. Churchill, Türkiye'ye bir ultiatom verme kararı çıkartmamışsa da bu toplantıda en azından Türkiye'nin Kahire'de yapılacak konferansa çağrılması konusunda üç lider anlaştı.⁸⁹¹

Nadir Nadi, Tahran Konferansı yapıldığı sırada sulh dedikodularının çıkmaya başlaması üzerine *“Sulh Şayiaları”* adlı makalesinde bu söylentilerin Demokrasiler tarafından bilinçli olarak yayımlandığını ileri sürüyordu. Nadi'ye göre Müttefikler: *“Ortaya bir takım sulh şayiaları çıkararak sonradan Almanların bunlara buna yanaşmadığını ilan ederek, Müttefikler, düşmanına karşı güttükleri şiddet harbinde kendilerini mazur...”* göstermek istiyorlardı.⁸⁹² Cemal Nadir, Almanya'nın barış şartlarını Von Papen'in Papa aracılığıyla Müttefiklere bildirmesini konu alan karikatüründe Avrupa'yı perişan bir halde barış için Papa'nın yardımını beklerken resmetmiş, Papa'yı da *“Nihayet işiniz Allaha kaldı!..”* sözleri ile göstermişti.⁸⁹³ Nadir de bu yolla barış çağrılarının samimiyetsizliğine vurgu yapmıştı

Bu sırada İngiltere'nin savaş kabinesine bağlı Güney Afrika Başvekili Mareşal Smuts'a ait bir nutuk 4 Aralık 1943'de gazetelerde yayınlandı. Mareşal, nutukta Avrupa devletlerinden Fransa ve İtalya'nın yıkıldığı ve Almanya'nın da aynı kaderi paylaşacağını söylüyor; bu yüzden İngiltere, Amerika ve Rusya'nın savaş

⁸⁸⁷ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.170, Selim Deringil, **a.g.e.** s.214, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.185

⁸⁸⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s.214

⁸⁸⁹ Doç. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.m.** s.170, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.186

⁸⁹⁰ Selim Deringil, **a.g.e.** s.215, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.170

⁸⁹¹ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.189-190

⁸⁹² Cumhuriyet, 1 Aralık 1943

⁸⁹³ Cumhuriyet, 1 Aralık 1943

sonrası Avrupa'ya verecekleri düzeni şimdiden belirlemeye çağırıyordu. Nadir Nadi Smuts'un nutkunun aslında gizli mesaj barındırdığını, nutukta geçen şu sözlere işaret ederek gösteriyordu: “*Hepsi gidecek; biz üç devlet dünyayı avucumuzda tutacağız. Sulh yapılmayacak; Avrupaya devamlı bir mütareke hayatı yaşatacağız Hak yok, kuvvet vardır.*” Nadi bu sözlerinin sadece “*Üçüncü cihan harbi!*”ne işaret ettiğini belirtmişti.⁸⁹⁴

Diğer taraftan Ömer R. Doğrul'un, bu nutukla ilgili olarak Nadi'den farklı düşünüyordu. Doğrul'a göre, Smuts'un sözleri Tahran Konferansı'nın gerçek mahiyetini ortaya koyuyordu. “*Mareşalin anladıklarının manası gayet açıktır. Müttefikler, harb kazanıldıktan sonra Avrupada büyük ve kudretli devlet olarak yalnız Rusyanın kalacağını görüyorlar...*” Doğrul, Tahran Konferansı'nın “*...şimdiki elbirliğinden yakın bir ileride felaket doğmaması için Müttefikler arasında müşterek siyaset kurmak hedefini güdüyor,*”ona göre bunun ipuçları da Smuts'un nutkunda yer alıyordu.⁸⁹⁵ Cemal Nadir ise bu nutukla ilgili çizdiği karikatürde şu diyaloglara yer veriyordu: “*Harb-Kolay gele!. Ektiğin bakla mı?.. Mareşal Smuts-Hayır!.. Baklayı ağzımdan çıkardım!.. Bu ektiğim yeni bir dünya harbinin tohumu!..*”⁸⁹⁶

4.1.5 Kahire Konferansı

1 Aralık 1943'de Tahran kararları gereği İnönü Kahire'ye davet edildi. İnönü ise verdiği cevapta Kahire'ye ancak “*eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa yolu ile müzakere etmek için*” gideceğini bildirdi.⁸⁹⁷ İnönü'nün bu görüşme için ileri sürdüğü şartlar Roosevelt ve Churchill tarafından kabul edildi.⁸⁹⁸

Kahire'ye gitmek üzere olan İnönü, Müttefikler arasında önemli görüş ayrılıkları olduğunun, ayrıca Amerika'nın Churchill'i Ege projesinde desteklemediğinin ve Pasifik savaşını önemseddiğinin farkındaydı. Konferanstaki bu iki başlılık, Roosevelt ve Churchill'in İnönü'yü Kahire'ye getirmek için gönderdikleri iki ayrı uçakla iyice su yüzüne çıktı.⁸⁹⁹ Ayrıca Konferansa Sovyetlerin

⁸⁹⁴ Cumhuriyet, 6 Aralık 1943

⁸⁹⁵ Cumhuriyet, 6 Aralık 1943

⁸⁹⁶ Cumhuriyet, 7 Aralık 1943

⁸⁹⁷ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 380, Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.264

⁸⁹⁸ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.171, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.190

⁸⁹⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.220

katılmamış olması Türk Heyeti'nin gözünden kaçmamıştı. Sovyet Dışişleri Komiseri'nin yokluğunun 'rastlantı olmayacağını' fark eden Menemencioğlu, bu durumun Amerika ve İngiltere'nin Rusya ile görüş ayrılıklarının bir göstergesi olduğunu anlamıştı.⁹⁰⁰

İnönü, Roosevelt ve Churchill'in katıldığı II. Kahire Konferansı 4-6 Aralık 1943'de yapıldı. Sovyetlerin katılmadığı bu görüşmeler sırasında Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda şiddetle ısrar etti.⁹⁰¹ Bu baskılar karşısında Türkiye, yeterli askeri malzemeye sahip olmadığını ve Almanya'nın halen Türkiye için büyük zararlar verecek bir güçte bulunduğu yineledi.⁹⁰² Üstelik Türkiye'ye yapılacak askeri yardımın kısa sürede tamamlanmasına da imkân yoktu.⁹⁰³

Konferans'ta Türk heyeti savaşa girmeyi ilke olarak kabul etmişti. Ayrıca en geç 15 Şubat 1944'e kadar üstlerinin kullanılmasına izin verip vermeyeceğini bildirecekti. Bu arada hazırlıklar yapılacak, Türkiye'nin savaşa katılması için ortak askeri plan hazırlanacaktı. Olumsuz cevap verdiği takdirde Türkiye için herhangi bir sorumluluk söz konusu olmayacaktı.⁹⁰⁴

Cumhuriyet Kahire Konferansı ile ilgili haberi ancak Konferans bittikten iki gün sonra verebildi. Buna göre II. Kahire Konferansı nedeniyle 8 Aralık'ta yayınlanan resmi tebliğde “*Mülakat İngiltereyi Türkiyeye bağlayan ittifakın, Türkiye ile Rusya ve Amerika arasındaki sağlam dostluk münasebatının bariz bir tezahürü olmuştur*” deniliyordu.⁹⁰⁵

Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun verdiği beyanatta “*Mihver devletlerle münasebetimiz değişmemiştir, İngiltere ile ittifakın kuvvetlenmesi, umumi harici siyasetimizde hiçbir tahavvül ifade etmez*” deniliyordu. *Cumhuriyet* Menemencioğlu'nun açıklamasını 12 Aralık'ta “*Harici Siyasetimizde Değişiklik Yok*” manşetiyle veriyordu.⁹⁰⁶

Nadir Nadi, II. Kahire Konferansı ile ilgili yazdığı “*Kahire Dönüşü*” başlıklı makalesinde Türk heyetine övgüler yağdırıyordu: “*Dünya tarihinin en çetin*

⁹⁰⁰ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.193, Selim Deringil, **a.g.e.** s.221

⁹⁰¹ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.171

⁹⁰² Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.191, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.201

⁹⁰³ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s. 269

⁹⁰⁴ Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**,s.192, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.202, Selim Deringil, **a.g.e.** s.225

⁹⁰⁵ *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1943

⁹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1943

yıllarında devletimizi keskin kavrayışlı zekasıyla ideal bir şekilde idare eden, her türlü macera politikalarına karşı demir ellerle yurdu koruyan ve dört tarafımızı saran harb ateşine rağmen milli kalkınma hamlelerimizde bize rehberlik etmeği vazife bilen Milli Şefimiz, Kahire’de Demokrasi şefleriyle yaptığı konuşmalar sonunda aramıza yurd ve dünya hesabına ancak hayırlı başarılarla dönebilirdi. Nitekim öyle olmuştur.”⁹⁰⁷

Nadir Nadi, “Türkiye’nin Durumu” başlıklı makalesinde bir taraftan Müttefiklere göz kırparken diğer taraftan da savaş dışı kalmaya çalışan Türk politikasını savunmaya devam ediyordu: “Türkiye, askeri teminat almadıkça yerinden kıvılcıkmayacaktır. Esasen Türkiye’nin menfaatleri Müttefiklerin menfaatlerine uygundur... Türkiye, müdafaa bakımından kuvvetli bir durumdadır. Fakat taarruz vaziyetinde bilhassa kendi vasıtalarıyla hareket etmek zorunda kaldıkça zayıftır. Türkiye, ancak kuvvetli bir zümrenin unsurlarından biri olmak şartıyla askeri sahada faydalı olabilir. Türkiye, yalnız kendi kuvvetleriyle ve yaydan ok fırlar gibi ileriye atılacak olursa, hiç kimseye herhangi bir menfaat temin etmeden kendini feda etmiş olacaktır. Türkiye Boğazlar üzerindeki kontrolü kaybettiği takdirde Müttefiklerin işi güçleşmiş olur... Fakat Türkiye harbi, fiilen Müttefikler tarafında bitirmeği tercih eder. Türkiye her şeyden evvel Rus politikasının gelenekli ihtiraslarından korunmak ister. Bundan başka Balkanların yeniden kurulması sırasında söz sahibi olmak istediğine de şüphe yoktur...”⁹⁰⁸

Kahire’de alınan karar gereği Türk tarafının konferans sonrası kısa bir süre içinde kesin bir görüş bildirmesi gerekiyordu. 12 Aralık’ta İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen ile yaptığı görüşmede, Menemencioglu İnönü’nün Kahire’de aldığı kararların kabinede onaylandığını ancak Türkiye’nin savunma ihtiyacının İngiltere’nin öngördüğü 58.900 ton askeri malzemeden çok daha fazla olduğunu bildirdi. Elçi, sunulan ihtiyaç listesi karşısında şaşkınlığını gizlemediğini Londra’ya bildirmişti. Bu malzemelerin nakliyesi için yeterli demiryolluna sahip olamayan Türkiye’nin bu istekleri, “tam bir rezalet” olarak değerlendirilmekteydi. Bu konuda elçinin Türkiye’yi ikna etme çabaları bir sonuç vermedi. Bunun üzerine Churchill 13 Aralık’ta Eden’e çektiği telgrafta Ankara’da “baskıyı iyice artırma” talimatı verdi. Churchill’e göre 15 Şubat tarihinde Müttefik filolarının havaalanlarına inmesine izin

⁹⁰⁷ Cumhuriyet, 12 Aralık 1943

⁹⁰⁸ Cumhuriyet, 3 Ocak 1944

vermediği takdirde Türkiye “*bunun ittifakın sonu olacağını*” bilmeli ve buna göre hareket etmeliydi.⁹⁰⁹

Kahire görüşmeleri sonucunda İngilizler ocak ayı başında Hava Mareşali Linnel başkanlığında bir askeri kurulu Ankara’ya göndermişti.⁹¹⁰ İki taraf arasındaki görüşmeler daha çok Türkiye’nin Müttefik devletlerden istekleri üzerinde cereyan etmişti. Görüşmeler devam ederken Churchill Ankara’daki İngiltere büyük elçisine gönderdiği bir direktifte “*Türkiye’nin müzakerelerde isteksiz davranması ve İngiltere’nin sağlayamayacağı miktarda yardım istemesi halinde, Türkiye’ye yapılan yardımın kesileceğinin ve savaşın sonunda Türkiye’nin yalnız kalacağını Türk yetkililerine söylenmesi*” bildirilmişti.⁹¹¹

İnönü ve Menemencioğlu, İngiltere’nin bu son baskı politikasını da atlatırlarsa düzlüğe çıkacaklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle gücendirme pahasına olsa bile İngiltere’ye diretmeye devam etmeliydiler. Savaş sonrası İngiltere’nin Sovyetler Birliği’ne karşı geleneksel politikasını takip edeceği ile ilgili Türkiye’nin İngiltere’ye duyduğu güvende gizlenmiyordu.⁹¹² Görüşmeler sonuç vermeyince de 3 Şubat 1944’e İngiliz askeri heyeti Ankara’dan ayrıldı.⁹¹³

Son zamanlarda yabancı göçlerle ülkenin bazı merkezlerinde yığılma yaşandığı gerekçesiyle Türk Hükümeti 1 Şubat 1944’e yabancıların ülkeye girişini yasakladı.⁹¹⁴ Cemil Koçak, hükümetin bu kararının muhtemelen, ülkeye gelmesi istenmeyen İngiliz personeli ile ilgili olduğunu ileri sürmekte ve ayrıca Ankara’nın kararının da kesin olduğu yorumunu yapmaktaydı.⁹¹⁵ Son gelişmeler üzerine İngiltere 4 Şubat 1944’te Washington’a Türk-İngiliz ilişkilerinin durdurulduğunu bildirmekle kalmadı Amerikan’ın da ilişkilerini durdurmasını istedi. Roosevelt bu teklifi kabul etti ve İngiltere 2 Mart’ta, Amerika da 1 Nisan’da Türkiye’ye silah yardımına son verdi.⁹¹⁶ Churchill, Mayıs ayındaki bir konuşmasında, “*Türkiye’nin şimdiye kadar takınmış olduğu ve takınmakta bulunduğu vaziyet benim fikrimce sulh*

⁹⁰⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s.228

⁹¹⁰ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.193, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.208, Selim Deringil, **a.g.e.** s.231, Doç. Dr. Fahir H.Armaoğlu, **a.g.m.** s.171

⁹¹¹ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.193

⁹¹² Selim Deringil, **a.g.e.** s.230

⁹¹³ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s. 233, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.193, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.210, Selim Deringil, **a.g.e.** s.232, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.171

⁹¹⁴ Cumhuriyet, 2 Şubat 1944

⁹¹⁵ Cemil Koçak, **a.g.e.** C.II. s.233

⁹¹⁶ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.**, s.194, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.213, Selim Deringil, **a.g.e.** s.232, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.172, Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s. 233

sırasında Türklere, Müttefiklere iltihak ettikleri takdirde elde etmiş olacakları kuvvetli mevkiyi temin edemeyecektir” diyordu.⁹¹⁷

Görüşmelerin kesilmesinden sonra İngiliz ve Türk basını karşılıklı birbirlerini suçlamaya başladılar. İngiliz gazetelerinin yoğunlaştıkları temel konu Türkiye'nin artık Müttefikler yanında savaşa girmesi gerektiği, aksi halde savaş sonu dünyasında istediği yeri alamayacağı yönündeydi.⁹¹⁸ 1944 Şubat'ta *Times* gazetesinde yayınlan makalede Türkler ile Müttefikler arasında görüş farklılıkları olduğu belirtiliyordu. Makaleye göre Müttefikler için Almanya'nın artık bir tehlike teşkil edecek gücünün bulunmamasına rağmen Türkler için “*Almanyanın hala taarruz kabiliyetini muhafaza ettiğine kanidirlir*” eleştirisi yapılıyor ve ekleniyordu: “...Türkiye harbe girdiği takdirde Müttefikler tarafından yapılacak yardımın ne şekilde ve ne miktarda olabileceğini münakaşa etmektedirler.” Ayrıca makalede, Türkiye'nin malzeme talebi abartılı olduğu belirtiliyordu.⁹¹⁹ Aynı gazetede iki gün sonra çıkna başka bir makalede İngiliz-Türk ilişkilerinin sanıldığı gibi “*durgunluk*” evresinde olmadığı “*ölü nokta*”ya vardığı ve “*donduğu*” yazıyordu.⁹²⁰

Times gazetesinde 26 Şubat'ta yayınlanan başka bir makalede ise, Türkiye'nin savaşta Müttefiklerin yanında yer almama nedeni olarak Sovyetlerden duyduğu endişenin ileri sürülmesi gerçekçi bulunulmamıştı. Yazara göre, Türklerin, Sovyetlerden endişe duyması için hiçbir makul neden yoktu. Bu tutumun sadece bir vehimden ibaret olduğu yazılıyordu. Ayrıca, Churchill gibi *Times* gazetesi de savaş sonrası Türkiye'nin Sovyetler tehdidine karşı yalnız kalacağını ileri sürüyordu.⁹²¹

“*Lüzumsuz, Hatta Zararlı Bir Münakaşa*” başlıklı makalesinde Nadir Nadi İngiliz basınına cevap verirken aslında İngiliz Hükümetinin politikasını eleştirmişti: “...Demek ki arkamızda kalan beş yıl içinde Türk-İngiliz muahedesi iyi işlemiş ve İngiliz menfaatlerine uygun gelmiştir. Şimdi birkaç aydan beri bazı İngiliz gazetelerinde zaman zaman gözümüze çarpan tenkid edici yazılara bakarak acaba ne diyelim? Ortada değişmiş bir şey mi var? Bu muahede bu güne kadar hep Türk menfaatlerine hizmet etmişse İngiliz dostlarımızın kendilerini artık alacaklı mı saymaya başlamışlardır?” Nadi, bu tür konuların gazete köşelerinde dile

⁹¹⁷ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, a.g.e., s.195

⁹¹⁸ Cemil Koçak, a.g.e. C. II, s. 234

⁹¹⁹ Cumhuriyet, 10 Şubat 1944

⁹²⁰ Cumhuriyet, 12 Şubat 1944

⁹²¹ Cumhuriyet, 27 Şubat 1944, Edwad Weisband, a.g.e. s.213

getirilmesinin sakıncalı olduğunu belirttikten sonra tehditvari tutumların Türkiye’de bulacağı yankıyı şöyle ifade etmişti: “...*Hele, Türkiye harbe girmezse yarın dünya karşısında vaziyeti şöyle olurmuş, herhangi bir konuda karar vermesi için önümüzde şu kadar ay varmış yarı gizli, yarı açık ültimatomla tehdit arası cümleler, Türk efkârı üzerinde sempatik bir tesir yapmaz.*”⁹²²

Ancak savaşa katılmayan Türkiye’ye yönelik İngiliz basının eleştirel tutumu artarak devam etmişti. Bir İskoç gazetesi “*Artık Türkiyeden bir Müttefik olarak istifadeye nihayet vermek icab eder. Türkiyenin sulh konferansında işbirliği muhtemel olarak reddedilecektir*” diyordu.⁹²³ İngiliz basınında Türkiye’nin yükümlüklerini yerine getirmediği yönünde yayınlar devam edince Nadir Nadi, “*İngiliz Basını Nasıl Bir Gaye Gündüyor*” başlıklı makalesinde “...*muayede direktiflerine uyararak kalem oynatır görünen İngiliz gazetelerini, iki devlet arasındaki ittifak muahedesine bir takım yakın menfaatler alet etmeğe*” çalışmakla suçluyordu.⁹²⁴ Nadi ilk yazısında nispeten daha sert bir yazı kaleme alıyordu. Buna göre Nadi, “...*Bir ittifak muahedesinin işlenmesi eğer o muahedeyi bir tarafın öteki tarafın hesabına gelişi güzel silah patlatmasına bağlı olsaydı, sayın İngiliz basının bizi 1941 ve 1942 yaz mevsimlerinde*” eleştirmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Ayrıca daha önce alkışlanmış aynı Türk politikasının bu gün neden eleştirildiğini şöyle yorumlamıştı: “...*Evet, İngiltere bugün iki yıl önceki gibi sıkıntılı ve perişan bir durumda bulunmuyor... Hadiselerin objektif tahlilini yapan Türk halkı, İngiliz basınındaki yazıların, ittifak muahedesinin hükümlerine göre değil de, hakkı kaba kuvvetle bulanların keyfine göre kaleme alınmış hissine kapılmaktadır.*”⁹²⁵

Yunus Nadi, “*Sürüp Giden Yersiz Münakaşa*” başlıklı makalesinde Türkiye’nin savaş boyunca yükümlüklerine bağlı kaldığını, eğer fırsat verilirse bundan sonra da üzerine düşeni yapmaya hazır ve kararlı olduğunu ifade etmiştir. Diplomatik bir üslupla yazılmış bu yazıda Nadi, Türk-Müttefik ilişkilerindeki bozulmanın sorumluluğunun Türkiye’ye ait olmadığını altını çizmiştir.⁹²⁶

Nadir Nadi, Ankara’da bulunduğu bu günlerde “*Ankarada Bahar*” başlıklı bir makale yazmış ve Türk dış politikası ile ilgili şu gözlemlerini bu makalede

⁹²² Cumhuriyet, 29 Şubat 1944

⁹²³ Cumhuriyet, 2 Mart 1944

⁹²⁴ Cumhuriyet, 5 Mart 1944, Cemil Koçak, a.g.e. C. II, s. 235

⁹²⁵ Cumhuriyet, 5 Mart 1944

⁹²⁶ Cumhuriyet, 7 Mart 1944

paylaşmıştı: “Dünya harbi karşısında Ankara her zamanki gibi dikkatli ve realisttir... Dört buçuk yıldan beri güttüğümüz politikanın pasif değil, aktif unsurlara dayandığını unutmuyoruz. Bu günkü durumumuz önceden verilmiş bir karardan ziyade bir takım şartlara bağlıdır. O şartlar yarın değiştiği takdirde durumumuzun aynı kalacağını iddia etmek yanlış olur. Dünya hadiselerini realist bir dikkatle takip eden Ankara, bu itibarla her ihtimale karşı her zaman hazırdır.”⁹²⁷

12 Adalar’dan bazılarının İngiltere tarafından işgal girişimlerinin başarısız olmasından sonra Churchill 1944 Mayıs’ında verdiği demeçte Türkiye’ye geniş yer ayırdı. Churchill, 1943 Ekim’inde İtalya’nın yıkılmasından sonra Ege Denizinde kontrolü ele almak için gerekli kuvvetleri temin edemediği zaman duyduğu üzüntüsüne, Türkiye’nin abartıya varan ihtiyatlı tutumunun da eklendiğini belirterek bundan rahatsızlığını dile getirmişti. Churchill, demecin devamında Türkiye ilgili şunları belirtmişti. “Türkiyenin Şubat veya Mart da harbe gireceğini veya hiç değilse hava harekâtı için lüzumlu üsleri bize terk edeceği hakkında beslediğimiz ümitler boşa çıkmıştır. 1943 yılında, Amerika ve İngiliz malumatında 20.000.000 İngiliz liralık silahı Türkiye’ye teslim ettikten sonra bu şekle son verdik ve... Muzaffer birleşmiş milletlerin safında yer almağa Türkiye’yi teşvik etmekten geri kalmadık.” Churchill buna rağmen Türkiye ile 1943 yılının sonunda ve 1944 yılının başında yapılan görüşmelerde Türkiye’nin Rus tehlikesini haddinden fazla büyütmesi ve malzeme taleplerini savaş sonuna kadar tedarik edilemeyecek boyutlara da olmasından dolayı: “Türkiyeye silah ve harb malzemesi teslimatına son vermek zorunda kaldık” demiş ve şöyle devam etmiştir: “...Türkiye üzerinde hiçbir tazik yapmış değiliz. Ancak, Türkiyenin aldığı ve şimdiye kadar da almaya devam ettiği durum, fikrimce sulh tekerrür ettiği sırada, Müttefiklere iltihakının icab ettireceği şekilde kuvvetli bir vaziyeti Türkiye’ye temin etmeyecektir.”⁹²⁸ Nadir Nadi, bu nutuk nedeniyle yazdığı makalesinde Churchill’in Türkiye’ye yönelik ifadelerinin iyi niyetli ifadeler olduğunu kabul etmekle beraber, Türkiye’nin abartılı derecede ihtiyatlı davrandığı yönündeki ifadesinin doğru olmadığını belirtmişti.⁹²⁹

⁹²⁷ Cumhuriyet, 8 Mart 1944

⁹²⁸ Cumhuriyet, 25 Mayıs 1944

⁹²⁹ Cumhuriyet, 26 Mayıs 1944

4. MÜTTEFİK ZAFERİ (1944-1945)

1944 yılına girerken savaşın sınırları gittikçe daralmış Sovyetler Birliği, Kuzey Kafkasya, Volga eyaletleri, Kuban ve Ukrayna'yı kurtararak Polonya sınırlarına ulaşmıştı. Ayrıca Leningrad'a 1941'den beri devam eden kuşatmadan 26 Ocak 1944'te kurtarılmıştı. Diğer taraftan Kuzey Afrika'yı ele geçiren Müttefikler, İtalya güneyine asker çıkarmayı başarmışlardı.⁹³⁰

1944 yılı başında bu gelişmeler olurken Türk dış politikasında da önemli değişiklikler yaşanıyordu. II. Kahire Konferansı'ndan sonra savaş yıllarındaki Türk diplomasisinin birinci dönemi sona ererken ikinci dönemi başlıyordu. Askeri tehlikeleri uzakta tutmaya yönelik savaş dönemi stratejisi yerine, savaş sonu ve sonrasında doğabilecek siyasal çatışmaları dikkate alan bir politikaya bırakılmıştı.⁹³¹ II. Kahire Konferansı'nda Türkiye ilke olarak savaşa girmeyi kabul etti. Ancak savaşa girmek için gösterdiği isteksizlik ve çıkardığı zorluklar Müttefik devletler ile arasında soğukluğa yol açtı. Konferanstan sonra harbe katılması için Türkiye'ye yapılacak askeri yardımı tespit etmek amacıyla Ocak 1944'de Ankara'da başlayan Türk-İngiliz askeri görüşmeleri, 3 Şubat 1944'de birdenbire kesildi.⁹³² Hemen ardından İngiltere ve Amerika, Türkiye'ye yaptıkları askeri yardımı durdurma kararı aldılar.⁹³³ Kaygı uyandıran bu gelişmeler ve Müttefik devletlerin baskıları sonucu Türkiye önce Almanya'ya krom satışını durdurdu.⁹³⁴ Ardından bu ülke ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesti.⁹³⁵

Dış politikadaki bu değişiklik iç politikaya da yansdı: Hükümet, Müttefiklerle ilişkilerini düzeltmek için İngiltere'nin haz etmediği Numan Menemencioğlu'nu istifaya zorladı.⁹³⁶ 15 Mart 1944'te Varlık Vergisi uygulamasına son verildi.⁹³⁷ Dönemin Türk yöneticilerin olaylara ayak uydurmak için aldığı bir

⁹³⁰ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s. 276

⁹³¹ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.204

⁹³² Edwad Weisband, **a.g.e.** s.211, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 194, Doç Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.172, Selim Deringil, **a.g.e.** s.232

⁹³³ Edwad Weisband, **a.g.e.** s.213, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 194, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.172, Selim Deringil, **a.g.e.** s.233

⁹³⁴ Cumhuriyet, 21 Nisan 1944, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.246, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 197, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.172

⁹³⁵ Cumhuriyet, 3 Ağustos 1944, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.259, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 198, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.173, Selim Deringil, **a.g.e.** s.244

⁹³⁶ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 238

⁹³⁷ Cumhuriyet, 16 Mart 1944, Edwad Weisband, **a.g.e.** s.224

diğer karar ise Mayıs 1944’de Türkçülük ve Pan-Turancılık propagandası yapanları tasfiye etmek oldu.⁹³⁸

II. Dünya Savaşı’nda ve Türk dış politikasında bu gelişmeler yaşanırken *Cumhuriyet* gazetesinin Alman zaferi beklentisi, yerini bu ülkenin ve Avrupa’nın geleceğine duyulan endişeye bıraktı. Şükrü Kaya, *Cumhuriyet*’te çıkan “*Harbler-Sulhlar*” başlıklı makalesinde savaş sonrası düzeni sağlayacak Müttefik devletleri üstü kapalı olarak uyarıyordu: “(Hangi hain tesadüfün eseridir)Harb talihinin yüz çevirmesinden düşman şartlarına boyun eğmeğe mecbur kalanlara ve varlıkları tehlikeye girenler, sulh perisi cadılaşır, ana vatan üveyleşir, memleket sömürgeleşirse insanca yaşabilmek için harbe devam etmekten veyahud ihtilallerde ölmekten başka çare kalmaz. Yarının galiblerini kulağına küpe olsun. Eğer sulhun şartları harbinkinden ağır olur ve milletler yabancı devletlerin emperyalist hırslarına peşkeş çekilmek istenirse ihtilal ve harb ateşleri dünyayı tekrar sarar. İstiklalleri için vaktile Amerikanlıların ve Türklerin yaptıkları kan, can fedakârlık ve kahramanlığını başka milletlerinde, göze almalarına mani olabilecek hiçbir sebep yoktur.”⁹³⁹

1943 yılını “Müttefikler hesabına ışıklı, Almanlar hesabına ise çetin ve karanlık bir hazırlık dönemi olmuştur” şeklinde değerlendiren Nadir Nadi, Almanya’nın geleceğinden duyduğu kaygıyı ise “*İntikam Duygusu İle Mücadele*” başlıklı makalesinde şu şekilde ifade ediyordu: “*Orduların yıllarca kan dökerek yapamadığı işi birkaç çizgi ile başarmağa kalkmak hevesi, sulh müzakereleri, sırasında galib devlet adamlarının yüreğinde yatan en tehlikeli bir intikam yoludur. Etnografya, coğrafya, içtimai morfolojya bilgilerinin en basit elamanlarını hatırlayamazlar. Devletler muvazenesi ve geopolitik gibi devamlı bir nizamata temel atabilecek esaslara dikkat etmezler. Diplomasi tarihini baştanbaşa unuturlar. İntikam duygusu onlarda (akliselim) namına ne varsa silmiş süpürmüştür. ...Devlet adamlarının kör intikam hissine kapılarak işledikleri hatanın en büyüğü mağlub milletlerin toprağını başkaları arasında taksime kalmalarıdır. Bu hata o kadar fecidir ki, ödemek için hemen her zaman yeni bir harbi göze almak lazımdır.*”⁹⁴⁰

⁹³⁸ *Cumhuriyet*, 20 Mart 1944, Edwad Weisband, a.g.e. s.224

⁹³⁹ *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1943

⁹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1944

Nadir Nadi “*Kayıdsız Şartsız Teslim Ne Demektir?*” başlıklı makalesinde Müttefik devletleri Naziler yüzünden Alman halkını cezalandırmakla eleştiriyordu. Savaş başlarken Müttefiklerin Alman halkına hitaben “*bizim sizinle derdimiz yok; biz nazilere karşı dövüşüyoruz*” demeçlerinin yerini Alman savaş gücü zayıfladıktan sonra, Alman milleti ile Nazi Partisi arasında hiç fark görmeyen açıklamalar almaya başladı. Nadir Nadi, Müttefiklerin bu tutumunun ve Almanya'ya savaş sonrası kötü muamele yapılmasının “*Avrupa hesabına hiç de parlak bir yarın*” hazırlamayacağını düşünüyordu.⁹⁴¹ Aynı günlerde, İngiliz parlamentosunda Almanya'ya karşı bir yıldır devam eden hava akınları bazı parlamenterler “*Sivil halka yazık oluyor, onlar yaptılar diye biz de aynen mukabele etmeyelim, bize yakışmaz*” şeklinde ifadeler kullanarak bombardımana karşı çıkmışlardı. Bu sözler Nadi Nadi tarafından “*İkinci Dünya Harbi'nde ilk insanca duygu*” olarak yorumlanmış ve destek verilmiştir.⁹⁴²

H. Emir Erkilet ise Almanya'nın “*kayıdsız şartsız teslim*” olmasını bekleyen Müttefiklerin bu tutumlarını savaşın uzamasının nedeni olarak görüyordu. Alman askeri durumunu umut verici görmeyen Erkilet, Müttefiklerin Almanya'ya kabul edilebilir bir barış antlaşması teklif etmelerini beklemekteydi: “*...Almanyanın bugün barışa muhtaç olduğunu ve makul bir sulha yanaşacağını kuvvetle tahmin etmek yanlış değildir. Buna rağmen Müttefikler Almanlardan kayıdsız şartsız teslim olmalarını istemekle ısrar ederlerse onları mümkün olmayanı yapmağa ve harbi daha bir kaç yıl uzatmağa sevk ve teşvik edebilir. Bu ise iki taraftan daha yüz binlerce aile ocağının yıkılıp sönmesinden asırlık medeniyet ve milyarlarca servetin yok olmasından başka acaba neye yarar? Acaba Müttefiklerce bu yolda düşünmenin daha sırası gelme dimi?*”⁹⁴³

Hitler, 1944 yılı Ocak ayı sonunda, iktidara gelişinin on birinci yılı nedeniyle yaptığı konuşmada, İngiltere'nin Avrupa karasında bir rolü kalmadığını ve bu nedenle bu savaşta asıl meseleyi “*bolşevikliğin Avrupaya hâkim*” olma sorunsalı etrafında değerlendirir. Hitler'e göre Avrupa şu tehlike ile karşı karşıyadır: “*Aşikâr olan bir hakikat vardır, o da bu harbi ya Almanya veyahud Sovyet Rusya kazanacaktır... Eğer Almanya galib gelmezse Avrupanın hakiki çehresi silinir, iki bin senelik medeniyet ortadan kalkar ve Avrupa milletleri Sibiryaya bataklıklarında*

⁹⁴¹ Cumhuriyet, 25 Şubat 1944

⁹⁴² Cumhuriyet, 12 Şubat 1944

⁹⁴³ Cumhuriyet, 16 Mart 1944

sürünür.”⁹⁴⁴Sovyet tehlikesinden dolayı İngiltere ve Amerika’yı yanına çağıran, en azından Sovyetlere karşı savaşmasına müsaade etmelerini isteyen Hitler'in nutku için H. Emir Erkilet: “*tahakkuk edebileceğine kendisinin de şüpheli olduğu bir arzu ve emelin acı bir ifadesinden başka bir şey değildir*” diyordu.⁹⁴⁵

Ömer R. Doğrul “*Harbi Kim Kazanacak*” başlıklı makalesinde Hitler’in konuşmasını şu ifadelerle yorumlamıştır: “*Sovyet Rusya harbi kazandığı takdirde tek başına bütün Avrupa’ya hâkim olacak, İngiltere ile Amerika, Sovyet Rusya’nın hâkimiyet ve nüfuzunu dizginlemekten aciz kalacaktır, bu yüzden İngiltere ve Amerikanın harb gayreti ve zaferi kazanmak için göze aldıkları bütün fedakârlıklar yalnız Sovyet Rusyanın hâkimiyetini kurmağa ve sağlamağa yardım edecektir. O halde Müttefiklere gerekşen bir şey varsa o da, Avrupa medeniyetini temsil eden Almanya ile dövüşmekten vazgeçerek Almanyanın Sovyet Rusya ile kozunu paylaşmasını imkân vermektedir.*”⁹⁴⁶

Nadir Nadi göre Almanya yenilse bile “*Alman milleti içtimai ve iktisadi bir realite olarak ortada durduğu sürece*” onu yok saymak mümkün değildi. Bu nedenle Avrupa’nın sadece Sovyet etkisi altında kalmasına izin verilmeyecek aynı zamanda dengenin yeniden kurulması sağlanacaktı.⁹⁴⁷ Şükrü Kaya, “*Açık Bir Hakikat*” başlıklı makalesinde Alman yenilgisinin artık kaçınılmaz olduğunu kabul ediyordu. Ona göre Hitler “*elle tutulur gibi olan zafer fırsatını*” kaçırmıştı. Ancak barışı kurtarıncaya kadar da mücadeleye devam edeceğine işaret ediyordu.⁹⁴⁸

Almanya'nın Sovyet topraklarından geri çekilmek zorunda kalması Avrupa'nın eski sorunlarını yeniden gazete sayfalarına taşıdı.⁹⁴⁹ *Hem Nalina Hem Mihına* adlı köşede “*Karışık Bir Mesele*” başlıklı makalede Polonya meselesi için “*ihiyar Avrupanın eski dertlerinden*” İfadesi kullanılıyordu.⁹⁵⁰ Şükrü Kaya, Sovyetler Birliği ile Polonya arasında hudut sorunun yeniden gündeme gelmesi üzerine “*Şüpheli Bulutları*” başlıklı makalesinde Batılı Müttefik devletler ve Sovyetler’in zafer sarhoşluğuna kapılmalarının yaratacağı endişeyi şu sözlerle ifade ediyordu: “*Birleşmiş milletlerin Atlantik beyannamesi; düşmanlar nasıl tefsir ve*

⁹⁴⁴ Cumhuriyet, 31 Ocak 1944

⁹⁴⁵ Cumhuriyet, 1 Şubat 1944

⁹⁴⁶ Cumhuriyet, 31 Ocak 1944

⁹⁴⁷ Cumhuriyet, 2 Şubat 1944

⁹⁴⁸ Cumhuriyet, 31 Ocak- 1 Şubat 1944

⁹⁴⁹ Cumhuriyet, 6.7.8 Ocak 1944

⁹⁵⁰ Cumhuriyet, 8 Ocak 1944

tevil ederse etsinler, Sovyetlerin son anayasa değişiklikleri, harbin içinde ve dışında kalan milletlerin hürriyet ve istiklallerinin açık taahhüdleridir. Harblerin ve bilhassa zaferlerin müşterek karakteri: İstilalara yol açarlar ve emperyalist emellere bahane olurlar. Zafer; kendini yakalayanlara çok defa fena müşavirlik etmiş ve çıkmaz yollar göstermiştir. Harbin icabı, mantığı, politikası ve propagandası, zaferin karakteri tavsiyesi ve teşviki ne olursa olsun milletlerin hürriyet ve istiklali prensibinden vazgeçmek, bencil ve hodbin menfaatler karşılığında müsamahalarda Demokrasiler ve müttefikleri için <harakiri> olur.”⁹⁵¹

Avrupa'nın bu eski derdini Cemal Nadir “Polonya Meselesi” başlıklı karikatüründe şu şekilde ele alır: Saat yönünde 1939-1944 yılları arasında değişen onca şeye rağmen değişmeyen “Polonya Meselesi” hicvediliyordu. Karikatürün altında “Benim oğlum bina okur. Döner, döner gene okur!..” yazılıyordu.⁹⁵²

Artık Müttefik üstünlüğünü kabul eden Nadir Nadi, Alman ordularının her tarafa hâkim olduğu zaman adı basında sık sık geçen Alman “Yeni Nizam”ından vazgeçiyordu: “...(yeni nizam) nazariyesi, hiçbir zaman belirsiz bir mana taşımaktan kurtulamamış, daha ziyade karşı tarafın işine yarayan Almanya hesabına bedbaht ve acemice bir propaganda olmaktan öteye geçememişti.” Buna karşın Müttefikler galip gelirlerse dünyayı nüfus alanlarına ayıracakları yönündeki söylentileri de düzeni sağlamaktan uzak görür: “...Dünya, her hangi bir taksime elverişli geometrik bir mefhum değildir. Bu mümkün olsaydı, günün birinde tarih kıvılcıdamaz ve suyu kesilmiş bir nehir gibi kurur, dururdu. Taksim keyfiyeti mümkün olmadığına göre, ...Devamlı bir nizam da ancak o nizamın herkes tarafından gönül rahatlığı içinde tanınması ile kabildir.”⁹⁵³

Savaşın Alman aleyhine geliştiği bu günlerde Cumhuriyet gazetesinde aksini düşünen yorumlara da rastlamak mümkündür. H. Emir Erkilet Almanya için “...doğuda vaziyet pek zor, çetin ve ciddi olmakla beraber tehlikeli ve ümitsiz...” olmadığını yazıyordu.⁹⁵⁴ Nadir Nadi’de “Almanyanın Karşılaştığı Akıbet” başlıklı makalesinden anlaşılacağı üzere Almanya’nın yenilgisini kesin olarak görmez: “...Bugün askerlik bakımından son derece güç davalarla karşı karşıya

⁹⁵¹ Cumhuriyet, 21 Şubat 1944

⁹⁵² Cumhuriyet, 8 Ocak 1944

⁹⁵³ Cumhuriyet, 30 Ocak 1944

⁹⁵⁴ Cumhuriyet, 21 Ocak 1944

bulunan Almanyanın bu itibarla birçoklarınınca mukadder gibi görünen bir akıbetten kendini kurtarması imkânları ortadan kalkmıştır, denemez. Bu imkânlar, maddi ve manevi mukavemet gücünü sonuna kadar muhafaza etmekle bir gün gerçekleşebilir.”⁹⁵⁵

Aynı günlerde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Sovyetler Birliği yüksek Divanında; Sovyetler Birliği'ni oluşturan on altı cumhuriyetten her birine daha geniş siyasi yetkiler verilmesini, her birinin müstakil ordu birlikleri teşkil etmesini ve dış ülkelerle otonomist ilişkiler kurmalarını öngören proje hakkında açıklamada bulundu.⁹⁵⁶ Nadir Nadi, “*Sovyet Anayasasındaki Değişiklik*” başlıklı makalesinde Molotov'un bu açıklamasını ele almış ve Sovyetler Birliği'nin tarihi açısından bunu önemli bir gelişme olarak yorumlamıştı: “...*Sovyetler Birliği... Kendi özünü meydana getiren cumhuriyetleri milletlerarası âlemine müstakil olarak göndermekle kuvvetli mevkiini bir kat daha kuvvetlendirmiş olacaktır.*”⁹⁵⁷

Sovyetler Birliği'nin bu doğrultuda attığı adım dış basında daha başka yeni devletler ele geçirmek amacı taşıdığı yönünde yankı buldu. Bunun üzerine Moskova'da çıkan *Harb ve İşçi Sınıfı* gazetesinde bu suçlamaların doğru olmadığını belirten bir makale yayınlandı. Makalede, Sovyetler Birliği'nin hiçbir zaman tecrit siyaseti izlemediği, on altı Sovyet Cumhuriyeti'ne muhtariyet vererek bunu kanıtladığı savunulmuştur. Sovyet muhabiri Baltisky Sovyet-Polonya ilişkilerini kast ederek Sovyet dış politikasını, “*Rusyanın ne nüfuz sahalarına ve ne de kendisine tabi devletlere ihtiyacı olmadığını, münhasırın dost komşular istediğini ve bu komşuların da Sovyetler Birliğinin dostluğuna ihtiyaçları bulunmaktadır*” sözleriyle değerlendirmekteydi.⁹⁵⁸

Kızılordu'nun 10 Ocak günü Polonya sınırını geçmesi Almanya tarafından da kabul edildi.⁹⁵⁹ Kızılordu 26 Ocak'ta Leningrad'aki Alman kuşatmasını kaldırmayı, 2 Şubat günü de Estonya'ya girmeyi başardı.⁹⁶⁰ Sovyetler Birliği'nin, batıya doğru yönelmesi Alman işgali altında yaşayan Baltık ve Balkan devletleri tarafından endişe

⁹⁵⁵ Cumhuriyet, 1 Şubat 1944

⁹⁵⁶ Cumhuriyet, 2 Şubat 1944

⁹⁵⁷ Cumhuriyet, 3 Şubat 1944

⁹⁵⁸ Cumhuriyet, 10 Şubat 1944

⁹⁵⁹ Cumhuriyet, 10 Ocak 1944

⁹⁶⁰ Cumhuriyet, 3 Şubat 1944

ile karşılandı. Letonya seferberlik ilan ederken Estonya, başkenti Tallin'i boşaltma kararı aldı.⁹⁶¹

Sovyetler Birliği 6 Şubat'ta Finlandiya'nın başkenti Helsinki'ye hava saldırısı başlatmış şehirde birçok yangın çıkmasına neden olmuştu.⁹⁶² Sovyet radyosunda bu bombardıman, Finlandiya'nın Almanya ile birleşerek Sovyet Rusya'yı işgale kalkmasının hesabı olarak yorumlandı. Ayrıca radyoya göre Helsinki'ye yapılan bombardıman sadece başlangıç olarak görülüyordu. Diğer taraftan Amerika, bu ülkeyi Sovyetler Birliği ile barış yapması konusunda kesin uyardı. Nadir Nadi "*Finlandiyayı Bekleyen Akıbet*" başlıklı makalesinde Helsinki'nin bombalanmasını Sovyetler Birliği'nin barış konusunda Fin Hükümetine düşünme fırsatı bırakmamak olarak yorumladı. Ayrıca Nadi'ye göre, Finlandiya'ya dayatılacak barış şartları yarın Avrupa'daki "*küçük milletleri nasıl bir akıbetin beklediği konusunda aydınlatıcı*" olacaktı.⁹⁶³ Almanya ile Sovyetler Birliği arasında sıkışan Finlandiya, Cemal Nadir'in karikatürlerinde defalarca işlendi. "*-Kusura bakma dostum... süttten ağzım yandı da....*" sözlerinin yer aldığı karikatüründe Finlandiya'nın Alman işgalinden kurtulduktan sonra Sovyetler Birliği'nin isteklerini kabul etmesi yönündeki Amerika'n baskılarını eleştirilmişti.⁹⁶⁴ "*Finlandiya Düşünüyor*" başlıklı karikatürde ise Finlandiya haritası insana benzetilmiş, sakalını Almanya kulağını da Sovyet Birliği çekiştirirken çizilmiş, Finlandiya üzerindeki Alman ve Sovyet mücadelesi Estonya, Letonya ve Litvanya tarafından korkulu gözlerle izlenirken resmedilmişti.⁹⁶⁵ (Ek.1)

Sovyetler Birliği'nin topraklarını Alman işgalinden kurtardıktan sonra Balkanlara yönelme ihtimali Ömer R. Doğrul endişelendirdi. Ona göre Almanya'nın tutumundaki belirsizlik, Alman yanlısı devletlerde de endişenin artmasına neden oldu.⁹⁶⁶ Cemal Nadir "*Balkanlar Alevler İçince*" başlıklı karikatüründe bu konuyu şu şekilde işlemişti. Müttefik devletler, Alman yanlısı Balkan devletlerini ellerinde meşalelerle sürekli taciz ederken, Mihver güçlerine karşı koymuş Yunanistan'ın yardımına koşuyordu. Sınırdan nöbet tutan Türk askeri bir yandan Balkanlılara can

⁹⁶¹ Cumhuriyet, 6 Şubat 1944

⁹⁶² Cumhuriyet, 7 Şubat 1944

⁹⁶³ Cumhuriyet, 9 Şubat 1944

⁹⁶⁴ Cumhuriyet, 16 Şubat 1944

⁹⁶⁵ Cumhuriyet, 1 Mart 1944

⁹⁶⁶ Cumhuriyet, 10 Ocak 1944

simidi atarken diğer taraftan elinde su hortumu ile alevleri söndürmeye hazır bir durumda çizilmişti.⁹⁶⁷(Ek.2) Cemal Nadir bu karikatürle Kahire Konferansı'nda Balkanlarda açılacak bir cepheye Türkiye'nin somut katkı verme yönündeki politikalarına destek vermiştir.⁹⁶⁸

Ömer. R. Doğrul'a göre, Balkanlar yakın gelecekte savaşın gidişatında önemli bir yer tutacaktı. Sovyetler Birliği Balkanlara sarkarak Alman topraklarına ulaşmak isteyeceği için Almanya bu gelişmeyi engellemek için her şeyi yapacaktı. Doğrul, Almanya'nın zayıf düşmesi halinde Balkanlarda olası sonuçları için şu yorumu yapar: “*..fakat Almanyanın bu yolla fazla gayret sarfetmesi ve birtakım üstünlükler karşısında kalması üzerine gerilemek zoruna mukavemet edememesi, her halde Balkanlarda çok derin akisler bırakacaktır. Yani Balkanlar başlarının çaresine bakmak ve kendilerini kurtarmak için çalışacaklar, kendi mukadderatlarını Almanyanın üstün tutacaklarıdır... Balkanları harbin yeni ve en mühim hedefleri arasında saymak sırası çok yaklaşmış görünüyor.*”⁹⁶⁹

Odesa'nın Sovyetler tarafından işgal etmesinden sonra yeni cephe olarak Balkanları işaret etmesi yönündeki haberler Balkanlardaki endişeyi artırdı. Bu hareket Mihver'in savunma gücünü kırmaya yönelik olacaktı. Batı yönünde yapılacak bu saldırı coğrafyanın zorluğundan dolayı Rusların Balkanları bombalama yolu ile de bölgenin savaştan çekilmesine çalışılacaktı.⁹⁷⁰Ömer R. Doğrul “*Balkanlara Doğru*” başlıklı makalesinde bu olasılığın Balkanlar üzerindeki tesirini şu sözlerle ifade ediyordu: “*Alman-Sovyet harbinin Balkan sınırlarına... yaklaşması üzerine Mihver ortağı olan küçük memleketlerin telaşa düştükleri... göze çarpıyor. Rumanya, Macaristan ve Bulgaristanda alınan son tedbirler, bu noktayı belirttiği gibi bu memleketlerin bir çaresini bulup harb yükünü sırtlarından atmaya cana minnet saydıkları durmadan söyleniyor.*” Ancak Alman işgali altında bulunmaları nedeniyle bu ülkeler Müttefik devletlerle barış yapıp savaştan çekilemiyorlardı. Önlerinde İtalya gibi bir örnek varken Mihver bloğu çözüntüsü gecikmekteydi. Ona göre şimdilik bu ülkelerin elinden gelen sadece savaşın zararlarından mümkün

⁹⁶⁷ Cumhuriyet, 19 Ocak 1944

⁹⁶⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s.187

⁹⁶⁹ Cumhuriyet, 12 Şubat 1944

⁹⁷⁰ Cumhuriyet, 4 Mart 1944

oldukça uzak durmak ve sonucu beklemektir.⁹⁷¹ Nadir Nadi de Alman ordusu yıkılmadığı sürece bu çözümlenin mümkün olmadığını belirtiyordu.⁹⁷²

Balkanlar'da ortaya çıkan yeni durum Türkiye'de de dikkatle izlenmiştir. Falih R. Atay *Ulus*'ta yayınlanan “*Balkanlar ve Biz*” başlıklı makalesinde bu konuda şu düşüncelere yer vermiştir: “*Eğer rahat bırakılmış olsalardı, Balkan devletlerinin İkinci Dünya Harbi içinde hiç bir sergüzeşt aramıyacaklarından şüphe yoktu. Aralarında toprak anlaşmazlıkları olanlar dahi ya umumi dayanışmayı bozmağa cesaret edemeyecekler veya herhangi bir uzlaşma çaresi arıyacaklardı. En büyük mes'ulün İtalya olduğuna şüphe yoktur... Balkanları harbe bulaştırmak, ne yıkılıp harbden çıktığına göre İtalyanın, ne de Rus topraklarını bırakıp çekildiğine göre Almanyanın işine yaradı. Bulgarları Yunan ve Sırp topraklarına yerleştirmekle Almanlar, ne bu millete iyilik etmiş, ne de Balkanlar kana boyanmış olsaydı kaybetmiş oldukları zaferi kazanmış oldular... Şimdi Kızılordu Romanya sınırlarına yaklaştıkça Balkanlar meselesi gazetelerde ilk sahife başlıklarını yeniden tutmağa başladı... Balkanda hiçbir komşusundan bir karış toprak almak niyetinde olmıyan Türkiyenin bu memleketler halkının dileyebilecekleri rejimi kabul etmek hürriyetlerine karşı bu hürriyetlerini saymaktan başka düşündüğü yoktur.*”⁹⁷³ Hükümetin resmi yayın organı olan *Ulus* gazetesinde yer alan bu makalede Balkanların Almanya'dan sonra Sovyet hâkimiyeti altına girmesi veya bu devletler tarafından Sovyet rejiminin kabul edilmesine Türk Hükümetinin karşı olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu günlerde Müttefik devletlerin Mihver çözümlerini hızlandırmak için Alman işgalindeki devletlere yönelik barışçı mesajlar verdikleri görülür. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Alman orduları tarafından işgalinin altıncı yılı nedeniyle radyodan Avusturya'ya yönelik şu sözleri söylemiştir: “*Yakında ıstırapınızın sonu geleceğini ümid ediyorum; kurtuluş saati artık yaklaşıyor!*” Nadir Nadi bu sözlerden yola çıkarak “*Bir Yıl Dönümü*” başlıklı makalesinde Avusturya ile ilgili kaygılarını dile getirdi. Öğrencilik yıllarının bir bölümünü geçirdiği bu ülke için “*-bu kaçınıcı kurtuluş saati?*” diye soruyordu. 1938 yılında “*Anschluss*” süreci devam ederken Avusturya'yı Almanya'ya katılmış görmek isteyenler gene aynı “*kurtuluş Saati*”nden bahsediyorlardı. Nadi, iki kurtuluş saati arasındaki benzerliğin kendisinde ürperti

⁹⁷¹ Cumhuriyet, 11 Mart 1944

⁹⁷² Cumhuriyet, 18 Mart 1944

⁹⁷³ Cumhuriyet, 11 Mart 1944, *Ulus*, 11 Mart 1944

yarattığını belirliyordu. Savaş öncesinde bu ülkede bulunduğu sırada, işsizliğin vardığı noktayı şu şekilde ifade ediyordu: “*Şimdi gene bir (kurtuluş saatin)den bahsediliyor. Tahran Konferansında müstakil bir Avusturya yeniden kurulması hususunda üç devletin bir karara vardıkları ilan edilmiştir. Almanya yenildiği takdirde, onun parçalanıp parçalanmayacağını bizler bilmediğimiz halde Anschluss'un mülga sayılacağını artık eminiz. Fakat bu nasıl Avusturya olacaktır? Geçmişteki feci tecrübeden ders alınmış mıdır? Almanya'ya bitişik yaşayan ve kendini Alman duyan bir milleti tek başına yaşatmak nasıl kabil olacaktır? Avusturya'nın yarınki tarihinde belki de bütün dünyanın mukadderatı gizlidir.*”⁹⁷⁴

Mart ayının sonunda İngiliz basınında yer alan bazı haberler Nadir Nadi'nin Avusturya hakkındaki kaygılarını haklı çıkarır nitelikteydi. İngiliz basını, Müttefik devletlerin Tahran'da Almanya'nın ortak işgaline olanak sağlayan bir planı kabul ettiklerini, aynı planın Avusturya için de uygulanacağını bildiriyordu. Bu haberler üzerine *Cumhuriyet*'te *Hem Nalına Hem Mıhına* köşesindeki imzasız makalede, “*henüz İngiliz ve Amerikan orduları, batı Avrupaya ayak basmamışlardır ve Rus orduları da Alman topraklarından epey uzakta*” olduğu belirtilerek, böyle planlar için aceleci ve peşin hükümlerle hareket edildiği yorumu yapılmıştı. Yazara göre Müttefik devletler “*dereyi görmeden paçaları sıvamak*”la meşgul olmuşlardı.⁹⁷⁵

II. Dünya Savaşı beşinci yılına yaklaşırken Şükrü Kaya “*Cihan Harbi, Cihan Sulhu İle Bitmelidir*” diyordu. Ona göre yirminci yüzyılda çıkan iki savaş da Avrupa'da ve Avrupalı sebeplerden dolayı çıkmıştı. Ancak dünyaya yayılan bu savaş Avrupa'da, Avrupalı bir barışla yakında bitmeyeceği de görülüyordu. Savaşın kaderine ve barışın karakterine yalnız Avrupa'da çarpışan devletler değil tüm dünya devletleri etki edecekti. Kökeni itibarıyla Avrupalı olan bu savaş ancak Avrupa ve Asya ülkelerinin ortak katkıları ile sonlanabilirdi.⁹⁷⁶ “*Sağlam Sulh Bir Şartla Yapılabilir?*” başlıklı makalesinde Nadi Nadi, savaş sonrası Avrupa'nın durumunu ve kalıcı barışı ele alıyordu. Nadi'ye göre o güne kadar Avrupa birliği yönünde ortaya atılan fikirler şu nedenle hayata geçirilememişti: “*Avrupa birliğini Roma imparatorluğu şekilden yaratmak isteyen hegemonyacı iddiaların, hürriyetçi ve sulhçu iddialara nazaran her zaman daha canlı, daha aktif bir varlık göstermesi*

⁹⁷⁴ Cumhuriyet, 4 Mart 1944

⁹⁷⁵ Cumhuriyet, 29 Mart 1944

⁹⁷⁶ Cumhuriyet, 28 Şubat 1944

olmuştur. ...Bütün dünyanın memnun edilmesi için de, zannımca, her şeyden önce Avrupa, asırlardır hasret çektiği müsavatsız ve hürriyetçi bir nizama kavuşmasıdır.”⁹⁷⁷Nadir Nadi “ahenkli bir Avrupa” yaratmak için geleceğin Avrupa’sını şekillendireceğini öngördüğü İngiltere’ye Almanya’yı dikkate almasını öneriyordu: “..Küçük, büyük bütün Avrupa milletlerinin bir ahenk dünyasına susadığından şüphe edilmez... Bugün Almanya da, başka kelimelerle, İngilterenin ileri sürdüğü fikirlerin benzerlerini müdafaa ediyor: Ekonomik ve sosyal haksızlıkları ortadan kaldıran ahenkli bir Avrupa yaratmak! Bütün güçler, bu idealist sözlerin arkasında saklı duran reel zıddiyeti birleştirmektedir. İngiltere, yarınki Avrupa ahenginin bekçiliği vazifesini üzerine almadan önce, Avrupa'nın nasıl bir ahenge kavuşabileceği davasını çözmeği düşünmelidir...”⁹⁷⁸

Şükrü Kaya da kalıcı barış için siyasal dengenin yeniden sağlanmasını gerekli görüyordu. “Muvazene” başlıklı makalesinde kalıcı barışın ancak şu şartlar altında gerçekleşebileceğini ileri sürüyordu:“Milletlerin istiklali prensipini, muvazene kaygısı desteklemeseydi ne o milletler devletleşir, ne de o devletler yaşayabilirdi... Harblerin ve zaferlerin ve istilaların önüne geçmek şöyle dursun; sulhlar galiplerin değil, insanlığın malı olarak nizamlamadıkça; milletlerin hürriyet ve istiklali yerine göre değişmez bir prensip olarak kabul ve el birliği ile temin edilmedikçe; büyük, küçük her devletin <yaşam hakkı> tanınmadıkça muvazene sisteminden daha fazlası beklenemez.”⁹⁷⁹

Nadir Nadi, “Balkanlaşan Avrupa” ve “Proleterleşen Avrupa” başlıklı makalelerinde savaştan sonra Avrupa’yı bekleyen iki tehlikeye dikkat çekiyordu. Nadi, Avrupa’nın ‘Balkanlaşma’ tehlikesini şu şekilde açıklıyordu:“Geçen yüzyıl içinde Balkan milletlerinden her biri tek tek büyük devletlerin eteğinde görünürdü. Bugün boydan boya Balkanlaştığını gördüğümüz Avrupada böyle bir şey yoktu. Her millet bir birine aykırı parçalara ayrılmıştır ve o parçalardan her biri başka başka büyük devletlerin eteğine asılıdır.”⁹⁸⁰ 27 Mart'ta yazdığı ikinci makalede ise: “...Bir vakitler yalnız bizim yarımada rastlanan büyük devlet yardakçılığı, şimdi daha kompleks ve daha tehlikeli bir şekilde hemen hemen bütün kıt'aya yayılmış gibidir...

⁹⁷⁷ Cumhuriyet, 14 Mart 1944

⁹⁷⁸ Cumhuriyet, 22 Mart 1944

⁹⁷⁹ Cumhuriyet, 20 Mart 1944

⁹⁸⁰ Cumhuriyet, 25 Mart 1944

Yabancı boyunduruğundan kurtulmak gibi en hayati bir dava üzerinde bile işbirliği kuramayan ve ölüm kalım günlerinde birbirlerini boğazlamaktan çekinmeyecek derecede gözleri kararmış halk yığınlarına...” bakmanın endişesini dile getirdikten sonra işin bununla kalmadığını: “...*Fakat politik alanında gittikçe Balkanlaşan Avrupa, ekonomi alanında da günden güne proleterleşmektedir.*” sözleriyle vurgulamaktadır. Nadi son beş yılda, bir asırdan beridir Avrupa’da sosyal mücadelelerde büyük rol oynayan “*küçük burjuvazi*” denilen “*orta tabakanın*” tehlikeli bir imtihanla karşı karşıya kaldığını ileri sürer. “...*İşle sermaye arasındaki zıddiyetin aşırı bir hal almasına... İçtimai muvazenenin ahengini koruyan fren vazifesini...*” gördüğü bu orta sınıfın şimdi karşılaştığı tehlikeyi şu şekilde ifade eder: “...*işgal altındaki memleketlerde gittikçe tahammül edilmez bir hal alan yaşam güçlükleri en çok bu sınıf halkı sarsmıştır. Kara borsada servet yapan bir yeni zengine karşılık, yüzlerce, belki binlerce orta halli insan mahvolmuştur, asırlar boyunca devam eden sosyal bir fonksiyonu yapamaz hale gelmiştir. Cephelerde dövüşen, fabrikalarda mecburi iş gören erkek, kadın on milyonlarca insan yarın evlerine döndüklerini bir düşününüz... Gözün alabildiğine uzanan harabeler ortasında çırıl çiplak bir karı, hasta bir ana, perişan çocuklar, yahud taşsız, nişansız muallâkta kalmış, kimsenin yerini gösteremediği bir mezarla karşılaştıkları zaman, o talihsiz insanların ruhunda kopacak fırtınanın neler doğurabileceğini bir tasavvur ediniz! Evet, bir yandan Balkanlaşan, bir yandan durdurulamaz bir hızla proleterleşen Avrupa, yarın için hiç de ümid verici bir manzara göstermiyor... Avrupa her şeyden önce tedaviye muhtaç bir hastadır. Bu böyle kabul edilmedikçe ne söylene boş ne yapılsa faydasızdır.*”⁹⁸¹

29 Mart günü İngiliz Avam Kamarası’nda Dış İşleri Bakanı Eden’in bir soru üzerine, düşman ülkelerden gelip Türk topraklarına sığınan mülteciler konusunda Türk Hükümetinin kendileriyle işbirliği yaptığını açıklamasından sonra⁹⁸² Nadir Nadi, “*Türkiye ve Mülteciler*” başlıklı makalesinde savaş öncesi başlayan bu sorun karşısında Türk hükümetinin politikası ile ilgili “...*tam manasile dürüst ve anlayışlı olmuş, temel kaynağını da insanca prensiplerden almıştır*” ifadelerini kullanmıştır. Yaşanan karışıklıklardan sonra tarafsız bir ülkenin bu konuda atacağı adımlara dikkat etmesinin altını çizen Nadi’nin verdiği bilgiye göre savaşın başından beri Türkiye

⁹⁸¹ Cumhuriyet, 27 Mart 1944

⁹⁸² Cumhuriyet, 30 Mart 1944

sınırlarından geçerek güneye doğru giden mülteci sayısının on binleri aştığı anlaşılmaktadır.⁹⁸³

Kızılıordu, Romanya sınırı olan Prut nehrine ulaştığında Sovyetler Birliği Amerika ve İngiltere ile yaptığı görüşmeler sonunda Romanya'ya siyasi teminat verdiğini bildirdi. İngiliz basınına göre “*Rusya bu suretle Atlantik beyannamesi tatbik*” ediyordu.⁹⁸⁴ Sovyetler Birliği'nin bu derece yumuşak bir politika izlemesi Türk basınında umut verici bir değişiklik olarak algılandı.⁹⁸⁵ Nadir Nadi “*Molotof'un Beyanati ve Anglo-Saksonlar*” başlıklı makalesinde bu konu ile ilgili şu yorumu yapmıştı: “...*Atlantik Paktı'nın en başarı müdafaalarından bir sayılabilecek kadar kuvvetlidir. Bir düşman memleketten bahsederken ne İngiliz ne de Amerikalı hiçbir devlet bu kadar iyi niyetli bir lisan kullanamadığı unutulmamalıdır.*”⁹⁸⁶ Bu gelişmeden sonra Alman Dışişleri bakanı Ribbentrop verdiği beyanatta Sovyet işgaline karşı “*Alman askeri, Rumanyayı kendi öz yurdu gibi müdafaa edecektir.*” diyordu.⁹⁸⁷ Romanya'nın bu durumu Cemal Nadir'in karikatürlerine de yansımıştı. Romanya, durumunu ‘Amca Bey’e’ şu şekilde aktarır: “*Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık!.. Biri <benden sana kötülük gelmez, maksadım seni Rustan korumak!...> diyor... Öbürü<sana bir garazım yok, maksadım Almanı kovalamak!> diyor... ‘Amca Bey’in cevabı şu şekilde oldu: “İkisinin de dostluğuna şüphe yok, amma arada senin bulunduğuna da şüphe yok!”*”⁹⁸⁸

Sovyetler Birliği'nin Romanya'ya verdiği teminat ve Müttefik devletlerin propagandasına rağmen “*küçük Mihvercilerin*” Almanya'dan ayrılması gerçekleşmedi. *Siyasi İcmal* köşesinde “*Almanya ve Küçük Mihverciler*” başlıklı (***) imzalı makalede bu durumun nedenleri arasında “*küçük Mihvercilerin*” Sovyetler Birliği'ne karşı besledikleri güvensizlik ve Almanya'ya karşı duydukları korku üzerinde durulur: “...*Kara orduların hala kuvvetli olduğu görülen Almanya, kendisinden ayrılan ve Mihvere ihanet edenlerin akıbetinin ne olacağını, ilkönce, İtalya göstermiştir.*”⁹⁸⁹

⁹⁸³ Cumhuriyet, 2 Nisan 1944

⁹⁸⁴ Cumhuriyet, 4 Nisan 1944

⁹⁸⁵ Edward Weisbnad, **a.g.e.** s. 263

⁹⁸⁶ Cumhuriyet, 5 Nisan 1944

⁹⁸⁷ Cumhuriyet, 6 Nisan 1944

⁹⁸⁸ Cumhuriyet, 7 Nisan 1944

⁹⁸⁹ Cumhuriyet, 10 Nisan 1944

Bu günlerde *Cumhuriyet* gazetesinde yoğun olarak Müttefik devletler arasındaki fikir ayrılığı işleniyordu. Sovyetler Birliği 1944 yılının ilk aylarında önemli başarılar elde ederek Karpatlara ulaşmış Romen topraklarına ayak basmayı başarırken, Müttefik devletler ise daha uzun zamandır beklenen ‘ikinci cephe’yi açamadığı gibi İtalya’da da çok yavaş ilerliyorlardı.⁹⁹⁰ Cemal Nadir çizdiği karikatüründe, zafer tahterevallisinde savaşın Almanya ve peyklerine karşı tek başına mücadele eden Sovyetlerin lehine döndüğünü çizerken, İngiltere ve Amerika’yı ise Almanya’nın tam olarak ezilinceye kadar, sahne arkasında bekleyecek şekilde göstermişti.⁹⁹¹ (Ek.3)

Nadir Nadi Almanya’nın geleceği ile ilgili görüşlere yer verdiği: “*Müphem Günler*” başlıklı makalesinde şimdi de Alman savunmasını övüyordu: “*Hadiselerin henüz müphem olmakla beraber, Rus baskısı karşısında Almanların gittikçe daha güç bir duruma düştükleri de görülüyor. Eğer Almanlar hesabına asıl dava kendi mukavemetlerinden ibaret olsaydı bu hususta ileri için daha bir çok merhaleler bahis mevzu olabilirdi. Alman milleti iki yıldanberi omuzlarına çöken felaket ve ıstırap yağmurundan karşı cidden örnek sayılacak bir metanet gösteriyor. Kadınıle, çocuğuile, genci ve ihtiyariile geniş halk kütleleri bugüne kadar sabrını tüketmemiş, bozguna ve paniğe uğramamıştır... Eğer harbin neticesi yalnız Alman halkının dayanmasına kalsaydı, Alman devlet adamları, daha uzun zaman bu vaziyete ümid bağlamakla belki aldanmış olmazlardı.*” O’na göre bir şekilde Almanya’nın yanında savaşa katılmış ancak Almanya kadar direniş gücü olmayan bu devletler Almanya’ya yük oluyorlardı. Ayrıca Almanya’nın savunmaya çekilmesi ile beraber bu ülkeler Almanya’dan ayrılma sinyalleri vermeye başlamışlardı: “*Muhakkak olan bir şey varsa savaş meydanlarında hareket serbestliği ele almak yolunda bir teşebbüse girişmedikçe Almanyanın çok tehlikeli bir vaziyetten kendini kolaylıkla sıyrıp kurtaramayacaktır.*”⁹⁹²

Batılı Müttefik devletlerin Almanya’ya karşı Avrupa’da ikinci cephe açmaları uzun zamandan beri bekleniyordu. Sovyetler Birliği’ni Almanya karşısında yalnız bırakmamak ve Alman kuvvetlerini parçalayarak yenilmesini hızlandırmak amacını taşıyan bu plan, 1942 yılında ilk kez ortaya atıldığında Yunus Nadi bu planı, mantıklı

⁹⁹⁰ Cumhuriyet, 6 Nisan 1944

⁹⁹¹ Cumhuriyet, 11 Nisan 1944

⁹⁹² Cumhuriyet, 15 Nisan 1944

fakat gerçekleşmesi zor olarak görüyordu.⁹⁹³Bu zorluk iki nedenden kaynaklanıyordu; birincisi 500 bin kişilik büyük bir kuvveti adalardan Avrupa kıtasına taşıyacak yeterli aracın Müttefikler elinde bulunmaması, ikincisi ise Almanya'nın ikinci cephe ihtimalini göz önünde bulundurarak çıkarma yapılabilecek bütün sahillerde savunma tedbirleri almasıydı.⁹⁹⁴ Bu nedenlerden dolayı İkinci Cephe 1944'ün Haziran ayına kadar açılmadı. Bu gecikme Demokrasilerle, Sovyet gayelerinin farklı olduğuna dair dedikoduların çıkmasına neden oldu.⁹⁹⁵Buna karşın İkinci Cephe her an açılacak gibi canlı tutuldu. *Cumhuriyet* gazetesinde “*Rus Taarruzu Etrafında Düşünceler*” başlıklı makalede bu cephenin her an açılacakmış gibi gündemde tutulmasının Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı bir aldatmacısı olarak yorumlanıyordu. “*Maksad ne olursa olsun, bu ikinci cephe meselesinin Demokrasi matbuatı tahrik ettiği, Londra hükümetini bu bahse ilgi göstermeye zorlandığı ve Almanyayı da garba (belki lüzumundan fazla) kuvvet ayırmaya sevk ettiği inkâr edilmez. Bütün ümitlerini 1943 kışına saklayan Rusların, asıl kuvvetleri hakkında Almanlara yanlış bir fikir vermiş olmaları mümkündür. Bu fikre göre hareket eden Almanların, gelecek yaz taarruzuna hazırlanmak için şark cephesinde bıraktığı kuvvetler Rusları güçlüklerle karşılayacak kadar azdır.*”⁹⁹⁶

Yunus Nadi, açılmasından üç dört ay önce İkinci Cephe konusunda şu görüşleri savunuyordu: “*Müttefik devletler... açulsın, açılmalıdır, yoksa harbi kaybedeceğiz derlerken... Bu cephe açılmıyor. Çünkü Rus gayeleri ile Demokrasi gayeleri başka başkadır... İngilizler, Ruslara yardımdan ziyade kendi vaziyetlerini düşünmek zorunda bulunuyorlar. İkince cephe İngiltere bakımından hayati bir kozdur. Bu koz Rusyaya yardım için değil belki savaşa kazanmak için oynanır...*” Müttefikleri bir arada tutan tek şey Mihver'e karşı savaş halinde bulunmalarıydı. Bu nedenle düşmanın nasıl yenileceği konusunda bu devletler arasında görüş ayrılıkları bulunması doğaldı. Avrupa'da ikinci cephenin açılma ihtimali ve Rusya'nın “*Kuvvetimiz azalıyor, ikinci cephe açılmazsa mahvolacağız*” gibi imdat çağrılarına kanan Almanlar Rusya'ya fazla önem vermemiş, Batı Avrupa kıyılarına 100 küsur Mihver tümeni sevk etmişlerdi. Nadi'ye göre sadece lafını ederek bile cephe sahiden

⁹⁹³ Cumhuriyet, 15 Nisan 1942

⁹⁹⁴ Cumhuriyet, 20 Temmuz 1942

⁹⁹⁵ Cumhuriyet, 7 Ocak 1943

⁹⁹⁶ Cumhuriyet, 21 Ocak 1943

varmış gibi etkili olmuştu.⁹⁹⁷ Cemal Nadir bir karikatüründe, Almanya'yı ikinci cephe tehdidi altında sürekli asabileşirken çizmiş ve karikatürünün altına, "*Sinir harbi!..*" yazmıştı.⁹⁹⁸

Nadir Nadi'ye göre Sovyetlere karşı Alman taarruzunun başlaması ya da bir Sovyet saldırısı sonucu Alman savunmasının çökmesi sonunda ancak Müttefikler bu cepheyi açabilirdi. Ancak Alman ordularının cephe açıldıktan hemen sonra dağılacağını da düşünmüyordu: "*İki buçuk yıldır garbdaki düşmanlarile boy ölçüşmek fırsatını kollayan bu millet, ikinci cepheyi adeta dört gözle bekler gibidir... Şimdiye kadar her yerde canla başla dövüşen Alman askeri, ikinci cephe açıldı diye gevşeyemeyecek, belki daha üstün bir enerji ile yurdunu müdafaa etmeğe çalışacaktır. İyi idare edildiği takdirde bu enerji kaynağının dünyaya yeni sürprizler hazırlanması da mümkündür.*"⁹⁹⁹

1943 yazına kadar Hitler hala savaşı kazanacağını düşünüyordu.¹⁰⁰⁰ Ancak Stalingrad muhaberesinden sonra Almanların geri çekilmesini durdurmak için 5 Temmuz 1943 yılında girişilen karşı taarruz denemesi başarısızlıkla sonuçlandı. Ardından Ruslar 15 Temmuz 1943'de bütün cephelerde genel bir taarruza geçti.¹⁰⁰¹ Önce durdurulan sonra karşı saldırı ile geri çekilmek zorunda bırakılan Alman ordularının, kendi topraklarına kadar çekilmesi için yapılan mücadele iki yıldan fazla sürdü.¹⁰⁰² Sovyet Rusya savaş öncesi sınırlarına ancak 1944 Mayıs'ında büyük ölçüde ulaşabildi.¹⁰⁰³ 15 Mayıs tarihli *Cumhuriyet*'te bu durum, "*Son Mihver askeri de Kırımdan*" ayrıldı başlığıyla okuyuculara aktarılıyordu.¹⁰⁰⁴

Gün geçtikçe Almanya'nın yenileceği kesinlik kazanıyor, Almanya'nın nasıl teslim olacağı ve Avrupa'nın nasıl istila edeceği ile ilgili haberler gazetelerde yer almaya başlıyordu. İngiltere'de *Daily Express* gazetesi muhabirleri arasında yapılan bir ankette Berlin'e Müttefik devletlerden ilk önce hangisinin gireceği, Almanya'nın hangi devlete teslim olacağı muhabirlere soruluyordu. Verilen cevaplarda Berlin'e kimin ulaşacağı konusunda bir kesinlik görünmüyorsa da, Almanya'nın Batılı

⁹⁹⁷ Cumhuriyet, 7 Şubat 1943

⁹⁹⁸ Cumhuriyet, 22 Nisan 1944

⁹⁹⁹ Cumhuriyet, 20 Nisan 1944

¹⁰⁰⁰ R. A. C. Parker, **a.g.e.** s. 193

¹⁰⁰¹ Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s. 395

¹⁰⁰² R. A. C. Parker, **a.g.e.** s. 193

¹⁰⁰³ Prof. Dr. Fair Armaoğlu, **a.g.e.** s. 395

¹⁰⁰⁴ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1944

Müttefiklere teslim olmayı tercih edeceğinde fikir birliği görülüyordu.¹⁰⁰⁵ Cemal Nadir'in İkinci Cephe'nin açılması için zamanın geldiğini düşünerek çizdiği karikatürde: İngiltere ve Amerika, ikinci cephe saatinin kolunu çevirmek suretiyle akrep ve yelkovanı “*istila*” zamanına getirmeye çalışıyor, Almanya ve müttefikleri ise yelkovana asılmak yoluyla bunu geciktirmeye çalışıyorlardı. Sovyetler ise dikkatle zamanın gelmesini bekliyordu.¹⁰⁰⁶(Ek.4)

26 Mayıs'ta yapılan basın toplantısında bir gazetecinin Avrupa'nın istilasının ne zaman başlayacağı yönündeki sorusuna karşılık Roosevelt, bu tabirin doğru olmadığını, gerçekleşecek hareketin Avrupa milleti için bir istila değil, kurtarma hareketi olduğunu belirtecekti.¹⁰⁰⁷Nadir Nadi “*Avrupayı Kurtarmak*” başlıklı makalesinde ilk defa Almanya'yı “*istilacı*” ilan ediyor ve Roosevelt'i şu sözleriyle destekliyordu: “*Avrupa milletleri zaten istila uğramış bir vaziyettedirler. Bunlardan her biri yıllardır içinde çırpındığı tahammül... ıstırabile inim inim inlerken, ümid olarak kurtuluş saatine can bağladılar. O kurtuluş saati ise, yeni istila çanı değil, ancak barış çanı ile gelecektir.*” Yazının devamında ise barışın sağlanmasını “*...ilk önce Avrupa milletlerinin kendi aralarında iyi anlaşmalarına ve sonra da Avrupa ihtiyaçlarını Avrupa dışı büyük devletlerce anlayışlı bir zihniyetle...*” kabul edilmesine bağlı görürken, dünyanın bu gün içinde bulunduğu durumu ise bu gerçeğin bundan beş yıl önce görülememesine bağlıyordu.¹⁰⁰⁸

Haziran 1944'de savaş alanı daralırken Almanya'nın Avrupa'daki müttefiki olan devletlerde iç karışıklıklar giderek artmıştı. *Cumhuriyet*'te 1 Haziran'da “*Bulgaristan karışıyor!*” başlıklı haberde Bulgaristan'da kabine bunalımının devam ettiği ve Tito hareketine benzer hareketlerin başladığı yazılıyordu. Yüksek rütbeli subayların komiteler kurduğu hatta bunlara bağlı partizanların faaliyete başladıkları aktarılıyordu. Ayrıca yine aynı haberde yedi yüksek rütbeli Bulgar subayının Türkiye'ye sığındığı belirtiliyordu.¹⁰⁰⁹

Almanya ile birlikte İngiltere ve Amerika'ya savaşa açan Bulgaristan bu ülkelerle ilişkilerini kesmiş ancak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini devam ettirmişti. Bu nedenle hem Alman hem de Sovyet ultimatoma maruz kaldı. *Hem Nalına Hem*

¹⁰⁰⁵ Cumhuriyet, 5 Mayıs 1944

¹⁰⁰⁶ Cumhuriyet, 13 Mayıs 1944

¹⁰⁰⁷ Cumhuriyet, 27 Mayıs 1944

¹⁰⁰⁸ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1944

¹⁰⁰⁹ Cumhuriyet, 1 Haziran 1944

Mihna adlı köşede “Örs İle Çekiç Arasında” başlıklı makalede Bulgaristan’ın bu durumu şu şekilde ifade edilmişti: “Bulgaristan, bu harbede Almanyanın peşine takılarak ucuz, hatta kansız denebilecek siyasi zaferlerle birçok toprak istila etti. Dobrucayı, Garbi Trakyayı ve Makedonyayı, hatta Sırbistan ve Arnavutluktan bazı yerleri de ele geçirerek büyüdü. İngiltereye ve Amerikaya harb ilan eden Bulgaristan, yalnız Sovyet Rusya ile diplomatik münasebetlerini kesmedi.; fakat Sovyetler Birliği ile harb eden Almanlara, üsler verdi. Alman orduları, Bulgaristandan Alman toprakları gibi istifade ettiler. Bulgaristanın bu iki yüzlü siyaseti şu hedefi takib ediyordu: Almanya, muzaffer olduğu sırada onunda beraber yürüyerek komşularından almak istediği toprakları almak; sonra Almanya yenildiği takdirde, sağdan geri edip sola dönerek Sovyet Rusya bağlanmak ve böylece Almanya sayesinde kazandıklarını Sovyet Rusya sayesinde,, mümkün olduğu kadar, muhafaza etmek. Bulgaristan, Sovyet Birliği bir can kurtaran şamandıra gibi kullanmak istiyordu; fakat Almanyanın da, Sovyetler Birliğinin de, artık bu pek kurnazca siyasetin devamına müsaade etmeyecekleri, gelen haberlerden anlaşılıyor. Sovyet Rusya, Bulgaristanı Almanyadan ayırmağa çalışırken Almanya da bu Balkan devletini, bir Katolik nikahı ile, ölüme kadar ayrılmaz suretle kendisine bağlamak istiyor. Bulgaristan şimdiye kadar hem kocasından, hem aşığından ayrılmak istemeyen ve her ikisini de idare eden fettan kadın rolünü muvaffakiyetle oynadı. Fakat şimdi kocası tarafından da, aşığı tarafından da <ya ben, ya o!> diye sıkıştırılan kadın vaziyetine düştü.”¹⁰¹⁰

Müttefik devletler 1944 Haziran’ında Mihver’e karşı önemli başarılar elde ediyordu. Müttefik orduları 4 Haziran 1944’de Roma’ya girerken, mağlup olan Alman orduları kuzeye doğru çekilmek zorunda kaldı.¹⁰¹¹ En önemli gelişme 6 Haziran 1944’de meydana geldi. Fransa’nın batı kıyılarına çıkarma yapan Müttefikler Avrupa’da uzun zamandır beklenen İkinci Cephe’yi açıyordu. 4000 gemi ve bunları destekleyen 11.000 uçak kullanılarak Normandiya kıyılarında 150 kilometrelik sahile indirme yapıldı.¹⁰¹²

Cumhuriyet gazetesi Müttefiklerin Normandiya çıkarmasını “*Tarihin En Büyük Çıkarma Hareketi*” başlığı altında okuyucularına duyurdu. Nadir Nadi’nin

¹⁰¹⁰ Cumhuriyet, 1 Haziran 1944

¹⁰¹¹ Cumhuriyet, 5 Haziran 1944

¹⁰¹² Cumhuriyet, 7 Haziran 1944

“Yalnız bu harbin değil, belki de yirminci asır tarihin en önemli” olaylarından biri olarak gördüğü bu çıkarma ile birlikte “*harb, kısır bir durumdan kurtarılmış ve kat'i netice anı yaklaştırılmış*” oldu. Cephenin açılması için seçilen zaman için de şu değerlendirmeyi yapıyordu: “*Doğrusunu söylemek lazım gelirse, ikinci cepheyi açmadan önce uzun müddet bekleyen Müttefikler, kendi hesaplarına maddi-manevi en uygun şartları bir araya toplamayı bilmişler ve böylece başarı şanslarını mümkün olduğu nispetle artırmışlardır.*” Aynı sayıda H. Emir Erkilet çıkarma için “*askeri tarihin en büyük çıkarma ve indirme hareketi ve bu harbin en kat'i büyük taarruzu*” diyor ve Müttefiklerin Fransa'nın kuzey sahillerine tutunmalarını ‘İstila’ kelimesini kullanarak anlatırken ilk aşamanın başarıya ulaştığını belirtiyordu.¹⁰¹³ Falih R. Atay *Ulus*'ta “*Batı Cephesi Açılmıştır*” başlıklı makalesinde “*üçüncü de olsa üstünden bir türlü ikincilik vasfı*” kalkmayan bu cephenin başarıya ulaşması halinde Almanya'nın hiçbir zaman hafızasından silinmeyeceği korkunç bir duruma düşeceğini 1918 ile kıyaslayarak değerlendiriyordu.¹⁰¹⁴

Çıkarmadan sonra Almanya Avrupa'da iki cephede birden savaşmak zorunda kaldı ve geleneksel Alman korkusu yeniden canlandı.¹⁰¹⁵ Nadir Nadi İkinci Cephe'nin açılmasından sonra Almanya'nın “*kendilerini zafere yahud iyi bir barışa kavuşturabilecek tek fırsatı ele*” geçirdiğini düşünüyordu.¹⁰¹⁶ O'na göre “*Çıkarma hareketi başarı ile neticelenip de, Müttefikler, sökülmez derecede çıktıkları noktalara yerleşirse, durum, Almanlar hesabına hiç de ümid verici bir manzara*” göstermeyecek, Alman direnişinin sonuna yaklaşılacaktı.¹⁰¹⁷ H. Emir Erkilet ise Almanya'nın ve savaşın geleceği ile ilgili tahminleri şu sözlerle açıklamaktaydı: “*...Almanların yıllardanberi bekledikleri Müttefiklerin batı Avrupa istilasını nihayet başladı. Rusların büyük taarruza ne zaman başlayacakları bilinmez. Belki derhal, belki de Almanların doğudan batıya kuvvet nakletmelerine imkân vermek için biraz bekleyeceklerdir. İtalya muharebeleri ile Balkan vatanseverler hareketlerinin, Almanların oradaki kuvvetlerini batıya nakletmelerine engel olmak için Müttefiklerce devam ettirilmesi tahmin olunur.*”¹⁰¹⁸

¹⁰¹³ Cumhuriyet, 7 Haziran 1944

¹⁰¹⁴ *Ulus*, 7 Haziran 1944

¹⁰¹⁵ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s. 276

¹⁰¹⁶ Cumhuriyet, 7 Haziran 1944

¹⁰¹⁷ Cumhuriyet, 8 Haziran 1944

¹⁰¹⁸ Cumhuriyet, 7 Haziran 1944

Ömer R. Doğrul ise Erkilet'in aksine Müttefik çıkarmasının sonucu ne olursa olsun Alman yenilgisine kesin gözüyle bakmaktadır: "...şimdiki çıkarmanın muvaffakiyetsizliğe uğraması İngiltere ve Amerika hesabına mağlubiyet olabilir, fakat kesin bir hezimet teşkil etmez. Çünkü ikisi de ayakta kalırlar ve ayakta kaldıkları için yeni çarelere başvururlar. Fakat çıkarmanın muvaffak olması takdirinde Almanyanın karşılaşacağı durum aynı mahiyette değildir. Çünkü bu muvaffakiyet, Almanyanın müteaddid cepheler karşısında dağılması ve telafi edilmeyecek neticelerle karşılanması demektir."¹⁰¹⁹ Doğrul ile aynı fikirde olan Nadi Nadi, harekâtın başarısız olması halinde bile savaşın çok uzamayacağına dair düşüncesini, "Teşebbüs başarı ile yürüdüğü takdirde ise harbin kısa zamanda biteceği artık meydanda duran bir hakikattir"¹⁰²⁰ sözleriyle anlatmaktadır.

Ömer R. Doğrul 25 Haziran'da, çıkarmanın savaşı bitireceği yönündeki beklentileri artırdığını şu şekilde aktarır: "...Bundan sonra harbin daha fazla şiddetlenmesi beklenir. Çünkü harb bitmediği takdirde milletlerin sabır ve tahammülü tükenecek, belki de harbin daha fazla uzaması yüzünden umulmadık ve beklenmedik bir takım felaketlerle karşılaşılacaktır... Müttefiklerin askeri vaziyetlerini geçmiş yıllara nisbetle çok ilerlemiş oldukları şüphe götürmez... Bütün bu amillerin bir araya gelmesi yüzünden Müttefikler tarafından yapılan umumi taarruzun bekledikleri neticeyi temin etmesi kuvvetli ve muhtemeldir... Görülüyor ki bu defa ki umumi taarruzun bütün harb mukadderatı ile alakası çok kuvvetlidir ve onun için bütün dünya, bu taarruzun harbi bitirmesi ihtimalini göz önünde tutarak vaziyeti takip etmektedir."¹⁰²¹

Alman savunmasının sona ermek üzere olduğunu düşünen bir başka Cumhuriyet yazarı olan Cemal Nadir Almanya'yı, Avrupa üzerine çektiği çadırın üzerine Nazi amblemi diken terzi olarak gösterdiği karikatüründe, çadıra "İkinci Cephe, Doğu Cephesi, İtalyan Cephesi" yazılı makaslar tarafından verilen zararları tamir etmeye çalışan Terzi'ye: "Bu gidişle tutturmağa yer kalmayacak.." dedirterek Almanya'nın sona yaklaştığını ifade eder.¹⁰²²(Ek.5)

¹⁰¹⁹ Cumhuriyet, 8 Haziran 1944

¹⁰²⁰ Cumhuriyet, 9 Haziran 1944

¹⁰²¹ Cumhuriyet, 25 Haziran 1944

¹⁰²² Cumhuriyet, 8 Haziran 1944

Nadir Nadi “Sovyet Rusya ve İkinci Cephe” başlıklı makalesinde Sovyet Rusya'nın savaşta büyük fedakârlığından bahsettikten sonra Müttefiklerin ikinci cepheyi açmasını uzun süre beklemesine rağmen Sovyet Rusya'nın “ ...Anglo-Saksonları, hiçbir zaman kendisi onları beklediği kadar bekletmeyecek, hareketlerinde acelesiz fakat erken davranacaktır.” diyerek yakında saldırıya geçeceğini ileri sürecektir. Makalenin devamında ise İkinci Cephe'nin açılması ile ilgili şu tespitlerini aktarmaktadır: “ ...Zaten bu ikinci cephenin hoş ve garib talihi de yer yüzünde istisnasız herkesi memnun etmesi oldu. Müttefikler <yeneceğiz!>, Almanlar <kat'i darbeyi vuracağız!>, Ruslar <yükten kurtulduk!> diye sevinirken, geri kalan bütün milletler de <harbin sonu görünüyor> düşünceyle tatlı ümidlere dalıyorlar.”¹⁰²³

11 Haziran günü Sovyetler Birliği Finlandiya'ya doğru saldırıya geçti.¹⁰²⁴ Bu günlerdeki *Cumhuriyet*'te yer alan bir karikatür gazetesinin savaşan taraflara bakışındaki değişimi ortaya koyması açısından önemlidir. Karikatürde Sovyet Rusya'nın Finlandiya'yı ezmesi sergilenirken perde arkasında İngiltere ve Amerika'nın da Sovyet Rusya'ya destek verdikleri çizilmiştir. Perdenin üstünde “Nush ile yola gelmeyi emeli takdir takdir ile uslanmayanın hakkı kötüktir” yazısıyla Finlandiya'nın başına geleni hak ettiği ifade edilirken diğer taraftan bu durum Mihver taraftarlarına ibret diye sahnelenmektedir.¹⁰²⁵(Ek.6) Gazetenin eski sayılarında Finlandiya mağdur olarak görülürken artık başına gelenleri hak eden bir devlet olarak görülmektedir. Bu durum *Cumhuriyet*'in ve Türk dış politikasının Müttefik yanlısı bir tutuma evrildiğini göstermektedir.

Çıkarmadan sonra “Alman gizli silahları” denilen “pilotsuz uçak”lar Londra'yı bombalamaya başladı.¹⁰²⁶ *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede “Yeni Silahlar” başlığı altında imzasız yayınlan makalede bu konuda şunlar yazılmıştır: “Avrupa kıt'asının batısında, şimal Fransa kıyılarında, on gündenberi devam eden savaş, yalnız Anglo-Amerikan ve Alman orduları arasında vuku bulan kanlı bir muharebe değildir. Aynı zamanda iki tarafın ilmi, fenni, tekniği de çarpışıyor. Manche kıyılarında boğuşan bu üç millet, 20'nci asır medeniyetinde dünyanın en

¹⁰²³ Cumhuriyet, 14 Haziran 1944

¹⁰²⁴ Cumhuriyet, 12 Haziran 1944

¹⁰²⁵ Cumhuriyet, 22 Haziran 1944

¹⁰²⁶ Cumhuriyet, 18 Haziran 1944

ileri gitmiş milletlerdir. Bu muharebeler, devam etmekte olduğundan henüz tarihe mal olmamıştır. Onun için, iki tarafın kullandığı yeni silahlar ve vasıtalar hakkında, esaslı malumat ve tafsilat verilmemiştir. Fakat sizan haberlerden yeni icadların, yeni buluşların da karşılaştığını öğreniyoruz.”¹⁰²⁷Cemal Nadir yaptığı karikatürde “Dünkü savaşçılar!..” ve “Bugünkü savaşçılar!..” başlığı altında karşılaştırma yaparak, dünkü savaşçıları elinde kılıç kalkan bulunan zırhlı askerler, bugünün savaşçıları ise bacalarından duman çıkaran makineler olarak çizmişti.¹⁰²⁸Pilotsuz uçaklar Avam kamarasında tartışma konusu olmuş ve halka aldatıcı bilgilerin verilmemesi istenmişti.¹⁰²⁹Churchill 6 Temmuz günü verdiği beyanatta, endişe duyulacak bir durumun olmadığını ve Londra'nın tahliyesinin söz konusu olmadığını belirtiyordu. Ayrıca, Almanya'nın şimdiye kadar 2754 kanatlı bomba attığını 2752 ölü ve 8000 yaralı olduğunu söylüyordu.¹⁰³⁰Churchill'in açıklamalarına rağmen Cumhuriyet'te yer alan bir habere göre Londra'yı terk etmek isteyenlerle ilgili tedbirlerin şimdiden alındığı, öncelikle kadın ve çocukların tahliyesi yapılacağı bildiriyordu.¹⁰³¹

Buna karşılık Hitler 5 Temmuz günü verdiği beyanatta “Bu muazzam savaşta gelip geçici zafer veya muvaffakiyetsizlikler kat'i ehemmiyeti haiz olmaz... Önümüzdeki zorlukları yeneceğiz ve nihayet bu savaşı kazanacağız” diyordu. Bu inancı, “Alman icad kabiliyeti” ve yeni silahlara duyduğu güvenden ileri geliyordu. Bu sayede savaşın seyrinin Almanya lehine değişeceğini ileri sürüyordu.¹⁰³² Cemal Nadir ise yaptığı karikatürde “ilim” ve “fen”in savaş hizmetine girişini hicvetmiştir. Bu durumu “İki harb esiri!..”olarak boyunlarında bir iple, elleri bağlı şekilde kılıcından kan damlayan “harb” eline düşmüş şekilde çizmiştir.¹⁰³³

23 Haziran'da Sovyetler Birliği Almanya'ya yönelik yaz taarruzu başladı.¹⁰³⁴ Nadir Nadi bu saldırı ile birlikte Müttefiklerin ikinci cephe girişimlerinin başarısız

¹⁰²⁷ Cumhuriyet, 16 Haziran 1944

¹⁰²⁸ Cumhuriyet, 20 Haziran 1944

¹⁰²⁹ Cumhuriyet, 5 Temmuz 1944

¹⁰³⁰ Cumhuriyet, 7 Temmuz 1944

¹⁰³¹ Cumhuriyet, 8 Temmuz 1944

¹⁰³² Cumhuriyet, 6 Temmuz 1944

¹⁰³³ Cumhuriyet, 8 Temmuz 1944

¹⁰³⁴ Cumhuriyet, 24 Haziran 1944

olma ihtimalinin azaldığını belirterek artık Avrupa’da harbin “*son ve kanlı safhaya*” girdiğini yazar.¹⁰³⁵

Aynı günlerde *Tan* gazetesinde Türk-Sovyet yakınlaşmasını gerekli gören yazılara rastlanır. Özellikle Eski Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras’ın bu doğrultuda makaleleri yayınlanır.¹⁰³⁶ Zekeriya Sertel Türk-Sovyet ilişkilerindeki muğlâklığın devam etmesini tehlikeli görürken,¹⁰³⁷ T. Rüştü Aras ise Türk-Sovyet ittifakından yana çıkıyordu.¹⁰³⁸ Aras, savaş sonunda dünyada yalnız kalmamak için Türkiye'nin Sovyet Rusya ve Amerika ile daha sıkı dostluk kurmasını hatta gerekirse ittifak anlaşmaları imzalamasını istemiştir. Nadir Nadi ise Aras'ın bu konudaki iddialarına bir anlam veremez ve şüpheyle bakar: “*Bu yazıların en göze çarpan vasfı, biraz fazla şüphem olmalarıdır. Tevfik Rüştü Aras meslekten bir muharrir sayılmaz. Aktif politika hayatından uzaklaşalı da epey zaman geçtiğine göre, onu şimdi yazı yazmağa zorlaması gereken sebeplerin neler olabileceği merak etmemeğe imkân yoktur.*” Öyle ki, Türkiye'nin kuruluşundan beri Sovyetler Birliği ile olan dostluğuna verdiği önem ortadayken, Aras'ında bunu kabul edip övmesine rağmen: “*O halde bu adamın istediği nedir?...Ne maksadla, kime karşı, ne ittifakı?*” sorularını Nadi, Aras'a yöneltir.¹⁰³⁹

Savaşın Almanya’ya doğru yaklaşması ve buna karşı Almanya'nın birkaç yeni silah deneyiminden başka varlık gösterememesi üzerine Nadir Nadi, yeniden savaşın süresini kısaltmak ve savaş sonrası kalıcı barışın sağlanması yönünde makaleler yazar. Washington'da savaş sonrası Almanya'ya nasıl davranılacağı konusunda çalışma yapan komisyon raporlarında yer alan tekliflerin “*...engizisyon mezalimine...*” benzediğini düşünür. Bu nedenle askeri açıdan her taraftan sıkıştırılan Almanya'nın canını dişine takarak dövüşmeye zorlandığını ifade eder.¹⁰⁴⁰ *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre Avam Kamarası’nda “*kayıdsız, şartsız teslim çocukça bir şeydir, vazgeçmeliyiz!.,*” eleştirileri yapılır.¹⁰⁴¹

Gelişmelerin Müttefikler lehine dönmesi, Almanya'nın Sovyet saldırıları karşısında Doğu Cephesi'nde çekilmek zorunda kalması, Alman ordusunda Hitler'e

¹⁰³⁵ Cumhuriyet, 25 Haziran 1944

¹⁰³⁶ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s. 347

¹⁰³⁷ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.103

¹⁰³⁸ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s. 140, Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.103

¹⁰³⁹ Cumhuriyet, 15 Temmuz 1944

¹⁰⁴⁰ Cumhuriyet, 15 Temmuz 1944

¹⁰⁴¹ Cumhuriyet, 19 Temmuz 1944

karşı güvensizlik yaratmıştı. 20 Temmuz 1944'de Hitler'e düzenlenen suikast bunun en açık örneği olarak görülebilir.¹⁰⁴² Nadir Nadi, Almanya'da Nasyonal Sosyalist Partisi'nde bazı ordu mensuplarının arasında kökü eskiye dayanan ayrılığın herkes tarafından bilindiğini ancak savaşın Almanya açısından buhranlı döneminde kimsenin böyle bir olayı beklemediğini belirtir: “*Ancak objektif bir seyirci sıfatıyla suikast teşebbüsünü doğrudan doğruya Almanya hesabına bir zaaf alameti olarak kaydetmeğe mecburuz. Alman yüksek kumanda heyeti harbi kötü idare ettiğinden ve heyeti devirmekle vaziyeti düzeltmek değildir. Maksad, sadece teslim olmak zaruretinin bir ifadesinden ibarettir.*” Ömer R. Doğrul “*Almanya'da İkilik*” başlıklı makalesinde suikast girişimi için şu yorumu yapar: “...son isyan hareketini, Alman harp siyasetinin iflasa doğru attığı ilk adım saymak ve bu adımı daha mühim adımların takib edeceğine hükmetmek icab eder.”¹⁰⁴³ H. Emir Erkilet ise bu görüşe katılmaz. Almanya'da gerçekleşen olayları büyük ölçüde bir ordu ve asker isyanından ziyade bir hükümet darbesi olarak görür. Erkilet, askeri ve ordu isyanlarını şu şekilde tarif eder: “...*Bu hareketin hedefi devrin, kaynağı ekseriyat umumi hoşnutsuzluk, harbden bıkkınlık, yeis ve zafere güvensizlik temeli erler ve erbaşlar olur.*” 1918'de Almanya'da görülen olayları bu çerçevede değerlendiren Erkilet'e göre Almanya'da böyle bir durum söz konusu değildir. Almanya'da “...*olup bittiği görülen olay sadece muvaffak olamamış bir hükümet darbesidir. Bazı generaller ve yüksek rütbeli subaylar anlaşılın Almanya'da işlerin fena gitmekte ve bunun başlıca müsebbibi Hitlerle onun nazi partizanları olduğuna hükmetmişler ve bu sebeble bunların vücudunu beyhude ortadan kaldırmak teşebbüsünde bulunmuşlardır.*”¹⁰⁴⁴ O'na göre bu olayın Almanya'ya olumsuz etkisinin abartıldığı kadar olmayacağını, Almanya'da daha her şeyin bitmediğini ifade eder.

Hitler'e bomba ile yapılan saldırı sonucu yanında bulunan 7 general, 2 amiral, 2 albay yaralanmıştı.¹⁰⁴⁵ Olayları takiben isyan çıkmış, Berlin'de sıkıyönetim ilan edilmişti.¹⁰⁴⁶ Hitler, suikasttan sonra radyodan verdiği nutukta, halka durumu şu

¹⁰⁴² Cumhuriyet, 21 Temmuz 1944

¹⁰⁴³ Cumhuriyet, 22 Temmuz 1944

¹⁰⁴⁴ Cumhuriyet, 25 Temmuz 1944

¹⁰⁴⁵ Cumhuriyet, 21 Temmuz 1944

¹⁰⁴⁶ Cumhuriyet, 23 Temmuz 1944

şekilde açıklamıştır: “...Suikasdden kurtulmamı Tanrının hikmeti olarak kabul etmekte ve başlamış olduğum vazifemi ifa etmeğe karar vermiş bulunmaktayım.”¹⁰⁴⁷

Kızılıordu, 27 Temmuz 1944'de Brest-Litovsk'a girdi.¹⁰⁴⁸ *Hem Nalina Hem Mihına* adlı köşede “*İntikamı Alınan Yumruk!*” başlıklı bir makalede Sovyetler Birliği'nin Almanya'dan geçmiş savaşın öcünü aldığı yazıyordu. 3 Mart 1918 yılında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması için yapılan görüşmeler sırasında yaşanan şu gelişme aktarılır: “*Galib Almanların ağır teklifleri ve mağlub Rusyanın... <galibsiz ve mağlupsuz sulh> hulyasına kapılarak vakit kazanmak ümidi müzakereleri uzatmaları yüzünden günler, haftalar geçiyor, bir neticeye varılamıyordu... görüşmeler 10 Şubat gene çıkmaza girdi. Troçki, Sovyet hükümetince <harbe devamdan vazgeçmekle beraber sulhu imzalamıyacağını> bildirmiştir. Almanya da... 18 Şubatta mütarekeyi feshederek harbe devam edeceğini ileri sürdü ve o gün Alman orduları Estonyaya girdiler. Rus orduları, zaten dağılmış oldukları için Almanlar hiçbir mukavemete uğramadan Rus topraklarında ilerlemeye başladılar. Ertesi günü Sovyet hükümeti Alman şartlarını kabule hazır olduğunu ilan etti. 24 Şubatta Sovyetler Almanların şartlarını kayıdsız, şartsız kabul etiklerini bildirdikleri halde Alman orduları ileri hareketine devam ederek Reval ve Pskov'u işgal ettiler... İlk üç ay süren bu müzakereler sırasında ve Troçki'nin harbe devamdan vazgeçmekle beraber sulhu imzalamayacağını söylediği celsede, Alman murahhası ve doğu cephesi kumandanı General Hoffman, konferans masasının üstüne bir yumruk atmış ve Alman ordularının mütarekeyi feshederek harekete geçeceklerini söylemiş; dediğini de yapmıştır. İşte Sovyetler, 26 yıl sonra Brest-Litovsk'la beraber, bu yumruğun intikamını da almıştır. Fakat intikam alma faslı henüz bitmiş benzemiyor.*”¹⁰⁴⁹

İkinci Cephe'den sonra savaş alanında iki aya yakın yaşanan durgunluk Nadir Nadi'nin deyişiyle Ağustos ayı ile birlikte “...Müttefik hareketi, ...yıldırım taarruzuna benzeyen önemli bir hızla ehemmiyetli bir gelişme yoluna girmiştir.”¹⁰⁵⁰ Almanya'nın savaşta uğradığı yıkım Cemal Nadir'in karikatürlerinde şu şekilde yer alır. Daha ikinci cephe açılmadan önce çizdiği “*Garik-ı Bahr-ı İsyanim....*,” başlıklı karikatürde Almanya, Avrupa'daki müttefikleri ile birlikte kıtanın ortasında kan gölüne dönmüş

¹⁰⁴⁷ Cumhuriyet, 22 Temmuz 1944

¹⁰⁴⁸ Cumhuriyet, 28 Temmuz 1944

¹⁰⁴⁹ Cumhuriyet, 30 Temmuz 1944

¹⁰⁵⁰ Cumhuriyet, 6 Ağustos 1944

bir küvetin içinde boğulma tehlikesi geçirirken çizilmiş, Roosevelt, Churchill ve Stalin ellerinde havlularla bu kan gölünden çıkanları beklerken gösterilmiştir.¹⁰⁵¹(Ek.7) Bir diğer karikatüründe Nazi subayının önünde yaralı olarak duran sivil bir Alman'ın “-Hani vadettiğiniz bin senelik hayat sahası? sözlerine karşılık Nazi subayı, “-işte!... Eğer bin senede çalışıp onarabilirsiniz aşk olsun...” diyerek savaş nedeniyle yıkıma dönüşmüş şehir gösterilmiştir.¹⁰⁵²

Müttefikler tarafından 15 Ağustos'ta Avrupa'da yeni bir cephe daha açılarak Fransa'nın güneyine yeni bir çıkarma harekâtı başlatıldı. Nice ve Marsilya kıyılarına 800 parça gemi ile yapılan bu çıkarma, başarıya ulaşarak 160 kilometrelik sahil işgal edildi.¹⁰⁵³

Bu arada savaş sonrası barış ve güvenlik teşkilatlanması ile ilgili esasları belirlemek üzere Amerika, İngiltere ve Sovyet temsilcileri 21 Ağustos'ta Dumbarton Oaks Konferansı'nda bir araya geldi.¹⁰⁵⁴ Yavuz Abadan savaş sonrası barış ve güvenliği koruyacak teşkilatta büyük, küçük, galip, mağlup bütün müstakil varlığı tanınmış milletlerin eşit haklarla katılımını zorunlu görmüştü.¹⁰⁵⁵

Çok geçmeden Almanya beş yıl önce saldırdığı topraklardan geri çekilmek zorunda kaldı. Hatta kısa süre içinde milli sınırları dışında koruyacak sınırı dahi kalmadı. Böylece güç dengelerinin tamamen değiştiği ortadaydı. Almanya artık istila harbinden, istiklal harbine sürüklenen şaşkın bir ülke görüntüsü çiziyordu. Ancak, Nadir Nadi “*İstiklal Harbi Buna Denmez!*” başlıklı makalesinde hem bu görüntüyü Almanya için geçerli görmez hem de Alman yayılmasını eleştirir: “*Başlangıçta nasyonel sosyalizm, bir kurtuluş hamlesi olarak ortaya atılmıştı. Öteki harbin sonunda Alman milletine reva görülen kötülükleri temizlemek lüzumu ileri sürülüyor, milletler topluluğu içinde Almanyaya şerefli bir yer isteniyordu. Bu uğurda nazilerden önce gayret harcıyan Almanlar da vardı... Münich anlaşması imzalandığı gün Almanya, Versaillesin intikamını fazlasıyla almış, hür bir devlet olarak dünya milletleri arasında şerefli bir yere yükselmişti. Almanyayı o şerefli yere çıkaranlar, orada başları dönmeden oturabilselerdi dünya belki uzun yıllar muvazeneli bir barış hayatına kavuşabilir ve insanlık her halde medeniyet yolunda hatırı sayılır*

¹⁰⁵¹ Cumhuriyet, 30 Mayıs 1944

¹⁰⁵² Cumhuriyet, 8 Ağustos 1944

¹⁰⁵³ Cumhuriyet, 16 Ağustos 1944

¹⁰⁵⁴ Cumhuriyet, 22 Ağustos 1944

¹⁰⁵⁵ Cumhuriyet, 20 Ağustos 1944

ilerlemeler kaydedilebilirdi. Fakat öyle olmadı. Almanya adına ileri sürülen iddiaların arkası kesilmek şöyle dursun her istediği yeni istek, her davayı yeni bir dava takib etti. Eski galibler, bu gidişle nereye varacağını kestiremedikleri iddialar karşısında 'ne olursa olsun' diyerek-gönülden sulhçu oldukları halde-silahlı omuzlamak zorunda kaldılar. O zaman Almanyanın parolası 'hayat hakkı' ve 'yeni nizam' gibi madde bakımından genişlik, mana bakımından değişiklik ifade eden formüllerden ibaretti. Bunların nelerden ibaret olduğu hakkında hiçbir şey söylenmiyor, bütün meseleler müphem bırakılıyordu. Neticenin nereye vardığını yavaş yavaş görüyoruz. Alman davası muhteris ellerde yanlış yola sevk edilmiş ve bu yol davayı Almanyaya kaybettirmiştir. Bugünkü manzara böyle olduğuna göre, bunu, beş yıl önce başlayan bir hadisenin devamı diye kabul etmek ve harbin mahiyet değiştirmedigine inanmak lazımdır. Harbde ilk adımı atanlar Almanyanın başında bulunduğu müddetçe, Müttefik askerleri Rhein nehrini geçse, hatta Berline varsa bile bu devlet için 'istiklal harbi yapıyor' denemeyecektir.”¹⁰⁵⁶ Başlarda Almanya'nın yayılmasını doğal gören “dünya efkârının da” bu konuda Almanya'yı haklı gördüğünü belirten Nadir Nadi, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi üzerine, Türk dış politikasının tutumuna paralel bir tutum sergilemiş ve sert bir eleştiri ile Almanya'nın içine düştüğü bu son durum için, yapılan istiklal harbi benzetmelerine tepki göstermişti.

Bir taraftan artık peş peşe gelen Alman yenilgileri diğer taraftan da Türk dış siyasetinde dümenin artık tamamen Müttefikler yönüne çevrilmesi, H. Emir Erkilet üzerinde de etkili olmuştu. Savaşın büyük bölümünde *Cumhuriyet* gazetesinde askeri direktör olarak yazan Erkilet, “*Harbin Neticesi Artık Değişmez*” başlıklı makalesinde Alman zaferinden umudu kesmişti.¹⁰⁵⁷ Savaş bitmek üzere olduğu bu günlerde H. Emir Erkilet “*Hiç Bir Ümid Olmadan Savaşmak Neye?*” başlıklı makalesinde şu yorumu yapmıştı: “*Almanyayı bekliyen akıbet çoktan belli olmuştu. Bunu bizzat kendi liderleri, kendi siyaseti ve kendi stratejisile gene kendisi hazırlamıştır. Almanyanın İngiltereyi, Amerikayı ve Rusyayı yenebilmesi zaten hesab ve tabiate aykırı, mantıksız bir tecelli olurdu. Onun yenilmezliği de bir efsanedir.*”¹⁰⁵⁸ *Ulus*'ta yazan Falih R. Atay da “*Harbin Altıncı Yılında Düşündüklerimiz*” makalesinde

¹⁰⁵⁶ Cumhuriyet, 22 Ağustos 1944

¹⁰⁵⁷ Cumhuriyet, 31 Ağustos 1944

¹⁰⁵⁸ Cumhuriyet, 9 Şubat 1945

Erkilet'le aynı görüşü paylaşmış, Müttefiklerin zaferinin artık kesin olduğunu belirtmiş bu yüzden Türkiye'nin savaş sonrası beklentilerini şöyle özetlemişti: “*Büyük devletlerin emri altında bir nizam fikrinin düpedüz bir nasyonal sosyalizm hegemonyası fikri olduğunu unutmayınız... Dünyanın nekahet devrini idare edecek olan zabıta vazifesinin ne olduğu ve gerçekten geçici olduğu bilinmelidir... Şimdi Almanyaya ve hiçbir devlete tekrar böyle bir faciaya fırsat vermeyecek bir barış nizamının nasıl kurulacağı üzerindemiz. Çünkü böyle bir nizam kurulmazsa İkinci Dünya Harbi birincisinden başka türlü bitmiş olmayacaktır...*” Atay aynı yazısında Yahudilere karşı tutumu da şu şekilde eleştirmiştir: “*Köpeklere merhamet isteyen Avrupa kıtasında bir ırk koyun gibi boğazlanmıştır.*”¹⁰⁵⁹

Müttefik saldırıları sıklaşıp başarılar artınca Mihver için endişe artık yerini korkuya bıraktı. Bundan dolayı Mihver devletler Müttefik zaferi kesinleşince, akıbetlerinden korkup, antlaşmalar yardımıyla az hasarla kurtulma yolları aradılar. Örneğin Romanya 23 Ağustos'ta Müttefik devletlerle antlaşma imzaladı ve savaştan çekildi.¹⁰⁶⁰ Bu ülke iki gün sonra Almanya'ya savaş ilan etti. Abidin Daver “*Dünkü Müttefik Bugünkü Düşman*” şeklinde ifade ettiği gelişmeyi savaşın başından beri görülen sürprizlerden biri olarak değerlendirdi.¹⁰⁶¹ Cumhuriyet'in verdiği habere göre Aynı günlerde Ankara'da İngiliz ve Bulgaristan arasında görüşmeler yapılıyordu.¹⁰⁶² Çok geçmeden, Bulgaristan da 4 Eylül'de Almanya ile ilişkilerini kestiğini ilan etti.¹⁰⁶³ Sovyetler Birliği, yeni Bulgar Hükümetinin aldığı bu kararı: “*Bulgaristan, Hitler aleyhtarı birliğe gireceğine Almanyaya yardım demek olan bitaraflığa devam ediyor!*” şeklinde yorumlayarak bu ülkeye nota verildikten sonra savaş ilan etti.¹⁰⁶⁴ Ömer R. Doğrul, Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a savaş ilan etmesini kaçınılmaz ve haklı bulduğunu şu sözlerle ifade etmişti: “*Vaziyeti idrak eden milletler kesin tedbirler aldıkları halde Bulgaristan tereddüd içinde vakit geçiriyor ve yalnız ucuza kurtulmak için değil, sabık müttefikinin lütuflarından mahrum olmamak için elinden geleni yapıyordu. İşte Bulgaristanın bu hali, bardağı taşıran*

¹⁰⁵⁹ Cumhuriyet, 1 Eylül 1944, Ulus, 1 Eylül 1944

¹⁰⁶⁰ Cumhuriyet, 24 Ağustos 1944

¹⁰⁶¹ Cumhuriyet, 27 Ağustos 1944

¹⁰⁶² Cumhuriyet, 25 Ağustos 1944

¹⁰⁶³ Cumhuriyet, 5 Eylül 1944

¹⁰⁶⁴ Cumhuriyet, 6 Eylül 1944

son damlayı teşkil etmiştir...”¹⁰⁶⁵ Abidin Daver’e göre, “Bulgaristanın, Sovyet Rusyaya dayanarak oynamak istediği iki yüzlü politika oyunu artık sona...”¹⁰⁶⁶ eriyordu. Tüm bu gelişmelerden sonra Kızılordu Bulgaristan'a girdiği gün Bulgaristan ancak Almanya'ya savaş ilan etti. Bulgar ordusu da Ruslara karşı koymama emri aldı.¹⁰⁶⁷ Bu gelişmeler üzerine Sovyetler Birliği 9 Eylül akşamı saat 22'de Bulgaristan'a yönelik askeri hareketi durdurdu.¹⁰⁶⁸ Diğer taraftan Çekoslovakya ordusu da Mihver'e savaş açtı.¹⁰⁶⁹ Bu gelişmeler üzerine Cemal Nadir karikatüründe damalı haç şeklinde çizdiği ağacın dallarında yaprak şeklinde asılı duran Alman peyklerinin sonbahar rüzgârı ile birer birer nasıl döküldüklerini resmetmişti.¹⁰⁷⁰ (Ek.8)

Ancak bu arada Sovyetler Birliği'nin Balkanlara yerleşme tehlikesi yeniden belirince Türkiye'nin endişelerini haklı kılan haberler gazetelerde yer almaya başlamıştı. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin *New-York Times*'tan alıntılıdığı haberde İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında Balkanlar ile ilgili yapılmış bir antlaşmaya göre Yunanistan, İngiltere'ye, Romanya ve Bulgaristan ise Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanına bırakılıyordu.¹⁰⁷¹ Ayrıca aynı antlaşma uyarınca bu iki ülke Yugoslavya ve Macaristan'da eşit nüfuz alanına sahip olacaktı.¹⁰⁷²

Nadir Nadi, “*Mihverde Son Çözümler*” başlıklı makalesinde Doğu Cephe'sinde şimdi Almanya'ya bağlı yalnızca Macaristan ve Slovakya'nın kaldığını belirtiyor; ancak, şunun altını özellikle çiziyordu: “*bu iki devlet de Alman ana vatan müdafaasının doğrudan doğruya ateş hattında bulunmaktadır. Bunları da elinden kaçırdığı takdirde, Almanya, düşmanlarını hemen kucağında bulacak demektir.*”¹⁰⁷³ Genel tablo düşünüldüğünde Nadi bu günlerin pek de uzak olmadığını ifade ediyordu.

Eylül 1944 yılına gelindiğinde *Cumhuriyet* tam kadro Almanya'dan ümidini kesmiş bulunuyordu. İkinci cephenin açılmasından sonra bile Alman “*Asker'-i*

¹⁰⁶⁵ Cumhuriyet, 6 Eylül 1944

¹⁰⁶⁶ Cumhuriyet, 7 Eylül 1944

¹⁰⁶⁷ Cumhuriyet, 9 Eylül 1944

¹⁰⁶⁸ Cumhuriyet, 10 Eylül 1944

¹⁰⁶⁹ Cumhuriyet, 1 Eylül 1944

¹⁰⁷⁰ Cumhuriyet, 27 Ağustos 1944

¹⁰⁷¹ Cumhuriyet, 25 Eylül 1944, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.399

¹⁰⁷² Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.399, Edward Weisband, **a.g.e.** s.278

¹⁰⁷³ Cumhuriyet, 5 Eylül 1944

Vaziyetini” hala önemli bulan¹⁰⁷⁴ ve en azından bir barış şansı kazanacağını bekleyen H. Emir Erkilet bile 25 Eylül'de “*Alman ordusu hala ne için savaşıyor?*” diye soruyordu.¹⁰⁷⁵ Nadir Nadi de “*O Halde Dövüşmek Niye*” başlıklı makalesinde Almanya'nın boşuna direndiğini şöyle özetliyordu: “*Harb ateşi her yandan Alman sınırlarını zorladıkça Müttefiklerin karşılaştığı mukavemet de günden güne artıyor. Napoleon muharebelerinden beri ilk defa topraklarında yabancı çizmesi gören Almanların ümitsizlik içinde insan takatini aşan bir gayret harcadıklarından şüphe yoktur. Ancak, bu gayretin Almanyayı zafere ulaştıracağına, hatta felaketten kurtaracağına inanan kimse yeryüzünde kalmamış gibidir.*”¹⁰⁷⁶

Bu günlerde *Cumhuriyet*'te Alman yenilgisini kaçınılmaz gören bir çok yazı kaleme alınır. Bunların en dikkat çekenlerinden bir tanesi *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı köşede çıkmıştı. Buna göre Alman ordularının “*Düşmanlarını, muharebe meydanlarında mağlup etmesi için mucize bile kâfi*” görülmüyordu.¹⁰⁷⁷ Abidin Daver de gelişmelerden sonra Almanya'nın halen savaşa devam etmesini intihar olarak yorumluyordu. Öyle ki askeri gücü tükenmiş ve özellikle Moskova Konferansı'ndan sonra son siyasi çabaları da boşa çıkmış olmasına rağmen Almanya'yı savaştırmaya zorlayan Nazi liderlerini, Daver şu şekilde eleştiriyordu: “*Bir ordu, böyle çöker; bir millet böyle mağlub olur. Fakat nazi şefleri, bu çöküntüyü ve mağlubiyeti kabul etmiyorlar. ...Almanyayı mahvedecek olan sulh değil, harbdır; bu ümitsiz ve öldürücü harb. Nitekim Versailles muahedesi, bütün ağırlığına rağmen Almanyayı imha edememiştir. Fakat 1914-1918 de harb, Alman topraklarına girmemiş, Alman şehirleri bir moloz yığını haline gelmemiştir. Alman milleti, genci, çoluğu çocuğu ile bu kadar çok kurban vermemiştir... Nazi şefleri, <ölmek ve öldürmek> sar'ası, hatta deliliği içindedirler. Bir halk tabirile onları kan tutmuştur. Alman milleti de, şeflerinin bu cinnet nöbetine tutulmuş görünüyor. Harb etmek için harb edilmez. Muzaffer olup iyi bir sulh yapmak için harb edilir. Mağlub olup da zafer imkanı kalmayınca, mümkün olanı kurtaracak bir sulh yapılır. Almanya için, şimdi kurtarılacak şey, mümkün olduğu kadar fazla Alman hayatı ve Almanyayı Almanya*

¹⁰⁷⁴ Cumhuriyet, 10 Temmuz 1944

¹⁰⁷⁵ Cumhuriyet, 25 Eylül 1944

¹⁰⁷⁶ Cumhuriyet, 27 Eylül 1944

¹⁰⁷⁷ Cumhuriyet, 2 Ekim 1944

yapan yeni eski bütün eserlerle Alam medeniyeti ve varlığıdır. Nazi inadı devam ederse bunlar da mahvolacaktır. Bundan sonrası harb değil, intihardır.”¹⁰⁷⁸

Yavuz Abadan, Almanya'nın istikbali hakkında verilecek kararın, savaş sonrası barış ortamı için yakından ilgili olduğunu düşünüyordu. Abadan'a göre Almanya hesaba katılmadan yapılan savaş sonrasına yönelik güvenlik planı eksik kalırdı. Bu nedenle O, “*Avrupanın İstikbali*” için Müttefiklerin, Almanya'yı “*kayıtsız ve şartsız teslime*” zorlamaları gerektiğini şu şekilde özetliyordu: “*Kayıtsız şartsız teslim, hâkimiyetin kalkması demek olduğuna göre, Almanya hakkında bunun tatbiki, ilk önce Avrupa birliği ve hukuki geleneğini yıkmış olan bir devletin kendi kullandığı silahla cezalandırılması manasını taşıyacaktı. ...Kayıtsız şartsız teslim talebinin ilhak emelile pek sıkı bağlılığına rağmen, Müttefiklerin bunu Almanya hakkında ancak cezalandırma ve terbiye etme maksadile ileri sürdüklerini gösteren deliller vardır. Nitekim Mr. Eden son beyanatında, Almanya ve Japonyanın kayıtsız, şartsız teslim olmalarını istemedeki maksadın, onları tekrar harb çıkarmaktan tamamiyle alıkoyacak bir sulha ulaşmak olduğunu açıklamıştır... Bütün dünya üzerinde bir tek üstün ırkın hâkimiyetini kurma davasını güderek milletlerin haklarını pervazsızca çiğnienlerin mücrim sayılmalarını tabi hak ve adaletin şaşmaz isabetine ve er geç yerini bulacağına bir delil saymak, bu karışık ve müşkül devirlerde hak ve hürriyet aşkı herkesin en kuvvetli tesellisidir.*”¹⁰⁷⁹

Yapılan siyasi hamleler ve bunların basında uyandırdığı yankılar bir tarafa, savaş meydanında toz bulutları henüz bitmemişti. Müttefik devletler, Alman ordularının geri çekilme yolunu kesmek için 27 Eylül'de Arnavutluğa asker çıkardılar.¹⁰⁸⁰ 5 Ekim'de de Yunanistan'a asker çıkaran Müttefikler Alman ordularını kuzeye çekilmek zorunda bıraktılar.¹⁰⁸¹ Bu gelişmeler Türk basınında memnuniyetle karşılandı. Moskova Radyosu'na göre İngiltere'nin Arnavutluğa çıkartma yapıldığı söylentisi, Türk gazetecilerini ve özellikle Hüseyin C. Yalçın'ı Balkanların Sovyet etkisinden kurtulduğuna ilan etmeye sevk etmişti. *İzvesta* gazetesine göre ise Türk basının bir kısmı müttefikler arasına anlaşmazlık tohumları ekmeye çalışıyordu.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁸ Cumhuriyet, 16 Ekim 1944

¹⁰⁷⁹ Cumhuriyet, 4 Ekim 1944

¹⁰⁸⁰ Cumhuriyet, 28 Eylül 1944

¹⁰⁸¹ Cumhuriyet, 6 Ekim 1944

¹⁰⁸² Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.109

Müttefik temsilcileri, Dumbarton Oaks Konferans'ında savaş sonrası barışın nasıl sağlanacağına dair bir plan hazırladılar. Alınan kararlara göre Konferans da savaş sonrası uluslararası güvenliği sağlayacak teşkilat Milletler Cemiyeti'ne benzeyecek ve Birleşmiş Milletler Meclis'i adını taşıyacaktı. Ayrıca, *Cumhuriyet*'te çıkan haberlere göre Churchill, Eden ve askeri liderlerin 10 Ekim'de Moskova'da buluşacaklarını ve bu görüşmelerde Amerika'yı Büyükelçi Harriman'ın temsil edeceği bildiriyordu.¹⁰⁸³ Moskova görüşmelerinden sonra *Cumhuriyet* gazetesinde savaş sonrası dünya düzeni ve güvenliğiyle ilgili makaleler aşağıda örneklendiği gibi geniş yer bulmaya başlayacaktı.

Daha önce Müttefik cephede ayrılık olduğunu düşünen Nadir Nadi, şimdi tam bir işbirliği içinde olduklarını kabul ediyordu: *“İşbirliğinin başlıca iki gayesi vardır: Almanyayı yenmek ve Almanyanın temsil ettiği dünya görüşünü yeryüzünden tamamen kaldırarak yeryüzündeki büyük küçük bütün milletleri müsavi tanıyan aslı geniş manasile hürriyete dayalı yeni bir dünya düzenine yol açmaktır.”* Ömer R. Doğrul'a göre, *“Moskova konferansı muvaffakiyeti, harbi herhalde kısaltacak ve sulhu da”* sağlaştıracaktı.¹⁰⁸⁴ Prof. Cemil Bilsel, *Cumhuriyet* gazetesinde *“Milletlere elbirliğile çalışmayı, barış ve emniyet içinde yaşamayı sağlamak üzere kurulan”* Milletler Cemiyeti bu amacına ulaşmamış olsa dahi *“Dünya barışını teşkilatlandırma ve milletlerarası münasebetlerde bir”* ilerleme olarak görmekte ve *“Teşkilatsız Bir Dünya Artık Tasavvur Edilemez”* diyerek gelişmelerden memnuniyet duymaktaydı: *“Birleşmiş üç büyük milletin, üç büyük lideri Roosevelt, Churchill ve Stalin tarihte şimdiye kadar hiç bir büyüğe nasip olmayan bir fırsat önündedirler. Üç lider, tarihin en büyük muharebesini zaferle bitirmiş olmanın şerefini kazanmışlardır... Fakat tarihte büyük zaferler kazanmış büyük fatihler vardır. Nihayet Roosevelt, Churchill ve Stalin bunlara katılmış olacaklar. Benim dileğim bütün insanlık için ve bütün tarih için eşsiz en büyük şerefe erebilmeleridir. Bu da bütün dünyaya kılıçların kuvvetile değil, kılıçlarını zafere ulaştıran kudretlerle sürekli bir barış teşkilatı getirmemeleridir.”*¹⁰⁸⁵

Hem Nalına Hem Mıhına adlı köşede *“Nazi Şeflerinin İhtiyat Akçeleri”* başlıklı makalede bir Fransız gazetesinden alınan bilgiye göre, içlerinde Propaganda

¹⁰⁸³ Cumhuriyet, 10 Ekim 1944

¹⁰⁸⁴ Cumhuriyet, 10 Ekim 1944

¹⁰⁸⁵ Cumhuriyet, 13 Ekim 1944

Bakanı Goebbels'in de bulunduğu Hitler'in yakın çevresinin başka ülkelerde bulunan hesapları ve bu hesaplarda bulunan para miktarı ile ilgili bilgi verilmiştir. Nazi liderlerinin Almanya dışında hesap açmış olmalarını ülkeden kaçma ihtimalleriyle ilgili olduğunu belirten yazar, Hitler için ise böyle bir hesabın bulunmadığını belirtmiştir.¹⁰⁸⁶

Bütün cephelerde sıkışan Almanya artık son çırpınışlarını sergiliyordu. Nitekim Hitler'in yayınladığı bildiride vaziyeti tüm çıplaklığıyla gözler önüne seriyordu: *“16 yaşından 60 yaşına kadar bütün erkekler anavatan topraklarını müdafaa edecekler... Halk hücum kıt'aları teşkil olunmasına karar verildi.”*¹⁰⁸⁷

Alman yenilgisinin kesinleşmesi savaş sonrası Avrupa'da oluşacak güç dengelerini gündeme getirdi. Dönemin Türk yöneticileri Müttefik devletlerle yaşanan geçici kırınglıklara rağmen kurulacak düzende Türkiye'nin önemli bir yeri olacağına inanıyordu. Çünkü Rusya'nın Boğazlar üzerindeki tarihi emelleriyle ilgili İngiltere'nin geleneksel karşı çıkma politikasını uygulayacağına güveniyorlardı.¹⁰⁸⁸ Bu nedenle Türkiye de savaş alanında meydana gelen gelişmeleri yakından takip ediyor, dış politikada ona göre tavır belirliyordu.¹⁰⁸⁹ Nadir Nadi, 21 Ekim'de *“Türk-İngiliz Dostluğu”* başlıklı makalesinde Türkiye'nin *“Politika sahnesinin kara bulutlarla örtülü olduğu, hürriyet nizamının tarihe karışma tehlikeleri geçirdiği bir sırada, ilk olarak demokrasi cephesi yanında”* yer aldığını, böylece *“genç Türk Cumhuriyetinin hangi gayeye bel bağladığını ve hangi yolda yürüdüğünü”* tüm dünyaya gösterdiğini belirtiyordu. Beşinci yılını dolduran bu ittifakın ne derece önem taşıdığını belirten Nadi, Türkiye'nin bu gaye ve yoldan dönmediğini şöyle ispat etmeye çalışılıyordu: *“Muhtelif vesilelerle Türk-İngiliz paktı hakkında burada yazdığım yazılarda, bu muahedenin, gündelik ve geçici politika kombinezonlarıyla ilgisi olmayacağını, bilakis muayyen bir dünya görüşüne bağlı sağlam köklere dayandığını ileri sürmüştüm... Türkiye, bu harbde İngiliz ittifakını milli politikasına temel direği yapmış, beş koca harb yılı içinde bu ittifaka karşı duyduğu bağlılıktan bir an olsun ayrılmamıştır. Muahedenin tefsiri yüzünden arasına baş gösteren anlaşmazlıklar, bizce iki devlet arasındaki devamlı iş birliğinin lüzumunu gösteren*

¹⁰⁸⁶ Cumhuriyet, 17 Ekim 1944

¹⁰⁸⁷ Cumhuriyet, 19 Ekim 1944

¹⁰⁸⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s.s. 245-247

¹⁰⁸⁹ Şeraafettin Pektaş, **a.g.e.** s. 147

birer işaretirler... Türk-İngiliz ittifak muahedesi imzalandığı sıralarda, dünya, feci bir uçurumun ta kenarına kadar itilmişti. Şimdi dünyayı oralara sürükleyen fena maksadlı kuvvetler yok edilmek üzere bulunuyor. Eskisinden daha iyi, daha makul, daha hür bir milletlerarası nizam uğrunda çalışılıyor. Aynı gaye uğrunda ortalığın çok karanlık bulutlarla örtülü olduğu bir sırada İngiltere ile birleşen Türkiye, özlediğimiz dünyanın zaferi için, bundan sonra da müşterek yolda müttefiki ile birlikte şüphesiz yürümeğe devam edecektir.”¹⁰⁹⁰ Görüldüğü gibi Nadir Nadi, daha önce yazdığı yazıları unutmuşçasına Türkiye'nin Batılı Müttefiklerin yanında yer aldığını ve bu birlikteliğin bundan sonra da devam etmesini bekliyordu. Nadi'nin bu beklentisi, 29 Ekim 1944'de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Milli Şef İnönü tarafından da dile getiriliyordu: “İnsanlığın ileri ve her millet için emniyetli bir nizama kavuşması yolunda icabederse hissemize düşecek vazifeyi yerine getirmek için daima hazır bulunmalıyız.”¹⁰⁹¹

Savaş yıllarında Müttefiklerin tüm çabalarına rağmen Türkiye savaş dışı kalmayı başarmıştı. Alman yenilgisinin kesinleşmesi ile birlikte önem kazanan savaş sonu dünyasında yalnız kalma tehlikesi Türkiye'yi yeni arayışlara sürükledi. Bu nedenle kurulacak yeni düzende yer almak için daha aktif bir rol oynama gereği duyuldu. 1 Kasım 1944'de yeni yasama dönemini açarken İsmet İnönü Meclis'te yaptığı konuşmada Müttefik devletlere yönelik mesajlara yer verdi. Milli Şef, Almanya yenildiğine göre İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni kastederek “Hiçbir milletle ihtilafımız yok” dedikten sonra Türkiye'nin beklentisini şu şekilde özetliyordu: “istikrar ve sulh unsuru olarak yaşamak azmindeyiz.” Milli Şef ayrıca konuşmasında şu noktalar üzerinde duruyordu: “Millet Meclisi, ordularımızın vatana karşı en yüksek vazifeleri yapmaları istendiği zaman onların başarılarından büyük iftihar duyacaktır... İngiltere ile ittifakımız en güç ithamlardan sonra taze ve canlı mahiyetini muhafaza etmektedir... Sovyetlerle gelecek senelerin münasebetlerinin de dost komşuluk duyguları ve şartları içinde gelişeceğini umuyoruz.”¹⁰⁹²

Nadir Nadi, İnönü'nün bu konuşmasını, “Şefi Dinlerken” başlığı altında bir yazı dizisi halinde 2, 4 ve 5 Kasım tarihlerinde yayınlamıştır. Yazı dizisinin son makalesinde İnönü'nün konuşmasının “bütün Türk milletinin yürektek duygularına

¹⁰⁹⁰ Cumhuriyet, 21 Ekim 1944

¹⁰⁹¹ Cumhuriyet, 29 Ekim 1944

¹⁰⁹² Cumhuriyet, 2 Kasım 1944

tercüman” olduğunu belirtir.¹⁰⁹³Abidin Daver’de “*İlham, Feyiz ve Ders Alınacak Nutuk*” başlıklı makalesinde İnönü’ye şu şekilde destek verir: “*idareimiz bütün manasile halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini, Türkiyenin bünyesine ve hususisi şartlarına göre, tekâmül ettirmektedir... İkinci Cihan Harbinin başından beri türlü değişmelere uğramış, mahmud ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklid prensiplere Türk milleti şiddetle ve muvaffakiyetle karşı koydu. Harb sonunda ve sonrasında uyanmak istidadını gösterecek yeni taklid arzularına da kesin olarak karşı koyacağız.*” Daver, konuşmanın özellikle bu bölümünü “*büyük küçük her Türkün kulağına küpe olmağa değer*” görür.¹⁰⁹⁴

Savaşın Müttefikler lehine gelişimi devam ederken Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne bakışında yumuşama görülmüyordu. Ankara Radyosu'nda Türk-Sovyet dostluğunun tarihi üzerine yapılan yayınlarda bu politik yumuşamanın etkisi görülmüyordu. Eski Moskova Büyükelçisi H. R. Baydur 'Rus milleti için' yapılan bir yayında şu açıklamayı yapıyordu: “*Türkiye ile Sovyetler Birliği dost kalacaklar. Hiçbir fırtına bu dostluğu sarsamaz.*”¹⁰⁹⁵ 7 Kasım 1944'de Sovyet Devrimi'nin 27. yıl dönümü dolayısıyla Stalin'in radyodan verdiği nutuk *Cumhuriyet* gazetesinde manşetten verildi.¹⁰⁹⁶Bir gün sonra Nadir Nadi “*Stalin'nin Nutku*” başlıklı makalesinde Sovyet Devrimi hakkında şu yorumu yapıyordu: “*Yirminci asrın en büyük devrimlerinden birini başararak eski Çarlık idaresi yerine ileri görüşlü ve idealist ruhlu yepyeni bir rejim kuran büyük komşumuz... kahramanca mukavemeti yalnız İngilterenin dayanma imkanlarını çoğaltmakla kalmamış, aynı zamanda müşterek zafer yıldızının da gündün güne Birleşmiş Milletler ufkunda parlamasına zemin hazırlamıştır.*”¹⁰⁹⁷Müttefik zaferinde büyük payı Sovyetler Birliği'ne ayıran Nadir Nadi, “*Avrupaya Düzen*” başlıklı makalesinde Almanya'nın yenilgisinden sonra, Avrupa'da büyük kara devleti olarak sadece Sovyetler Birliği'nin kalacağını bu nedenle, daha önce karşı çıkmasına rağmen “*...kıt'a düzeninin korunması mes'uliyetinin daha ziyade Sovyet Rusya üzerine yükleneceğini*”de kabul ediyordu.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹³ Cumhuriyet, 5 Kasım 1944

¹⁰⁹⁴ Cumhuriyet, 3 Kasım 1944

¹⁰⁹⁵ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.111

¹⁰⁹⁶ Cumhuriyet, 7 Kasım 1944

¹⁰⁹⁷ Cumhuriyet, 8 Kasım 1944

¹⁰⁹⁸ Cumhuriyet, 3 Aralık 1944

1944 yılının ikinci yarısında *Cumhuriyet*'in Müttefiklere yakın çizgisi giderek arttı. Bu arada gazete sütunlarında Almanya'ya yönelik sert yazılar da geniş yer almaya başladı. *Cumhuriyet* gazetesinde Almanya yakın zamana kadar “*Avrupa medeniyeti adına Sovyet Rusyaya karşı bir haçlı seferi*” başarmaya çalışan, Avrupa medeniyetini temsil eden sayısız milletin de bu savaşta kendisi ile birlikte savaştığı ileri sürülüyordu.¹⁰⁹⁹ Ancak bugün durum baştanbaşa tersine dönmüştü: “*Avrupa medeniyeti adına bunca fedakârlığı katlandığını söyleyen Almanya Avrupanın ortasında, bir yabancı gibi tekbaşınadır. Onunla beraber dövüşen bütün Avrupa milletleri de ona karşı ayaklanmışlardır.*” Nadir Nadi, Almanya'nın durumunu bu sözler ile ifade ederken tarihte örneği bulunmayan bu tecelliyi, Almanya'nın başından beri Almanya'nın yanlış yolları tutmuş olmasında arar. Nadi'ye göre, Manş Kanalı'nı geçmek suretiyle İngiltere'yi yenemeyeceğini anlayan Almanya, Doğu Cephesi'ne yöneldiği günden itibaren “*Avrupa medeniyeti*” adına değil, sadece kendi öz menfaatlerine hizmet etmişti.¹¹⁰⁰

Cemal Nadir “*1944 Avrupa Finali*” başlıklı karikatüründe Almanya'dan ayrılan peyklerini de yanına alan Müttefik devletleri, kalesini korumaya çalışan Almanya'ya son darbeyi indirmeye hazırlanırken resmetmiştir.¹¹⁰¹ *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede “*Bozulan Nizam!*” başlıklı makalede benzer bir biçimde Avrupa'ya ve dünyaya yeni düzeni Müttefik devletler verecek deniyordu: “*Almanlar, Avrupaya, kendi istedikleri şekilde yeni bir nizam vermek huyasile bu harbi açmışlardır. Şimdi, mağlub oldukları ve kendi postlarını kurtarmak derdine düştükleri için, artık Avrupanın yeni nizamından bahsetmez oldular. Avrupaya ve dünyaya yeni nizam vermek işi şimdi Müttefiklere düşmüştür.*”¹¹⁰²

Bu arada Müttefik devletler tarafından Alman işgalinden kurtarılan ülkelerde iç karşılıklar baş göstermiş, özellikle Yunanistan'da bunlar iç savaşa dönüşmüştü.¹¹⁰³ 8 Aralık'ta *Cumhuriyet* gazetesinin verdiği habere göre İngiltere'nin Yunanistan'da takip ettiği siyaset Avam Kamarası'nda ciddi ve hararetli görüşmelere neden olmuştu. Ayrıca İtalya ve Yunanistan'a yönelik hareket tarzından dolayı Amerika,

¹⁰⁹⁹ Sabiha Sertel, *a.g.e.* s.249, *Cumhuriyet*, 26, 29 Haziran, 1, 9 Temmuz 1941

¹¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1944

¹¹⁰¹ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1944

¹¹⁰² *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1944

¹¹⁰³ *Cumhuriyet*, 2.5.6.7 Aralık 1944

İngiltere'yi eleştiriyordu.¹¹⁰⁴ Mihver istilasında kurtulmalarına yardım ettiği ülkelerin içişlerine karıştığı ve özellikle Yunanistan'da hükümetin kurulmasını engellediği yönünde ağır eleştirilere maruz kalan İngiltere bu konuda açıklama yapmak zorunda kaldı. Bu amaçla Churchill, “*Atinanın asilerden temizlenmesi siyasetinde ısrarla devam edeceğiz*” derken Eden de, “*Yunanistanın yakında kendi hükümetini seçecek duruma gireceği ümidindeyim*” açıklamasında bulunmuştu.¹¹⁰⁵ Bu beyanatlardan da anlaşılacağı üzere İngiliz Hükümeti Yunanistan'da silahlı çetelere karşı mücadele ettiğini belirtmekte ve bunda kararlı görünmekteydi. Ömer R. Doğrul “*Kurtarılan Memleketler ve Demokrasi*” başlıklı makalesinde İngiltere'nin Yunanistan'a yaptığı müdahalelerin demokratik olmadığı yönündeki eleştirileri doğru bulmamış ve düşünülenin aksine meselenin Churchill'in de açıkladığı gibi çetelere karşı bir mücadeleden ibaret olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁶ Çok geçmeden Yunan Kralı George'un 31 Aralık'ta yaptığı açıklamalar bu durumun doğruluğunu teyit eder niteliktedir. Çünkü kral beyanatında karışıklıkların yakında sona ereceğini belirterek Londra'daki olumlu beklentiyi desteklemiştir.¹¹⁰⁷

Bu arada Fransa ve Sovyetler Birliği arasında 10 Aralık 1944'de ittifak ve karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalandı.¹¹⁰⁸ Nadir Nadi, bu gelişmeyi “*klasik Avrupa muvazenesinin temelleri yeni baştan*” atıldı şeklinde yorumladı. İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin bir ittifakla bağlanmalarını “*kıt'a barışının askeri ve siyasi üçgeni böylece*” tamamlandı diyerek vurgulayan Nadi,¹¹⁰⁹ Sovyet tehdidinden dolayı Fransa'nın varlığından duyduğu memnuniyeti saklamadığı görülür.

4.1 Türkiye'nin Müttefik Zaferine Katılma Çabaları

1944 yılı ocak ayında Türkiye'nin Almanya'ya Krom ihracatı artmıştı.¹¹¹⁰ İngiliz ve Amerikalıların gözüne batan bu durum Mart ayında bu ülkelerin Türkiye'ye abluka uygulamayı düşünmelerine kadar vardı. Ancak Amerika ve İngiltere Büyükelçileri bu ablukadan fazla etkileneceği için bu girişimin Türkiye'yi

¹¹⁰⁴ Cumhuriyet, 8 Aralık 1944

¹¹⁰⁵ Cumhuriyet, 9 Aralık 1944

¹¹⁰⁶ Cumhuriyet, 9 Aralık 1944

¹¹⁰⁷ Cumhuriyet, 1 Ocak 1945

¹¹⁰⁸ Cumhuriyet, 11 Aralık 1944

¹¹⁰⁹ Cumhuriyet, 12 Aralık 1944

¹¹¹⁰ Cemil Koçak, a.g.e. C. II, s. 238

Almanya'ya tamamen bağımlı hale getirebileceğini söylediler.¹¹¹¹ Ancak Nisan ayında Müttefik devletler iki nedenden dolayı bu ülkeye krom satışının durdurulması yönündeki baskılarını artırdılar. Bunlardan birincisi Türk-Alman ticaret anlaşmasının bu ay sonunda bitiyor olması,¹¹¹² ikincisi ise Almanya'ya stratejik madde satan diğer tarafsız ülkelerin Türkiye'yi örnek göstermeleriydi.¹¹¹³

30 Mart günü Devlet Deniz Yolları İşletmesine ait olan Krom adlı vapur Marmaris yakınlarındaki Kazlı Ada'da meçhul bir denizaltı tarafından batırıldı. Yulaf ve arpa yüklü Türk vapurunun, Türk karasularında torpillenmesi üzerine Meclis'te yapılan görüşmede Numan Menemencioğlu bu saldırıyı “*Hiçbir suretle mazur görülmiyecek bir tecavüz*” olarak değerlendiriyordu.¹¹¹⁴ Olayın gerçekleştiği sırada hangi ülkeye ait olduğu bilinmeyen bir uçağın varlığı 4 Nisan günü *Cumhuriyet* gazetesinde haber yapıyordu. Gazete, geminin Türkiye'ye ait olduğunun anlaşılmasına hava koşullarının uygun olmasını gerekçe göstererek olayda kasıt olduğunu ileri sürüyordu.¹¹¹⁵

Aynı günlerde İngiliz basınında Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurmasını isteyen yayınlar yapılmaya başlandı. *Times* gazetesine göre, savaş ekonomisi için önem taşıyan bu madenin son aylarda Türkiye'den İngiltere'ye ihracatı azalırken Almanya'ya ihracatı ise artmıştı.¹¹¹⁶ Bir gün sonra *Daily Herald* gazetesinde Türkiye'nin Almanya'ya ihraç ettiği tüm malları kesmesini isteyen bir başka makale yayınlandı. Makaleye göre, Türk kromunun Almanya için önemi gittikçe artıyordu. Ancak Türk bakırının, pamuğunun ve tütününün de bu ülke için aynı öneme sahip olduğu belirtiliyordu. Yazara göre Türkiye bu ihracatı kesmek niyetinde olmadığı gibi bitmek üzere olan Türk-Alman ticaret anlaşmasını da yinelemeyi istiyordu. Bu nedenle Türkiye'nin Almanya'ya ihracatının engellenmesi için Bulgaristan'ın bombalanması öneriliyordu. Böylece Türkiye ve Almanya arasında bağlantı kopacak ve ihracat kesilecekti.¹¹¹⁷

¹¹¹¹ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 245, Selim Deringil, **a.g.e.** s. 234

¹¹¹² Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.196, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s.172

¹¹¹³ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 234

¹¹¹⁴ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1944

¹¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1944

¹¹¹⁶ *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1944

¹¹¹⁷ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1944

Krom meselesi Türk-İngiliz basını arasında yeni bir tartışma başlattı. *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı köşede “*Krom Meselesi*” başlıklı makalede İngiliz basınına şu şekilde cevap veriliyordu: “*Müttefikler, bir bahane bularak Türkiye’ye harb malzemesini kestiler. Sonra da Almanlara muhtelif ihtiyaçlarına mukabil krom verdiğimizden dolayı bize sitem ediyorlar. Times’in de kabul ettiği gibi biz Müttefiklere krom vermiyor değiliz. Taşıt vasıtalarının azlığından dolayı onlara tahsis ettiğimiz kromlar yığılıp kalıyor buna mukabil Almanlar, ödünç verdikleri vagon ve lokomotiflerle, vaktile İngilizlerin malumat ve muvaffakiyetile kendilerine tahsis ettiğimiz kromları alıp götürüyorlar. Müttefikler, Türk kromunu almak istiyorlarsa Almanyanın yaptığını yapsınlar. Mesele kalmaz.*”¹¹¹⁸

9 Nisan günü Amerika Dışişleri Bakanı Cudell Hull, verdiği nutukta: “*Alman ajanlarının casusluk faaliyetine müsaade etmek, askerlerimiz öldüren çeliğin imaline esas olan maddeleri yollamak, fabrikalarını Almanya hesabına çalıştırmak mukabilinde tecavüzden masumiyetlerini satın almaya*” çalışan tarafsız ülkelerin artık buna ihtiyaçları kalmadığını söylüyordu. Bakan, tarafsız ülkelere Almanya ile ticari ilişkilerini kesmesini istiyordu. Hull, “*Biz hiçbir milleti harbe iştirake icbar etmeyiz. Fakat askerilerimizin ölümüne yardımlarını kabul etmeyiz*” diyordu.¹¹¹⁹ Falih R. Atay ise bu durumun abartıldığını düşünüyordu. Ona göre savaşın kısılması isteniyorsa ikinci cephe açılmalıydı.¹¹²⁰ Nadir Nadi ise tarafsız ülkeler ile Almanya arasındaki ticarete hukuka aykırı bir durum bulunmadığından eleştirileri haksız buluyordu: “*...Tarafsızların Almanya ile alışveriş etmeleri ne bir yardımdır, ne de yeni bir şey! Bu milletler şimdiye kadar harbe karışmadıkları için, milletlerarası kaidelerinin çerçevesi içinde bütün muhariblerle normal münasebetlerini devam ettirmektedirler.*”¹¹²¹ Ömer R. Doğrul, Hull’un beyanatını akıl, mantık ve adil olmaktan ziyade, duygulara dayalı, taraflı ve bencilce görüyordu: “*Tarafsız milletlere, Almanyaya isteği şeyleri satmayınız demek kolaydır; ...Bu sözü söyledikten hemen sonra Almanyaya sattıklarınızı biz satın alacağız, Almanyadan aldıklarınızıda biz vereceğiz, demek lazımdı.*”¹¹²² *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı köşede “*Tarafsızları Tazyik Siyaseti*” başlıklı makalede bu beyanat “*Tarafsız*

¹¹¹⁸ Cumhuriyet, 10 Nisan 1944

¹¹¹⁹ Cumhuriyet, 11 Nisan 1944

¹¹²⁰ Cumhuriyet, 12 Nisan 1944, Ulus, 12 Nisan 1920

¹¹²¹ Cumhuriyet, 12 Nisan 1944

¹¹²² Cumhuriyet, 12 Nisan 1944

memleketleri, usta ve nazik bir diplomat lisan ile tehdid” olarak yorumlanıyor, bu ülkelerde yarattığı rahatsızlık ifade ediliyordu.¹¹²³ Cemal Nadir de çizdiği karikatürle dünyanın ikinci cephenin açılmasını beklerken Hull’un tarafsızlara yüklenmesini eleştiriyordu.¹¹²⁴

13 Nisan günü İngiliz gazeteleri, İngiliz Büyükelçisi’nin Ankara’da Numan Menemencioğlu ile yapacakları görüşmede, Almanya’ya yapılan krom sevkiyatının durdurulmasını isteyeceğini bildiriyorlardı. İngiliz gazetelerine göre bu konuda bir anlaşma sağlanamazsa Müttefik devletler, Türkiye’ye karşı ekonomik politikalarını gözden geçireceklerdi.¹¹²⁵ 14 Nisan’da İngiltere ve Amerika’nın Türkiye’ye verdikleri ortak notaya göre, Almanya’ya krom sevkiyatı durdurulmadığı takdirde Türkiye’ye ekonomik ambargo uygulanacaktı.¹¹²⁶ Buna karşılık Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, İngiliz ve Amerikan elçileri ile yapılan görüşme hakkında dış basına “*Maddi imkânlarımız dâhilinde Müttefiklere her suretle yardım etmemiz, harici siyasetimiz icabıdır*” açıklamasını yaparak¹¹²⁷ havayı yumuşatmaya çalışacaktı.¹¹²⁸

Türkiye, Amerika ve İngiltere’nin baskıları sonucunda 21 Nisan akşamından itibaren Mihver devletlerine krom ihracatını durdurma kararı verdi. Menemencioğlu, Meclis’te yaptığı konuşmada kararın gerekçesini açıklarken Türkiye’nin 1939 yılında İngiltere ile imzalamış olduğu ittifak antlaşması gereği tarafsız olmadığını belirtiyor ve “*Müttefiklerin notasını bir bitaraf devlet gibi değil, bir Müttefik gibi tetkik etmemiz lazım*” diyordu.¹¹²⁹

Türkiye bu kararı ile ilk defa açık bir şekilde Müttefik devletlerin yanında yer alıyordu. Türk basını da, hükümetin dış politikasına destek verdi.¹¹³⁰ Falih R. Atay *Ulus* gazetesinde yayınlanan makalesinde İngiltere ile olan ittifak antlaşması gereği “*Türkiyenin başka türlü hareket etmesi*” beklenemez diyordu.¹¹³¹ Hükümetin bu kararını destekleyen bir başka yazar da 1940 yazında Almanya lehine yazılarından

¹¹²³ Cumhuriyet, 13 Nisan 1944

¹¹²⁴ Cumhuriyet, 14 Nisan 1944

¹¹²⁵ Cumhuriyet, 14 Nisan 1944

¹¹²⁶ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 196, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 172, Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s. 240

¹¹²⁷ Cumhuriyet, 15 Nisan 1944

¹¹²⁸ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 394

¹¹²⁹ Cumhuriyet, 21 Nisan 1944, Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.238

¹¹³⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.242

¹¹³¹ Cumhuriyet, 21 Nisan 1944, *Ulus*, 21 Nisan 1943

dolayı gazetesinin kapanmasına yol açan Nadir Nadi idi. “...İngiltere ve Amerikanın birlikte yaptığı müracaat karşında, biz herhangi bir tarafsız devlet gibi hareket edemedik. İngiltere ile aramızdaki ittifak muahedesini gözönünde tutmak ve hadiseyi bu muahedenin çerçevesi içinde mütalaa etmek zorunda bulunuyorduk...” diyen Nadi’ye göre Türkiye’nin Almanya’ya krom satmasının nedeni Müttefiklerin düşmanlarına yardım etmek değil “milli varlık ve kudretinin” devamını sağlamaktı. Ayrıca “1943 yılında, Almanyaya krom satmamızı mahzurlu görmeyen” İngiltere’nin bugün farklı tutum sergilemesini de eleştiriyordu.¹¹³²

Türkiye’nin Almanya’ya krom satışını kesmesi üzerine çizdiği karikatürde Cemal Nadir; iki kişi arasındaki konuşmayı aktarıyordu: “-Şimdi krom yerine ne satacağız?” diyen kişinin sorusuna karşılık diğer kişi “-Kurum! Dostlarımıza sadakatten ötürü” cevabını veriyordu. Nadir, Türkiye’nin sattığı önemli birkaç maldan biri olan krom satışının durdurulmasını eleştiriyordu.¹¹³³

Numan Menemencioğlu İstanbul’a yaptığı ziyaret sırasında verdiği beyanatta Almanya’ya sadece krom sevkiyatının durdurulduğunu belirtiyordu. Bakana göre, bu kararın Almanya’dan bize gelecek maddelerle bir ilgisi yoktu. Ayrıca bir soru üzerine İngiltere ile görüşülmesi gereken başka bir konu olmadığını da altını çiziyordu.¹¹³⁴ Almanya 11 Mayıs 1944’de Büyükelçi Von Papen aracılığıyla karşılıklı antlaşmalara uymadığı gerekçesi ile Türkiye’ye bir nota verdi.¹¹³⁵ Bu gelişmeden sadece üç gün sonra İngiliz basını Türkiye’nin Almanya ile tüm ihracatını kesmesine yönelik yayınlara başladı. Cumhuriyet gazetesi “Haksız Bir İstek” başlığıyla haberi manşetine taşıdı: “İngiliz hükümetine ait olduğunu düşünmek istemediğimiz bu arzuyu ne aramızdaki ittifak muahedesile, ne de milletlerin hürriyet prensipile telife imkân vardır”¹¹³⁶ Nadir Nadi’de tepkisini “İşte Bu Olmaz” başlıklı makalesinde şu şekilde ortaya koymuştu: “...Krom ihracatı ayrı ve istisnai şartlara bağlı olduğu için Türkiye... sırf müttefik İngiltereyi memnun etmek maksadile, azaltma ve tahdid etme cihetlerine bile gitmeksizin bu maddenin ihracatını toptan durdurdu. Ama her maddenin ihracı böyle keseceğimizi sanmak yanlıştır.” Ona göre, Türkiye’nin

¹¹³² Cumhuriyet, 22 Nisan 1944

¹¹³³ Cumhuriyet, 24 Nisan 1944

¹¹³⁴ Cumhuriyet, 23 Nisan 1944

¹¹³⁵ Cumhuriyet, 12 Mayıs 1944

¹¹³⁶ Cumhuriyet, 14 Mayıs 1944

Almanya ile ticari ilişkilerini kesmesi ancak İngiltere'nin Türkiye'nin hayati ihtiyaçlarını karşılamayı üstlenmesiyle mümkün olabilirdi.¹¹³⁷

24 Mayıs'ta Churchill, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını durdurmasını iyi niyet göstergesi olarak değerlendirmiş ayrıca krom sevkiyatı kadar olmasa da “*düşmana maddi yardım sağlayan*” diğer malların da sevkiyatının durdurulmasını beklediğini ifade etmişti.¹¹³⁸ Nadir Nadi, Churchill'in nutkunu iyi niyetli bir demeç olarak değerlendirdi. Küçük bir görüş farkı Türk-İngiliz ilişkilerinin olumlu gelişmesine engel olamayacaktı. Nadi'ye göre, Türkiye'nin krom ihracatı konusunda aldığı “*tek taraflı ve kesin karar*” müttefiklerine bağlılığının açık deliliydi.¹¹³⁹

1944 yılında bile Türkiye, etrafında savaşılan bir ada devleti görünümündeydi. Balkanlar da olduğu gibi, Ege Deniz'i de Alman denetimi altındaydı. 17 Nisan'da kimliği meçhul bir uçak, İstanbul tepelerini bombalarken, 30 Nisan'da İstanbul üzerinde uçak sesleri duyulmaya devam ediyordu.¹¹⁴⁰ 5 Mayıs akşamında İstanbul semalarında meçhul bir uçak görülmüş, uçaksavar bataryalarının atışları sonucunda Yeşilköy civarına inmek zorunda bırakılmıştı.¹¹⁴¹ 8 Mayıs'ta *Cumhuriyet* gazetesinde sanki uçak düşürülmüş gibi temsili iki resim yayınlamıştı.¹¹⁴²

Savaşın son döneminde bile Türkiye kendini tehdit altında görüyordu. Örneğin İstanbul Valisi bir beyanname yayınlarak pasif korunma önlemleri konusunda halkı uyardı.¹¹⁴³ Numan Menemencioğlu İzmir'de verdiği beyanatta “*Muayyen bir tehlikeyi tasavvur etmek ne kadar zararlı ise memleketimizin üzerinde Hiçbir tehlike olmadığını farzetmek ondan daha zararlıdır.*” diyordu. Ayrıca, Vali'nin verdiği beyanatta halka büyük iyilik yaptığını da ekliyordu.¹¹⁴⁴ *Cumhuriyet* gazetesi alınan tedbirleri yerinde bularak pasif korunma ile ilgili çizimli diyaloglar yayınladı.¹¹⁴⁵

Haziran 1944'te Türkiye İngiltere'nin yeni bir notasına maruz kaldı. *Cumhuriyet* gazetesi gelişmeyi “*İngilizler bize yeni bir nota verdiler*” başlık altında

¹¹³⁷ Cumhuriyet, 14 Mayıs 1944

¹¹³⁸ Cumhuriyet, 25 Mayıs 1944

¹¹³⁹ Cumhuriyet, 26 Mayıs 1944

¹¹⁴⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.244, Cumhuriyet, 22 Nisan, 2 Mayıs 1944

¹¹⁴¹ Cumhuriyet, 6 Mayıs 1944

¹¹⁴² Cumhuriyet, 8 Mayıs 1944

¹¹⁴³ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.238, Cumhuriyet, 3 Mayıs 1944

¹¹⁴⁴ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1944

¹¹⁴⁵ Cumhuriyet, 5 Mayıs 1944

manşetten verdi. Habere göre, Türkiye, ticaret gemisi şekli verilmiş altı Alman savaş gemisinin Boğazlardan geçmesine izin vermişti. İngiltere, bu gemilerin Boğazlardan geçişinin Montreux Antlaşması'na aykırı olduğunu ileri sürerek Türk Hükümetine protesto notası vermişti.¹¹⁴⁶ 8 Haziran'da İngiliz Büyükelçisi bu konuda kesin sonuca varılmasını Saracoğlu'na bildirdi. Daha sonra bu konuda görüşlerini İsmet İnönü'ye de aktardı. İnönü, "*Türk-İngiliz ittifakının önceki pürüzsüz haline geri dönülmesi*" koşuluyla Büyükelçiye olumlu görüş bildirdi.¹¹⁴⁷ Bu gelişmeler üzerine o zamana kadar denetlenmeyi red eden sivil Alman gemisi Kassel'de yapılan araştırmalar sonucunda; 9 milimetre çelik zırhla kaplı olduğu, sualtı bombaları, 31 ton kapasiteli tank vinçleri, beş makineli tüfek, iki top ve denizaltı izleme teçhizatıyla donatılmış olduğu saptandı.¹¹⁴⁸ Bu durumda İngiltere'nin istihbaratları gerçek çıkmış oluyordu.¹¹⁴⁹

Boğazlardan savaş boyunca geçen ilk 'ticari' savaş gemisi Kassel değildi. Buna karşın basında bu konu ilk defa geniş yer alıyordu. Çünkü savaş boyunca Türk sularına giriş ve çıkış yapan gemiler hakkında basında yayın yapılması, talimat ile yasaklanmıştı.¹¹⁵⁰ Ancak savaşta özellikle İkinci Cephe'nin açılmasından sonra değişen dengelere ayak uydurmak gerekiyordu. Şükrü Saracoğlu, gazetecilere verdiği beyanatta "*Türkiyenin malik olduğu kuvvetler ve haklar, müttefiklerimiz İngiltere ve dostlarımız Sovyet Rusya ile Birleşik Amerika aleyhine yalnız kullanılmamalı değil, hiçbir vakit kullanılamaz...*" diyor ve Numan Menemencioğlu'nun istifa ettiği bildiriliyordu. Menemencioğlu istifa gerekçesini uyguladığı politikaların hükümet tarafından onaylanmadığı şeklinde sunuyordu.¹¹⁵¹ Ancak Selim Deringil'e göre Türkiye, İngiltere ve Amerika'ya yaklaşmak için "*uluslararası kamuoyunda gözü önünde feda edilecek bir kurbana ihtiyaç*" duymuş, İnönü de en uygun aday olarak Numan Menemencioğlu'nu görmüştü.¹¹⁵² Bu istifa, Müttefik yanlısı bir dış politikaya yönelik değişimin simgesiydi. Çünkü Türkiye Müttefiklerle yeniden bir yakınlık kurmak için çok önemli bir fırsat yakalamıştı.¹¹⁵³ Bu gelişmeler üzerine Şükrü

¹¹⁴⁶ Cumhuriyet, 6 Haziran 1944

¹¹⁴⁷ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 238

¹¹⁴⁸ Cumhuriyet, 17 Haziran 1944, Selim Deringil, **a.g.e.** s. 238

¹¹⁴⁹ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 238

¹¹⁵⁰ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.91

¹¹⁵¹ Cumhuriyet, 16 Haziran 1944, İsmet İnönü, **a.g.e.** s.407

¹¹⁵² Selim Deringil, **a.g.e.** s. 238

¹¹⁵³ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.255

Saracoğlu, CHP parti grubuna hem Menmencioğlu'nun istifası, hem de Alman gemileri ile ilgili açıklamada bulundu. Açıklamadan Kassel'in Boğazlardan geçmesine izin verilmediği gibi bu kararın Mannerheim ve Ems tipindeki gemiler için de geçerli olacağı anlaşılıyordu. Milletvekillerinin gemilerdeki incelemeler sırasında yapılan hataları dile getirmeleri üzerine Başbakan, bu konuda hatası tespit edilecek memurun cezalandırılacağını söyledi.¹¹⁵⁴20 Haziran günü Saracoğlu bu konuda parti grubuna şu açıklamayı yaptı: “...muayene vazifesiyle alakalı gerek askeri, gerek sivil memurlarımızdan hiçbirinin bu hususta bir ihmâl ve tesyüpleri olmadığını, yalnız meselenin Montreux muahedesi tatbik suretine aid hukuki bir görüş neticesi olarak merkezden verilen emirlerin tatbikinden ibaret bulunuyordu.”¹¹⁵⁵

Bu sırada Türk basını Menemencioğlu'nu eleştirmek için yarışırken¹¹⁵⁶ Nadir Nadi, “Başvekilin Tekrarladığı Hakikat” başlıklı makalesinde Menemencioğlu'nun dış politikadaki başarılarını hatırlatarak hakkını teslim etmeye çalışıyordu. Ayrıca, O Menemencioğlu'nun istifası ile Türk dış politikasında bir değişikliğin meydana gelmeyeceğinin altını çiziyordu.¹¹⁵⁷

Müttefik devletler, Mihver yanlısı olarak bilinen Menemencioğlu'nun istifası ile rahatlamışlardı. İngiltere, artık Türkiye'nin savaşa girmesini istemekten vazgeçiyor ancak Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konusunda ısrar ediyordu. İngiltere, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesini bu ülke üzerinde psikolojik etki yaratacağı için önemli bir adım olarak görüyordu. Ayrıca bu girişim, hiçbir askeri yükümlülük gerektirmediği için hemen uygulanabilirdi. Amerika genel olarak İngiltere'yi bu konuda desteklerken Sovyetler Birliği Romanya sınırına gelip dayandığı bir sırada Türkiye'ye seçme hakkı tanınmasına karşı genellikle ‘çekingen’ bir tutum takınıyordu.¹¹⁵⁸

İngiltere ve Amerika'nın ortak hareketi sonucu Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. *Cumhuriyet* gelişmeyi “*tarihi karar*” olarak duyurdu. Karar Meclis'te tam ittifakla kabul edilmiş, Türkiye'de yaşayan Alman vatandaşlarının ülkeyi terk etmeleri için on gün süre tanınmıştı. Türkiye'nin bu kararı

¹¹⁵⁴ Cumhuriyet, 17 Haziran 1944

¹¹⁵⁵ Cumhuriyet, 21 Haziran 1944

¹¹⁵⁶ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 239

¹¹⁵⁷ Cumhuriyet, 17 Haziran 1944

¹¹⁵⁸ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.261,Edward Weisband, **a.g.e.** s. 256

savaşa gireceği anlamına gelmiyordu. Türk Hükümeti'ne göre kararın iki ülke arasında savaşa yol açıp açmayacağı Almanya'nın alacağı tavra bağlıydı.¹¹⁵⁹ Falih R. Atay'a göre İngiltere'nin ittifak antlaşması çerçevesinde haklı isteğine cevaben Türkiye bu adımı atmıştı.¹¹⁶⁰ Zaten Saracoğlu da Meclis'te konuyu meşruiyet çerçevesinde ele almış ve kararın Türkiye'nin özgür iradesiyle alındığını vurgulamıştı.¹¹⁶¹

Nadir Nadi'ye göre, Türkiye Cumhuriyet'i kurulduğundan beri "*her türlü macera ve fırsatçılık politikasından*" uzak "*milli menfaatlerle umumi Avrupa menfaatlerini*" dikkate alarak ölçülü ve dengeli bir dış politika yürütüyordu. Nadi'ye göre bir saldırı özelliği taşımayan Türkiye'nin bu kararı "*dünyanın ıstıraplarına bir an önce nihayet vermek*" gibi tarihi bir zorunluluktan doğmuştu.¹¹⁶²

Bu günlerde *Cumhuriyet* gazetesinde, Türkiye'nin tarafsız olmadığını vurgulayan ve Müttefiklerle ittifak bağlarını ön plana çıkaran yazılara yer veriliyordu. Nadir Nadi, Türkiye'nin son kararının da bu çerçevede değerlendiriyordu: "*Son kararımız... Müttefiklerimize yapabileceğimiz yardımların toplu bir ifadesinden başka bir şey değildir. Harbe gireceğiz yahud girmeyeceğiz tarzındaki münakaşalara artık yer kalmamıştır*"¹¹⁶³

Yavuz Abadan, "*Tarihi Karamızdan Sonra*" başlıklı makalesinde Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesini Nadir Nadi'ye göre daha içten ve gönülden destekliyordu: "*Gerçekten Türkiyenin, Almanya ile münasebetlerini kesmesi, büyük dünya buhranının başlangıcından beri sadakatle güttüğü barış ve emniyet siyasetinin zaruri bir icabı ve neticesidir. Halkçı Türkiye Cumhuriyeti, varlık ve istiklalinin temeli saydığı prensiplere dış siyasetinde de bağlı kalarak, demokrasi ve adalet cephesinde kendine yaraşan yeri almakta asla gecikmedi ve tereddüd etmedi.*"¹¹⁶⁴

Cemal Nadir yaptığı karikatürde Türkiye'den ayrılacak Alman vatandaşları arasında geçen şu diyaloga yer veriyordu: "*-Memlekete götürmek için sabun aldım -Boşuna*

¹¹⁵⁹ Cumhuriyet, 3 Ağustos 1944

¹¹⁶⁰ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 244

¹¹⁶¹ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 244

¹¹⁶² Cumhuriyet, 3 Ağustos 1944

¹¹⁶³ Cumhuriyet, 4 Ağustos 1944

¹¹⁶⁴ Cumhuriyet, 13 Ağustos 1944

*zahmet etmişsin Her Doktor... Almanyada temizlik, sabun yerine tabanca ile yapılıyor!”*¹¹⁶⁵ (Ek.9)

Türkiye olası bir saldırıya karşı gerekli tedbirleri almaya devam etti. İstanbul Valiliği’nce yayınlanan tebliğde 7 Ağustos gecesinden başlayarak il sınırı içinde bulunan bütün resmi ve özel binalarda hava taarruzuna karşı karartma tedbirleri uygulanacaktı.¹¹⁶⁶ Aynı uygulama İstanbul dışında Ankara, İzmir, Edirne, İzmit gibi illerde de başlatıldı. Ayrıca ülke savunması için üç yeni kanun daha kabul edildi. *Cumhuriyet* bu konuda haberi şu şekilde duyurdu: “*Düşmana karşı memleket içi silahlı müdafaa mükellefiyeti ihdas olundu, eli silah tutan her kadınla erkek ders ve talim görecek.*” Ayrıca gerektiği takdirde şehir, kasaba ve köylerin tahliyesi ile ilgili kanun da kabul edildi.¹¹⁶⁷

4.2 İç Politikada Değişiklikler

1944’de Müttefik zaferleri birbirini izlerken, Türkiye’nin bu devletlerle olan ilişkilerinde kaygı uyandıran gelişmeler yaşanıyordu. Türk-Sovyet görüşmeleri kesilmiş, Amerika ve İngiltere de ilişkilerini dondurma kararı almışlardı. Türkiye, üzerindeki baskının arttığı bu günlerde, Müttefik devletlerini yatıştırmak için dış politikada olduğu gibi iç politikada da önemli adımlar attı. İngiliz ve Amerikalıları inandırmak için batılı demokrasilerin duygularını inciten Varlık Vergisi’ni kaldırırken, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türk ırklarının bağımsızlığını savunan Turancılık hareketini de tasfiye etti.¹¹⁶⁸

4.2.1 Varlık Vergisi’nin Kaldırılması

Türkiye, II. Dünya Savaşı’na girmediği halde savaşın ekonomik alanda yarattığı olumsuzluklardan etkilendi. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele nedeni ile Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yaşamında büyük yıkımlar meydana gelmişti. İthalata bağımlı kırılgan Türk ekonomisi, II. Dünya Savaşı’ndan olumsuz

¹¹⁶⁵ Cumhuriyet, 4 Ağustos 1944

¹¹⁶⁶ Cumhuriyet, 7 Ağustos 1944

¹¹⁶⁷ Cumhuriyet, 8 Ağustos 1944

¹¹⁶⁸ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 218

etkilendi.¹¹⁶⁹ Savaş yıllarında, Türk Hükümeti ‘denk bütçe’ uygulamasına bağlı kalmaya özen gösterdi. Tarafsızlık politikası izlense de orduyu güçlendirme zorunluluğu bütçeden milli savunmaya ayrılan payın artmasına neden oluyordu.¹¹⁷⁰ 1938 yılında bütçeden milli savunmaya ayrılan pay % 39 iken savaş yıllarında % 64’e kadar çıkmıştı. Buna bağlı olarak sağlık, eğitim, bayındırlık gibi sosyal harcama kalemlerine ayrılan payda düşüş yaşanmıştı.¹¹⁷¹

II. Dünya Savaşı’nın dışında kalmayı ve sınırlarını korumayı başaran Türkiye, ekonomik yapısını korumakta zorlandı. Savaşın Türkiye ekonomisi ve toplumuna önemli etkileri oldu. Fakir ve dar gelirli kesimleri mağdur etti. Hayat pahalılığı, iâşe sorunları ve ihtikâr yani karaborsa sonucunda ortaya çıkan açlık, sefalet ve yoksulluk gibi birçok toplumsal sorunu beraberinde getirdi. Hükümet narh sistemi, fiyat denetimi, karaborsayla mücadele, karne uygulaması gibi çeşitli yollarla ekonomiye müdahale ederek, savaşın yarattığı olumsuz sonuçları hafifletmeye çalıştı.¹¹⁷²

Savaş yıllarında bütçe açıkları, enflasyon ve vurgunculuk, Varlık Vergisi adı altında olağanüstü bir uygulamanın hayata geçmesi için ortam hazırladı.¹¹⁷³ II. Dünya Savaşı’nın yarattığı sıkıntıdan ve darlıktan yararlanan kişi ve çevrelerin vurgunculuk, karaborsacılık gibi yollarla haksız kazanç sağlamaları Kasım 1942 yılında doruğa ulaştı. 1942’de TBMM’nin yeni yasama yılını açılış konuşmasında İsmet İnönü: “*Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metali yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir suretle kundak koymağa...*” çalışmalarından şikâyet etmiş, hemen arkasında da eklemişti: “*üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır.*”¹¹⁷⁴

¹¹⁶⁹ Murat Metinsoy, **a.g.e.** s.52, Şevket Pamuk “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük*” **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, Kasım 1986, s.281

¹¹⁷⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4 Kitap, 1 Bölüm, Bilgi Y. Mayıs 1999, s. 153, Murat Metinsoy, **a.g.e.** s.55

¹¹⁷¹ Murat Metinsoy, **a.g.e.** s. 55, Ayhan Aktar, “*Varlık Vergisi’nin Hikâyesi*” **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, Ocak 2004, s.83

¹¹⁷² Murat Metinsoy, **a.g.e.** s.53

¹¹⁷³ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.272

¹¹⁷⁴ Cumhuriyet, 2 Kasım 1942

İsmet İnönü'nü savaş yıllarında ortaya çıkan bu haksızlıkların düzeltilmesi için bir yasal düzenlemeyi gerekli görüyordu. Nadir Nadi, Cumhurbaşkanı'nın Varlık Vergisi uygulamasına giden yoldaki konuşmasını şu sözlerle destekliyordu: *"İçimizde nefes alan bu gibi vurguncularla bezirgânları boğmak ve ihtirash politikacıların dilini kesmek, milli selametimiz uğrunda topumuza düşen bir vazifedir."* Türkiye'nin savaşa en çok yaklaştığı bu dönemde kendi hesabına çalışanlara *"merhamet duygusu beslemek"* günün ciddiyetine uygun düşmez diyen Nadi, sözlerine şu şekilde devam ediyordu: *"Yaşadığımız günler hakiki bir baba sevgisile üzerimize titreyen Milli Şef İnönü'nün dediği gibi, en çok beraberlik ve en çok özverilik isteyen günlerdir"*¹¹⁷⁵ Yunus Nadi, *"Milli Şefin Büyük Nutkundan Sonra"* başlıklı makalesinde bütün dünyaya yayılmış savaş karşısında 'tarafsız' bir ülkenin alması gereken tedbirlerin yarattığı yükten şikâyet ediyordu. Ayrıca, İnönü'nün şikâyetine neden olan bu sıkıntıların giderileceğini müjdeliyordu.¹¹⁷⁶

"Yalnız Bu Günü Değil, Yarını da Düşünmek Lazım" başlıklı makalesinde Yunus Nadi, *"iddihar ve ihtikâr"*(Stok ve Karaborsa) meselelerinden dolayı yem kıymeti olmayan samanın bile kilosunun 25-30 kuruşa satılmasından şikâyet ediyordu: *"...muhtaç ve naçar vaziyette olan pek çok vatandaşlara mukabil ellerindeki malları altın ve mücevher pahasına damla damla satarak bu soygunculuktan edindikleri kan ve irin pırtısı zenginliği har vurup harman savuran diğer bazı vatandaşlar var. Bu gidişin akıbeti gayet vahim olduğunu herkesin bilmesi hayati bir zarurettir... Devletçe elbette bir an önce bertaraf olunmasına himmet olunmak lazım gelen bu hezeyan halinin bilhassa istikbalimizi tehdid eden fecaati çok korkunç şekilde ehemmiyetlidir."*¹¹⁷⁷

Varlık Vergisi ile ilgili kanun tasarısının Meclis'te görüşülmesinden bir gün önce Yunus Nadi, *"Tedbirlerin İsabeti"* başlığı altında alınacak önlemlerle ilgili önemli ipuçları veriyordu. Alınacak tedbirlerin *"Adaletin heybeti ile teyid"* olmasını gerekli gören Nadi, halkın menfaatleri göz önüne alınarak hazırlandığı için tedbirlerin bütün milletçe şükranla karşılanacağını ileri sürüyordu: *"...Tecrübe bize her iyiliği her kesin iyi niyetlilerinden feragat ve fedakârlık hislerinden beklemenin doğru olmadığı neticesile karşılaştırmıştır. Lüks eşyasından başka gerek dâhildeki*

¹¹⁷⁵ Cumhuriyet, 2 Kasım 1942

¹¹⁷⁶ Cumhuriyet, 3 Kasım 1942

¹¹⁷⁷ Cumhuriyet, 7 Kasım 1942

her türlü ihtiyaç maddelerinin gerek ihracat ve ithalat mallarının fiyatlarını sıkı kontrol altında bulundurmak bir zarurettir. Adına harb zenginliği denilen ve böyle burhanlı zamanlarda memleketin başına bela olan afetin bizde dahi önüne geçmek kat'iyetle anlaşılmış bulunuyor.”¹¹⁷⁸

Varlık Vergisi ile ilgili kanun tasarısı 9 Kasım günü Meclis'e geldi. Şükrü Saracoğlu Meclis'te yaptığı konuşmada genelde fiyat artışları üzerinde durmuş. Fiyat artışını engellemek için dolaşımdaki 600 milyon liraya ulaşmış paranın bir kısmını geri çekmek istediklerini savunmuştu.¹¹⁷⁹ “*Harb yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için varlık vergisinin en büyük yükünü bittabi onlar taşıyacaklardır... Bu verginin tesbiti ve tahsili için zaman geniş olarak bırakılmamıştır. Çünkü bu işi, para kuvvetiyle suiistimallere yol açılmasından ve her çeşit tezvirattan korumak yolunu tutmayı hayırlı bulduk. Onun için zamanı dar tuttuk... Parayı vermeyenler için, bir taraftan, Tahsili Emval Kanunu'nu harekete geçirmekle beraber, diğer taraftan, mükellefleri amele teşkilatına göndermeyi, hem işçi tedariki, hem de para tahsilini kolaylaştırıcı müeyyideler addettik...*”¹¹⁸⁰

Tasarıya göre, servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden bir kereye mahsus olmak üzere Varlık Vergisi alınacaktı. Varlık Vergisi'nin başlıca şu üç kesimden alınması öngörülmüştü: tüccar-emlak ve kira sahipleri-büyük çiftçiler. Tasarıya göre kurulacak altışar kişilik komisyonlar verginin şahıslara göre miktarını belirleyecek, vali ve kaymakamlar komisyonlara başkanlık edecekti. Oluşturulacak komisyonda maliyeyi defterdar veya mal müdürleri temsil edecekti.¹¹⁸¹ Vergiye itiraz ise ancak doğrudan doğruya TBMM'ne yapılabilecekti.¹¹⁸²

Varlık Vergisi Kanun'u 11 Kasım 1942'de Meclis'te ittifakla kabul edildi. Cumhuriyet haberi “*Hükümet cezai tedbirler almak yerine, istihsalı artırıp vatandaşlara bizzat tevziat yapmak suretile buhranı önlemeğe çalışacak*” sözleri ile duyurdu. Yunus Nadi, alınan yeni tedbirleri şu şekilde yorumluyordu: “*Saraçoğlu hükümeti çareyi, hayat pahalılığından cidden müteessir olan vatandaşların yardımına yetişerek bunlara zorlukları atlatacak yardımlar yapmakta bulmuştur.*” Yunus Nadi “*milli paramızın kıymetini muhafaza ederek daima kuvvetli ve daima her*

¹¹⁷⁸ Cumhuriyet, 8 Kasım 1942

¹¹⁷⁹ Şerafettin Turan, **a.g.e.** s.159

¹¹⁸⁰ Cumhuriyet, 12 Kasım 1942, Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.482

¹¹⁸¹ Cumhuriyet, 12 Kasım 1942

¹¹⁸² Edward Weisband, **a.g.e.** s. 221

*hal ve ihtimale karşı hazır bulunmak” zorunluluğundan dolayı Varlık Vergisi'ni haklı ve meşru görüyordu.*¹¹⁸³ *Cumhuriyet*'te (***) imzalı çıkan başka bir makalede ise, alınan tedbirler şu şekilde değerlendiriliyordu: “*Başvekilin nutkunda hükümete rehberlik ettiğini söylediği üç mühim mana: Adalet, emniyet ve tatbik kabiliyeti, bu tedbirlerin kudretini şimdiden bize gösteren üç ışıktır.*”¹¹⁸⁴

Varlık Vergisi'nin kabul edilmesinden üç gün sonra *Cumhuriyet*, “*Varlık Vergisi Tatbikatına Her Yerde Başlandı*” başlığı altında verdiği haberde alınan tedbirlerin şimdiden etkisini gösterdiği ve piyasada fiyatların genellikle düşmeye başladığını aktarıyordu.¹¹⁸⁵ *Cumhuriyet* gazetesinde Safaeddin Karanakçı, hükümetin aldığı tedbirlere yardım etmeyi kendisine vazife sayarken,¹¹⁸⁶ Yunus Nadi de, ekonomide disiplinin önemini anlattığı makalede her sorunu halletmeyi şu şaşmayan kurallara bağlı görüyordu: “*istihali artırmak ve istihlaki azaltmak.*” Bu kurallara aykırı hareket edenlere karşı ise hem hükümetçe hem de milletçe mücadele etme çağrısı yapıyordu. Yunus Nadi genelin iyiliğine kabul ettiği Varlık Vergisi uygulamasını aynı zamanda adaletli ve milli paranın kıymetini koruduğu için uygulamanın bizzat varlık sahiplerinde menfaatine olduğunu ileri sürüyordu.¹¹⁸⁷ *Cumhuriyet*'te (***) imzalı başka bir başmakale de Varlık Vergisi için: “*yurddaşların sırtındaki özveri yükünü mümkün mertebe herkese bir ölçüde dağıtmak azmile harekete geçen inkılâbı, ileri görüşlü, adalet düşüncelerine ve millet vicdanına uygun*” bir kanundur deniyordu.¹¹⁸⁸ Yine (***) imzalı çıkan bir başka makalede uygulamanın amacı devletin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak ve bu konudaki fedakârlık yükünü yurttaşlarına eşit dağıtmak olarak ifade ediliyordu.¹¹⁸⁹ Abidin Daver'de uygulama için “*milletin ruhundan kopup gelen yüksek bir heyecan eseri*” yorumunu yapıyordu. Daver, uygulamaya şu sözlerle destek vermeyi sürdürüyordu: “*Bu harb başladığı günlerden beri böylece fakir halkın, yani milletin büyük küntlesinin sırtından kazanılmış ve devletin hazinesinden çalınmış yüzbinler ve*

¹¹⁸³ *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1942, Cemil Koçak, a.g.e. C. II, s.486

¹¹⁸⁴ *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1942

¹¹⁸⁵ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1942

¹¹⁸⁶ *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1942

¹¹⁸⁷ *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1942

¹¹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942

¹¹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1942

*milyonlar birikmiştir. İşte şimdi varlık vergisi bu gibi varlıklardan vatanın hissesini istemektedir.*¹¹⁹⁰

Listelerin hazırlanmasından sonra *Cumhuriyet* gazetesinde en yüksek Varlık Vergisi ödeyecek kişilerle mülakatlar yayınlanmaya başlandı. Mülakatta bulunanlar vergi miktarını çok bulsalar da, uygulamayı gerekli görüyorlardı. Örneğin Maruf tacir Ahmet Kara, “*içtimai adalet bakımından böyle bir tedbire ihtiyaç vardı*” diyordu.¹¹⁹¹

İllere göre toplanacak vergi miktarları *Cumhuriyet* gazetesinde şu şekilde verilmişti: Aydın: 950 mükellef 1. 381. 604 TL, Muğla: 551 mükellef 722.000 TL, İzmir: 4577 mükellef 27.147.760 TL, Adana: 1057 mükellef 8. 504. 387 TL, Ankara: - mükellef 16.658.800TL, İstanbul: 60.000 mükellef 330.000.000 TL¹¹⁹² Listeler asıldıktan sonra kanuna göre belirlenen sürede vergilerini ödemeyenler için çalışacakları yol ve köprü inşaatlarının yerleri *Cumhuriyet* gazetesinde okuyuculara aktarılıyordu: Deveboyu Geçidi, Van ve civarı, Erzurum, Zigana Dağı, Bitlis, Elazığ, Kapdağı, Diyarbakır, Siirt, Palo¹¹⁹³

Vergi borcunun % 20'sini ödeyenlere yönelik milli bankalarca emlak emtia, esham ve tahvilat üzerinden kredi açılması yönündeki hükümet kararı *Cumhuriyet* gazetesinde büyük kolaylık olarak değerlendiriliyordu.¹¹⁹⁴ Ancak bu karar ender uygulanacak ve etkisini büyük ölçüde yitirecekti.¹¹⁹⁵

Varlık Vergisi'nin ödeme süresi 4 Ocak 1943 akşam sona erdi.¹¹⁹⁶ Toplanan vergi miktarı ile ilgili basında çeşitli haberler yer almıştı. *Cumhuriyet* gazetesi İstanbul'da 110.000.000 TL Varlık Vergisi'nin ödendiğini yazarken,¹¹⁹⁷ *Tan* gazetesi, tüm yurttan 453.100.000 TL Varlık Vergisi'nin ancak 108.000.000 TL'sinin ödendiğini aktarıyordu. Bu miktar, önce 120.000.000 TL'ye ve daha sonra da 170.000.000 TL'ye yükselecekti.¹¹⁹⁸

5-11 Ocak tarihleri arasında ödenmeyen vergi borçlarının % 1 faizle cezalı olarak alınma dönemi başladı. 11 Ocak'ta itibaren % 2 zamlı ödeme süresi

¹¹⁹⁰ Cumhuriyet, 23 Aralık 1942

¹¹⁹¹ Cumhuriyet, 17 Aralık 1942

¹¹⁹² Cumhuriyet, 13, 16, 17 Aralık 1942

¹¹⁹³ Cumhuriyet, 16 Aralık 1942

¹¹⁹⁴ Cumhuriyet, 25 Aralık 1942

¹¹⁹⁵ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.493

¹¹⁹⁶ Cumhuriyet, 6 Ocak 1943

¹¹⁹⁷ Cumhuriyet, 6 Ocak 1943

¹¹⁹⁸ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.495

başlıyordu.¹¹⁹⁹ Bu arada Varlık Vergisi yükümlüsü olduğu halde listelerde adı yazılması unutulmuş kişilerin saptanması için yeni bir komisyonun kurulmasına karar verildi.¹²⁰⁰ Bir süre sonra da bu kişilerden oluşan ikinci bir liste ilan edildi.¹²⁰¹ Varlık Vergisi'nin % 2 cezalı ödeme süresi 20 Ocak'ta sona erdi. Bu günden itibaren ilk planda hiç vergi vermeyen, ödemesi gereken verginin çok az kısmını ödeyenlerden başlanarak bedenen çalıştırma yükümlülüğü ve ödemediği vergi için haciz işlemleri başlatıldı.¹²⁰²

Varlık Vergi'nin tahsilâtı sırasında da *Cumhuriyet*'te uygulamayı destekleyen yazılar yer almaya devam etti. 6 Ocak'ta çıkan (***) imzalı makalede Varlık Vergisi ile ilgili şu görüşlere yer veriliyordu: “*Büyük bir adalet örneği olmuştur... Bizde tatbik edilen maliye usullerinden bir kısmının ihtiyaçlara iyi cevap veremediği ileri sürüldü. Bunlar da hayırlı bir neticeye bağlanırsa, içtimai hayatımızda bir inkılâp yapan son kanununun her bakımdan yurda faydası dokunmuş olacaktır.*”¹²⁰³ Bu sırada uygulama hakkında çıkan söylentiler *Cumhuriyet* gazetesi tarafından yalanlanıyordu: “*Varlık Vergisi Hakkında Çıkarılan Yalan Şayialar... Meclise verilen istidaların Maliye Vekâleti'ne gönderilmiş olması, sadece Vekâletin mütalaası alınmak içindir. Bazı mükellefler hakkında vergi takibatının durdurulacağı etrafındaki haberlerin hiçbir aslı ve esası yoktur.*”¹²⁰⁴

Başbakan “*Varlık vergisi kanunu bütün şartlarile tatbik edilecektir*” diyerek bu söylentilerin doğru olmadığını ifade ediyordu. Varlık Vergisi'nin uygulanma nedeni ve bu uygulamaya tabi olan azınlıklarla ilgili *Times* gazetesine şu açıklamada bulunmuştu: “*Türk milleti ve köylüsü, ezici yükleri asırlarca tek başına çekmiş, fedakârlık taleplerine merdçe mukabele etmiştir. Yalnız bir takım kimseler Hükümetin müracaatlarına kulak tıkamış ve geçen yıl gösterilen serbestliği ve güveni suiistimal etmişleridir. Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir. Ancak söyleyeyim ki, bunların çoğunu yabancı tebaası fertler değildir, fakat Osmanlı*

¹¹⁹⁹ Cumhuriyet, 7 Ocak 1943

¹²⁰⁰ Cumhuriyet, 8 Ocak 1943

¹²⁰¹ Cumhuriyet, 8 Mart 1943

¹²⁰² Cumhuriyet, 21 Ocak 1943

¹²⁰³ Cumhuriyet, 6 Ocak 1943

¹²⁰⁴ Cumhuriyet, 14 Ocak 1943

İmparatorluğundan bize miras kalan, henüz tasfiye edemediğimiz adı Türk bir takım kimseler teşkil eder. Bu itibarla Osmanlı saltanatından bize miras kalmış bu Tazminat zihniyetli adamların tasfiyesinden bahsederken maksadımız, sadece bir ruh tasfiyesinden ibaret kalır.”¹²⁰⁵ Cumhuriyet'te (***) imzalı makalede Başbakan'ın açıklamasına destek veriliyordu: “Türkiye'de kazandığı servetin bir kısmını Türk yurdunun müdafaası uğrunda harcamaktan esirgeyenler için yapacak iki şey kalıyor: Tebaamız iseler kolları sıvayıp kazma sallamak, yabancı iseler bu diyardan gitmek!”¹²⁰⁶

Varlık Vergisi'ni ödemeyen mükellefleri Aşkale'ye göndermek için toplama merkezlerine alındığı günlerde,¹²⁰⁷ *Hem Nalina Hem Mihına* adlı köşede “Rüzgâr Eken Fırtına Biçer” başlıklı makalede bu kişiler için hak ettikleri muameleyi gördükleri yazıyordu: “Düne kadar muhteşem bir hayat süren bir kısım zengin ve mes'ud yurddaşların bütün malların haczedilmesi ve kendilerinin yol yapmağa gönderilmesi hazin bir şeydir. Fakat bu akıbeti onlar, kendileri aramış ve bulmuşlardır. Paradan başka mabud tanımayan yalnız altına ve servete tapan bu gibiler, milyonlar kazandığı bu memleket için, en küçük fedakârlıktan bile kaçınmışlardır... Devletin harb buhranında halkı korumak için aldığı bütün mali ve iktisadi tedbirleri bozan onlardı. Alelade kazanç vergilerini vermemek için bin bir tedbire başvuran onlardı. Memlekette kanuni vergi kaçakçılığı mütehassısları diye diye bir sürü vatan haini türemesine sebep onlardı. Başvekilin pek haklı olarak şikâyet ettiği gibi 'yeni hükümet teşkil ettiği zaman kendilerine gösterilen serbestiliği ve güveni suiistimal eden' onlardı... İçlerinden birinin soyadı 'Aslantürk' olduğunu tüylerim diken diken olarak gazetelerden okuduğum milyonerler, şimdi ettiklerini biçiyorlar.”¹²⁰⁸ Yine aynı köşede “Kara Listeler Karşısında” başlıklı makalede Varlık Vergisi'ni ödemeyenlerin gazetelerde yayınlanan listeler nedeniyle şu ifadeler kullanılıyordu: “Hepsi zengin çok zengin olmalarına rağmen, vergi borçlarını ödemeyen bu adamlar, Türk yurddaşı adını taşımağa layık mıdırlar?...Kendisine 200 ile 400 bin lira tarh edilmiş olan bazı mükellefler, alay eder gibi yalnız 1000 lira ödemiş olmaları kanunun en ağır şekillerinin de çok haklı olduğunu gösteren bir

¹²⁰⁵ Cumhuriyet, 21, 23 Ocak 1943

¹²⁰⁶ Cumhuriyet, 23 Ocak 1943

¹²⁰⁷ Cumhuriyet, 21, 23 Ocak 1943

¹²⁰⁸ Cumhuriyet, 23 Ocak 1943

delildir....Kendilerinden istenilen bir fedakarlığın en küçük ölçüde dahi yapmıyan... bu adamların Türk yurddaşlığına nüfus cüzdanlarından başka hiçbir alakaları olmadığını görüp isyan duymamak kabil değildir.”¹²⁰⁹

Varlık Vergisi borcuna karşılık Aşkale'ye gönderilecek 32 kişilik ilk kabile, 27 Ocak'ta İstanbul'dan Erzurum'a trenle hareket edecekti. Aynı günlerde basında daha 10.000 kişinin sevk edileceği haberleri yer alıyordu.¹²¹⁰ 38 kişiden oluşan ikinci kabile de 12 Şubat akşamı yola çıktı.¹²¹¹ Bu arada Aşkale'ye gideceklerin toplama merkezleri gönderilmesi de sürüyordu. Demirkapı'daki toplama merkezine gönderilen 37 tüccarın isimleri *Cumhuriyet*'te yayınlandı. Bu isimlerin hepsi azınlık mensubu vatandaşlardan oluşuyordu.¹²¹² 26 Şubat akşamı Aşkale'ye gönderilen 160 kişilik kafilenin de tamamına yakını azınlık mensubu kişilerden meydana geliyordu. Sirkeci Demirkapı'daki toplama merkezinde bulunan bu kabile Şirketi Hayriye'nin bir vapuru ile Haydarpaşa'ya getirilmiş 19.30 Erzurum posta treni ile Aşkale'ye gönderilmişlerdi. Kabile üçüncü sınıf üç vagona yerleştirilmiş halde, hareket saatine kadar zabıta memurları tarafından nöbet tutularak bekletilmişti. Bu 160 kişi için demiryolu vizesine 4059 lira 60 kuruş teslim edilmişti.¹²¹³ 15 Mart 1943'e kadar Aşkale'ye gönderilenlerin sayısı 300'ü bulmuştu. Ancak bunlardan sadece üç kişi Türk ismi taşıyordu.¹²¹⁴

16 Mart'ta *Cumhuriyet*'in verdiği habere göre Aşkale'ye gönderilen bazı mükelleflerin borcunun ödenmesinden dolayı tahliye edildiği bildiriliyordu. Devlet ihaleye çıkarmadan kısa bir süre önce vekilleri, mülkiyeti kendisine ait Bahtiyar Hanı'nı satarak Avukat Milaşlı Gad Franko'nun 400.000 liralık borcunu ödemişti.¹²¹⁵ Ancak bu şekilde tahliye olan sadece 57 kişi olacaktı.¹²¹⁶

Başbakan Şükrü Saracoğlu, bir gazetecinin sorusu üzerine çalışma kamplarına gönderilenlerle ilgili şunlar söylemiştir: “...bunlar iyi niyet eseri göstermiş olmayanlardır. Bunlardan bir kısmı ya sevkedilecekleri sırada, yahud çalışma yerine varınca borçlarının tamamını ödemişlerdir... Bunların arasında

¹²⁰⁹ *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1943

¹²¹⁰ *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1943, Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.500

¹²¹¹ *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1943

¹²¹² *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1943, Ayhan Aktar, **a.g.m.** s.85

¹²¹³ *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1943

¹²¹⁴ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 221

¹²¹⁵ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1943

¹²¹⁶ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.501

maddi yanlışlığa uğramış olanlar varsa bu yanlışlık tashih edilecektir. Ekaliyet dediğiniz kısım adaletsizliğe uğradığı söylenemez... Çünkü bunlara tahmil edilen vergi 100 milyon lira kadardır... Memlekete müsavi haklara malik olan ekaliyetin memleketin müdafaası hususunda kendilerine düşen mükellefiyeti iyi niyetle ifa etmemeleri doğru değildir.”¹²¹⁷

Başbakan çalışma kamplarına gönderilenlerle ilgili bu açıklamayı yaparken dönemin gazetecilerinden Zekeriya Sertel anılarında, Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkış amacı ile uygulanması arasındaki farkı şu şekilde ifade ediyordu: *“Bu kanun gereğince savaş dolayısıyla fazla kazanç elde etmiş olanların paraları güya elinden alınacaktı. Günden güne zenginleşen vurguncularla günden güne fakirleşen halk arasındaki zıtlık böylece ortadan kalkacak, aradaki uçurum düzeltilecekti. Fakat bu kanun, yalnız Türk olmayan unsurlara uygulandı. Bunlar yurttan yabancı sermayenin aracılığını yaparak servet kazanan kimselerdi. Komprador sermayeyi temsil ediyorlardı... Varlık Vergisi Kanunu gerçekten uygulanabilseydi belki ortadaki adaletsizliği bir dereceye kadar azaltmış olacaktı. Fakat bu kanunla güdülen gerçek amaç, bir yandan bütçe açığını kapayacak bir gelir sağlamak, bir yandan da yabancı sermayeye aracılık eden ve Türk asıllı olmayan ticaret burjuvazisini ortadan kaldırmaktı. Ama bu tek yanlı tedbir de umdukları sonucu vermedi. Kompradorların fazla kanları alınmış, fakat bu onları yıkmak şöyle dursun, daha çok canlandırmıştı. Sermayenin el değiştirmesine yardım etmiş, fakat halkın derdine çare olmamıştır.”¹²¹⁸* Ahmet E. Yalman da anılarında bu uygulama için şu ifadeleri kullanıyordu: *“Varlık Vergisi Kanunu hiçbir ölçü tanııyordu. Belli ki Nazi usullerini taklit yoluyla azınlıkları ezme, siyasi düşmanlara meydan okumak ve siyasi dostları korumak maksadıyla meydan getirilmişti.”¹²¹⁹*

Eylül 1943'de vergi uygulaması gevşetilmeye başlandı. Cemil Koçak yabancı kişi ve kuruluşlara Varlık Vergisi uygulanmasını bir dış politika sorunu olarak görür. Yabancı vergi mükellefleri, diplomatik temsilcilerden yardım isteyerek kendilerinden talep edilen vergi miktarlarında indirim yapılması veya verginin tamamen kaldırılmasını sağlamaya çalışmışlardı. Bu konuda başarıya da ulaşmışlardı. Cemil Koçak, Varlık Vergisi uygulamasındaki değişiklikleri rakamlarla ortaya koymuş, bu

¹²¹⁷ Cumhuriyet, 25 Ekim 1943

¹²¹⁸ Zekeriya Sertel, **a.g.e.** s. 207

¹²¹⁹ Ahmet E. Yalman, **a.g.e.** s.1251

değişiklikleri Türkiye'nin bu dönemde hassas bir şekilde uyguladığı denge politikasına bağlamıştır.¹²²⁰

Cumhuriyet gazetesi uygulamanın başından sonuna kadar Varlık Vergisi'ne destek verdi. Buna karşın Nadir Nadi, yıllar sonra kaleme aldığı anlarında Varlık Vergisi'ni “antidemokratik” buluyordu: “...Elden geldiği kadar objektif ve eşit ölçülere vurularak uygulansa idi, savaş koşulları içinde alınan o tedbiri hükümete bağışlamak da mümkündü. Oysa kulaktan kulağa fısıldanan, hatta yüksek sesle anlatılan özel gerekçeye göre bu kanun piyasayı azınlık unsurların egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi, birincisinden bekleyeceğimiz hizmeti yok edici bir ikinci amaç daha taşıyordu.”¹²²¹ Edward Weisband, Nadir Nadi'nin uygulamanın ikinci hedefi olarak gördüğü piyasayı azınlıkların denetiminden kurtarmak ve Türklere açmak yönündeki görüşlerini, Varlık Vergisi ile ilgili daha doğru bir tespit olarak ifade etmektedir.¹²²²

Nadir Nadi, anlarında kanunun uygulanış biçimini “ne hukuk, ne sosyal adalet, ...ne de ırkçılık ilkeleriyle bağdaşmayacak derecede keyfi ve totaliter bir zihniyeti” açığa vurduğunu yazıyordu: “Türk uyruklu olmakla öğünen Musevi, Ortodoks, Gregoryen, Katolik vatandaşlarımız mallarını mülklerini yok pahasına satar ve inim inim inlerken cebinde İngiliz, Alman, İtalyan kimliği taşıyan başkaları, yabancı olmanın verdiği üstünlük duygusunu bol bol tattılar... Azınlıklar arasında hayatını günü gününe kazanan berber çırağı, tornacı, kalfa terzi gibi işçiler de vardı; hatta bunların sayısı varlıklarını kat ve kat aşırıyordu. Bunları toptan beşer yüz lira vergiye bağlayan hükümet (beş yüz lira 1942 de büyük para idi) tarlasında yarıcı çalıştıran ağalarına, tekstil fabrikası işleten Adanalı zenginlere, devlete iş gören komisyonculara, müteahhitlere hemen hiç dokunmadı.”¹²²³

Komisyonların merkezden aldıkları direktifler doğrultusunda yasayı fark gözeterek uygulamaları hem içte hem de dışta tepkilere neden oldu. Tüm itiraz yolları kapalı olmasına rağmen daha uygulamanın birinci ayında TBMM'ye verilen dilekçe sayısı 3000 bulmuştu.¹²²⁴ 18 Ocak 1943'de Amerika'nın Ankara Büyükelçisi

¹²²⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.501, Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 178

¹²²¹ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.178

¹²²² Edward Weisband, **a.g.e.** s. 220

¹²²³ NadirNadi, **a.g.e.** s. 178

¹²²⁴ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.492, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 221

Steinhardt, vergilerin azınlıklar arasında farklı uygulandığını rapor ediyordu.¹²²⁵ *New York Times* gazetesinin sahip ve yazarı Cyrus L. Sulzberger, Varlık Vergisi hakkında 9-13 Eylül 1943 tarihleri arasında yazdığı yazılarda uygulamayı azınlıkların piyasadan silinmesi olarak ifade ediyordu.¹²²⁶ Türk vatandaşı olmayanlara çok yüksek ve aşırı vergilerin konması Türkiye'nin gerek Müttefik, gerekse de Mihver hükümetleri ile sürekli sürtüşmesine yol açıyordu. Almanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın içinde bulunduğu pek çok elçilik Türk Hükümetini protesto ederken, Amerika Büyükelçiliği de Türkiye ile sert ve doğrudan konuşulmasının haklılığını kabul ediyordu.¹²²⁷

Birinci yılını doldurmadan verginin tasfiyesi için ilk adım 17 Eylül 1943'te atıldı. TBMM'de tahsil edilemeyen vergi borçlarının silinmesinde Maliye Bakanlığı'nı yetkili kılan ek kanun kabul edildi. Bu ek kanunla 23.610 yükümlünün 12.266.966 TL vergi borcu siliniyordu.¹²²⁸ Aynı yılın sonuna doğru da Aşkale'de zorunlu çalışma yükümlüsü olanların ailelerinin yanına dönüp, kendi işlerinde çalışarak kalan vergi borçlarını ödeyebilecekleri yönünde haberler basında yer almaya başladı.¹²²⁹

11 Mart 1944'te *Cumhuriyet* gazetesinde, Maliye Bakanlığı'nın Varlık Vergisi Kanunu'nun kısa sürede kaldırılması için hazırlık yapıldığına dair haberden,¹²³⁰ dört gün sonra Varlık Vergisi Kanunu'nun kaldırılması ile ilgili tasarı TBMM'de görüşülmeye başlandı. Kanun teklifini sunan Maliye Bakanı Fuad Ağralı yaklaşık olarak 216 milyon liraya ulaşan tahsilâtın azımsanmayacağını ifade ediyordu: *"Bakayadan tahsilsiz kalan bir kısmının tahsiline imkân kalmadığı, diğer, bir kısmının da mükellefleri ağır sıkıntılara ve belki de yokluğa düşmeden tahsil edilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu bakayayı seneden seneye devrederek kayıtlarımızda muhafaza etmenin ameli bir faydasının olmayacağına... bir defaya mahsus olmak üzere ihdas edilmiş bu vergi bakayasının terkin yolu ile tasfiyesi muvafık bulduk..."* Bakanın açıklamasından sonra oya sunulan tasarı kabul edildi.¹²³¹ Böylece Kasım

¹²²⁵ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 220

¹²²⁶ Ayhan Aktar, **a.g.m.** s.84

¹²²⁷ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 222

¹²²⁸ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.516

¹²²⁹ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.500

¹²³⁰ Cumhuriyet, 11 Mart 1944

¹²³¹ Cumhuriyet, 16 Mart 1944

1942'de yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu, yaklaşık 16 aylık bir uygulamadan sonra 1944 yılının Mart ayında uygulamadan kaldırıldı.

Üstünlüğün Almanya'nın elinde olduğu savaş yıllarında uygulanmaya başlanan Varlık Vergisi Kanunu, inisiyatifin Müttefik devletlerin eline geçtiği sırada uygulamadan kaldırıldı. Maliye Bakanı'nın kanununun kaldırılmasına dair gerekçelerini inandırıcı bulmayan Weisband'a göre, bu iş Birleşik Devletlerin baskısına olumlu karşılık vermek ve Türkiye ile Müttefikler arasında daha iyi ilişki kurmak için yapılmıştı.¹²³² Daha Varlık Vergisi Kanunu'nun iptal kararı İstanbul Valiliği ve Defterdarlığı'na ulaşmadan, ödenmeyen borçlara karşılık haciz edilen malların satışlarının durdurulmasına yönelik emir verilmesi de bu düşünceyi doğrular niteliktedir.¹²³³

4.2.2 Turancılık Sorunu

Türk Hükümetinin dünyadaki gelişmelere ayak uydurmaya çalıştığı başka bir göstergesi de 1944 Mayıs'ında Türkçülük ve Pan-Turancılık propagandası yapanların tutuklanmasıdır.¹²³⁴ Kökenleri 19. yüzyıla dayanan Turancılık akımı 1940'ların ilk yarısından sonra yeniden ortaya çıktı. 1941'den sonra Alman işgali altına giren Sovyet topraklarında yaşayan Türk-Müslüman kökenli insanlara yönelik ortaya çıkan bu ideolojik yapılanma Cemil Koçak göre, Türk Hükümet çevrelerinde de destek görmüştü.¹²³⁵ Niyazi Berkes'de anılarında bu görüşü doğrulayıcı bilgiler aktarır. Berkes, Sovyetler Birliği'ne karşı gelişen bu hareketin Atatürk zamanında engellendiğini buna karşın savaşın hemen öncesinde Milli Şef yönetimi altında yeniden güçlendiğini belirtmektedir.¹²³⁶ Edward Weisband ise Koçak'ın görüşüne, Türk dış politikasının temel ilkelerinden biri olan sınırlarını olduğu gibi koruma anlayışına aykırı gördüğü için ihtimal vermez. Ancak Hükümetin bu ideolojik yapılanmaya göz yumduğunu da kabul eder.¹²³⁷ Nadir Nadi'de anılarında bu görüşü doğrular: “Sovyet orduları Doğu Cephesinde hızla ilerlediği, savaşı Demokrasiler

¹²³² Edward Weisband, **a.g.e.** s. 224

¹²³³ Cumhuriyet, 17 Mart 1944

¹²³⁴ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 224

¹²³⁵ Cemil Koçak, “1940’lı Yıllarda Devletin Hizmetinde ve Gözetiminde Türk Milliyetçiliği” **Tarih ve Milliyetçilik**, I. Ulusal Tarih Kongresi, Mersin Üniversitesi Y. 1997, s. 209

¹²³⁶ Niyazi Berkes, **a.g.e.** s.166

¹²³⁷ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 226

*cephesinin kazanacağı anlaşıldığı sırada (Mayıs 1944) ırkçılara karşı sert tedbirler alındı. Bunların elebaşları yakalanıp hapsedildi. Oysa aynı adamlar, ölümünden sonra Atatürk'ü alaya aldıkları ve okullarda, dergilerde rahatça propagandalarını yürüttükleri zaman ciddi bir kovuşturmayla uğrasalardı, ırkçılık akımı daha başlangıçta önlenebilir, hiç değişse dumura uğratılırdı.”*¹²³⁸

Savaşın başından beri tüm Türklere birleşme çağrısı yapan bu küçük grup Sovyetler Birliği tarafından tehdit olarak görülürken¹²³⁹ Almanya'dan destek görmüştü. Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Turancılık uzmanı Büyükelçi Henting, Turancılığı: “*Volga nehrinden Çin'e kadar, Rusya'nın Türk kökenli halklarını, Türkiye'nin siyasal önderliği altında toplama*” şeklinde tanımlıyordu.¹²⁴⁰

Turancı akım Türkiye'de 1941-1944 yılları arasında varlığını korudu. Almanya'nın savaşı kazanma ihtimalinin kalmadığı 1944 yılında Türk Hükümeti bu gruba karşı harekete geçti.¹²⁴¹ Bu durum basında büyük tepki yaratmadı. Hareketin 1944'te yapılması, Türk Hükümetinin amacının yalnızca bir grubu tasfiye etmek değil, Sovyetler Birliği ile ilişkileri iyileştirmek amacı taşıdığını gösteriyordu.¹²⁴²

Berkes'e göre 1943 yılının başlarına değin hükümetin artan ırkçılık hareketlerinden ürkmesine gerek yoktu. Çünkü bu yıla kadarki sürede uygulanan politikaya bu hareketin aykırı düşen bir yanı yoktu.¹²⁴³ Ancak 1944'te Totaliter rejimlerin çöküş sürecine girmesinden Türkiye de etkilenmişti. Bu akımın önemli ideologlarından bir olan Nihal Adsız,¹²⁴⁴ Mayıs 1944'de hükümetin Turancılara karşı harekete geçmesini hızlandıran kişi oldu.¹²⁴⁵ Nihal Adsız, *Orhon* dergisinde 1 Mart 1944'de yayınladığı “*Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na Açık Mektup*” başlıklı makalesinde Saracoğlu'na “*Hem Türkçü, hem de Başvekil*” diye sesleniyordu: “*Türkçülük nazariyat sahasında kalmaya devam ederken, bu milletin ve bu ülkenin*

¹²³⁸ Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 226

¹²³⁹ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 225

¹²⁴⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. I, s.660

¹²⁴¹ Cemil Koçak, “1940'lı Yıllarda Devletin Hizmetinde ve Gözetiminde Türk Milliyetçiliği” **a.g.m.** s. 209, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 225

¹²⁴² Edward Weisband, **a.g.e.** s. 225, Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s. 230

¹²⁴³ Niyazi Berkes, **a.g.e.** s.274

¹²⁴⁴ Abdullah Martal, “İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm” **Tarih ve Milliyetçilik**, I. Ulusal Tarih Kongresi, Mersin Üniversitesi, Y. 1997, s. 220

¹²⁴⁵ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 230

düşmanı olan solcu fikirler bazen sinsi, bazen açık yürümeyle, propagandasını yapmaya devam ediyor.”¹²⁴⁶

Nihal Adsız, birinci mektubunda son günlerde arttığını düşündüğü sol eğilimli ve gizli nitelikteki yayın ve faaliyetlerden şikâyet ediyordu. Şükrü Saracoğlu'na hitaben yazdığı ikinci mektup, 1 Nisan 1944'de *Orhun* dergisinde “*Başvekil Saracoğlu Şükrü'ye İkinci Mektup*” başlığı altında yayınlandı. Adsız bu mektupta doğrudan CHP'yi hedef alıyordu: “*Hiçbir millet kendi milli yapısına düşman saydığı fikirleri kendi ülkesinde yaşatmaz. Hürriyetin ve demokrasinin ana yurdu olan İngiltere'de bile, savaş başlar başlamaz faşist fırkası lağvedilip azaları hapse atıldı. Bütün dünyada, yurt düşmanlarına müsamaha gösteren hatta onlara mevki ve salahiyet veren tek devlet Türkiye'dir.*” Adsız, Komünistleri CHP'nin “*elastik*” gördüğü altı okundan “*halkçılık*” ilkesi altına gizlenerek “*İrk ve aile düşmanlığı, din ve savaş aleyhtarlığı*” yapmakla suçluyordu.¹²⁴⁷ Ayrıca bu şekilde önemli mevkilere gelmiş kişilerin sol faaliyette bulduklarını ileri sürüyordu. Adsız'ın ifade ettiği isimler arasında; Ankara Devlet Konservatuvarı öğretmenlerinden Sabahattin Ali, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde görevli Doçent Pertev Boratav, İstanbul Üniversitesi Pedagoji Enstitüsü'nde görevli Prof. Sadrettin Celal Antel ile Ahmet Cevat Emre ve yine Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nde görevli bazı başka doçentler de bulunuyordu.¹²⁴⁸

Orhun dergisi, bu iki mektubun yayınlamasından sonra kapatıldı.¹²⁴⁹ Sabahattin Ali de mektupta vatan hainliği ile suçlanmasından dolayı Nihal Adsız'a dava açtı.¹²⁵⁰ 26 Nisan'da görülmeye başlanan dava, Turancı öğrencilerin şiddet gösterileri nedeniyle yarıda kaldı.¹²⁵¹ Falih R. Atay, *Ulus* gazetesinde gelişmelere şu şekilde tepki gösteriyordu: “*...bu memlekette ne Alman ırkçılığını doğuran tarihi, siyasi ve içtimai buhranlar, ne de demokrasilerin sağ sol cereyanlar içinde parçalayan sınıf tezdlaşmaları yoktur... ...halk arasında birbirine düşürücü, birbirinden ayırıcı tahriklerin sırası değildir. Türkiye'nin talihi ne olacağını,*

¹²⁴⁶ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.218

¹²⁴⁷ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 231

¹²⁴⁸ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.220

¹²⁴⁹ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s. 98

¹²⁵⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.220, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 230

¹²⁵¹ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.220, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 231

görünceye kadar sayacağımız, sarılacağımız tek şey milli birleşikliği, milli kaynaşıklığı korumaktır.”¹²⁵²

3 Mayıs günü yeniden görülen davada savcı Nihal Adsız'ın cezalandırmasını istedi. Müdafaa avukatlarının esas savunmayı hazırlamak için zaman talebi üzerine Hâkim Saffet İnal duruşmayı 9 Mayıs 1944'e erteledi. *Cumhuriyet* gazetesi dava ile ilgili gelişmeleri “*Sabahattin Ali-Nihal Adsızın Davası*” başlığı altında aktarıyordu.¹²⁵³

Davanın görüldüğü sırada bir öğrenci grubu adliye binasından marş söyleyerek Ulus meydanına kadar, sonra da tekrar adliye binasına yürüyerek Sabahattin Ali'nin bazı kitaplarını da yakarak gösteri yaptı. Polis müdahalesi sonucu olaylar büyüdü bazı öğrenci ve gençler tutuklandı. Tüm bu gelişmeler basında sert bir şekilde eleştirildi.¹²⁵⁴ Örneğin Falih R. Atay, *Ulus*'ta “*Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız*” başlıklı makalesinde yakalanan kişiler için Romanya'nın başına bela olan “*Gardistlerin*” basit taklitçileri benzetmesini yapıyordu: “*Cumhuriyet kanunları ne Gardistlik teşhirciliğine, ne de Troçkistin anarşisine bu memleketin başına bela getirmesine izin vermeyecektir...İstanbulda bulunan bir öğretmen Ankarada bulunan bir öğretmene <vatan haini> diye hakaret etmiştir. Hakarete uğrayan vatandaş mahkemeye giderek adalet istemiştir. Zabıta tahkikatında meydana çıktığına göre, Birkaç tahrikçi, bir avuç genel aldanarak mahkemenin içinde ve dışında tertipli nümayişlerde bulunmuşlar, akıllarınca davacıyı tedhiş etmek, hâkimi ve hükümeti tesir altına almak yeltenesinde bulunmuşlardır.*”¹²⁵⁵

Aynı günlerde Ankara Barosu'na İstanbul'dan ‘Üniversiteliler’ imzalı çekilen telgrafta, “*Sabahattin Âlinin davasını kabul etmiyen Ankara avukatlarını Üniversiteliler hürmetle selamlar*” deniliyordu. Ancak yapılan incelemeden sonra resmi makamlar, imzanın Necdet Özgelden adlı tek bir öğrenciye ait olduğunu belirterek, siyasi akımlara gençlerin kasıtlı olarak çekilmek istendiğinin altını çiziyordu. Bu gelişmeler üzerine *Ulus*'ta Falih R. Atay “*Türk gençliğinin aldatılmasına asla izin vermeyeceğiz*” içerikli yeni bir makale kaleme alıyordu.¹²⁵⁶

¹²⁵² *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1944, *Ulus*, 30 Nisan 1944

¹²⁵³ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1944

¹²⁵⁴ Cemil Koçak, *a.g.e.* C. II, s.221

¹²⁵⁵ *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1944, *Ulus*, 7 Mayıs 1944

¹²⁵⁶ *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1944

Nihal Adsız'ın avukatı Hamit Şevket İnce, karardan bir gün önce 8 Mayıs günü istifa ettiğini açıkladı. *Ulus* gazetesinde yayınlanan istifa gerekçesi ise müvekkilinin Atatürk devrimlerine düşman olduğunu anlamasını gösteriyordu.¹²⁵⁷ 9 Mayıs günkü son duruşmada Nihal Adsız, altı ay hapis ve 100 Lira para cezasına çarptırıldı. Ancak Nihal Adsız'ın baştan beri Sabahattin Ali'nin düşüncelerine karşı olması ve yazdığı yazıda bir vazifeyi yerine getirme amacı taşıdığı gerekçesiyle cezanın üçte biri oranında indirilmesine karar verilmişti. Böylece Nihal Adsız'ın hapis cezası 4 aya, para cezası da 66 Lira 60 kuruşa indirilmiş, cezası da tecil edilmişti.¹²⁵⁸

Davanın sonuçlandığı gün Falih R. Atay “*İrkçılık ve Turancılık*” başlıklı makalesinde her tür şovenist faaliyetin Türkiye'nin başına bela olacağını şu sözlerle açıklamıştı: “*Türkiyeyi içten dağıtıp tahrip etmek için gökten bir bela ısmarlansa, ırkçılıktan beteri inemez. Türkiyeyi, dışarda can düşmanları ile çevirtmek için ikinci bir bela ısmarlansa, İslam ittihatçılığı ham halinin yerine turancılık ütopyasını getirmekten alası bulunamaz... İrkçılar takımı Avrupa kıt'asını hegemonyaları altına almak istedikleri zaman, artık <tabilik> ruhu yaratılmak için bizde aşılacak istenen bu fikir şark seferi başladıktan sonra, turancılık tahribi ile tamamlanmıştır... Türkler bu oyuna gelmediler... Biz büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekar insanlar değiliz.... Biz hayat ve istiklal isteyen milletiz. Yalnız ve ancak onun için hayatımızı ibzal ederiz. Nihayet Türkiye'nin sınırları içindeki millet birliğine katılmak isteyen bütün Türklere yıllar yılı kapımız açmış bulunuyoruz. Bu sınırlar dışındakiler için de, kendi beğendikleri devlet içinde ve kendi diledikleri rejim altında yaşamlarını dilemekten gayri düşündüğümüz yoktur... İrkçılık ve Turancılık, Anayasa prensiplerinin zıddıdır. İrkçi ve Turancı, Cumhuriyet Halk Partisi'nde olamaz. İrkçılar ve Turancılar, milli birliğin ve Türkiye emniyetinin tehlikesidirler. Biz Türkiye Türkçüsü ve Türkiye istiklalcisiyiz.*”¹²⁵⁹ Zekeriya Sertel'in 11 Mayıs'ta *Tan* gazetesinde çıkan makalesine göre gericiler, Batı uygarlığına karşı düşman toplamak için gençliğe panturancılık gibi arkaik ütopyalar aşılama çalışıyorlardı. Necmeddin Sadak'da 17 Mayıs günü *Akşam* gazetesinde

¹²⁵⁷ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1944, Cemil Koçak, a.g.e. C. II, s.221

¹²⁵⁸ Cumhuriyet, 10 Mayıs 1944

¹²⁵⁹ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1944, Ulus, 9 Mayıs 1944

gençliği İslamcılık, Turancılık ve Irkçılığa karşı korunması için çağrıda bulunuyordu.¹²⁶⁰

Davayı baştan beri takip etmesine rağmen *Cumhuriyet* yazarları bu konuda yorum yapmaktan çekinmiş, sadece *Ulus* gazetesinde çıkan haber ve makaleleri sayfalarına taşımakla yetinmişti. “*Bizim Realitemiz, Bizim İdealimiz!*” başlığını taşıyan bu konudaki ilk makalesinde Nadir Nadi şunları ifade ediyordu: “*Halk bayrağında dalgalanan altı ok bir ahenk bütünüdür. Bunlardan birini veya ikisini bunlardan üstün tutmak, Türk realitesini tanımamak ve Türke yabancı emeller peşinde milleti süreklemeğe kalkmak demektir. Milliyetçiliğimizin hududu, yurdumuzun bir ucundan başlar öteki ucunda biter. Bu hakiki temel üzerinde Atatürk gençliğini asırlarla ve asırlarla uğraştıracak ülküler vardır. Bugün bu hududu bir karış aşan adam, tarihin yüksek emanetini hiçe sayıyor demektir.*”¹²⁶¹ Nadir Nadi’nin gelişmeleri Türkiye için çok ciddi bir tehlike olarak görmediği, bir sonraki “*Geçirdiğimiz İmtihanlarda Şaşırınlar*” başlıklı bu makalesinde açıkça görülmektedir. Bir dava nedeni ile yaşananları “*münasebetsiz bir gürültü*” olarak ifade ederken Ankara’daki olayların gereğinden fazla abartıldığını şu sözler ile belirtiyordu: “*...bir takım aşarı ve yabancı telakkilerin bir an için üç beş genci yanlış düşünceye sürüklediğine rastlamak her yerde mümkün.*”¹²⁶²

16 Mayıs günü CHP’nin Meclis Grubu’nda konuyla ilgili yapmış olduğu tartışmalar partinin gelişmelerden rahatsızlık duyduğunu gösteriyordu.¹²⁶³ 18 Mayıs günü “*İrkçı ve Turancı*” kışkırtmalara karşı İçişleri Bakanlığı’nın gerekli gördüğü önlemler Bakanlar Kurulu tarafından onaylandı.¹²⁶⁴ Hükümet, bir gün sonra da “*gerçek milliyetçilikten başka ilkelerin vatandaşlara aşılandığını*” belirten resmi bir tebliğ yayınladı.¹²⁶⁵ *Cumhuriyet* gazetesinde “*İrkçılık ve Turancılık gayesile rejime aykırı hareket edenler... Nihal Adsız, Zeki Velidi, Doktor Hasan Ferid Canseverle Reha Oğuzun İstanbuldaki evlerinde bulunan vesikalar, bu memlekete zararlı faaliyetin iç yüzünü meydana çıkardı*” deniyordu.¹²⁶⁶

¹²⁶⁰ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.** s.99

¹²⁶¹ *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1944

¹²⁶² *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1944

¹²⁶³ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.223

¹²⁶⁴ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 232

¹²⁶⁵ *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1944, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 230

¹²⁶⁶ *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1944

İsmet İnönü 19 Mayıs nedeniyle verdiği söylevde hem Sovyetler Birliği'ne hem de Türk gençliğine seslenerek¹²⁶⁷ Turancılık hareketine karşı tutumunu şu şekilde ifade ediyordu: “*Turancılık fikri, gene son zamanların zararlı ve hastalıklı gösterisidir... Milli Kurtuluş sona erdiği gün yalnız Sovyetlerle dostluk ve bütün komşularımız eski düşmanlıklarının bütün hatıralarını canlı olarak zihinlerinde tutuyorlardı. Herkesin kafasında, biraz derman bulursak sergüzeştçi, saldırgan bir siyasete kendimizi kaptıracağımız fikri yaşıyordu... Milli politikamız memleket dışında sergüzeşt aramak zihniyetinden uzaktır... Vatanımız Irkçı ve Turancıların fesadlarına karşı da kudretle müdafaa edeceğiz.*”¹²⁶⁸

İnönü'nün bu konuşması basında ortak destek gördü.¹²⁶⁹ Cumhuriyet İsmet İnönü'nün konuşmasını “*milli rejimimizin millet adına yapmış olduğu ateşli ve harikulade bir müdafaası*” olarak manşetine taşıırken, Nadir Nadi bu nutuk için “*Türk Milletinin Sesi*” başlığını kullanıyordu. Nadi, “*Milli varlığımızın*” garantisi olarak gördüğü inkılâpların “*yabancı bekçilerin sopasile*” değil ancak Türk gençliği tarafından korunacağını söylüyordu.¹²⁷⁰

Hem Nalına Hem Mihına adlı köşede “*Onun Gösterdiği Yolda*” başlıklı makalede ise Fransa’da yaşanan olayların Türkiye için de örnek teşkil edeceği belirtilmişti: “*...Fransız çocuklarına daha ilk okuldan itibaren vatan ve millet düşmanlığı aşıl原因an öğretmenlerin mühim bir rolü ve meziyeti vardır. Öğretmen, çocuğun mürşidi ve mürebbisidir, yoksa onun masum dimağına dalalete sürükleyen, ifsad eden politika propagandacısı değil!*” Makalede ayrıca ordunun ve öğretmenlerin görevleri yeniden hatırlatılmış ve bu mesleklerin politika ile uğraşmalarından dolayı tarihimizde yol açtığı felaketlerden örnekler verilmiştir.¹²⁷¹

Cumhuriyet gazetesinde bu konuda yapılan değerlendirmelerde genellikle “*milli birliğe*” zarar veren “*sağ*” ve “*sol*” siyasi faaliyetlerden uzak durulması istenmiştir. Gazete yazarları içinde “*İrkçı-Turancı*” faaliyetlere karşı en net tavrı Cemal Nadir çizdiği karikatür ile ortaya koymuştur. Bu karikatürde Türk kapılarının ‘İrkçı-Turancı’ faaliyet gösteren yabancılara kapalı olduğu, sırtında Irkçılık ve Turancılık yazılı bir çuval taşıyan “*tatar ağası*”nın yüzüne Türk bayrağı çizili

¹²⁶⁷ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 233

¹²⁶⁸ Cumhuriyet, 20 Mayıs 1944

¹²⁶⁹ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.225

¹²⁷⁰ Cumhuriyet, 20 Mayıs 1944

¹²⁷¹ Cumhuriyet, 20 Mayıs 1944

kapının çarpması şeklinde gösterilmiştir. Karikatürün altında ise: “Yaya kalan tatar ağası!..” yazılmıştı.¹²⁷² (Ek.10)

İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasından hemen sonra ‘İrkçı-Turancı’ görüşte olanların tutuklamaları gerçekleşti ve bu doğrultuda yayın yapan dergiler de kapatıldı.¹²⁷³ Aynı günlerde, Turancı çevrelerle yakın ilişkisi olan ve Almanca yayınlanan *Türkische Post* gazetesinin yayın müdürlüğünü yapan emekli General Ali İhsan Sabis de tutuklandı. Tutuklanma gerekçesi, hükümetin izlediği dış politikayı eleştiren imzasız mektuplar yazması, bunları da askeri ve sivil makamlar dâhil pek çok değişik adrese göndermiş olması olarak gösteriliyordu.¹²⁷⁴ 7 Ağustos'ta görülmeye başlanan dava sonucunda¹²⁷⁵ Ali İhsan Sabis, 11 ay ve 20 gün hapis cezasına mahkûm edildi.¹²⁷⁶

23 sanığın yargıladığı İrkçılık-Turancılık davası 7 Eylül'de, İstanbul Örfi İdare Mahkemesi'nde görülmeye başlandı. Örfi İdare Komutanlığından yapılan resmi tebliğde: “*İrkçılık-Turancılık gayelerile gizli cemiyet kurarak, millete ve vatana karşı hıyanet hareketine teşebbüs ettiklerinden dolayı, tahkikatları mevkuften yapılan şahıslar hakkında..*” son sorgulama kararı ilan ediliyordu.¹²⁷⁷ 29 Mart 1945'de sonuçlanan davada, on üç sanık berat ederken, on sanık da on yıla kadar çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Zeki Velidi Togan on yıl, Nihal Adsız dört yıl otuz ay, Reha Oğuz da beş yıl on aya mahkûm oldular.¹²⁷⁸ Necmeddin Sadak *Akşam* gazetesinde “*İrkçılık İnani ve Saf Kan Araştırması Bir Milleti Nereye Götürür?*” başlıklı makalesinde bu konuda şu yorumu yaptı: “*Cumhuriyet kanunlarının zararlı görerek engel olduğu; engel olmadığı zaman da suç sayarak, cezalandırdığı fiil ve hareketler, bunların kaynağı olan duygu ve düşüncelerin çok küçük ölçüde dışarı vurulmuş bir kısmıdır. Bunların yatıştırılması hastalığı ortadan kaldırmaz... Hiçbir hakikate dayanmayan ırkçılığın memleket içinde zararı milleti parçalayarak küçültmek, dışardaki tehlikesi de ırkdaş aramak bahanesile milleti sonsuz emperyalist maceralara sürüklemektir... İrk ve kan iddiaları gibi mistik politika ideallerinin en*

¹²⁷² Cumhuriyet, 22 Mayıs 1944

¹²⁷³ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 250, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 287, Doç Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 174, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 198

¹²⁷⁴ Cumhuriyet, 22 Mayıs 1944, Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.228

¹²⁷⁵ Cumhuriyet, 20 Mayıs 1944

¹²⁷⁶ Cemil Koçak, **a.g.e.** C. II, s.228, Cumhuriyet, 1 Ekim 1944

¹²⁷⁷ Cumhuriyet, 8 Eylül 1944

¹²⁷⁸ Cumhuriyet, 30 Mart 1945, Yeni Sabah, 30 Mart 1945

*büyük, en kuvvetli, en medeni bir milleti nasıl felaket uçurumuna sürüklediğine Nazi Almanyası kadar acıklı bir misal olamaz. Vatandaşların damarlarında su katılmamış kan aramak deliliği ve bu kandan gelme tek ırkın, başka milletler üstünlüğü inanı, Alman milletini ölüme götüren amillerin başında geliyor. Milli bünyemizi bu gibi gerileme ve bozulma temayüllerinden korumak zorundayız.”*¹²⁷⁹

Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği tarafından tehdit olarak görülen bu gurubu tasfiye ederek Turancılara karşı mücadelesini tamamlar, Moskova ile ilişkilerini de yeniden normalleştirmeye çalışır.¹²⁸⁰ Nitekim Meclis’te kabul edilen bir yasa ile Papen’e suikast girişiminde bulunmaktan hüküm giymiş iki Sovyet vatandaşı Pavlov ile Kornilov’un 8 Ağustos 1944’te affedilerek serbest bırakılmaları¹²⁸¹ bu bağlamda atılmış başka bir adımdır.

4.3 Türkiye’nin Savaşa Girmesi ve Sonuçları

1945 yılının başlarında doğudan Rusların, batıdan İngiliz ve Amerikalıların Alman topraklarına girmeye başlamasıyla Mihver dayanışması sona erdi. Savaşın sonu anlamına gelen Berlin’in Müttefik ordularca alınmasına adım adım yaklaşıyordu.¹²⁸² Savaşın sonu yaklaştıkça Türk dış politikasını yönetenlerin oynadığı “kumar” çok tehlikeli bir evreye girmiş gözükiyordu.¹²⁸³ Türkiye, kendisini ağır bir Sovyet tehdidi altında görmeye başladığı gibi¹²⁸⁴ İngiltere ve Amerika’nın bu ülkeye, Türkiye aleyhine ödünler verebileceğinden de korkuyordu. 1945 yılında meydana gelen gelişmeler Türk yöneticilerinin bu korkusunu haklı çıkartır nitelikteydi. Bununla birlikte, Bulgaristan ve Romanya’da Sovyet yanlısı iktidarların başa geçmesi ve 1925 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması’nın Sovyetler Birliği tarafından tek taraflı olarak feshedilmesi Türk yöneticilerini ürküten gelişmelerdi. Giderek savaş sonu dünya düzeni ve oluşacak siyasi dengelerin önem kazandığı bu günlerde Türk yöneticiler, bir taraftan bu dünya düzeninde iyi bir yer almak için Müttefik devletlere yanaşmaya çalışırken, diğer taraftan İngiltere ve

¹²⁷⁹ Akşam, 31 Mart 1945

¹²⁸⁰ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 225

¹²⁸¹ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1944

¹²⁸² Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 187

¹²⁸³ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 248

¹²⁸⁴ Doç Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 174

Amerika'ya Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de Sovyet varlığının tehlikeli olabileceğini fırsat buldukça hatırlatıyorlardı.¹²⁸⁵

Hitler, yılbaşı nedeniyle 31 Aralık 1944'de radyodan yaptığı konuşmada halen zaferden umutlu olduğunu ve savaşın 1946 yılından önce bitmeyeceğini söylese bile, Almanya artık sonuç alabilecek bir kuvvet olmaktan çıkmıştı.¹²⁸⁶ *Yeni Sabah* gazetesinde Ramiz imzalı karikatürde Hitler'in bu konuşmasını radyodan dinleyen Alman askeri oturduğu koltuğa yığılmış durumda gösteriliyordu. Hitler'in "*Harb 1946 yılında bitecek*" sözlerine karşılık "*Alman askeri- Bende takat kalmadı, ferman efendimindir!..*" diyordu.¹²⁸⁷ *Akşam* gazetesinde Necmeddin Sadak'a göre savaşı kazanma ümidi kalmayan Almanya'nın bundan sonra tek hedefi kendisi için kabul edilebilir barış şartları elde etmektir.¹²⁸⁸ *Cumhuriyet* gazetesinde de bu hava hâkimdi. Abidin Daver, 1945 yılını "*tarihin dönüm noktası*" olarak gören Hitler'i haklı bulur ancak Almanya için "*askeri bakımdan bir mucize olmadıkça, harbi kazanmaya imkân yoktur*" diyerek bu dönüm noktasını Müttefiklerin hesabına yazıyordu.¹²⁸⁹

Nadir Nadi "*Yeni Yılın Eşiğinde*" başlıklı makalesinde savaşın neticesinden çok savaş sonrası dünyanın nasıl şekilleneceği üzerinde duruyordu. Nadi'ye göre, Müttefik liderler davalarını "*şimdiye kadar hayrete değer derecede ahenkli bir işbirliği*" ile yürütmüşlerdi. Bu nedenle bütün dünya "*milletlerine ileri görüşlü bir barış nizamı*" vaat ediyorlardı. Ancak Nadi, yarınki barış devrinin verimli olması için sadece bu üç ülkenin işbirliğini yeterli görmüyordu. Ona göre, diğer ülkelerin de anlayışlı bir zihniyetle hareket etmeleri gerekiyordu.¹²⁹⁰ Yavuz Abadan barış dünyasının hangi özellikler taşıyacağını ve Türkiye'nin idari yapılanmasında bu yönde ne gibi değişiklikler yapılması gerektiğini şu şekilde ifade ediyordu: "*Ön planda ilgi çeken siyasi, mali ve ekonomik meselelerin mutlu bir çözüme kavuşabilmesi, memlekete göre rasyonel bir şekilde işleyen harb sonu yaşayış ve düzenin gereklerine uyar bir idare mekanizmanın kurulabilmesine bağlıdır. Bu sebeble bir yandan yarınki barış dünyasının hürriyetçi, demokratik esaslara dayanağını umduğumuz siyasi ve iktisadi rejimi üzerinde düşünürken; diğer yandan*

¹²⁸⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 248

¹²⁸⁶ *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1945

¹²⁸⁷ *Yeni Sabah*, 2 Ocak 1945

¹²⁸⁸ *Akşam*, 3 Ocak 1945

¹²⁸⁹ *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1945

¹²⁹⁰ *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1945

bugünkü idare sistem ve teşkilatımıza hâkim ana prensipleri aydınlatmağa ve ilerisi için ne gibi değişikliklerin gerekeceğini belirtmeğe çalışmak yersiz ve mevsimsiz bir iş sayılmaz.”¹²⁹¹

Türkiye, Almanya’dan sonra 3 Ocak 1945'te de Japonya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini kesti. *Cumhuriyet* bu gelişmeyi “*Müttefikler davasına yeni, esaslı bir yardım... Harbi kısaltması beklenen tarihi*” karar yorumunu yaparak duyurdu. Gazeteye göre “*Hükümet, dostumuz Amerikanın temennisi ve müttefikimiz İngilterenin de buna müzaheretini üzerine meseleyi Meclise sevk*” etmişti.¹²⁹²

Almanya'nın savaşı kaybetmesinin kesinleşmesi üzerine *Cumhuriyet*'te sık sık başmakale yazan Yavuz Abadan, kararı Türkiye'nin ve dünyanın çıkarlarına hizmet olarak değerlendiriyordu: “*Lausanne'da temelleri atılan azimli, temkinli, yüzde yüz milli barış ve emniyet politikası çerçevesi içerisinde dış siyasetimizi yeni bir merhaleye ulaştıran bu kararın, milli iradeye olduğu kadar milli menfaatlerimize de uygunluğu söz götürmez... Büyük Millet Meclisi, bununla yurdda sulh, cihanda sulh prensipine dayanan istikrar ve emniyet politikasının; Türk devriminin halkçı ve müsavatchi dünya görüşüne çözümlenmez bağlılığını bir kere daha belirtmiş oluyor. ...Gerçekten Türk hükümeti, -Mareşal Stalin'in Sovyet ihtilalinin son yıldönümü nutkunda saldırganı vasfını açıkladığı- Japonya ile münasebetlerini kesmekle, kendi elinde olmiyan sebeplerle bozulan dünya barış ve düzeninin bir an önce yeniden kurulmasına hizmet etmek istiyor.*”¹²⁹³

Türkiye bu kararı, İngiltere ve Amerika'nın dışında Sovyetler Birliği'ne de hoş görünmek için almıştı. Ömer R. Doğrul, alınan bu kararı Türkiye'nin demokrasi davasına bağlılığının kanıtı olarak değerlendiriyordu: “*...Uzakşarkta tecavüz siyasetini temsil etmekte olan Japonya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerini keserek hem müttefiklerine yararlı olmak siyasetini, hem tecavüz cephesinin bütün mümessilleriyle her ilişkisi kesmekle demokrasi davasına olan bağlılığını teyid etmiştir.*”¹²⁹⁴ Abidin Daver “*Kararımızın Mucip Sebepleri*” başlıklı makalesinde şu görüşlere yer veriyordu: “*...Türkiye son kararile cebbar, emperyalist devletler ve umumiyetle milletlerarası hak ve adalet tanımayan, sadece kuvvete inanan ve*

¹²⁹¹ *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1945

¹²⁹² *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1945

¹²⁹³ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1945

¹²⁹⁴ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1945

tapınan böyle bir, şiddet ve tahakküm politikasına karşı duyduğu infial ve nefreti, bütün medeni dünya muvacehesinde, izhar ve ispat etmek istemiştir. İşte kararımızın manevi ve ahlaki saiki budur.”¹²⁹⁵

Yeni Sabah gazetesi ise kararı şu şekilde değerlendiriyordu: “*Ankara; ittifak ve dostluklarına tamaile sadıktır ve elindeki her imkân ile Demokrasi zümresinin galebesini çabuklaştırmak kaygusile müteharriktir.*”¹²⁹⁶ Aynı gazetede bir sonraki gün “*Yalnız Söz Yeter mi?*” imzasız makalede Türkiye'nin aldığı karar örnek gösterilerek İsviçre'ye şu çağrı yapılıyordu: “*şimdi Demokrasi muhabbetini fil ile göstermek saati çalmıştır.*”¹²⁹⁷ *Akşam* gazetesinde Necmeddin Sadak, kendisine faydası ya da zararı olmayan bir ülkeye karşı alınmış bu kararı, “*siyaset ahlaki*”nın gereği olarak görüyordu.¹²⁹⁸ Görüldüğü gibi Türkiye'nin kararı kendisinden çok demokrasi cephesine ve dünya barışına hizmet olarak ifade ediliyordu. Karardan sadece *Cumhuriyet* gazetesi değil önde gelen diğer Türk gazeteleri de büyük memnuniyet duymuş ve destek vermişti.

Türkiye'nin kararı dışarıda da olumlu tepkiyle karşılanmıştı. Amerikan Ayan Meclis'i üyelerinden Mr. Elbert Thomas : “*Bütün Amerikalıları son derece sevindiren bu karar, tam zamanında alındığı için Birleşmiş milletlere büyük davaları bahsinde bir hitab teşkil eder*” diyordu.¹²⁹⁹ *Sunday Times* gazetesinde Amiral Sir Howard Kelly “*Bu Harbde Türkiye*” başlıklı makalesinde Türkiye'nin savaş sırasında fiili yardımlarından bahsediyordu: “*...Libya seferinin zor günlerinde tankların kolayca karaya çıkarılmasını temin eden hususi tipte gemileri büyük bir lütufkârlıkla emrimize vermişlerdir. O sırada İngilizlerin elinde bu nevi gemi yoktu. 12 ada grubuna dâhil adalardan bazılarının işgali ve bilhassa tahliyesi sırasında da Türklerin Müttefiklere büyük yardımı dokunmuştur. Bu yardım sayesinde Müttefikler pek az kayıp vermişlerdir.*”¹³⁰⁰

Karardan sonra savaş amaçlarına hizmet ettiği gerekçesiyle Amerika tarafından, Türkiye'ye ihracatı yasaklanan kamyon, bazı makineler ve demir gibi 10

¹²⁹⁵ Cumhuriyet, 5 Ocak 1945

¹²⁹⁶ Yeni Sabah, 4 Ocak 1945

¹²⁹⁷ Yeni Sabah, 5 Ocak 1945

¹²⁹⁸ Akşam, 6 Ocak 1945

¹²⁹⁹ Cumhuriyet, 5 Ocak 1945

¹³⁰⁰ Cumhuriyet, Yeni Sabah, Akşam, 15 Ocak 1945

maddenin ihracatı serbest bırakıldı.¹³⁰¹ Bu gelişmelerden sonra Yavuz Abadan “*Dış Ticaretimiz Üzerine Düşünceler*” başlıklı makalesinde aldığı bu karardan sonra Türkiye'nin İngiltere ve Amerika ile siyasi dostluğunun daha da güçleneceğini, bu durumun ticari ilişkilere de olumlu etkiler yapacağını söylüyordu.¹³⁰²

Bu günlerde *Cumhuriyet*'te iyice ön plana çıkan Müttefik taraftarlığı, Cemal Nadir'in karikatürlerinde de görülyordu. “*Yılbaşı Ziyafeti*” başlıklı karikatüründe damalı haç işaretli ördek ziyafeti veren üç müttefik lider ve durumdan faydalanmak isteyen eski Alman müttefikleri birlikte çizilmişti.¹³⁰³ (Ek.11) “*Doğum Hazırlığı*” başlıklı diğer bir karikatüründe ise üç büyük ülke lideri yeni dünya düzenini sağlamak için elbirliği ile çalışırken, Türkiye dostluk duygularıyla barışa hizmet ederken çizilmişti.¹³⁰⁴(Ek.12)

Almanya sonuç alabilecek bir kuvvet olmaktan çıktıktan sonra Türk Hükümeti, Müttefikler lehine daha cesur kararlar almaya başladı. 13 Ocak 1945'de Boğazları Sovyetlere askeri mühimmat taşıyan Müttefik gemilerine açtı.¹³⁰⁵ *Cumhuriyet* gazetesi gelişmeyi “*Boğazlara dair sevindirici bir haber*” başlığı altında manşetten verirken kararla ilgili şu değerlendirmede bulunuyordu: “*Müttefik ticaret gemilerinin (Montreux) nün verdiği haklardan istifade ederek yeniden Boğazlardan geçip limanlarımıza gelmeleri ve Sovyet Rusyaya gidebilmeleri memlekette memnuniyet uyandırdı.*”¹³⁰⁶ Nadir Nadi, “*Boğazlardan Müttefikler Geçerken*” başlıklı makalesinde kararı olumlu bulmuş ve “*Harbi daha fazla uzaması ihtimallerini büyük nisbette*” azaltacağını ifade etmişti.¹³⁰⁷ Nadi'nin dış politikada Müttefik yanlısı tutumunu “*Almanya'ya Ne Yapılacak?*” başlıklı makalesinde de görmek mümkündür: “*Almanya'ya yapılacak kötülüklerin en büyüğünü, on iki yıl müddetle bu milleti idare edenler kendi elleri ile yapmışlardır. O kadar ki, Almanya'ya karşı Müttefik devletler, ne kadar intikamcı bir zihniyet taşırlarsa taşısınlar yapabilecekleri şey, şimdiye kadar yapılanların yanında çok hafif kalacaktır.*”¹³⁰⁸ Abidin Daver de İngiliz ve Amerikan yardımlarının Boğazlardan geçerek Sovyetler Birliği'ne ulaşmasıyla

¹³⁰¹ *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1945

¹³⁰² *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1945

¹³⁰³ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1945

¹³⁰⁴ *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1945

¹³⁰⁵ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s. 277, Selim Deringil, **a.g.e.** s. 249

¹³⁰⁶ *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1945

¹³⁰⁷ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1945

¹³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1945

savaşın süresinin kılalacağına inanıyordu.¹³⁰⁹ Necmeddin Sadak'a göre, Müttefiklerin daha önce Rusya'yla bağlantısını sağlayan ve tek yol olan İran yerine, daha kısa olan Boğazları kullanmaya başlaması iki önemli sonuç doğuracaktı. Birincisi Sovyet Rusya'ya yapılacak yardımın kolaylaşması, ikincisi de İngiltere ve Sovyetler Birliği işgali altında bulunan İran'ın bu durumdan kurtulmasıydı: “İran bir taşıt yolu olmak değerini kaybettikten sonra, müttefik devletlerin bu işgal zahmetini uzatmayı artık lüzumsuz bulacakları ve İranı, dost da olsa, yabancı ve çifte bir işgalin zor dayanır maddi manevi külfetlerinden kurtaracakları tabiidir.”¹³¹⁰ Necmeddin Sadak daha sonraki makalesinde Türkiye'nin aldığı kararı “Türkiye Boğazları'ı açtı” şeklinde algılanmasının doğru olmadığını belirtiyordu. Çünkü Türkiye hiçbir zaman Boğazları Müttefik devletlere kapatmamış, Ege Denizi Alman denetimi altında olduğu için bu devletler Boğazlardan faydalanamamıştı.¹³¹¹

Sovyet orduları, 21 Ocak'ta Alman topraklarına girmeyi başardı.¹³¹² Artık Mihver'in kesin yenilgisi yaklaştığına göre, Avrupa'ya verilecek yeni düzenin ilkelerini tespit etmenin zamanı gelmişti.¹³¹³ Alman işgalinden kurtarılan memleketlerde meydana gelen karışıklıklar bu konunun önemini bir kez daha ortaya koymuştu. Bir İngiliz parlamenter bu durumun önemini şu sözlerle ifade ediyordu: “Eğer Avrupada bugünkü sağ ve sol kavgalarına bir nihayet vermezsek beş senelik harb sonunda Hitlere galip gelsek dahi mağlub sayılırız.”¹³¹⁴

4.3.1 Yalta Konferansı

1945 Şubat ayında Müttefik liderler Yalta'da bir araya geldiklerinde Türkiye hala İngiltere ile yaşamış olduğu “soğukluk devresinin” etkisi altındaydı. Bu nedenle Esmer'in de ifade ettiği gibi Türkiye tüm bu gelişmeleri kuşkuyla izlemişti.¹³¹⁵ “Churchill Türkiye'ye kızgındı, onun Ruslara taviz verme ihtimali Hükümeti endişeye sevk ediyordu...”¹³¹⁶

¹³⁰⁹ Cumhuriyet, 17 Ocak 1945

¹³¹⁰ Akşam, 17 Ocak 1945

¹³¹¹ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 249

¹³¹² Cumhuriyet, 22 Ocak 1945

¹³¹³ Doç Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 174

¹³¹⁴ Yeni Sabah, 10 Ocak 1945

¹³¹⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 249, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 285

¹³¹⁶ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 199

Konferans devam ederken Kaliforniya'da çıkan *Los Angeles Times* gazetesinde, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini ve savaşa girme meselesini konu alan bir makale yayınlanmıştı. Makalede Türkiye'nin bu kararı almakta geciktiği, kararın son anda alınmasında bir “*fırsatçılık*” sezildiği ifade ediliyordu. Mussolini'nin savaşın seyrinin Almanya lehine değişmesine kadar bekleyip sonra pay almak için savaşa dâhil olması ile Türkiye'nin o günkü konumu arasında benzerlik kuruluyordu. Ancak Türkiye'nin kazanan tarafta yer almak istemesinin asıl nedeni “*ganimet elde etmek... değil, sulh masasında*” sesini duyurabilmektir. Bu da yazara göre iki olay arasındaki tek farktı. *Cumhuriyet Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede “*Yanlı ve Yersiz Bir Benzetiş*” başlıklı makaleyle kurulmaya çalışılan bu benzerliğe tepki göstermişti.¹³¹⁷

Kırım'ın Yalta şehrinde yapılan “*Üçler Konferansı*” 11 Şubat'ta sona erdi. Alınan kararlara göre; düşman kesin mağlubiyete uğradıktan sonra üç müttefik devletin her biri Almanya'nın ayrı bir bölgesini işgal edecek ve Alman savaş suçluları şiddetle cezalandırılacak, Almanya işgal ettiği ülkelerde yarattığı tahribatı tamir edecek, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için 23 Nisan 1945'de San Francisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı toplanacak, işgalden kurtulan veya Mihverden ayrılan ülkelerde üç Müttefik devlet ortak siyaset izleyecek ve Atlantik Bildirgesi esaslarına göre bu ülkelerde demokratik kurallar uygulanacaktı.¹³¹⁸

Yalta'da Türkiye öncelikle ele alınan sorunlardan biri olmamışsa da, alınan diğer kararların pek çoğu, dolaylı ya da dolaysız olarak Türkiye'yi ilgilendiriyordu.¹³¹⁹ Ancak Türkiye, sekiz toplantının ikisinde, dikkati üzerine çekmişti. Beşinci toplantıda Birleşmiş Milletler örgütüne hangi ülkelerin alınacağı konusu görüşülürken Stalin, savaş boyunca Türkiye'nin “*iki taraf arasında gidip geldiğini ve kazanacak taraf üzerine spekülasyon yaptığını*” öne sürdü. Buna karşın Churchill her ne kadar, “*Türkiye'nin Birleşmiş Milletler üyeliğinin pek desteklemeyeceğini...*” söylediye de savaş boyunca Türkiye'nin Müttefiklere bakışının “*dostane*” olduğunu da sözlerine ekledi.¹³²⁰ Bunun üzerine Stalin, şubat

¹³¹⁷ Cumhuriyet, 6 Şubat 1945

¹³¹⁸ Cumhuriyet, 13 Şubat 1945, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, a.g.e. s. 401

¹³¹⁹ Edward Weisband, a.g.e. s. 285

¹³²⁰ Selim Deringil, a.g.e. s. 250

sonuna kadar Almanya'ya savaş açarsa Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne alınmasını kabul edeceğini söyledi.¹³²¹

10 Şubat 1945 günü yapılan yedinci toplantıda, Stalin'in, Boğazlar ve Montreux Antlaşması'nı ortaya atması ile Türkiye yeniden gündeme geldi. Stalin, Montreux Antlaşması'nın çağdışı kaldığını ve revizyona tabi tutulması gerektiğini söyleyince Churchill savaş bitiminde Türkiye ile Montreux Antlaşması'nın maddelerinin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini kabul etti.¹³²²

Cumhuriyet yazarları Yalta Konferansı'nda alınan kararları dünyada işbirliği ve uyum ortamı yaratacağına inandıkları için destekliyordu. Örneğin Ömer R. Doğrul: *"...Bu vesika, Birleşik Milletlerin her muhitinde büyük ve şerefli bir muvaffakiyet olarak alkışlanmış; tecavüz ve istilanın ölüm ilanı, yakın istikbalin hayırlı ve uğurlu temeli sıfatile kutlanmıştır... Müttefikler hakikaten büyük bir iş başarmışlar ve aralarındaki birliği ve ahengi en sarih şekilde göstererek apayrı bir zafer kazanmışlardır"*¹³²³ diyordu. Doğrul *"Kırımdan Sanfransiskoya"* başlıklı makalesinde Amerika'nın savaş sonrası Avrupa'nın geleceği ile ilgili olması ve bu konuda sorumluluk almasını Kırım Konferansı'nın en önemli noktası olarak görüyordu.¹³²⁴ Yavuz Abadan, *"Kırım Anlaşmasının Esasları"* başlıklı makalesinde Hitler Almanya'sı dışında her memlekette sevinçle karşılanan Kırım tebliği için *"hak ve adalet esasları üzerine kurulacak sağlam, sürekli bir dünya barışının ilk temel"* taşı sayıyordu. *"Bize göre Kırım Anlaşmasının asıl değeri, kaynağını insanlığın öz cevherinden alan hakiki ve hukuki prensiplerin milletlerarası münasebetlere hâkimiyeti sağlamasında; her alanda demokrasinin zaferini gerçekleştirme amacını gütmesindedir... hakim olan düşünce, yarınki dünya nizamının kuruluşunda her milletin hürriyetine, hakkına, payına hürmet duygusudur. Sürekli ve haklı bir dünya barışının, ancak haklarına sahip hür ve eşit milletlerin gönülden işbirliğine dayanabileceği gözönünde tutulursa... bütün dünyada ve çeşitli temayüller güden muhitlerde yarattığı mesud akislerin hakiki sebebi anlaşılabilir."*¹³²⁵ *Akşam* gazetesinde Necmeddin Sadak, Kırım Konferansı'nı *"bu harbin en büyük siyasi"*

¹³²¹ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 287

¹³²² Selim Deringil, **a.g.e.** s. 250, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 287, Doç Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 174, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 198

¹³²³ *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1945

¹³²⁴ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1945

¹³²⁵ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1945

zaferi olarak değerlendirmiş ve üç büyük Müttefik arasında gerek savaş gerekse barış konularında tam bir birlik sağladıklarını belirtmişti.¹³²⁶ Cemal Nadir, bu gelişmeyi dünya barışını bozan Mihver'in boğazına üç Müttefik devletin birlikte geçirdikleri idam ipine benzetiyordu.¹³²⁷

Nadir Nadi ise yaklaşık altı yıldır süren olayların nedeni olarak sadece Almanya'daki birkaç kişinin sorumlu tutulmasını doğru bulmuyor ve bu birkaç kişinin cezalandırılmasıyla da sorunun çözüme kavuşturulamayacağını ileri sürüyordu. “İki Görüş” başlıklı makalesinde Nadi şu tespitlerde bulunuyordu: “...Önünü arkasını araştırmadan sadece Almanyayı boğuvermekle her şeyin yoluna gireceğini sanmak, hastayı tedavi edecek yerde ona rastgele bıçak sallamaktan pek farklı değildir. Aşırı sol ve sağ cereyanlardan her ikisi de Almanyada doğmuştur. Bu cereyanları temsil eden başlıca adamlar ruhan şöyle, ahlaken böyle olabilirler. Ferd olarak ele alındığı zaman her adamda az veya çok bir takım yaratılış tortuları bulunabilir. Burada mühim olan nokta, aşırı inançların her yerden önce Almanyada tutunabilmesine yol açan sebepleri aramak ve ilk iş olarak bu sebepleri ortadan kaldırmağa çalışmaktır.”¹³²⁸

4.3.2 Türkiye'nin Savaş Kararı ve San Francisco Konferansı'na Davet Edilmesi

20 Şubat'ta İngiliz Büyükelçisi Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılabilmesi için en geç 1 Mart tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirdi.¹³²⁹ Bunun üzerine 22 Şubat günü olağanüstü toplantıya çağrılan TBMM'de¹³³⁰ 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş kararı alındı ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi de onaylandı.¹³³¹ 24 Şubat'ta Türkiye beyanname için gerekli formaliteleri tamamladıktan¹³³² sonra 1 Mart 1945'te beyannameyi resmen imzaladı.

¹³²⁶ Akşam, 14 Şubat 1945

¹³²⁷ Cumhuriyet, 18 Şubat 1945

¹³²⁸ Cumhuriyet, 17 Şubat 1945

¹³²⁹ Cumhuriyet, 24 Şubat 1945, Selim Deringil, **a.g.e.** s. 250, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 291, Doç Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 176, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 199

¹³³⁰ Cumhuriyet, 23 Şubat 1945

¹³³¹ Cumhuriyet, 24 Şubat 1945

¹³³² Cumhuriyet, 25 Şubat 1945

Türk Hükümeti adına imza atan Elçi Orhan Erol, Türkiye'nin son kararı ile ilgili şu açıklamayı yapıyordu: “*Mihverin tecavüz politikası Avrupayı altüst etmeğe başladığı sırada, sulhu korumak için gayretleri birleştiren memleketlerle dayanışma halinde olduğunu gösteren Türkiye bu politikaya karşı açıkça vaziyet almıştı.*”¹³³³

Edward Weisband, Türkiye'nin kararını şu şekilde değerlendirmekteydi: “*Türkiye artık bir şey reddedecek durumda bulunmuyordu. Ayrıca saldırıya uğrama tehlikesi, hatta savaşmak zorunluluğu bile kalmamıştı.*”¹³³⁴ Türkiye almış olduğu kararla sadece Kırım Konferansı'nda tespit edilen savaş sonrası dünya düzenini yeniden kuracak olan San Francisco Konferansı'na katılabilmek için formalite şartlarını yerine getirmişti.¹³³⁵ Romanya'da çıkan bir gazete de Türkiye'nin aldığı kararı bu doğrultuda değerlendirmişti: “*Türk ordusu, ananevi kahramanlığını göstermek fırsatını bulmayacaktır. Türkiye, Berlin üzerine yürümek için değil, San Francisco'ya gitmek için harbe girmiştir.*”¹³³⁶

Nadir Nadi de anılarında Türkiye'nin San Francisco'ya katılmasının önemini şu şekilde ifade ediyordu: “*Bu konferansa ne Mihver devletleri, ne onların ortakları, ne de tarafsızlar çağrılmayacaktı. İspanya, Portekiz, İsviçre ve İsveç, San Francisco Konferansına katılmayacakları bilinen devletler arasında bulunmalarına rağmen istiflerini bozmuyorlardı. Fakat onlarınkinden apayrı idi bizim durumumuz... Yukarıda adı geçen devletlerin aksine, Sovyet Rusya ile aramızda binlerce kilometre bulunan sınır komşuluğumuz vardı. San Francisco'ya gidemezsek hakkımızda hayırlı olmayabilirdi.*”¹³³⁷

Buna karşın Meclis'te yapılan konuşmalarda bu kararın Müttefik davasına duyulan sevginin yeni bir göstergesi ve bu davada daha etkin yer almak için beslenen arzu ön plana çıkıyordu. Başbakan Şükrü Saracoğlu aynı gün TBMM'de şunları söylüyordu: “*Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu ve bugüne kadar meclis olarak ve hükümet olarak aldığı kararla aynı istikamette yol aldı. Bugün, bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklali, demokrasiyi kurtarmak ve harb mücrimlerini şiddetle cezalandırmak isteyenlerin arasına katılmak ve harb ortakları*

¹³³³ Cumhuriyet, 2 Mart 1945

¹³³⁴ Edward Weisband, **a.g.e.** s. 290

¹³³⁵ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 199

¹³³⁶ Cumhuriyet, 4 Mart 1945

¹³³⁷ Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 187

içinde ötedenberi filen işgal ettiğimiz yeri bu defa da resmen doldurmak istiyoruz.” Aynı gün Dışişleri Bakanı Hasan Saka da bu nitelikte bir konuşma yapıyordu: “Müttefiklerin son Kırım Konferansında vermiş oldukları kararlar çerçevesi içinde İngiltere devleti tarafından Cumhuriyet hükümetine yapılan bu son telkin, şimdi memleket ve milletimize Müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkân ve fırsatını vermektedir.”¹³³⁸Şemseddin Günaltay ise olayların akışının bugün bizi kesin bir karar almak sorumluluğu karşısında bıraktığını hatırlatarak, kararı günün icabı değil, yılarca evvel hükümetin yaptığı bir ittifakın neticesi olarak görüyordu: “...Tarihin değişmez hakikati karşında bulunuyoruz. Yarının nasıl olacağını bugün vereceğimiz karar tayin edecektir.”¹³³⁹

Türk basınında kararlarla ilgili değerlendirmeler Meclis'te yapılan konuşmalarla aynı doğrultuda oldu. Basında Türkiye'nin kararı Müttefik davasına karşı beslenen samimi duyguların yeni bir ifadesi ve Türkiye'nin savaşın başından beri Müttefiklere sadık kaldığının bir kanıtı olarak görülmüştü.¹³⁴⁰ Nadir Nadi, “*Tarihi Karar*” başlıklı makalesinde Almanya ve Japonya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin kesilmesini bu günkü kararın başlangıç adımı olarak değerlendiriyordu: “*Almanya ve Japonya ile münasebetleri kesmek kararları, Türk milletinin bütün sempati ve teveccühünün, demokrasi cephesine karşı olduğunu, Türk milletinin bu muharebede demokrasi cephesinin zaferi kazanmasını arzu ettiğini, insanlığın ve medeniyetin istiklalini demokrasinin zaferinde gördüğünü, bir kere daha açığa vuruyordu.*”¹³⁴¹Ömer R. Doğrul'a göre Türkiye “*Dünya hürriyeti ve dünya barışı uğruna*” yeni bir adım atıyordu: “*Türk milleti, İkinci Dünya Harbi sırasında, hangi tarafla beraber olduğunu ve hangi tarafın harbi kazanmasını istediğini, İngiltere ile karşılıklı yardım muahedelerini imzaladığı zaman, şüphe götürmez bir vuzuhla belirtmiş ve o zamandan beri her adımda ve kararlar bu prensipi teyid etmiş, bu prensipe karşı sarsılmaz bağlılığını göstermiştir... Dünya milletlerinin hürriyeti davasında ve dünya barışının kurulmasında şerefli ve büyük bir hisseye sahip bir millet olarak yeni devrin açılmasına yardım etmek üzere hareket ediyoruz.*”¹³⁴²

¹³³⁸ Cumhuriyet, 24 Şubat 1945, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s. 199

¹³³⁹ Cumhuriyet, 24 Şubat 1945

¹³⁴⁰ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 250

¹³⁴¹ Cumhuriyet, 24 Şubat 1945

¹³⁴² Cumhuriyet, 24 Şubat 1945

Yeni Sabah gazetesinde “*Tarihi Kararımız*” başlıklı makalede Türkiye'nin savaşın başından beri takip ettiği politikaya sadık kaldığı, bu gün de Müttefik dostlarına azami derecede faydalı olmak amacıyla hareket ettiği belirtiliyordu.¹³⁴³ Necmeddin Sadak'a göre, Türkiye'nin Mihver'e karşı savaşa girmesini isteyen Müttefiklerin teklifi “*dostça*” olmuştu. Bunun nedeni olarak Türkiye'nin savaşın başından beri Müttefik devletler ile beraber olması ve onlara yardım etmesi gösteriliyordu: “...*Aynı teklifin Avrupanın belli başlı tarafsız devletlerine yapılmamış olması da bunun bir kısım devletlerden istenen yeni bir ödev değil bazı sayılı devletlere bırakılan bir hak ve bir fırsat olduğunu gösterir.*”¹³⁴⁴

Türk Hükümeti, savaş kararını Almanya ve Japonya'ya iletmek üzere 25 Şubat 1945 tarihinde Ankara'daki İsviçre elçiliğine bildirdi. Karar 1 Mart 1945'ten itibaren yürürlüğe girecekti. Bu gelişme ile birlikte Ankara'daki Müttefik subaylar resmi üniformaları ile dolaşmaya başlamışlardı.¹³⁴⁵ 5 Mart 1945'de Amerika Dışişleri Bakanı'nın San Francisco Konferansı'na katılmak için 45 ülkeye davetiye yolladığını açıkladıktan¹³⁴⁶ bir gün sonra Türkiye de konferansa Amerika Büyük Elçisi Steinhardt tarafından resmen davet edildi.¹³⁴⁷

24 Şubat tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde: “*Kararımızda Bizi Takip Edecek Devletler*” başlığı kullanılmıştı. Habere göre Mısır, Lübnan ve Suriye'nin de yakında Almanya'ya savaş ilan edeceği aktarılıyordu. Ayrıca Güney ve Orta Amerika'da Arjantin hariç tüm devletlerin de Almanya ile savaş halinde olduğu belirtilmişti.¹³⁴⁸ 24 Şubat'ta Mısır,¹³⁴⁹ 26 Şubat'ta da Suriye Almanya'ya savaş ilan etti.¹³⁵⁰ Cemal Nadir, yaptığı karikatürde; dünya barışını tehdit eden Mihver liderlerin, her gün yeni bir devletin eklenmesiyle uzayan müttefik zinciri ile sıkıştırılışını resmetmişti. Karikatürün altına “*Birleşenlerin zinciri gittikçe uzuyor... Saldırganlar için az bile!..*” yazılmıştı.¹³⁵¹

27 Şubat tarihinde Churchill verdiği nutukta Türkiye'nin savaş başından beri izlediği dış politikayı ve nedenlerini anlattıktan sonra, Türkiye'nin almış olduğu son

¹³⁴³ Yeni Sabah, 24 Şubat 1945

¹³⁴⁴ Akşam, 24 Şubat 1945

¹³⁴⁵ Cumhuriyet, 26 Şubat 1945

¹³⁴⁶ Cumhuriyet, 6 Mart 1945

¹³⁴⁷ Cumhuriyet, 7 Mart 1945, Yeni Sabah, 7 Mart 1945

¹³⁴⁸ Cumhuriyet, 24 Şubat 1945

¹³⁴⁹ Cumhuriyet, 25 Şubat 1945

¹³⁵⁰ Cumhuriyet, 27 Şubat 1945

¹³⁵¹ Cumhuriyet, 25 Şubat 1945

kararından duyduğu memnuniyeti dile getiriyordu: “*Türklerin dostluğundan hiçbir zaman en ufak bir şüphemiz olmamıştır... Türkiye de Birleşmiş Milletler safında hararetle karşılanacaktır.*”¹³⁵²Bir İsviçre gazetesi Türkiye’nin kararında etkili olan İngiliz politikasını şu şekilde ifade ediliyordu:“*İngilterenin Türkiyeden harb ilan etmesini istemesi, Akdeniz meselesinde Rusyanın takib ettiği hareket tarzının Türkiyeyi kuvvetli bir amil olarak bertaraf etmek istemediğini göstermektedir.*”¹³⁵³

Türkiye’nin savaş kararı ile ilgili “*Türkiye geç kaldı; Müttefiklere faydası dokunmadı*” şeklinde yapılan değerlendirmelere *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede “*Biz, Vazifemizi Yaptık*” başlıklı makalede Türkiye’nin savaş sırasında oynadığı rol, Müttefiklere yaptığı yardımlar ve dış basından yapılan olumlu eleştirilerden bahsedilerek cevap veriliyordu: “*Bir ittifak harbine, her müttefik devlete kendi özel durumuna göre bir görev düşer... Meselenin bütün inceliği, herkesi pala pandıras harbe sokmakta değil; ittifak manzumesinin yüksek ve genel menfaatini göz önünde bulmaktadır. Böyle bir dünya harbinde, dünya ölçüsünde, yüksek bir strateji anlayışı ve bu anlayışla da her müttefike, iktidarına göre bir vazife vermek lazımdır. Türkiye İkinci Dünya Harbinde, kendi uhdesine düşen vazifeyi, pek iyi, hatta en iyi kavramış ve ona göre bir yol tutmuştur. Böyle yapmakla da müttefiklerine pek büyük hizmetlerde bulunmuştur.*”¹³⁵⁴Yeni Sabah gazetesine göre Türkiye şu nedenden dolayı savaşta oldukça önemli rol oynamıştı: “*Ankaranın, kulaklarına fısıldanan vaat ve tehditlere, uyduğunu bir saniye farzedin: O zaman Afrika ve Asyadaki Romel ve Paulus kaskacının ucu birdenbire birleşecek ve kapanacak, Hindistan ile irtibat ümitleri ve en delice hayallere tahakkuk imkânları hazırlanmış olacaktı.*”¹³⁵⁵

Türkiye'nin Mihver'e karşı savaş kararı almasından sonra *Cumhuriyet* gazetesinde Almanya'ya yönelik daha sert yorumlar görülürken, savaş sonrası kurulacak yeni dünya düzeniyle ilgili Müttefiklere duyulan endişe azalmıştı. Cemal Nadir, yaptığı karikatürde Hitler için “*Gemisini kurtaramayan kaptan*” ifadesini kullanırken, *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede ise, Almanya “*Şapa Oturan Zafer Gemisi*”ne benzetilmişti: “*Hitler kaptan bu gemiyi artık kurtaramaz, her taraftan*

¹³⁵² Cumhuriyet, 27 Şubat 1945

¹³⁵³ Cumhuriyet, 3 Mart 1945

¹³⁵⁴ Cumhuriyet, 4 Mart 1945

¹³⁵⁵ Yeni Sabah, 5 Mart 1945

hücum eden sert dalgalar, onu paramparça etmeğe başlamıştır” denilerek makalede Almanya'nın kaçınılmaz sonu ve son aylarda düştüğü hazin durum ifade ediliyordu.¹³⁵⁶ Ayrıca Müttefik devletlerin Alman halkını Nazi liderlerinden kurtardığını ima eden yorumlara da rastlanıyordu. Cemal Nadir, çizdiği karikatürde Nazi Şefi ile Müttefik Liderler arasında şu diyaloga yer vermişti: “*Nazi başı, - San Fransisko masasında bana da bir yer!... Üçler- Ne münasebet?... Nazi başı- Siz Almanya ile altı yıldır harbediyorsunuz, bense onunla yirmi beş yıldır savaşıyorum!*”¹³⁵⁷

Ömer R. Doğrul, Müttefiklerin Almanya'ya yönelik tutumunu şu sözlerle destekliyordu: “*...Almanya işgal edilecek ve onun varlığından nazizm ve militarizm kanserleri atılacak, bu sayede Almanya, dünyaya ıstırap veren bir memleket olmaktan çıkarılacaktır.*”¹³⁵⁸ Nadir Nadi ise Almanya'nın zararsız bir ülke haline gelmesi için, sadece bu ülkenin ordularını yenmeyi ya da endüstrisini kontrol altına almayı yeterli görmemiş bu nedenle Almanya'nın Müttefiklerce kararlaştırılan işgal bölgelerine ayrılmasını ve bu bölgelerin bir süre denetim altında tutulmasını gerekli görmüştü.¹³⁵⁹

Birleşmiş Milletler Beyannamesi imzalandıktan sonra bu durum Türk-İngiliz ticaretine de olumlu yansımış ve Türk demiryolu heyeti, İngiltere ile bir milyon sterlinlik bir malzeme antlaşması yapmıştı. Bu gelişmelerden sonra Yavuz Abadan, “*İngiltere İle Bağlarımız*” başlıklı makalesinde Türk-İngiliz yakınlaşmasının önemini şu şekilde vurgulamıştı: “*Bütün Birleşmiş Milletlerle dünya yüzünden haksızlığı kaldırmak için saflarımızı sıkılaştırdığımız bugünlerde, İngiliz-Türk ittifakının insani karakter ve hedeflerini bir kere daha aydınlatmada elbette fayda vardır. İki milleti kopmaz bağlarla aynı insanlık ve medeniyet ülküsü etrafında birleştiren bu ittifak, diğer Birleşmiş Milletlerle beraber zafere ulaşmasını dilediğimiz müşterek davanın da temel taşıdır. Bu bakımdan bu ittifakın özel mana ve değeri üzerinde durmakla, aynı zamanda bizi başta Sovyet komşumuzla büyük Amerikan demokrasisi olmak üzere diğer bütün birleşmiş milletlere bağlayan samimi dostluk duygularının özlüğünü ve sağlamlığını belirtmiş oluyoruz.*”¹³⁶⁰

¹³⁵⁶ Cumhuriyet, 27 Şubat 1945

¹³⁵⁷ Cumhuriyet, 28 Şubat 1945

¹³⁵⁸ Cumhuriyet, 2 Mart 1945

¹³⁵⁹ Cumhuriyet, 10 Şubat 1945

¹³⁶⁰ Cumhuriyet, 4 Mart 1945

Yavuz Abadan, bir sonraki gün “*Amerikanın Dünya Misyonu*” başlıklı makalesinde, Konferans’ın bir Amerika kentinde toplanmasını Amerika açısından bir fırsat olarak görüyordu. Amerika bu fırsatı iyi değerlendirip dünya barışını sağlayıcı kararların alınmasına öncülük edebilirse, geleceğin dünyasında daha etkili olacak ve prestiji artacaktı. Yazıdan anlaşılacağı gibi Abadan, yarınki dünya barışının sadece bir “*milletler teşkilatı*” ile sağlanabileceğinden kuşku duyuyordu. Bu nedenle yarınki barışın teminatı olarak gördüğü Amerika’nın bu sorumluluğu kabul etmesini bekliyordu: “...ileri bir milletler birliğinin temelini atmada Amerikanın önderliği ve işbirliği, dünyanın dört bucağında temiz ve taşkın ümidlerin kaynağıdır. Birleşik Amerika Devletleri, bu dünya misyonunu bu sefer de yapmaktan kaçınıp yahud yapmazsa doğacak netice, yalnız hayal kırıklığından ibaret kalmaz. Dünya nizamının bütün ahlaki ve hukuki temelleriyle birlikte Amerikaya güven, müşterek insanlık ülküsü inancı da esasından sarsılır.”¹³⁶¹ Abidin Daver’e göre Türkiye, coğrafi ve stratejik konumuna uygun olarak Müttefiklere oldukça büyük katkı sağlamış ve şimdi de bu katkıyı barış zamanında göstermek azminde olduğunu gösteriyordu: “*Dünya sulhu kararlaştırılırken Türkiyenin, harbde olduğu gibi barışta da Müttefiklerin davasına ve insanlığa büyük yardımı dokunacağından şüphe edenler, burunlarının ucunu göremiyenlerdir. ...iki âlemin birleştiği politika ve strateji bakımından pek müstesna bir mevkiye bulunan Türkiyenin de, dünya sulhu kararlaştırılırken söyleyecek ve dinlenecek sözleri vardır.*”¹³⁶²

Nadir Nadi, “*Dün ve Yarın*” başlıklı makalesinde kurulacak yeni dünya teşkilatı üzerine iyimser ve kötümser tüm yaklaşımları tartışır. Nadi’ye göre eski Milletler Cemiyet’ini kuranlar iki temel prensibi yok saymışlardı. Bunlardan birincisi “*ideal barış düzeni*”ydi ki bu ona göre “*bugünkü şartlar içinde*” kurulabilirdi. İkincisi “*Her düzen ancak, kuvvet sayesinde ayakta*” durabilirdi. Nadi’ye göre Milletler Cemiyeti bu iki temel prensibin uygulanamamasından ve “*ütöpik*” anlayıştan dolayı başarısız olmuştu. Yeni dünya barışını kuracak olanların bu konuda yeterince aydınlandıklarını düşünen Nadir Nadi, kalıcı barışı sağlayacak bir teşkilatın kurulacağına inanmaktaydı: “...Yüz elli yıldanberi, dünyanın çektiği ıstırab, bir geçiş ıstırabıdır. Kuvvet, eskiden menfaatin emrindeydi. Onu hakkın emrine vermek için yüzeli yıldır çırpınıyoruz. Bu çırpınışları bataklığa düşmüş bir zavallı haline

¹³⁶¹ Cumhuriyet, 5 Mart 1945

¹³⁶² Cumhuriyet, 10 Mart 1945

benzetmiyelim. Attığımız her adımın bizi alçalttığına değil yükselttiğine inanalım, 1919 Avrupası, ne de olsa, 1815 Avrupasından daha ileri bir insan ve cemiyet anlamını ifadeye muvaffak olabilmıştır... Başarı ihtimalleri, düne kıyasla daha fazladır.”¹³⁶³

San Francisco’daki görüşmeler daha önce Dumbarton Oaks’ta kararlaştırılan teklif ve esaslar üzerine gerçekleşecekti. Birleşmiş Milletlerin temelleri de bu konferansta atılmıştı. Konferans sırasında başlıca anlaşmazlıklardan biri, oylama yöntemleri üzerine belirdi. “*Büyük devletler, izlenecek politika ve eylemler konusunda haklarını öteki devletlerle ne dereceye kadar paylaşacaklardı?*” Yani sorun, Güvenlik Konseyi’nde veto hakkının kullanımı ile ilgiliydi.¹³⁶⁴ Bu konuda varılan son noktaya göre Güvenlik Konseyi uluslararası sorunu çözüme kavuşturmak için, onbir üyenin yedisinin çoğunluğu ile karar alacak, ancak bu çoğunluk içinde beş daimi üye olan büyük devletler kesinlikle bulunacaktı. Büyük devletlerden biri anlaşmazlıktan yana ise çözüme barış yolu ile gidildiğinde oy dışı kalacak ve fakat herhangi bir zor kullanma gerektiğinde ilgili büyük devlet, veto hakkını kullanabilecekti.¹³⁶⁵ Bu konu Türkiye’de tepki ile karşılandı. Hüseyin C. Yalçın, Dumbarton Oaks’ta kurulması tasarlanan örgütün gerçekleşmesi halinde bunun küçük devletlerin güvenliğine pek az katkıda sağlayacağını ileri sürdü.¹³⁶⁶

Cumhuriyet gazetesinde veto konusunda karşı olumsuz tepkiler 1945 Mart ayının ortalarından itibaren belirdi. Konferans’ta bu kararın alınmasında Sovyetler Birliği’nin ısrarcı olması ve bu ülkenin 19 Mart 1945’de Türk-Sovyetler Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’nı tek taraflı feshetmiş olması, *Cumhuriyet*’te beliren tepkilerin nedenleri arasındaydı. Yavuz Abadan, “*Büyük Devletler ve Dünya Emniyeti*” başlıklı makalesinde beş büyük devlete avantaj sağlayan tasarının, sorunların barış yolu ile çözümünü ortadan kaldırdığını yazıyordu: “*Saldırganlığa karşı yalnız büyük devletleri koruyup küçük devletleri açıkta bırakan bu şeklin kararlaştırıldığı doğru ise bunda ısrarcı olunacaksa, dünya emniyeti bir çıkmaza saplanmış olur. Bu takdirde her büyük devlet, küçük devletlerle anlaşmazlığını kendi başına zor kullanarak çözmeğe teşvik edilmiş demektir.*” Kırım Konferansı’ndan

¹³⁶³ Cumhuriyet, 8 Mart 1945

¹³⁶⁴ Edward Weisband, **a.g.e.** s.282

¹³⁶⁵ Cumhuriyet, 20 Mart, 2 Nisan 1945, Edward Weisband, **a.g.e.** s.282

¹³⁶⁶ Edward Weisband, **a.g.e.** s.283

sonra eşitlik ve işbirliği yönünde ifadeler kullanan Churchill'in bu tasarıdaki eşitsizliğe destek vericesine yaptığı konuşmada “ ‘Dünyada büyüklerle küçükler vardır’ ve bütün milletlerin barış ve emniyetin korunmasında eşit hak ve vazifelere sahip olması ‘ şimdilik ümitsiz bir idealdir’ ” sözlerine dikkat çekiyordu. İşbirliği, adalet ve eşitliğe aykırı olan böyle bir anlayışı Yavuz Abadan, dünya barışını korumaktan uzak görüyordu.¹³⁶⁷ Yavuz Abadan, “İngiltere ve Küçük Devletler” başlıklı makalesinde tartışmayı şu şekilde devam ettiriyordu: “Mr. Churchill’in Avam kamarasında pek haklı olarak belirttiği gibi dünya yüzünde büyük, küçük, zayıf veya kuvvetli milletlerin bulunduğu bir gerçektir. Yalnız bu gerçeği kabul etmek, milletlerarasında hak bakımından bir derece farkı yaratmayı haklı gösterecek bir sebep olmaz. Milletleri üstün veya aşağı sınıflara ayırıp ona göre hâkim veya tabilerden bir dünya nizamı kurmak düşüncesi, Naziliğin davası idi. Böyle bir davanın en kuvvetli bir milleti de uçuruma sürüklediğini anlamak için bugüne bakmak kâfidir.”¹³⁶⁸ Nadir Nadi ise “Büyük Kim? Küçük Kim?” başlıklı makalesinde “büyüklük- küçüklük bir realitedir. Fakat her realite gibi şartlara göre değişen, bugünden yarına başka şekiller alan bir realitedir” diyerek yarının dünya düzenini kuran bugünün büyük devletlerini uyarıyordu.¹³⁶⁹ Akşam gazetesinde Necmeddin Sadak “sulh ve emniyet pamuk ipliğine bile bağlanmıyor” diyerek sistemi zayıf bulduğunu ifade ediyordu.¹³⁷⁰

Sovyetler Birliği veto meselesinde ve vesayet konusunda ısrarcı olmuş, San Francisco görüşmelerini çıkmaza sokmuştu. Abidin Daver ise bu mesele ile ilgili İngiltere, Amerika, Sovyetler Birliği, Fransa ve Çin gibi beş büyük devlete “adeta sonsuz bir hak salahiyet verdiği” için orta ve küçük hatta bazı büyük devletlerin itirazına uğramış olmasını haklı buluyordu. Daver ayrıca Güvenlik Konseyi’ni görevini yapamayacak duruma düşüren bu gelişme için “Harbe mi yoksa barışa mı veto?” şeklinde bir soruyla da tepki gösteriyordu.¹³⁷¹

San Francisco Konferansı 25 Nisan 1945 tarihinde açıldı. Akşam gazetesini “Yeni Dünya Nizamı Kuruluyor” başlığını kullanarak bu haberi duyurdu.¹³⁷²

¹³⁶⁷ Cumhuriyet, 20 Mart 1945

¹³⁶⁸ Cumhuriyet, 2 Mart 1945

¹³⁶⁹ Cumhuriyet, 12 Nisan 1945

¹³⁷⁰ Akşam, 23 Nisan 1945

¹³⁷¹ Cumhuriyet, 4 Haziran 1945

¹³⁷² Akşam, 26 Nisan 1945

Konferans nedeniyle Amerika'nın yeni Başkanı Truman, temsilcilere radyodan seslenerek "*Hedefimiz adalete dayanan bir sulh dünyası kurmak*" diyordu. Ömer R. Doğrul, barış dünyasının kurulmasında her hangi bir engel görmezken, Nadir Nadi, bu konuda ciddi endişeler taşıyordu: "*San Francisco'da tartışması yapıp yasa haline getirilecek konular hiç de çözülmesi kolay meselelerden ibaret değildir.*"¹³⁷³

Cemal Nadir, toplanan konferansta ön plana çıkan menfaat çatışmalarını "*Bulanık Su!..*" başlıklı karikatüründe ele almış Müttefik devletler ile Alman işgalinden kurtarılmış eski Alman müttefiklerini bulanık suda eski amaçlarını elde etmenin hesapları peşinde resmetmişti.¹³⁷⁴ (Ek.13) "*San Francisco Dönüşü*" başlıklı başka bir karikatüründe de barış yazılı istasyona ulaşmak isteyen trenin yolunda, iki ciddi engel olarak Triyeste Meselesi ve Polonya Meselesi görülüyordu. Nadir, üç lider arasındaki görüş farklılıklarını göstermek için karikatürde üç lideri farklı ortamda göstermeye çalışmıştı.¹³⁷⁵

22 Haziran 1945 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi "*Konferansta Bütün Meseleler Haledildi*" başlığı ile konferansın 26 Haziran 1945'te Amerika Başkanı Truman'ın konuşmasıyla kapanacağını bildiriyordu.¹³⁷⁶ Ömer R. Doğrul hem San Francisco Konferansını hem de alınan kararları başarılı bulmuş ve bunlara tam destek vermişti: "*...San Francisco konferansı mühim bir tarihi bir muvaffakiyetle son bulmuştur ve bu muvaffakiyetin büyüklüğü gün geçtikçe daha fazla ve daha iyi anlaşılacaktır. Bu muvaffakiyeti kutlayan, barışsever bütün milletlerinin hem hakkıdır, hem vazifesidir.*"¹³⁷⁷ Nadir Nadi ise ancak "*her devlet iyi niyetle hareket eder, egoist ve emperyalist duygulardan uzak*" durursa konferansta alınan kararların dünya barışını sağlayacağını düşünüyordu: "*...Güven konseyi, barış mekanizmasına hâkim vaziyettedir. Beş büyük devlet de güven konseyine hâkimdir. Nihai kararlarla bunlardan her birine veto hakkının tanınması, yeni dünya teşkilatının en nazik noktasını teşkil ediyor. Bu itibarla, yeryüzünde sağlam bir barış hayatının devam etmesi, her şeyden önce büyük devletler arasında anlayışlı bir işbirliği politikasının yürütülmesine bağlıdır. Büyük devletler birbirile iyi geçinemezlerse, dünya milletleri bir gün iki, üç bloka ayrılmak zorunda kalacaklar, Birleşmiş Milletler teşkilatı da*

¹³⁷³ Cumhuriyet, 26 Nisan 1945

¹³⁷⁴ Cumhuriyet, 17 Mayıs 1945

¹³⁷⁵ Cumhuriyet, 25, 31 Mayıs 1945

¹³⁷⁶ Cumhuriyet, 22 Haziran 1945

¹³⁷⁷ Cumhuriyet, 26 Haziran 1945

böylece kendiliğinden dağılma tehlikesile karşılaşabilecektir.”¹³⁷⁸ Cemal Nadir, “Göçen Dünya!..” başlıklı karikatüründe insanlığın eşitlik, adalet ve barışın hakim olduğu yeni bir dünyaya üç Müttefik liderin sayesinde göç ettiğini resmediyordu. Bu değerleri taşımayanlar ise eski dünyada bırakılıyor veya cezalandırılıyordu.¹³⁷⁹

4.3.3 19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası

Türk Hükümetinin Müttefikler lehine attığı adımlar ve son olarak da savaşa girme kararı, Sovyetler Birliği’ni tatmin etmekten uzak görünüyordu.¹³⁸⁰ Sovyetler Birliği 1925’te Türkiye ile imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945’te sona erecek olan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması’nın yenilenmeyeceğini 19 Mart 1945’te bildirdi. Kararı, Türk devletinin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’e Sovyet Hükümeti adına bildiren Molotov, antlaşmanın savaşın getirdiği gerekçeler ve değişikliklerle bağdaşmadığını öne sürerek antlaşmanın yeni koşullara göre kökten değiştirilmesi gerektiğini vurguladı.¹³⁸¹ Nadir Nadi’nin deyişiyle Sovyet Hükümeti, Türkiye’ye “San Francisco’ya gitmekle iş bitmez, bizimle anlaşmalısınız!” demeye getiriyor ve bunun için de açık kapı bırakıyordu.¹³⁸²

Cumhuriyet haberi 22 Mart 1945’te “Türk-Sovyet Muahedesi Uzatılmayacak” başlığı altında gelişmeyi manşetten verdi. Aynı sayfada 17 Aralık 1925’te imzalanan antlaşmanın metnine de yer verilmişti.¹³⁸³ Cumhuriyet gazetesi takip eden günlerde bu konuda yorum yapmaktan kaçınmış, sadece dış basında çıkan haberleri sayfalarına taşımakla yetinmişti.¹³⁸⁴ İngiliz basını, kararını önceden İngiltere ve Amerika’ya bildirmediği için Sovyetler Birliği’ne sitem ederken, İsviçre basınına göre Sovyetler bu hareketle gerçek niyetini ortaya koymuştu.¹³⁸⁵ Ayrıca bir Londra

¹³⁷⁸ Cumhuriyet, 27 Haziran 1945

¹³⁷⁹ Cumhuriyet, 28 Haziran 1945

¹³⁸⁰ Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 176

¹³⁸¹ Cumhuriyet, Yeni Sabah, Akşam, 22 Mart 1945, Selim Deringil, **a.g.e.** s.251, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.m.** s. 176, Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmel, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.199, Edward Weisband, **a.g.e.** s. 292

¹³⁸² Nadir Nadi, **a.g.e.** s.188

¹³⁸³ Cumhuriyet, 22 Mart 1945

¹³⁸⁴ Cumhuriyet, 23, 24, Mart 1945

¹³⁸⁵ Cumhuriyet, 25 Mart 1945

gazetesinde Şu hatırlatma yapıyordu: “Boğazlar sözleşmesi milletlerarası bir akittir ve bunda İngiltere’nin hayati menfaati vardır.”¹³⁸⁶

Sovyetler Birliği’nin Stalingrad Savaşından sonra Türkiye’ye duyduğu soğukluk Almanya’nın yenilmesiyle artmış, üstelik saldırmazlık antlaşmasının feshedilmesi ile de tehdit haline dönüşmüştü.¹³⁸⁷Trkiye bu tehdidi ortadan kaldırmak ve Sovyetler Birliği ile anlaşmak için gayret sarf etti. 4 Nisan’da Türk Hükümeti Muhtemelen,“Sovyet hükümetinin iki ülkenin bugünkü çıkarlarına uygun bir anlaşma için yapacağı nerileri dikkat ve iyi niyetle incelemeye hazır olduğunu” Moskova’ya uzlaŐmacı bir tebligatla ilettili.¹³⁸⁸Sovyetler ile Batılı demokrasiler arasında yakında bir fırtına kopmasını bekleyen Nadir Nadi, Türk Hükümetinin bu uzlaŐmacı tutumuna destek verdi.¹³⁸⁹

Cumhuriyet’te Türk Hükümetinin cevabından sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin önemini vurgulayan yorumlar yapıyordu. Ömer R. Doğrul’a göre Türk Hükümeti Moskova’ya verdiği cevapla Sovyet dostluğuna verdiği önemi bir kez daha göstermişti. Ayrıca Şartlar ne olursa olsun bu iki dost ülkenin ilişkilerinin devam etmesinin önemi vurgulanıyordu.¹³⁹⁰Nadir Nadi’de “Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını” başlıklı makalesinde iyimser bir hava çizmişti: “1925 yılına kıyasla dünya Şartları Şüphesiz çok deĐiŐmiŐtir. Yeni dünya Őartlarının gerektirdiği prensipler üzerinde iki devlet münasebetlerini, eşit haklara ve müşterek menfaatlere dayanarak yürütebilecek her yeni fikri, Türk- Sovyet dostluğu uğrunda harcanması iyi niyetli bir gayret olarak karŐılırsınız.”¹³⁹¹ Yeni Sabah gazetesi “Rusya ile Türkiye ne zaman kafa kafaya verseler, hep” anlaŐtıklarını belirterek olumlu beklentisini ortaya koyuyordu: “Bu siyasi muharebelerden anlaşılıyor ki Moskova, Türkiye ile her türlü dostluk bağlarını bozup gevŐetmek değil, bilakis yeni Şartlara uygun bir antlaşma akdi arzusundadır.”¹³⁹²

4 Nisan tarihli Türk Hükümetinin tebligatına, Haziran’da karşılık veren Molotov, Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmelerin

¹³⁸⁶ Akşam, 24 Mart 1945

¹³⁸⁷ Doç Dr. Fahir H. Aramaoğlu, a.g.e. s. 176

¹³⁸⁸ Cumhuriyet, 7 Nisan 1945, Edward Weisband, a.g.e. ss. 292-93, Doç Dr. Fahir H. Aramaoğlu, a.g.e. s. 177

¹³⁸⁹ Nadir Nadi, a.g.e. s.189

¹³⁹⁰ Cumhuriyet, 8 Nisan 1945

¹³⁹¹ Cumhuriyet, 9 Nisan 1945

¹³⁹² Yeni Sabah, 8 Nisan 1945

yapılmasını, ayrıca Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapılarak Boğazlarda üs verilmesini istiyordu.¹³⁹³ Molotov'un, Türk-Sovyet sınırında istediği düzeltme 1921'de "bir zaaf anında" Türkiye'ye bırakılmış olan Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliğine verilmesiydi.¹³⁹⁴ 27 Haziran'da *Cumhuriyet* bu gelişmeleri *Times* gazetesinin İstanbul muhabirinin haberine dayandırarak aktarıyordu.¹³⁹⁵

Bu gelişmelerin peşinden Dışişleri Bakanı Hasan Saka "Türkiye için hudud tadili veyahud arazi tavizleri mevzubahis değildir" sözleriyle Sovyetlerin bu taleplerini ret etmişti.¹³⁹⁶ San Francisco Konferansı'nın iyimser havası sürdüğü sırasında Türkiye'nin böyle bir durumla karşı karşıya kalması Türkiye için zor bir durum yaratmıştı. Almanya'da Amerikan ve Sovyet askerleri kucaklaşıp, dünya "Stalingrad Kahramanlarını" bağrına basarken, Türkiye dünya kamuoyu önünde yükümlüklerini yerine getirmemiş, yalnız bir ülke görünümü sergiliyordu.¹³⁹⁷ San Francisco dönüşü Londra'ya uğrayan Hasan Saka'nın, İngiliz Dışişleri Bakanı'ndan aldığı "Postam'ı bekleyin" cevabı da Türk yetkililerini tatmin etmekten uzaktı.¹³⁹⁸

Cumhuriyet "Sovyet Taleplerinin Akisleri" başlığıyla manşetine taşıdığı haberde, Boğazlar meselesinin toplanacak olan "Üçler Konferansında" ele alınacağını bildiriyordu. Gazete, "Boğazlara aid hükümlerin anlaşmayı imzalayan bütün devletleri ilgilendirdiğini, bugünkü safhada değiştirilemeyeceğini" İngilizlerin dikte ettiğini öne sürüyordu.¹³⁹⁹ *Cumhuriyet* gazetesi dış basın kaynaklı yeni Sovyet taleplerine sayfalarında yer vermeye devam ederken,¹⁴⁰⁰ Nadir Nadi, dış basın kaynaklı haberlerin etrafında gelişen tartışmaları "Bir Milletın Toprak İstekleri" başlıklı makalesinde şu şekilde değerlendiriyordu: "Rusyanın Boğazlarda üs istediği Trakya ve doğu illerimizde, bizim aleyhimize bazı toprak değişikliklerine taraflı olduğu hakkında yabancı gazetelerde bir sürü telgraf haberi çıktı. Bu haberler esas tutularak uzun uzun mütalaalar ileri sürüldü. Bu teklif yapılmış mıdır? Yapılmışsa mahiyeti nedir? İki üç haftadan beri dünya havadis piyasalarında bu konu üzerine çok yazılar yazıldığı halde henüz etraflı bir bilgi edinilmiş değildir... Demek ki

¹³⁹³ Prof. Dr. Ahmet Ş. Esmer, Dr. Oral Sander, **a.g.e.** s.200, Şükrü S. Gürel, **a.g.m.** s.536

¹³⁹⁴ Doç Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.177, Selim Deringil, **a.g.e.** s. 255,

¹³⁹⁵ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1945

¹³⁹⁶ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1945

¹³⁹⁷ Selim Deringil, **a.g.e.** s.252

¹³⁹⁸ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.156

¹³⁹⁹ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1945

¹⁴⁰⁰ *Cumhuriyet*, 2, 3, 7, 8 Temmuz 1945

ortada aydınlanmamış bir durumdan başka henüz müsbet bir manzara yoktur. Türk-Rus münasebetlerinin geleceğini ve dolayısıyla dünya barışının temellerini ilgilendiren bu vaziyet yarın iyiye doğru mu, kötüye doğru mu gelişecek, bu her şeyden önce Moskova hükümetinin niyetine bağlı bir olaydır.”¹⁴⁰¹ Gelişmelerin son derece soğukkanlı değerlendirildiği görülen makalede Türk Hükümetinin kamuoyunu dış politika konusunda yeterince aydınlatmadığı anlaşılıyordu. Bir gün sonraki “Boğazlar Meselesi” başlıklı makalesinde Nadir Nadi, Türkiye’nin “hükümranlık haklarının” göz önünde tutulması şartıyla “doğrudan doğruya ve dolayısıyla ilgili bütün devletlerin bir araya gelerek” Boğazlar meselesini “yeni şartlara göre bir daha gözden geçirmelerini” faydalı görüyordu.¹⁴⁰²

Bütün bunlara ilave olarak Nadir Nadi, “Rus Dostluğuna Verdiğimiz Değer” başlıklı makalesinde Türk-Sovyet ilişkilerinin önemini yeniden ele alıyordu. Türkiye’nin dünyanın yaşadığı tüm sıkıntılı günlerde bu dostluğa verdiği değeri her fırsatta gösterdiğine vurgu yapıyor ancak Alman tehlikesi ortadan kalktıktan sonra Sovyetlerin tutumunda meydana gelen değişikliğin nedenlerini sorguluyordu. Ayrıca Nadir Nadi’nin Sovyet Birliği’ne karşı tutumunun giderek sertleşmeye başladığı görülüyordu: “Kimine sorarsanız, Müttefik zaferi Rus hükümetinin başını döndürmüştür. Bir büyüme ve gelişme ihtirasile yanan dirijanlar, kendilerini bir türlü tutamamaktadırlar. Kimine bakarsanız Sovyet sosyalizmi mahiyet değiştirmiş ve gittikçe koyu faşizme doğru kaymıştır. Bu itibarla bugünkü Rusya, Hitler Almanyasının yapamadığını onun yerine geçerek başarmağa çalışmaktadır. Bazılarına göre ise, Rusyanın geçirdiği bir emniyet krizidir. Birdenbire uğradığı Alman istilâsından ağzı yanan Rusya, şimdi yoğurdu üfleyerek içmek gayretile, kendi çevresinde bir emniyet kordonu yaratmak istemektedir. Bu iddialardan hangisi doğrudur?...bunları şimdilik araştırmaya lüzum görmüyorum. Benim göstermek istediğim, Türk-Rus münasebetlerinin bugünkü müphem ve tatsız durumu almasında bizim hiçbir mes’uliyetimiz olmadığıdır. Sovyet politik bünyesinde göze çarpan dinamik kabarmanın, iki millet arasındaki dostluğu tamir kabul etmez derecede bozmadan önce bir muvazeneye varmasını temenni edelim...”¹⁴⁰³

¹⁴⁰¹ Cumhuriyet, 13 Temmuz 1945

¹⁴⁰² Cumhuriyet, 14 Temmuz 1945

¹⁴⁰³ Cumhuriyet, 15 Temmuz 1945

4.3.4 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 Konuşması ve Demokrasi Tartışmaları

II. Dünya Savaşı'nın Demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanması, bütün dünyada tek-partiye dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesi ve serbest seçimlere dayanan liberal sistemlerin canlanmasına yol açtı. Dolayısıyla Batılı Müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkelerin kendi sistemlerini de bu açıdan yeniden gözden geçirmeleri gerekiyordu. Siyasi liberalleşme açısından olumlu ve destekleyici, hatta bir ölçüde de zorlayıcı olan bu ortamdan Türkiye'de etkilendi.¹⁴⁰⁴1945 yılında uluslar arası ortamda meydana gelen bu gelişmeler, ülke içinde de önemli siyasal gelişmelere yol açmıştı. Nadir Nadi, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı süresince ilk kez demokratik gelişmemize değinen bir konuşma yaptığını aktarıyordu.¹⁴⁰⁵

İsmet İnönü 19 Mayıs günü, demokrasiye geçiş konusunda önemli işaretler içeren konuşmasında gençliğe şöyle sesleniyordu: “*Memleketin siyasi idaresi, Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam etmektedir. Harb zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir.*”¹⁴⁰⁶Cumhurbaşkanı'nın konuşmasında “*demokrasi yolunda*” ilerlemekten bahsetmesi, Türk basını tarafından büyük ilgiyle karşılandı.¹⁴⁰⁷Nadir Nadi ise nutukta ifade edilen ‘demokrasi prensiplerine’ kuşkuyla bakıyordu. “*Halk İdaresinde İleri Adım*” başlıklı makalesinde bu konudaki düşüncelerine şu şekilde dile getirmişti: “*Demokrasi rejimin hazır elbiseye benzetilecek bir kalıp olamadığını hep biliriz. Halk idareleri devirden devire ve cemiyetten cemiyete özel vasıflar taşır. Bizim halkçılığımızın temelleri de çeyrek yüzyıl önce Ankarada toplanan Büyük Millet Meclisinde kurulmuştur. Bu temellerin üzerinde günden güne yükseldiğini gördüğümüz Türk demokrasisi, içerden ve dışarıdan zaman zaman baş gösteren aksak temayüllere karşı-bazen şiddetle- kendini*

¹⁴⁰⁴ Cemil Koçak, **a.g.e.** C.II, s.560

¹⁴⁰⁵ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.192

¹⁴⁰⁶ Cumhuriyet, 20 Mayıs 1945, Nadir Nadi, **a.g.e.** s. 192

¹⁴⁰⁷ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.202

korumak zorunda kalmıştır... Söz hürriyetine dayanarak ve halktan görünerek halkı aldatmaya çalışanların, hele büyük inkılâplar başaran genç milletlerde en büyük bir tehlike olduğunu yakından biliriz. Bu tehlikeyi bilmeseydik, inkılâplarımıza kasdeden bir şeyh Said'i, yahud varlığımıza göz diken Arif Oruç'u susturmakta kayıdsızlık gösterebilirdik... Bunların susturulmasını diktatörce hareket sayan demagoglar vaktile çıkmıştı. Hâlbuki aslına bakarsanız böylelikle Türk demokrasisi kurtulmuş Türk milletine varlığını sağlamak imkânı kazandırmıştır.”¹⁴⁰⁸ Makaleden ve anılarından anlaşılacağı üzere, Nadir Nadi, Türkiye’de demokratik ilkelerin yeterince yerleşmemesinin nedeni olarak sadece savaş şartlarını görmemektedir. Nadi’ye göre Türkiye’nin tam anlamıyla demokratik yönetime geçememesinin nedeni, oluşacak demokratik ortamdan faydalanarak ülkeye zarar vermek isteyen iç ve dış tehditlerdi. Nadi, Türkiye’nin hassas yapısından dolayı sancılı olacak bu geçiş için acele edilmemesini öneriyordu.¹⁴⁰⁹

Totaliter devletlere karşı demokrasi ile yönetilen devletlerin savaşı kazanması, Türkiye’de de demokratik gelişmelerin yaşanabileceği umudunu artırdı. Özellikle Türkiye’nin San Fransisco Konferansı’na katılmasından sonra bu konudaki beklentiler arttı. Basında öncülüğü *Tan* ve *Vatan* gazetelerin yaptığı bir muhalefet cephesi, 1944 yılının başından itibaren sesini duyurmaya başlamıştı. Ancak bu gazeteler, muhalefetlerini, rejim açısından, “*kabul edilmez*” boyutlara ulaştırdıkları için, 1944 yazından kapatıldılar. Türkiye’nin San Fransisco Konferansı’na katılmak için, Almanya’ya savaş ilan etmesinden kısa bir süre sonra, bu gazetelerin, yeniden yayımına izin verildi. Bu izin, tek parti rejiminin liberalleşme yönünde değişme kararı içinde olduğunu da gösteriyordu.¹⁴¹⁰ Buna karşın Nadir Nadi “*Bizim Hürriyetimiz İthal Malı Değildir*” başlıklı makalesinde “*bizde basın hürriyeti yoktu, şimdi Müttefik zaferi sayesinde kuruluyor*” şeklindeki düşüncelere sert bir şekilde karşı çıkıyordu: “*Bununla beraber gerek Wilson’un, gerek ondan yirmi yıl sonra Roosevelt’in milli ve ferdi hürriyetlere dair ileri sürdükleri idealist fikirleri Kemalist Türkiye için hiçte yabancı sayamayız. Bunlar bizim yirmi beş yıldır alın teri dökerek adım adım gerçekleştirmeğe çalıştığımız kendi prensiplerimizdir. Sadaka şeklinde dışarıdan getirilecek göz boyayıcı hürriyet eksik olsun!*” Nadi, Kemalizm’in ve

¹⁴⁰⁸ Cumhuriyet, 21 Mayıs 1945, Nadir Nadi, **a.g.e.** s.193

¹⁴⁰⁹ Nadir Nadi, **a.g.e.** s.194

¹⁴¹⁰ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.202

kendisinin hürriyet anlayışını bu şekilde tarif ederken Türkiye'nin özel koşulları göz önünde bulundurmadan yapılan değerlendirmelere de şu şekilde tepki gösteriyordu: “Eğer memleketimin menfaatlerine uymayan bir yazımdan ötürü hürriyet perdesi altında yabancıların himayesine sığınabileceğim bir dünya nizamı bir gün kuruluverirse, ben yazarlığı bırakıp ötede beride keman çalmayı tercih ederim. Kemalizm'in hürriyet anlamı, her şeyden önce yurt menfaatlerini göz önünde tutar. Yüzde seksenin okuma bilmeyen bir cemiyette, ilk günden itibaren Anglo-Sakson demokrasisini aynen tabiki elbet imkân olmazdı. Şeyh Said, Arif Oruç ve Serbest Fırka tecrübeleri bunu açıkça gösterdi. Bütün bunlara rağmen <bizde basın hürriyeti yoktu, şimdi Müttefik zaferi sayesinde kuruluyor> tarzında ileri sürülen düşünceler, eğer demagoji değilse, doğrusu garibdir. Her türlü güçlülere karşı savaştan bıkmayan Atatürk nesli ve Atatürk çocukları demokrasi yolunda yıldan yıla kuvvetli adımlarla ilerliyor. Dünya harbinin ortaya çıkardığı zaman zaman çok nazik durumları hatırlarsak, Türk basınına öteki milletlere kıyasla daha az hür farzetmek biraz haksızlık olur.”¹⁴¹¹ Bu nedenle Nadir Nadi'ye göre hükümetin basına sansür uygulamak için haklı nedenleri bulunuyordu.

Nadir Nadi, yukarıdaki makalesinden üç gün sonra “*Vay Faşist Vay!!*” başlıklı bir makalesinde aynen Necmeddin Sadak'ın 8 Nisan 1945'de yazdığı “*Seni Gidi Faşist!...*,”¹⁴¹² başlıklı makaledeki gibi öncelikle bu kavramı açıklamış, arkasında da bu kavramın olur olmaz her şeye kullanılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti.¹⁴¹³ Daha sonra yazdığı “*Doğru Değil*” başlıklı makalesinde Sabiha Sertel'in kendisini kast ederek “*faşist*” dediğini belirtmiş, kendisinin “*faşist*” olmadığı ortaya koymak için kaleme aldığı yazıları ve düşüncelerini sıralamıştı. Sonra da “*Kemalizm ve Faşizm'in*” aynı şey olmadığını ortaya koymaya çalışan Nadi, Sabiha Sertel'e, “*memleket çocuklarına haksız yere faşist dememesini*” tavsiye etmişti: “*Bu yersiz iddialardan kendisi ne kazanır bilmem ama yaşadığımız dünya şartları içinde devamlı birlik isteyen yurdumuz karıştırmacı havalardan sıkıntı duyar.*”¹⁴¹⁴

¹⁴¹¹ Cumhuriyet, 26 Mayıs 1945

¹⁴¹² Akşam, 8 Nisan 1945

¹⁴¹³ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1945

¹⁴¹⁴ Cumhuriyet, 17 Haziran 1945

Nadir Nadi, Haziran ayında “Hürriyet” kelimesi etrafında koparılan gürültüden duyduğu rahatsızlığa ve konuda ileri sürülen çeşitli iddialara “Hürriyet Tartışmalarına Dair” başlıklı makalesinde ele almıştı: “Aslında ileri sürülen iddialar, memlekette fikir hürriyeti olduğunu gösterir ama onların kafasında yurda faydalı bir fikir yaşadığını ispat edemez.”¹⁴¹⁵

Celal Bayar ve üç arkadaşının Basın kanunu ile ilgili 50. ve 17. maddelerin kaldırılması için Meclis’e bir önerge sunmalarından memnurluk duymasına rağmen Nadir Nadi, zamanında hükümetin basın üzerinde sıkı denetimini şu nedenlerden dolayı haklı görüyordu: “Başta Atatürk, rejimimizin bütün ileri simaları basın hürriyetine yürekten bağlı adamlardır. Eğer zaman zaman gazetelerimizi kayıtlı şartlı bir yayın rejimile idare etmek gerektirse, hükümet başındakiler bunu her halde kendi keyiflerine göre yahud bildiklerini okumak istedikleri için yapmadılar. İnkılâbı başarmak ve inkılâbı yaşatmak her kıymetin üstünde bildiğimiz bir ülkü değil miydi? Bay Ahmet aklına esen cevheri yumurtlayacak, Bay Mehmet hayalinde gezen bulutları beyaz kâğıda dökerek diye rejimize ve inkılâplarımıza kasdeden reaksiyoner düşmanlara meydanı boş bırakabilir miydik? 1931 Basın Kanunu’nu doğuran sebep, her şeyden önce milli varlığımızı korumak ülküsü olmuştur.” Yazının devamında “demokrasinin” Türk topraklarına San Francisco’dan geleceğini ileri süren Sabiha Sertel’e şu cevabı veriyordu: “Bol bol ciğerlerine doldurduğu hürriyet havası San Fancisco’dan esme değildir. O Havada bu toprağın mütevazı fakat yüreğe işleyen öz kokusu saklıdır.”¹⁴¹⁶

Bunun üzerine Sabiha Sertel, Nadir Nadi’nin Almanya’yı destekleyen yazılarını çıkararak köşesinde yer vermişti. Nadir Nadi’ye göre Sertel, kendi üzerinden Türk rejimine saldırmak istiyordu. Nadir Nadi “Soldan Geri!” başlıklı makalesinde Sabiha Sertel’in kendisine ‘faşist’ dediğini ama buna gazete sayfalarını “sen-ben” kavgasına dönüştürmek istemediği için cevap vermediğini belirtiyordu. Ancak, Sertel’in bu yakıştırmayı herkese yapması hatta “Kemalizm ve Faşizmin aynı şey olduğunu” iddia etmesi üzerine, ‘Türk rejimine’ karşı böyle bir hava yaratılmasını doğru bulmadığını belirterek tepkisini şu satırlarla gösteriyordu: “...Sabiha Sertel, milli rejimize karşı bağlılık derecesini yirmi yıldanberi bir türlü açığa vurmamış bir yazardır. Atatürkü sevdiğini, Atatürkün kurduğu prensipleri benimsediğini ondan

¹⁴¹⁵ Cumhuriyet, 13 Haziran 1945

¹⁴¹⁶ Cumhuriyet, 16 Haziran 1945

bir defa işitmemişsinizdir. Ne olduğunu, neye inandığını da hiçbir zaman açıkça söylememiştir. İnancını gizli bir silâh gibi içinde saklar. Fırsat buldukça taarruza geçer; başaramadığını görürse çok defa (sen, ben) kavgasına kalkışır, bazen da mahkemeye koşar... Ben sistematik bir şekilde ne Alman aleyhtarlığı, ne de Alman lehtarlığı yaptım. Kuvvetli ve sıhhatli bir Almanyanın dünya barışı için faydalı olacağına inandığım, Versailles muahedesini haksız bulduğum için Alman kalkınma hareketini iyi karşıladım. Benim gibi düşünenler, burada, Fransada, İngilterede, Amerikada, her yerde vardı. Almanyayı idare edenler hesabı şaşırıp da işi azıtınca ben de duyduğumu ve düşündüğümü yazdım. Avrupaya hâkim ve Sovyet Rusya ile dost bir; Almanyaya karşı memleketimizin vakitsiz ve lüzumsuz bir şekilde harbe sürüklenmesini doğru bulmadığım zaman da, yazılarımda, bu düşünceyi müdafaaya çalıştım.”¹⁴¹⁷

1945 Haziran ayının ortalarında altı ilde açılan milletvekilliği seçimleri için CHP ilk defa aday göstermeyeceğini ilan etmişti.¹⁴¹⁸ Böylece muhalefete aday gösterme şansı veriliyordu. Bu gelişmeler basında yer almaya başlayınca Nadir Nadi “*Türk Halkçılığında Gelişme*” başlıklı makalesinde muhalefet ve yeni partiye ancak şu şartları taşıması halinde izin verilebileceğini yazıyordu: “*Bizde muhalefet, bir murakabe unsuru olarak yaşamayı denememiş, daima reaksiyoner bir çehre ile inkılâba karşı cephe almıştır, yahut da gayesiz prensipsiz, sırf günkü hükümetten memnun kalmayanlara dayanarak iktidar yerini ele geçirmek istemiştir... CHP’nin altı okunu teşkil eden cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik prensipleri anayasamızda yer almıştır. Demek oluyor ki bu prensiplerden bir tanesini tanımayan bir partiye Türkiyede yer yoktur. Bunların hepsini tanımakla beraber, ya içlerinden bir kısmına programında daha fazla yer veren yahut da ayrıca başka bir prensipler güdeceğini söyleyen teşekküllerle parti kurmak ve çalışmak imkânı her zaman sağlanabilir.*”¹⁴¹⁹

Yavuz Abadan “*Seçimde Hürlük*” başlıklı makalesinde CHP’nin aday göstermemesini milli demokrasi için hayırlı bir adım olarak kabul ediyor, savaştan barışa geçilirken bu adımla birlikte “*Türkiyeyi gerçek hürriyetin, milli demokrasinin mutlu ülkesi haline getirme yoluna girmiş bulunuyoruz*” diye ekliyordu. Ancak Türk

¹⁴¹⁷ Cumhuriyet, 21 Haziran 1945

¹⁴¹⁸ Şerafettin Pektaş, **a.g.e.** s.202

¹⁴¹⁹ Cumhuriyet, 9 Haziran 1945

basınında bu dönemde çıkan ‘demokrasi’ ve ‘hürriyet’ kavgasını verenlerin niyetlerinden şüphe duyuyordu: “*Milletin istikbal ve mukadderatının tek başına sorumlu bir heyeti, bozguncu bir hürriyet düşünce ve propaganda yaratacağı anarşiyi önleyecek tedbirler üzerinde duygulu bir dikkatle demokrasisini, maksadları belli olan veya olmıyan yabancı kahramanlarının keyfi dileklerine kurban etme gafletine asla düşmeyecektir... Siyasi hürriyet, hiçbir zaman, şu veya bunun, dilediğini yapması, şu veya bu işte keyfin hâkim olması manasına gelmez... Akli şuur, ancak milli bağlılıkta ferdi varlığın imkânının müdrük olduğuna göre, vatandaş vicdanının sesi, kendi hürriyetini ancak milli birlik içinde iyiyi gerçekleştirmede arayıp bulunur... İleri bir demokrasiye yaraşan, eşit, vasıtasız yani tek dereceli, gizli bir seçim usulüdür. Halkın dileğini olduğu gibi belirtebilen halkçı devlet şekli, siyasi hürriyeti en çok gerçekleştirme imkânına maliktir. Yurttaşlar arasında ayrılık ve ayrıklık tanımayan halkçılık, siyasi hürriyet ve faaliyet alanında eşitliğin esasıdır.*”¹⁴²⁰

Temmuz 1945’te kurulan Milli Kalkınma Partisi, tek-parti dönemini resmen bitirmişse de bu parti ne iktidar, ne de muhalefet tarafından ciddiye alınmamıştı.¹⁴²¹ 1 Kasım’da Meclis yeniden çalışmaya başladığında, Cemal Nadir bu durumu “*Başlıyor*” başlıklı karikatüründe şu şekilde gösteriyordu: Şişman çizilen Nuri Demirağ varlığını gürültü çıkartarak duyurmak isterken, cılız partisi Türk basınında ancak birkaç gazete tarafından destek görüyordu. CHP ise güçlü ve Türk basının büyük bölümünü arkasına almış olarak gösterilmişti.¹⁴²²(EK.14)

İsmet İnönü’nün 19 Mayıs konuşmasıyla başlayan özgürlük havası, kimsenin kısa süre önce dokunamadığı konuların gazetelerde tartışılmasına yol açmıştı. Nadir Nadi’ye göre bu konular ekonomik ve sosyal içerikli değildi. Nadi, muhalif gazetelerin bu ortamı kullanarak ‘rejime’ ve ‘devrime’ saldırıya hazırlandıklarını belirtiyordu. Bu günlerin havasından duyduğu endişelerin anlaşılması için “*Yaşasın Demokrasi*” başlıklı makalesinde şu görüşleri ileri sürüyordu: “*Nereden gelirse gelsin, yeni modalara uymakta maşallah birinciyizdir. Demokrasi alanında üç aydır aştığımız yola ne dersiniz? Bazı gazetecilere bakarsanız, dilimizi bağlayan kilitler San Francisco’da çözülmüştü, yıllardan beri hasret kaldığımız hürriyet, Sayın*

¹⁴²⁰ Cumhuriyet, 15 Haziran 1945

¹⁴²¹ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Cem Yayınları, İstanbul 1995, s.177

¹⁴²² Cumhuriyet, 1 Kasım 1945

Hasan Saka tarafından telgraf havalesiyle tez elden buraya ulaştırılmıştır. Artık vicdanımızın hassas terazisinden başka hiçbir ölçü tanımaksızın, keyfimiz ne isterse yazacağız, gönlümüz ne dilerse çizeceğiz... San Francisco markalı demokrasi havası, bizde bu gidişle demokrasinin en iptidai şekli olan sen-ben kavgalarına yol açacak gibi görünüyor... Açık konuşmak lâzım gelirse, bu hususta hükümet basına kıyasla daha sorumlu bir durumdadır. Çünkü bu acemice manevrayı yapan odur. Geçen sene hafifçe öksüren bir gazete neden hemen kapatılıyordu? Şimdi nâra atanlara niçin ses çıkartılmıyor?... Fakat rejimin temel prensipleri üzerinde ileri geri oynamak kimsenin haddi olmamalıdır. Uğrayacağımız zararları yarınki nesiller de çeker.”¹⁴²³

Basında Türkiye'nin siyasi rejimi üzerine tartışmalar yapılması üzerine 5 Eylül'de Başbakan, Ankara'da gazetecilere açıklama yapmış ve Türkiye'nin “yirmi yıldır demokrat devletler” ailesinde olduğunu belirtmişti. Saracoğlu ayrıca “biz ancak bize benzeriz” diyerek¹⁴²⁴ bize göre demokrasi anlayışını ortaya atmıştı. Başbakan'ın açıklamasını *Cumhuriyet* gazetesi “*Hürriyet şarlatanlarına hükümetin cevabı*” şeklinde yorumladı. Yavuz Abadan bir sonraki gün yazdığı makalesinde gelişmeleri, “*Bizde Demokrasi ve Hürriyet*” başlığı altında değerlendiriyor ve Saracoğlu'nun açıklamamasına destek veriyordu: “*Türk İnkılâbının prensiplerine ve Türk rejimine bütün milletçe her gün daha çok artan bağlılığımız, yurdumuzda gerçek hürriyeti ve ileri bir demokrasiyi gerçekleştirme kararımızın en şaşmaz ve kesin ifadesidir.*”¹⁴²⁵ Cemal Nadir, “*Körebe!..*” başlıklı karikatüründe son aylarda basında artan demokrasi tartışmasını hicvediyordu. Karikatürde Türk gazetecilerinin ‘demokrasiyi’ bilmedikleri ima ediliyordu. Nadir’e göre Türk basını koca bir file benzettikleri bu kavramı istedikleri gibi tarif ediyordu. Bu yüzden Nadir, önde gelen gazetecileri, gözleri kapalı bir şekilde, üzerinde “*demokrasi*” yazan koca bir fili el yordamıyla tanımaya çalışırken resmediyordu.¹⁴²⁶(Ek.15)

¹⁴²³ Cumhuriyet, 26 Ağustos 1945

¹⁴²⁴ Cumhuriyet, 7 Eylül 1945

¹⁴²⁵ Cumhuriyet, 6 Eylül 1945

¹⁴²⁶ Cumhuriyet, 6 Eylül 1945

4.3.5 Almanya'nın Teslim Olması ve Avrupa'da Savaşın Sonu

1944 yılı biterken Hitler, radyodan Alman halkına seslenirken “*Bütün dünya şunu bilmelidir ki asla teslim olmayacağız ve girişmiş olduğumuz yoldan ayrılmayacağız... Bu harbi asla kaybetmeyeceğiz kazanacağız. Çünkü düşmanlarımızın hedeflerini biliyoruz*” diyordu.¹⁴²⁷ 1946'dan önce savaşın bitmeyeceğini ileri süren Hitler, 1 Ocak'ta ordusuna yönelik mesajında: “*..önümüzdeki sene zarfında düşman teşebbüslerini karşı taarruzlarla tamamilen kırmağa muvaffak olacağız. 1945 senesi tarihin dönüm noktası olacaktır*” diyordu.¹⁴²⁸ Hitler'e göre henüz her şey bitmemişti.

Almanya'nın yenileceğine kesin gözüyle bakan *Cumhuriyet* gazetesi de artık bu sonun nasıl ve ne şekilde gerçekleşeceği tartışıyordu. Abidin Daver, “*1945: Tarihin Dönüm Noktası*” başlıklı makalesinde Hitler'in de zaferden umudu kestiğini ileri sürüyordu: “*Hitler'in, sözlerinden 1945'te zaferi Almanya kazanamazsa, 1946'da Müttefiklerin kazanacağını kabul ettiği manasını çıkarmak kabildir. Alman şefinin beyannamesi de, günlük emri de zayıftır. O, bilhassa orduya hitap ederken, 1945'te yalnız düşman teşebbüslerini karşı taarruzlarla kırmaktan bahsediyor; fakat taarruzdan ve kat'i zaferden bahse dili varmıyor. Belli ki onun da artık cesareti ve umidi kırılmıştır.*”¹⁴²⁹ *Hem Nalına Hem Mıhına* adlı köşede Hitler'in gördüğünün aslında bir rüya olduğu şöyle ifade ediliyordu: “*Alman milleti, bütün kahramanlığına, fedakârlığına rağmen, başta Hitler olmak üzere Naziler, onu mağlubiyetin eşiğine getirmişlerdir. Evet, Göbbels'in tanrısı, insan gözüne görünmeyen şeyleri görmek kudret ve kabiliyetindeki o tılsımlı altıncı hassasına rağmen 1942 sonbaharında Elalemeyn ile Stalingrad'da başlayan ve o vakittenberi sürüp giden felaketlerin hiç birini görememiştir. Şimdi, onun bu harbin mutlaka bir Alman zaferiyle biteceğine dair olan kehanetli görüşüne Doktor Göbbels istediği kadar inanadursun. Muhakkak olan bir şey varsa o da Hitler'in artık insanlarda fazla altıncı bir hassası olan bir fevkalbeşer değil, beş yıl içinde, beş hassasından*

¹⁴²⁷ Cumhuriyet, 1 Ocak 1945

¹⁴²⁸ Cumhuriyet, 2 Ocak 1945

¹⁴²⁹ Cumhuriyet, 3 Ocak 1945

bazılarını da kaybetmiş görünen zavallı bir tanrı taslağı olduğunun anlaşılması bulunmasıdır.”¹⁴³⁰

Hitler’in savaşın süresi ile ilgili iddialarına rağmen *Cumhuriyet* gazetesinde savaşın 1945 yılı içinde sona ereceği genel kabul görüyordu. Savaş boyunca Alman ordusunun askeri ve malzeme üstünlüğünü makalelerine taşıyan H. Emir Erkilet bile artık bu konudaki ısrarlarından vazgeçmişti: “...*Almanlar, batıda, cenubda ve doğuda mütemadi karşı taarruzlarla savaşı kabil olabildiği kadar uzatmağa çalışacaklardır. Fakat harbi 1945 sonuna kadar uzatabilmeleri ihtimali yoktur. Çünkü buna harb takat ve kuvveti artık yetişemez!*”¹⁴³¹

H. Emir Erkilet’e göre Almanya’nın yenilgisinin kesinleşmesinin ardından, Amerika ve İngiltere’nin daha fazla kuvvetle saldıracağı Japonya için de yenilgi kaçınılmazdı. Japonya’nın en büyük korkusu Almanya’nın yenilmesi ve Avrupa’daki savaşın sona ermesiydi. 1944 yılının son aylarına kadar Sovyetler Birliği’ne karşı Alman ordularının “*Askeri Vaziyeti*”nin üstünlüğünü aktaran Erkilet, artık gelişmeleri başka bir gözle inceliyordu. Ona göre Alman ve Japon yenilgileri 1942 yılının son aylarında başlamıştı: “*Almanyanın harb talihinin yıldızı, 1942’de Stalingrad ve El’âlemeyn’de sönmeğe yüz tuttuğu gibi Japonyanın harb mukadderatı aynı yılda Salomen ve Aleut adlarında, muvaffakiyetler zincirinin en yüksek ve en parlak noktalarına vardıkdan sonra baş aşağı düşmeye başlamıştı. Bunları bu gün yazmıyoruz. Baht değiştiren olaylar, yani Stalingrad, El’âlemeyn, Guadalkanar ve Attu kat’i savaşları olurken harbin Almanlar ve Japonlar aleyhine korkunç bir surette dönmekte olduğunu görerek okuyucuların dikkatini çekmekten geri durmamıştık.*”¹⁴³²

Sovyet orduları, 17 Ocak 1945’te Polonya’nın başkenti Varşova’yı ele geçirdi. Nadir Nadi’ye göre artık II. Dünya Savaşı “*kesin safhasına her zamandan daha ziyade yaklaşmış*” bulunuyordu.¹⁴³³ Almanya’nın 1944 yılının sonunda son taarruzunun da başarısız olması ve Sovyet ilerleyişi karşısında Alman çekilmesinin devam etmesi üzerine H. Emir Erkilet, “*Almanyanın Hali Yamandır*” diyordu.¹⁴³⁴ 21 Ocak 1945’te *Cumhuriyet* manşetten şu haberi veriyordu: “*Kızılordu Dört Koldan*

¹⁴³⁰ *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1945

¹⁴³¹ *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1945

¹⁴³² *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1945

¹⁴³³ *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1945

¹⁴³⁴ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1945

Almanya'ya Doğru Büyük Sür'atle İlerliyor."¹⁴³⁵ *Cumhuriyet* gazetesi bir gün sonra da okuyucularına Kızılordu'nun Almanya'ya girdiğini bildiriyordu.¹⁴³⁶ Cemal Nadir, Almanya'nın içinde bulunduğu durumu harp tebliğleriyle dolu bir odada iki Nazi subayını konuşturarak şu şekilde karikatürize etmişti. “- *Bunlar ne Herr doktor?.. – Dört yıl önceki harb tebliğlerimiz!.. – Ne işe yarıyor?.. – Tersine okununca bugünkü harb durumumuz anlaşılıyor!..*”¹⁴³⁷ Almanya'ya karşı Müttefik saldırıları devam ederken, Cemal Nadir, “*Dertli Kaval*” başlıklı başka bir karikatüründe ise bu defa üzerinde karabulutlarla Hitler'i dertli dertli kaval çalarken; Tuna'da Sovyetleri, Ren'de de Batılı Müttefikleri, sürülerini sularken resmediyordu. Japonya ise yaralanmış, ışık vermeyen güneş olarak tasvir edilmiş ve Avrupa'daki ortağına “*elveda*” derken gösteriliyordu.¹⁴³⁸

Cumhuriyet, Kızılordu'nun ilerleyişini manşetten verirken, Müttefiklerin Berlin'e ilerleyişini artık kilometre olarak veriyordu.¹⁴³⁹ 30 Ocak'ta Hitler verdiği nutukta “*Her Alman harbi kazanmak için bütün kuvvetile çalışmalı ve hiçbir fedakârlıktan yılmamalıdır... Bu muharebe sırasında bizi arkadan vurmağa teşebbüs edecek olanlar, derhal imha edilecektir*” diyerek Müttefiklerin “*kayıtsız şartsız teslim*” şartını kabul etmeyeceğini yineliyordu.¹⁴⁴⁰ Müttefiklerin Almanya'ya “*kayıtsız şartsız*” teslim çağrıları daha önce *Cumhuriyet* yazarları tarafından eleştirilirken şimdi bu şarta rağmen teslim olmanın Almanya'nın yararına olduğu yazılıyordu. Ömer R. Doğrul “*Kayıtsız ve Şartsız Teslim Olmak İçin*” başlıklı makalesinde Nazilerin bu inadının Almanya'ya daha büyük zarar vereceğini şöyle ifade ediyordu: “*Onun için, harbin bütün tahribatı gittikçe Almanya üzerinde tekâsüf ediyor, nazizmin inad ve ısrarı bu harabiyi bütün Almanya'ya yayıyor ve Almanyanın uğradığı zararları ve kayıpları durmadan artırıyor ve ağırlaştırıyor. En nihayet bütün bu harabinin vereceği netice, belki kayıtsız ve şardsız teslim olmaktan daha fena olacaktır ve bu da bugünden görünmektedir.*”¹⁴⁴¹ Alman yanlısı yazıları nedeniyle gazetesinin kapanmasına neden olan Nadir Nadi, Hitler'in Almanya'yı Versailles'den kurtarmak için başlattığı bu mücadeleyi “*maskeli ve sinik*” olarak

¹⁴³⁵ *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1945

¹⁴³⁶ *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1945

¹⁴³⁷ *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1945

¹⁴³⁸ *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1945

¹⁴³⁹ *Cumhuriyet*, 27, 30 Ocak 1945

¹⁴⁴⁰ *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1945

¹⁴⁴¹ *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1945

görmeye başlarken, Hitler için de hastalıklı diyordu: “...her yazısında ve her nutkunda <Tanrı beni bu iş için yetiştirdi>, <falan yerde doğup filan yerde yaşamam şu olaya işaretir gibi> bu asırda bir devlet adamının ağzından duyulduğu zaman hayret uyandıracak cümleler kullanan Alman diktatörü, hakikatte, mistik, belki de patolojik bir takım iç güdülerin tesiri altında, sonsuz bir ihtirasın kurbanı olarak ne istediğini kendi de bugüne kadar pek biliyor görünmüyor.”¹⁴⁴²

1 Mart 1945'te Alman milletine hitap eden Goebbels durumun Almanya için zorlaştığını ancak henüz ümitsiz olmadığını söylüyordu. Goebbels şayet düşman amacına ulaşırsa “şeflerimiz şerefli bir ölüm içinde buna takaddüm” edecek diyordu. *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşede Goebbels için “Sayıklayan Propagandacı!” ifadesi kullanılırken Nazi liderlerinin yaşadıkları yer için “baykuş yuvası” benzetmesi yapılıyordu.¹⁴⁴³ Nadir Nadi de Alman milleti için bugün tek düşmanın kendi liderleri olduğunu söyleyerek Goebbels'in nutkuna tepki gösteriyordu.¹⁴⁴⁴ Cemal Nadir, bu nutuk üzerine çizdiği karikatürde, Nazi karargâhı kapısında nöbet tutan iki Alman askeri arasında geçen şu diyaloga dikkat çekmekteydi: “-Kendilerini tabanca ile mi, yoksa zehirle mi öldürecekler dersin?..-Tabanca ile tabii!.. Bizim şefler atmakta ustadırlar!..”¹⁴⁴⁵

Abidin Daver, “1918 Tekerrür Etmeyecektir” başlıklı makalesinde Hitler'in sık sık başvurduğu bu ifadeyi farklı şekilde yorumlayıp onu haklı buluyordu. 1918 yenilgisi yaşandığında Almanya, sınırlarının dışında teslim olmuş ve ülke harabeye dönmeden savaş sona ermişti. Oysa durum bugün Almanya için bambaşka idi. Daver'e göre bugün dünyanın yaşadığı tüm sıkıntıların sorumlusu olan Nazi liderleri aslında en büyük zararı Almanya'ya vermişlerdi: “Alman milleti tarihten evvel yaşamış insanlar gibi, yer altı kavuklarında sefil, perişan ve ölüme mahkûm bir halde sürünmektedir. 1918'in mamur Almanyası 1945'te kızıl alevler ve kara dumanlar arasında her gün binlerce insanın yandığı, öldüğü, çıldırıldığı, açlık, ıstırap ve göz yaşı dolu bir cehennemdir... Almanyanın başına geçmesi bütün dünya için bir felaket ve belâ teşkil eden, fakat bilhassa Almanya için felâketlerin felaketi, belâların belâsı olan Hitler, hâlâ <1918 tekerrür etmeyecektir!> diyip duruyor. Evet, o doğru

¹⁴⁴² Cumhuriyet, 3 Şubat 1945

¹⁴⁴³ Cumhuriyet, 2 Mart 1945

¹⁴⁴⁴ Cumhuriyet, 3 Mart 1945

¹⁴⁴⁵ Cumhuriyet, 6 Mart 1945

söylüyor. 1918 bir daha tekerrür etmeyecektir... Çünkü Hitler ve arkadaşları Almanyayı yok etmişlerdir.”¹⁴⁴⁶

Savaşın son günlerinin yaşandığı 1945 Mart’ının sonlarına doğru *Cumhuriyet* gazetesine göre Alman liderleri en ağır şartlar taşıyan bir mütareke şansını bile elde etmeyi kaybetmişlerdi. Nadir Nadi’ye göre, artık Almanya’nın askeri, siyasi ve ekonomik gücü çökmüştü. Bu nedenle Almanya için “*ne kurtarabilirsek kardır; bari teslim olalım*” demenin bir anlamı kalmamıştı. “*Dayansa da, teslim de olsa bu millet artık kendi kendini kurtarma şansının hepsini kaybetmiştir. Teşkilâtlı bir varlık olarak Almanya mutlaka çökecek ve ancak bütün dünyanın yardımıyla yeni baştan kalkınma imkânlarına kavuşabilecektir. Bu itibarla, yarın daha az tehlikeli bir devlet şekli bulmasını Almanyadan istemek Birleşmiş milletlerin hakkıdır.*”¹⁴⁴⁷ Abidin Daver “*Hitler, kollarını havaya kaldırmak istesin istemesin, beşer takatinin son kertesine gelmiş olan Alman milleti, pek yakında çökecektir*”¹⁴⁴⁸ derken, Yavuz Abadan, Almanya teslim olsa bile İngiliz, Amerikan ve Sovyet kuvvetleri Berlin’de birleşmediği sürece hareketin sona ermeyeceğini söylüyordu.¹⁴⁴⁹ Ömer R. Doğrul “*yenile yenile bir yumrukluk gücü kalan bir hasmın her lâhza yere*” yıkıldığını belirterek bu görüşlere destek veriyordu.¹⁴⁵⁰ Cemal Nadir, çizdiği karikatürde, Hitler’i üzerinde Berlin yazılı bir fanus içine göstermiş, İngiliz, Amerikan ve Sovyet bayrağı taşıyan üç balığı da ‘randevu noktasına doğru’ notunu düşerek Hitler’e doğru yaklaşırken resmetmiştir.¹⁴⁵¹

Berlin de Hitler ve Nazi liderlerinin kaderini belirleyen son olaylara paralel kıyamet habercisi gelişmeler Uzakdoğu Asya’dan da geliyordu. Örneğin Japonya 3 Nisan 1945’ten itibaren 12 yaş üstü çocukların okudukları bütün okulları kapatma kararı almıştı. Abidin Daver, bu kararın çocukları ve gençleri askeri işlerde çalıştırmak amacıyla alındığını yorumlamış ancak yine de Müttefik deniz ve hava gücü karşısında Almanya gibi Japonya için de ‘mağlubiyet mukadderdir’ açıklaması yapmıştı.¹⁴⁵² Daver, “*Japon Emperyalizmi*” başlıklı makalesinde, “*Japon emperyalizmi son, yıllardaki azgınlığı yüzünden pek ağır bir cezayı*” hak ediyor

¹⁴⁴⁶ Cumhuriyet, 12 Mart 1945

¹⁴⁴⁷ Cumhuriyet, 15 Mart 1945

¹⁴⁴⁸ Cumhuriyet, 17 Mart 1945

¹⁴⁴⁹ Cumhuriyet, 19 Mart 1945

¹⁴⁵⁰ Cumhuriyet, 25 Mart 1945

¹⁴⁵¹ Cumhuriyet, 31 Mart 1945

¹⁴⁵² Cumhuriyet, 21 Mart 1945

açıklaması yapıyor ve gasp ettiği toprakların elinden alınması ve bir daha savaşamayacak hale getirilmesi için Müttefik devletlere çağrıda bulunuyordu.¹⁴⁵³

Almanya'nın bir saldırı hazırlığı yaptığı sırada Sovyetler Birliği kendini güvenceye almak için 13 Nisan 1941'de Japonya ile bir tarafsızlık antlaşması imzalamıştı.¹⁴⁵⁴ Ancak Kızılordu, Alman ordusunu takip ederek Viyana'nın dış mahallerine ulaştıktan¹⁴⁵⁵ bir gün sonra Sovyetler Birliği, bu tarafsızlık antlaşmasını feshetti. Sovyetler Birliği'nin 5 Nisan'da aldığı bu kararı Molotov, Japon Büyükelçisi Sato'ya bildirdi. Karara gerekçe olarak antlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren meydana gelen değişimler gösteriliyordu. 1941'den sonra Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırmış ve Almanya'nın müttefiki olan Japonya bu ülkeye savaş konusunda yardım etmişti. Ayrıca Japonya, Sovyetler Birliği'nin müttefiki olan İngiltere ve Amerika ile savaş halindeydi.¹⁴⁵⁶ Savaşı kısaltması beklenen Sovyetler Birliği'nin bu hareketi¹⁴⁵⁷ Müttefikleri tarafından memnunlukla karşılanmıştı.¹⁴⁵⁸

Nadir Nadi, "*Japonya Ektiğini Biçiyor*" başlıklı makalesinde Moskova'nın bu antlaşmayı feshetmesini şu şekilde yorumluyordu: "*Bu olay, dünya politika alanında göze çarpan belirsiz durumdan birini yok etmiş, biraz daha aydınlığa kavuşturmuştur.*"¹⁴⁵⁹ Başka bir makalesinde de Nadi, Sovyetler Birliği'nin aldığı bu kararlarla "*bu devleti bir saldırgan olarak resmen tanıdığını açığa vurmuş*" böylece "*onu yenilmeğe mahkûm*" ettiğini belirtiyordu.¹⁴⁶⁰ Ömer R. Doğrul'da gelişmeyi Japonya'nın son darbeyi yemek üzere olduğunun işareti olarak yorumluyordu. Nadir Nadi, Japonya'nın Amerika'ya saldırısını ise şu sözlerle değerlendiriyordu: "*Endüstrisi zayıf, imkânları noksan Çin milletini altı yıldır yenemediğine bakmayarak bir baskınla hem Çin, hem de Amerika ile İngiltereyi yere vuracağını sandı. Vakıta politikada Japonların Machiavel'den ziyade Machiavel meraklısı olduğunu bilmiyen yoktu. Fakat ne de olsa bir milletin bu derece ne oldum delisi olabileceğini o sırada kimse tahmin etmiyordu.*"¹⁴⁶¹

¹⁴⁵³ Cumhuriyet, 1 Nisan 1945

¹⁴⁵⁴ Cumhuriyet, 7 Nisan 1945

¹⁴⁵⁵ Cumhuriyet, 4 Nisan 1945

¹⁴⁵⁶ Cumhuriyet, 6 Nisan 1945

¹⁴⁵⁷ Cumhuriyet, 8 Nisan 1945

¹⁴⁵⁸ Cumhuriyet, 7 Nisan 1945

¹⁴⁵⁹ Cumhuriyet, 7 Nisan 1945

¹⁴⁶⁰ Cumhuriyet, 8 Nisan 1945

¹⁴⁶¹ Cumhuriyet, 7 Nisan 1945

Sovyetler Birliği'nin aldığı bu karardan sonra Japonya'da hükümet değişikliği yaşandı. Nadir Nadi, bu değişikliğe yol açan nedenleri ve sonuçları şu şekilde yorumluyordu: “*Her politika ve askerlik yenilgisini hükümeti idare edenlerin bir suçu imiş gibi göstermek, Japonyada maneviyat doğrultucu bir propaganda silahı sayılmaktadır. Yenilenen hükümetle beraber, halk maneviyatının da tazeleneyeceğini umanlar, herhalde yakında bu metodun da bir işe yaramaz olduğunu görecektir. Japonyanın üst üste arasız tokatlar yemesi, hükümetlerin değil, o hükümetlere yol gösteren bir zihniyetin suçudur. Bu zihniyet, hakkı saldırıda arıyan, politikada her türlü kurnazlığı mübah gören, milletlerarası açık ve iyi yürekli bir münasebetler sistemini hiçe sayan kötü düşüncelerin bir ifadesidir. Bu şartlar altında, hangi hükümet Tokyoda işbaşına geçerse geçsin, hezimete uğramaya mahkumdur. Son Japon hükümeti, Uzakşark faşizminin iflası ile birlikte bu zihniyetin de yıkıldığını kabul eden hükümet olacaktır. Bu ise, öyle görülüyor ki, artık sözün çözeceği değil, silâhın çözmekte olduğu bir davadır.*”¹⁴⁶²

Amerikan Başkanı Roosevelt, Nisan ayı ortalarında vefat etmiş, yerine Truman, Kongre tarafından başkan seçilmişti. *Cumhuriyet* gazetesi haberi “*Demokrasi âleminin büyük kaybı: Mr. Roosevelt vefat etti*” başlığı altında vermişti.¹⁴⁶³ *Cumhuriyet* daha sonraki günlerde de bu konuya sayfalarında yer vermiş, İsmet İnönü ve diğer ülke liderlerinin Roosevelt'in ölümü ile ilgili mesajlarını, ölümün dünyadaki yankılarını ve yeni Başkan Truman'a ait yazıları sayfasına taşımıştı. *Cumhuriyet* gazetesinde Roosevelt'in ölümü nedeniyle yazılan makalelerde onun için “*bir hürriyet, hak ve adalet kahramanı*” ifadeleri kullanılmıştı. Ömer R. Doğrul, Roosevelt için “*İnsanca ve barışçı gayretlerini tarih unutmayacaktır*” diyordu.¹⁴⁶⁴ Nadir Nadi ve Ömer R. Doğrul, Roosevelt'in ölümünden sonra başa geçen Truman için de övgü dolu ifadeler kullanmışlardı. Nadir Nadi “*Truman'ın Ödevi*” başlıklı makalesinde “*çalışkan, irade sahibi,*” “*akıllı*” bir adam olarak tanımladığı Truman'dan Amerikan görüşünü Roosevelt'in diliyle temsil etmesini beklemekteydi. Yapması gereken ilk iş olarak da birlikte iş göreceği Müttefik liderler ile en kısa zamanda görüşmesiydi.¹⁴⁶⁵ Doğrul ise “*Mr. Truman'ın Sesi ve Sözü*”

¹⁴⁶² Cumhuriyet, 8 Nisan 1945

¹⁴⁶³ Cumhuriyet, 13 Nisan 1945

¹⁴⁶⁴ Cumhuriyet, 14 Nisan 1945

¹⁴⁶⁵ Cumhuriyet, 17 Nisan 1945

başlıklı makalesinde Roosevelt için, “*Meydan okuyan sesli, derin düşünceli ve yüksek ülkülü bir dev şahsiyet*” derken, Truman’ı, “*mütevazı*” ve “*çok kuvvetli bir adam*” olarak tanımlıyordu.¹⁴⁶⁶

14 Nisan 1945’te Müttefikler Berlin kapılarına dayandılar.¹⁴⁶⁷ Müttefiklerden sonra da 16 Nisan’da Sovyet kuvvetleri Almanya’nın başkenti Berlin’e doğru harekete geçti. *Cumhuriyet* bu gelişmeyi “*Harbi bitirecek son darbe indiriliyor!*” başlığıyla manşetine taşıdı.¹⁴⁶⁸ Alman mağlubiyetinin çok yaklaştığı bu günlerde Cemal Nadir, yaptığı karikatürlerde Hitler’i pişman bir şekilde resmetmektedir. Bu karikatürde cebinde ‘Kavgam’ adlı kitabıyla bitkin bir halde yürüyen Hitler ve Mussolini arasında şu diyalog geçmektedir: “*-Haydi ben sana uyduğum için bu hale geldim Führer, ya sen?... -Ben de kimseye uymadığım için...*”¹⁴⁶⁹

Müttefik kuvvetleri karşısında Alman ordusunun dağılma belirtisi gösterdiği günlerde Nadir Nadi “*Teşkilatlı Alman Mukavemeti Çökerken*” başlıklı bir makale kaleme almış ve bir zamanlar aynı gazetede övülen Alman ‘askeri vaziyeti’nin Doğu Cephesi’ndeki büyük Sovyet saldırısı sonrası “*ipe sapa gelmez acayip manzaralar gösteren cephe durumu... Rhein bölgesi savaşlarla baştanbaşa yıkılmıştır*” demiştir. Nadi, “*Sağdan ilerleyen Sovyetler*” ve “*soldan yürüyen Müttefik*” karşısında Alman kuvvetlerinin çeşitli parçalara bölüneceğini ve “*Bir orduda kumanda bütünlüğü kalmayınca, askerlik bilgisi gereğince o orduya artık ordu denemez; dense dense çete...*” denebileceğini belirtmişti. Böylesi bir durumda dahi Almanya’nın I. Dünya Savaşı’nın aksine toplu halde teslim olmayıp ısrarlarla savaşa devam etmiş olmasını, Nadi “*parti-ordu*” ikiliğine bağlamıştır. Bu anlamda Nasyonal Sosyalistlerin iktidarı ele geçirdikten sonra sadece politik erk ile yetinmeyip, orduyu da sürekli kontrol altında tutmak için General Seheicher’in öldürülmesiyle başlayan “*yarı sinsî, yarı açık bir*” mücadeleye başladıkları söylenebilir. Asker kökenli bir komutanın yönetimine bırakılmayan Alman ordusunun idaresi, Rusya seferinin beşinci ayında Brauchitsch’in iş başından uzaklaştırılması ile tamamen Hitler’in yönetimine geçmişti.¹⁴⁷⁰ Alman askeri yorumcusu General Dittmar’ın 28 Nisan 1945’te Müttefik

¹⁴⁶⁶ Cumhuriyet, 18 Nisan 1945

¹⁴⁶⁷ Cumhuriyet, 15 Nisan 1945

¹⁴⁶⁸ Cumhuriyet, 17 Nisan 1945

¹⁴⁶⁹ Cumhuriyet, 17 Nisan 1945

¹⁴⁷⁰ Cumhuriyet, 20 Nisan 1945

birliklere teslim olurken “Hitler kumandayı ele aldığı vakit biz savaşı kaybetmiştik” itirafı Nadi’nin bu konudaki tespitini destekler niteliktedir.¹⁴⁷¹

Cumhuriyet’te daha önce Müttefiklerin Almanya’ya “*kayıdsız ve şartsız*” teslim olmaları çağrısını eleştiren yazılara rastlanırken, savaşın son döneminde bu durumun artık kaçınılmaz olduğu vurgulanıyordu. Hatta “*Nazilerin İnadı*”nın Almanya’yı daha kötü bir felakete sürüklediğini içeren yazılar giderek artıyordu. Nadir Nadi, Nazileri Müttefiklere başka çare bırakmamakla suçlamış ve “*Onlar yok edilmedikçe Almanyaya barış*” yok demiştir.¹⁴⁷² Artık *Cumhuriyet*’te Naziler açık şekilde eleştiriliyor, diğer taraftan Müttefik yanlısı yazılar artıyordu. Örneğin Ömer R. Doğrul, doğumunun 56. yıldönümünde Hitler için “*Tarih boyunca eşi görülmemiş bir belâ*” diyordu.¹⁴⁷³

26 Nisan’da Müttefik ve Sovyet orduları Almanya’da Elbe Nehri kenarında el sıkıştılar. Böylece, Hitler’in 1000 yıllık Alman hâkimiyeti ve Mussolini’nin Yeni Roma İmparatorluğu hayalleri Şevket S. Aydemir’in ifadesi ile “*İkinci Dünya Savaşının Avrupa’da yere serdiği en az 30.000.000 insanın kan dalgaları içine gömüldü.*”¹⁴⁷⁴ İtalyan vatanseverler’ Mussolini ve arkadaşlarını, 27 Nisan’da İsviçre’ye kaçarken yakalayıp,¹⁴⁷⁵ bir gün sonra da yani 28 Nisan’da idam ettiler.¹⁴⁷⁶

28 Nisan’da, Almanya, İsveç Hükümeti aracılığıyla Sovyet Rusya hariç olmak üzere İngiltere ve Amerika’ya “*kayıdsız ve şartsız*” teslim olmaya hazır olduğunu bildirdi. İngiltere ve Amerika ise bu teklifin ancak üç Müttefik devlete yapıldığı takdirde dikkate alınacağını ilan etti.¹⁴⁷⁷ *Bir gün sonra Almanya’ya, üç Müttefik devlete “*kayıdsız ve şartsız*” teslim olmadığı takdirde “*bütün insani ve askeri kaynakları imha*” edileceğini belirten bir ültimatom verildi. Aynı gün Nadir Nadi, “*Üçüncü Reich’in sonu*” başlıklı makalesinde gelişmeleri şu şekilde yorumluyordu: “*Teslim teklifinin yalnız İngiltere ve Amerikaya hitab edilerek ileri sürülmüş olması, Alman mukadderatı üzerinde herhangi yumuşatıcı bir rol oynayabilecek bir olay sayılmaz. İki yıldan beri bütün gayertile Müttefiklerin arasını*

¹⁴⁷¹ Cumhuriyet, 29 Nisan 1945

¹⁴⁷² Cumhuriyet, 28 Nisan 1945

¹⁴⁷³ Cumhuriyet, 20 Nisan 1945

¹⁴⁷⁴ Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s.278

¹⁴⁷⁵ Cumhuriyet, 30 Nisan 1945, Şevket S. Aydemir, **a.g.e.** s. 278

¹⁴⁷⁶ Cumhuriyet, 29 Nisan 1945

¹⁴⁷⁷ Cumhuriyet, 29 Nisan 1945, *Ancak İsveç Hükümeti, teslim olma teklifinin kendileri iletildiği yönündeki haberleri yalanlamıştır. Cumhuriyet, 2 Mayıs 1945

*açmağa çalışan, hatta harb planlarını bile bu düşünce uğruna ayarlamayı kendine iş edinen Berlin hükümeti, tepesindeki felâket saati çaldığı bir sırada o koza bel bağlamaktan bir fayda çıkmıyacağını anlamış olmalıdır.*¹⁴⁷⁸

Sovyet ve diğer Müttefik askerler Berlin'e girdiği günlerde, 1 Mayıs 1945'te Alman radyosu Hitler'in ölümünü açıklamıştı. Nadir Nadi "*Hitler'in Ölümü*" başlıklı makalesinde "*Dünya tarihinin en ıstıraplı bir devresine şahsiyetinin damgasını vuran bu adam hakkında ileride çok şeyler söylenecek, uzun etüdler yapılacak. Fakat onun hayatına dair varılacak hüküm, herhalde kendi özlediğinden başka olacaktır... eşsiz bir fatih, dünyaya hükmeden devlet adamı... yeni bir peygamber sayılmak*" gibi hevesler peşinde koşan ancak, "*Avrupalı kafası*" ile düşünmeyen Hitler'in sayısız nesillerin yarattığı Avrupa medeniyetini harabeye çevirdiğini gördükten sonra ölmesi onun için cezaların en büyüğüdür açıklamasında bulunmuştu. Ancak, Nadir Nadi "*Dünyanın altı yıldır çektiği ıstıraplarla karşılaştırıldığı zaman...*", Hitler'in bu cezasının "*kocaman bir hiç*" olduğunu yine de söylemekten kendini alamamıştır.¹⁴⁷⁹

Hitler'in yerine devlet başkanı olan Amiral Dönitz verdiği nutukta: "*Bolşevikliğe karşı mücadeleme engel oldukları müddetçe İngiliz ve Amerikalılarla da savaşmak mecburiyetindeyim*"¹⁴⁸⁰ diyerek savaşa devam etme kararlılığında olduğunu belirtmiş, Abidin Daver de bunu "*cinnet ve cinayettir*" şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁸¹

2 Mayıs'ta İtalya'da bulunan 32 tümen Müttefiklere teslim oldu ve akabinde Berlin de düştü.¹⁴⁸² Nihayet 6 Mayıs'ta Müttefiklere karşı savaşan son Alman birlikleri de teslim oldular. 7 Mayıs'ta Almanya'nın teslim olduğuna dair belge Fransa'da Reims şehrinde imzalandı. İmza sırasında üç büyük Müttefik devlet ve Fransa temsilcisi hazır bulundu.¹⁴⁸³ *Cumhuriyet* gazetesi Avrupa'da savaşın sona ermesini okuyucularına "*Avrupada Harb Bitti*" başlığı altında, Almanya 6 Mayıs akşamı üç Müttefik devlete "*kayıdsız, şartsız*" teslim oldu şeklinde duyurdu. Aynı sayfada savaşın başladığını haber veren *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfası da yer alıyordu. *Cumhuriyet* gazetesi savaşın bitişini "*İnsanlığa Geçmiş olsun*" başlığı

¹⁴⁷⁸ Cumhuriyet, 30 Nisan 1945

¹⁴⁷⁹ Cumhuriyet, 3 Mayıs 1945

¹⁴⁸⁰ Cumhuriyet, 2 Mayıs 1945

¹⁴⁸¹ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1945

¹⁴⁸² Cumhuriyet, 3 Mayıs 1945

¹⁴⁸³ Cumhuriyet, 6 Mayıs 1945

altında “zafer günü” olarak kabul etmiş ve “Bütün insanlığa geçmiş olsun” dilekleriyle şu şekilde duyurmuştu: “Bugün Demokrasi davasının zafer günüdür ve bu zafer sayesinde insanlık, zalim kuvvetlerin tahakkümünden, ‘istila hürsünün saldırganlığından, hak ve hürriyeti tanıyan, adalete saygı göstermiyen, dünyayı yalnız kendi hayat sahası sayan Faşizm ile Nazizm adlı afetlerin şerrinden kurtulmuş, yeniden hayat ve hürriyete doğmuştur.”¹⁴⁸⁴

Ömer R. Doğrul Almanya’nın teslim olmasını şu şekilde yorumlamıştır: “Almanyanın bütün mukadderatını yabancı ellere devretmek zorunda kalması, onun hak etmiş olduğu cezaların en birincisi ve şiddetlisidir. Belki onun çarpılacağı cezaların hepsi bu esas cezanın teferruatıdır. Böylece adalet yerini bulmuş ve kılıçla hâkim olmak isteyen, kılıçla devrilmiştir.”¹⁴⁸⁵ Abidin Daver’de savaşın bitişini “Hürriyetin, hakkın zaferi bizim zaferimizdir” sözleri ile yorumlamıştır.¹⁴⁸⁶ Avrupa savaşının sona erdiği günlerde “İkinci Dünya Harbi Bilânçosu” başlığı altında savaşın gelişimini yıl yıl ele aldığı iki makalenin sonunda, Avrupa savaşının bitişini Abidin Daver, şu sözle yorumlamıştır: “Tarih böyle bir mağlubiyet ve böyle bir zafer görmemiştir.”¹⁴⁸⁷ Cemal Nadir ise Japonya’nın da Almanya’nın kaderini paylaşacağını düşündüren karikatüründe kocaman bir elin üzerinde “harakiri” yazılı bir bıçağın Japon liderine uzatıldığını resmetmiştir. Karikatürün altında ise “Müteveffa Hitler dayısından Japonyaya kalan miras!..” yazılmıştır.¹⁴⁸⁸

Almanya’nın teslim olduğu günlerde savaş suçluların cezalandırılması tekrar gündeme gelmiştir. Bu konu 1943 Eylül ayında Moskova’da toplanan konferansta görüşülmüş, alınan karar gereğince savaş suçluları, suç işledikleri ülkelere iade edilecek ve o ülkenin yasalarına göre cezalandırılacaklardı.¹⁴⁸⁹ Ancak Savaş Suçluları Komisyonu’nun yeni başkanı Lord Wright bu konuda şu düşünceleri ileri sürmüştür: “Bu mücrimlerin cinayetlerini yargılamak mevcut herhangi bir mahkemenin salâhiyeti dâhilinde değildir. Bunlar beynelmilel mahiyette cürümlerdir, hâlbuki bunları yargılayacak beynelmilel bir mahkeme, beynelmilel bir ceza mahkemesi

¹⁴⁸⁴ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1945

¹⁴⁸⁵ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1945

¹⁴⁸⁶ Cumhuriyet, 12 Mayıs 1945

¹⁴⁸⁷ Cumhuriyet, 8, 9 Mayıs 1945

¹⁴⁸⁸ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1945

¹⁴⁸⁹ Şrefattin pektaş, a.g.e. s.153

yoktur. Bu itibarla yeni bir adli kurul veya mahkeme kurmak lâzımdır.”¹⁴⁹⁰Amerika Başkanı Truman 1945 Mayıs ayında, bu doğrultuda çalışmalara başlamıştır. Yavuz Abadan “*Harb Suçluları*” başlıklı makalesinde Truman’ın yeni çalışmalarına şu şekilde destek vermiştir: “...Böylece bir cezalandırma sistemi, milli kanunların çeşidine göre aynı suçlar için ayrı cezalar verilmesi neticesi doğuracaktır. Bazı memleketler kanunlarında ölüm cezasının bulunmaması gözönünde tutulursa bundan doğacak adaletsizliği izaha lüzum bırakmayacak kadar açıktır. Başkan Truman’ın harb suçlarının muhakemesi için milletlerarası askeri bir mahkeme kurulması hususunda hazırlıklarda bulunmak üzere Robert H. Jackson’u ödevlendirmiş bulunduğunu bildiren son haber, sorumluları yargılayıp cezalandırmada milletler müşterek bir usul kurma dileğinin ifadesidir. Bu teşebbüsün başarı ile neticelenmesi yalnız hak ve adalete hizmet etmekle kalmıyacak, aynı zamanda Müttefikler arasında hem siyasi hem hukuki işbirliğini kuvvetlendirecektir.”¹⁴⁹¹

Müttefik ordu başkomutanları, Müttefiklerin, Avrupa karasına yaptıkları büyük çıkarmanın yıl dönümden bir gün önce Berlin’de Almanya’nın önümüzdeki yıllarda nasıl idare edileceğini ilan eden belgelere imza attılar. Bunun için Amerika’yı General Eisenhower, İngiltere’yi General Montgomery ve Sovyetler Birliği’ni de General Zhukoy temsil etmişti. Plana göre Almanya dört işgal bölgesine ayrılacak ve her bölge ayrı bir devletin yönetimine bırakılacaktı. Aynı uygulama Berlin’de de hayata geçirilmiş ve Müttefiklerin kontrol heyeti için merkez olarak tayin edilmişti. Müttefik ordularının başkomutanlarından oluşan bu heyet sonraki yıllarda Almanya’nın her şeyine hâkim olacaktı.¹⁴⁹²Böylece Almanya’nın askeri, mülki, idari, siyasi, iktisadi bütün yetkileri Müttefiklerin eline geçmişti. *Cumhuriyet*’te (***) imzalı başmakalede Almanya’nın yeni idaresi ile ilgili şu yoruma yer verilmişti: “Görülüyor ki Almanya parçalanmıştır ve dört devletin idaresine verilmiştir. Fakat Almanyayı parçalamaktan maksad her parçasını bir devlete ilhak etmek değildir. Almanyayı silâhsızlandırmak ve militarist bir millet olmaktan çıkarmaktır... Militerliğin Almanyaya uğrattığı akıbet budur ve bu akıbet, Almanyanın ezdiği milletlere reva gördüğü muamelenin tam mukabilidir.”¹⁴⁹³

¹⁴⁹⁰ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1945

¹⁴⁹¹ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1945

¹⁴⁹² Cumhuriyet, 5 Haziran 1945

¹⁴⁹³ Cumhuriyet, 7 Haziran 1945

Buna karşın Nadir Nadi “*Alman Meselesi*” başlıklı makalesinde, bu ‘meselemin’ çözümü için ortaya atılan fikirleri eksik ve yetersiz bulur. Postam Konferansı’ndan kısa bir süre önce yazdığı bu makalede Nadir Nadi, savaş sonrası yapılacak antlaşmalarda ve Avrupa’nın yeniden şekillenmesi konularında Almanya’ya da yer verilmesini çözüm için zorunlu görür. “*Alman meselesi bir Avrupa meselesi, Avrupa meselesini de bir dünya meselesi olarak ele almak ve hepsini ayrılmaz bir bütün halinde tetkik etmek, devamlı ve sağlam bir barış kurabilmek için, bize kalırsa, en doğru yoldur. Kuvvetli endüstrisi ve kesif nüfusile, bu memleketi, öteki milletlerin yanında ayrı bir muameleye bağlı tutmak, ileride gene hatalı neticeler doğmasına yol açabilecektir. Meselâ ekonomik bir faktör olarak Alman endüstrisinin normal gelişme şartlarını inkâr etmek, Almanyanın siyasi bünyesi üzerinde de bir takım kötü akisler uyandıracak ve bu akisler, iki harb devresi arasında görüldüğü gibi, dünya barışı hesabına bir rahatsızlık kaynağı teşkil edebilecektir.*”¹⁴⁹⁴

4.3.6 Postam Konferansı ve Boğazlar Sorunu

17 Temmuz–2 Ağustos 1945 tarihinde arasında üç büyükler Postam’da toplandılar.¹⁴⁹⁵ *Cumhuriyet*, haberi okuyucularına şöyle duyuruyordu: “*Avrupanın istikbali hakkında çok mühim kararlar verilecek. Belki de Avrupa haritası geniş ölçüde değişecektir*”¹⁴⁹⁶ Nadir Nadi, “*Üçler Toplanırken*” başlıklı makalesinde Müttefik liderlerin üç yıldır ilk kez “*harbi nasıl kazanacağız*” değil de “*Barışı nasıl koruyacağız*” konusunu incelemek için bir araya geldiklerini belirtmektedir.¹⁴⁹⁷ Cemal Nadir, üç liderin savaş sonunu görüşmek için bir araya geldiği bu günlerde “*Harman Sonu*” başlıklı karikatüründe üç lideri hasadı kaldırırken resmetmişti.¹⁴⁹⁸ (EK.16) Cemal Nadir’e göre üç yeni dünya düzeninin ‘son pravosu’nu yapmak için Postam’da bir araya gelmişlerdi. “*Son Pravo!..*” başlığı taşıyan Cemal Nadir bu karikatüründe üç lideri, dünyaya giydirmek istedikleri yeni elbise için son kararı verirlerken gösteriyordu. Stalin elinde makas fazlalıkları keserken,

¹⁴⁹⁴ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1945

¹⁴⁹⁵ *Cumhuriyet*, 14, 17 Temmuz 1945, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.e.** s.177

¹⁴⁹⁶ *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1945

¹⁴⁹⁷ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1945

¹⁴⁹⁸ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1945

İngiltere'nin yeni başkanı Attlee elinde iğne elbiseye son şeklini verirken çiziliyordu. Truman ise üzerinde Japonya'yı temsil eden ışık veren güneş resmi bulunan elbisenin son parçasına ütü ile şekil verirken gösteriliyordu.¹⁴⁹⁹(Ek.17)

Postam Konferansı devam ederken İngiltere'de yapılan seçimleri İşçi Partisi kazanarak iktidara geldi. Churchill'in Muhafazakâr partisi 640 milletvekilinden sadece 194'ünü alarak seçimi kaybetti. Bunun üzerine Churchill istifa etmiş yerine Attlee başbakan olmuştu.¹⁵⁰⁰İngiltere'de bu değişikliğin dış siyasete nasıl yansıtacağı o günlerde merak uyandırmıştı. Nadir Nadi, "Giden ve Gelen" başlıklı makalesinde İngiltere'deki iktidar değişikliğinin nedeni olarak iç politik faktörlerin etkili olduğunu belirtmiş, dış politikanın değişmeyeceğini ifade etmişti.¹⁵⁰¹

Postam Konferansı'ndan sonra yayınlanan tebliğ "Alman harb kudretinin imhası ve Almanyanın idaresi için verilen kararları" içeriyordu. Konferansta ayrıca İspanya hariç tüm tarafsızlara, Birleşmiş Milletlere üyelik teklif edilmesi kararlaştırılmıştı. Üç Müttefik devlet ve Çin, Fransa Dışişleri Bakanlarından oluşacak bir konsey meydana getirilecek ve bu konsey İtalya ve Mihver pekleri ile yapılacak barış antlaşmasını hazırlayacaklardı. Polonya sınır meselesi ise barış antlaşmasına bırakılmıştı.¹⁵⁰²Nadir Nadi "Nihayet" başlıklı makalesinde Müttefik liderlerinin Postam'da işi geçıştirdiklerini ileri sürmüştü: "...Açık söylemek lâzım gelirse, tebliğ hulâsasından edindiğimiz intiba, Müttefiklerin şimdilik vaziyeti idare etmeğe çalıştıkları, barış davasının çözülmesi işini yarına bırakmak istedikleridir. Vur abalya kabilinden mağlub Almanyaya tatbik edilecek ağır muamele hakkında sahifeler dolusu kararlar alınmış fakat Avrupanın yarınki statüsüne dair tek satır müspet bir neticeye varıldığı bildirilmemiştir."¹⁵⁰³Yavuz Abadan "Postam Kararları" başlıklı makalesinde Nadir Nadi ile aynı düşünceleri paylaşmakla beraber kararların hayata geçirilmesi konusunda endişe duymaktaydı: "Bütün bu mülâhazalar gösteriyor ki Postam kararlarının ağırlık merkezini Almanya teşkil etmektedir. Bu mevzu üzerinde Üçler, oldukça şümulü ve kesin bir anlaşmaya varmışlardır. Bununla beraber tatbikatta işgal, tazminat siyasi, askeri ve iktisadi bakımlardan kontrol gibi işlerde yeni görüşme ve anlaşmazlıkları gerektirecek güçlüklerin

¹⁴⁹⁹ Cumhuriyet, 2 Ağustos 1945

¹⁵⁰⁰ Cumhuriyet, 27 Temmuz 1945

¹⁵⁰¹ Cumhuriyet, 30 Temmuz 1945

¹⁵⁰² Cumhuriyet, 3 Ağustos 1945

¹⁵⁰³ Cumhuriyet, 4 Ağustos 1945

doğması pekâlâ mümkündür.” Tebliğde Almanya dışındaki konulara yeterince yer verilmediği için Abadan, üç liderin bu konularla ilgili tam anlaşmaya varmadıklarını belirtir.¹⁵⁰⁴

Postam Konferansı’nda Türk Boğazları’nın durumu da ele alındı. Selim Deringil’e göre Amerika, Sovyetlerin Boğazlarla ilgili isteklerine karşı “*muğlâk*” duruşunu korumakta ve sorunun Boğazların geçiş düzeni çerçevesinde ele alınması eğilimini taşımaktaydı. 1944 Ekim’inde Stalin ve Molotov’la yaptığı toplantıda Türkiye ile hiçbir ilişkisi olmadığını söyleyen Churchill ise İngiltere’nin “*geleneksel Akdeniz politikasına*” dönerek yeniden “*diplomatik manevralarına*” başvuruyordu.¹⁵⁰⁵ Konferans sırasında Sovyetlerin Türkiye’den istekleri konusunda görüşmeler olmuşsa da bu konuda kesin bir karara varılamamıştır. Churchill, Boğazlar konusuna Sovyetlerin Türkiye ile baş başa kalarak meseleyi görüşmesini kabul etmemiştir. Truman ise, Sovyetlerin taleplerinin birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş, sınır anlaşmazlığının sadece bu iki ülkeyi ilgilendirdiği için bu sorunun iki ülkenin kendi aralarında yapacağı görüşmelere bırakılması gerektiğini ileri sürmüştü¹⁵⁰⁶ ve Boğazlarla ilgili dünyada bütün uluslararası su yolları konusunda geçiş serbestisi ilkesini ortaya atmıştı. İngiltere’nin kabul ettiği bu ilke gereği Sovyetlerin artık Boğazlarda üst istemesine gerek kalmayacaktı. Ancak, Stalin bu teklife ilke olarak katılmakla beraber, Türk Boğazlarının özel bir durumu olduğunu söyleyerek, Boğazlar durumunun ayrı mesele olarak ele alınmasını istedi.¹⁵⁰⁷ Stalin’in bu ısrarı karşısında taraflar arası görüş birliği sağlanamamış ve çözüm olarak her üç devletin Boğazlar konusunda görüşlerini Türkiye’ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verilmişti.¹⁵⁰⁸

Cumhuriyet gazetesi Postam Konferansı’nda Türkiye’yi de ilgilendiren konuların yer alması tepki görürken, Sovyet istekleri konusunda İngiliz politikasının değişmesinden de endişe ediliyordu. Konferans devam ederken *Cumhuriyet*’te yer alan bir haberde bu endişe şu şekilde ortaya konuluyordu: “*Rus istekleri şimdiye*

¹⁵⁰⁴ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1945

¹⁵⁰⁵ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 254

¹⁵⁰⁶ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 254, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.e.** s.178, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, Doç. Dr. Halük Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1965)**, AÜ SBF Y, Ankara 1969, s.210

¹⁵⁰⁷ Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, Doç. Dr. Halük Ülman, **a.g.e.** s.210

¹⁵⁰⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s. 254, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, **a.g.e.** s.178, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, Doç. Dr. Halük Ülman, **a.g.e.** s. 210

kadar İngiltere Bahriye Bakanlığı tarafından şiddetli bir muhalefetle karşılanmış olmakla beraber bazı müşahidler şimdi İngiliz siyasetinin bu noktada bir gerileme kaydetmesini mümkün görüyorlar.”¹⁵⁰⁹ “Berlin Konferansında hal edilmeyen işler” başlığı altında “Türk-Rus görüşmeleri sonunda bir buhran çıkacak olursa, büyük devletlerin hepsinin buna karşıacağı aşikârdır!” deniliyordu.¹⁵¹⁰ Yavuz Abadan da, hem yayınlanan tebliğde hem de Dışişleri Bakanları Meclisi’nin çalışmalarında, konuşulan konular ile ilgili devlet temsilcilerinin katılımının esas prensip kabul edilmemesinden ve Postam’da ülkemizle ilgili konularda fikrimiz sorulmadan karar verilmiş olmasından rahatsızlığını dile getirmiştir.¹⁵¹¹

4.3.7 Japonya’nın Teslim Olması ve Savaşın Sona Ermesi

II. Dünya Savaşı Avrupa’da Almanya’nın teslim olmasıyla sona ermiş ancak Uzak Doğu’da Japonya ile Çin ve Amerika arasında devam etmişti. Savaş devam ederken Amerika uçakları önce 6 Ağustos 1945’te Japonya’nın Hiroshima kentine 9 Ağustos’ta da Nagasaki kentine atom bombası attı.¹⁵¹² Hiroshima’ya atılan ilk bomba Sovyetleri çok şaşırtmıştı.¹⁵¹³ Bu nedenle acele edip, 8 Ağustos 1945’te Japonya’ya savaş ilan etti.¹⁵¹⁴ Sovyetlerin Japonya’ya savaş ilan etmesi ile ilgili çeşitli haberlerin çıkması üzerine Nadir Nadi, Sovyetlerin savaşa girme nedeninin ne atom bombasının atılmasıyla ne de “Uzakşarkta otobüsü” kaçırma kaygısıyla ilgili olduğunu düşünüyordu. Nadi “Rusya Neden Harbe Girdi” başlıklı makalesinde bu kararın Postam’da üç lider tarafından alındığını ileri sürüyor ve “Asyaya bir çeki düzen” vermek için uygulandığına inanıyordu.¹⁵¹⁵

6 Ağustos’ta Amerika’nın Japonya’ya attığı ilk Atom bombasından sonra *Cumhuriyet*, haberi “Bütün Dünyada Heyecan ve Korku” başlığıyla manşetten verdi. Duyulan endişeyi de “Atom bombası, ya harbin veya dünyanın sonu olacaktır” sözleriyle vurguladı. Nadir Nadi “Bombaya Güven Olmaz” başlıklı makalesinde gelişmeyi şu şekilde yorumluyordu: “Fakat teknik icadların ebediyen inhisar altında

¹⁵⁰⁹ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1945

¹⁵¹⁰ Cumhuriyet, 6 Ağustos 1945

¹⁵¹¹ Cumhuriyet, 5 Ağustos 1945

¹⁵¹² Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.406, Cumhuriyet, 8, 10 Ağustos 1945

¹⁵¹³ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.406

¹⁵¹⁴ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.406, Cumhuriyet, 9 Ağustos 1945

¹⁵¹⁵ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1945

tutulamayacağı düşünürsek, devamlı barış isteğinin sadece atomlu bomba korkusile gerçekleşmeyeceği kendiliğinden meydana çıkar. Bugün Amerikada bulunan bir yenilik yarın Fransa'da, öbür gün Rusyada da başarılabilir... Bu itibarla yarınki harpleri önlemek için atomlu bombaya fazla bel bağlamamak lazımdır. Bakarsınız biri çıkar, daha dehşetli bir silah bulur ve bombanızı elinizde bırakır. Yeryüzünde devamlı bir barış; her zaman olduğu gibi, hürriyeti seven ve hakkına güvenen milletlerin bir araya gelip güçlerini artırmalarıyla mümkündür. Amerika hesabına, bu milletlerle beraber olmak, yarınki barışı kurmak ve yaşatmak bakımından atomlu bombaya göre muhakkak daha sağlam bir teminattır.”¹⁵¹⁶ Makaleden de anlaşıldığı gibi, Nadir Nadi, savaşın bu derece güçlü bir silah kullanılarak sonlandırılmış olmasına karşıydı. Nadi ayrıca gelişmelerin yeni bir savaşa yol açacak bir yarışa dönüşmesinden de endişe duyuyordu. Nadi'nin endişeleri dört yıl sonra gerçekleşecek Amerika ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir yarışın temeli atılacaktı.¹⁵¹⁷

İki atom bombasından sonra İmparatorun hükümlerine haklarına dokunulmamak şartıyla Japonya teslim olmayı kabul etti. *Cumhuriyet*, bu gelişmeyi “İkinci Dünya Harbi Sona Erdi” başlığıyla okuyucularına duyurdu. Nadir Nadi, bu günlerde insanlığın içinde bulunduğu ruh halini “yıllardan beri zindanlarda yaşamış” mahkûmlara benzetiyordu. Nadi savaşın sonucunu şu şekilde değerlendiriyordu: “Kendilerine göre, bir dünya düzeni kurmak hevesile eski barış nizamını ateşe verenler o ateşin içinde yanmışlar ve erimişlerdir. Kazanılan zafer, tecavüz ve tahakküm istekleri karşısında Birleşmiş milletlerin zaferidir. İnsan topluluklarına hürriyet ve bağımsızlık hakkı tanıyan, ferdlere insanca yaşamak imkânlarını sağlamaya çalışan prensipler bundan böyle karanlıklar içinde bırakılmayacaktır.”¹⁵¹⁸

Hem Nalına Hem Mihına adlı köşede ise “Biten Harb ve Türkiye” başlıklı makalede savaş sırasında Türk politikası değerlendiriliyordu: “Altı yıl doğru yolda ve doğruluk yolunda yürüyüşümüz, yalnız Türk vatani ve milletini kan, yangın ve göz yaşından korumakla kalmamış; aynı zamanda Yakın ve Ortaşarkın da harbin binbir çeşid belâlarından masun kalmasını temin etmiştir... Türkiye bu harbden şerefli ve

¹⁵¹⁶ Cumhuriyet, 8 Ağustos 1945

¹⁵¹⁷ Nadir Nadi, a.g.e. s. 200

¹⁵¹⁸ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1945

kudreti artmış olarak çıkmış bulunuyor.”¹⁵¹⁹Cemal Nadir de “*Harb Bitti*” başlıklı karikatüründe savaştan dolayı ertelenen kavgalara işaret ediyordu. Karikatürde İspanya’da Cumhuriyetçiler ve kral taraftarları, Yugoslavya’da Tito ve Kral arasındaki mücadele resmedilirken, Balkanlarda iç karışıklık ve eski kavgaların yeniden başladığı gösteriliyordu. Türkiye ise “*İhtikâr*” ile mücadelesine devam ediyordu.¹⁵²⁰

II. Dünya Savaşı, 2 Eylül 1945’te Japonya’nın Amerikan Missouri zırhlısında teslim olma belgesini imzalamasıyla sona erdi.¹⁵²¹Savaş sonu dünyasında, hem Avrupa açısından, hem de uluslararası sistem açısından büyük değişiklikler meydana geldi.¹⁵²²Yunanistan ve Kuzey İran’da Komünistlerin mücadelesi çatışmaya yol açarken; Orta Avrupa ve Balkanlara yerleşen Sovyetler Birliği Ortadoğu ve Akdeniz’e de sarkmaya çalışıyordu.¹⁵²³Savaştan yıpranan İngiltere ve Fransa artık Avrupa’da dengeyi sağlamaktan uzak kalmış Amerika ve Sovyetler Birliği’nin de iki dev güç olarak ortaya çıkmasıyla eskisinden farklı yeni bir dünya düzenine geçilmişti.¹⁵²⁴

Türkiye savaştan sonra şiddetli bir ‘soğuk harbin’ içine girdi. Sovyetler Birliği’nin savaşın son yıllarında başlayan baskısı devam ederek sürüyordu. Türk-Sovyet ilişkilerindeki sorun her gün biraz daha arttı.¹⁵²⁵Bu durum Sovyetlerin 24 Eylül 1946’da Boğazlar konusundaki notalarıyla en yüksek noktaya ulaştı.¹⁵²⁶Bu baskılar karşısında Türkiye, Amerika’nın ittifakını elde etmeye çalıştı. Savaştan sonra Türk dış politikası bu ekseninde gelişti. Amerika’ya yaklaşmaya çalışan hükümet basından da destek gördü.¹⁵²⁷Bu dönemde Amerikan yanlılığı *Cumhuriyet* gazetesinde ön plana çıkarken Sovyet karşıtlığı da giderek artıyordu.

Berlin Konferansı’nda kararlaştırılan beş büyük devletin (Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği, Çin, Fransa) Dışişleri Bakanlarının toplantısı 11 Eylül 1945 Londra’da gerçekleşti. Londra Konsey’inde Türkiye’yi de ilgilendiren Boğazlar

¹⁵¹⁹ Cumhuriyet, 17 Ağustos 1945

¹⁵²⁰ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1945

¹⁵²¹ Cumhuriyet, 2 Eylül 1945

¹⁵²² Baskın Oran, **a.g.e.** s.480

¹⁵²³ Doç. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.m.** s.179, Cumhuriyet, 8 Ekim 1945

¹⁵²⁴ Baskın Oran, **a.g.e.** s.480

¹⁵²⁵ Doç. Dr. Fahir Armaoğlu, **a.g.m.** s.179

¹⁵²⁶ Cumhuriyet, 25 Eylül 1945

¹⁵²⁷ Sabiha Sertel, **a.g.e.** 300

meselesinin de görüşüleceği bekleniyordu.¹⁵²⁸ Londra Konseyi’nde Boğazlar sorunun görüşüleceğine dair haberler Nadir Nadi’yi rahatsız etmişti. Çünkü ona göre resmi kaynaklarda bir açıklama yapılmamışsa da Boğazlar konusunda daha önceki Sovyet taleplerinin bu Konsey’de yinelenmesi kabul edilemezdi. Bu nedenle Nadir Nadi, Boğazlar sorununun ancak tüm su yolları meselesi ile birlikte milletlerarası bir mahiyette ele alınabileceği belirtiyordu.¹⁵²⁹ Yavuz Abadan ise özel konumundan dolayı Türk Boğazlarının diğer dünya su yollarıyla aynı tutulamayacağını ileri sürüyordu. “Devletler hukukunda yerleşen prensipe göre Milletlerarası istifadeye açık ve gerekirse kontrole tabi tutulacak su yolları, muhtelif devletlerin topraklarından geçen nehirlerle açık denizleri doğrudan doğruya birbirine bağlayan geçitlerdir. Kıyıları tamamen Türk hâkimiyeti altında bulunan Boğazlar, açık denizleri ancak bir iç Türk denizi olan Marmara delâletile birleştirmektedir. Bu bakımdan Boğazlar rejimi tayinde en mühim esas Türk hâkimiyeti altında bulunan toprak ve suların emniyeti düşüncesi olmak lazım gelir. Bunu hesaba katmayan her hal teşebbüsü, bir milletin en mukaddes hakkını çiğnemek manasına geçeceği için daha başlangıçta batıl ve hükümsüzdür.”¹⁵³⁰

Cumhuriyet gazetesi 2 Ekim’de Londra Konseyi’nin Sovyet ısrarlarından dolayı dağıldığını bildiriyordu.¹⁵³¹ Nadir Nadi “Pazarlık Bitmiştir” diyerek Batılı Müttefik devletlerin Sovyet taleplerini ret etmelerinden duyduğu memnunluğu dile getirmekteydi. Aynı gün *Cumhuriyet*’te yer alan bir harita “Büyük Denizlere Açılmak İsteyen Rusya” başlığı taşıyordu. Haritada Sovyetlerin muhtemel yollarla denizlere açılma politikasının yönleri ifade ediliyordu.¹⁵³² (EK.18) *Cumhuriyet* gazetesi Sovyet taleplerinden duyduğu rahatsızlığı da “Rusların istikamet şaşırmayan saldırgan siyasetlerine devam ettikleri anlaşılıyor” sözleriyle tepki göstermiştir.¹⁵³³ Diğer taraftan Sovyetlerin Türkiye’den taleplerine Amerika’nın karşı olduğunu belirten haberlerde *Cumhuriyet* gazetesinde yer alıyordu.¹⁵³⁴ *Cumhuriyet* gazetesi 8 Kasım’da

¹⁵²⁸ Cumhuriyet, 8 Eylül 1945

¹⁵²⁹ Cumhuriyet, 13 Eylül 1945

¹⁵³⁰ Cumhuriyet, 16 Eylül 1945

¹⁵³¹ Cumhuriyet, 3 Ekim 1945

¹⁵³² Cumhuriyet, 8 Ekim 1945

¹⁵³³ Cumhuriyet, 28 Ekim 1945

¹⁵³⁴ Cumhuriyet, 13 Ekim 1945

manşetten “*Amerika Boğazlarda değişiklik istemiyor*” deniliyordu. İngiltere’nin ise Boğazlar meselesini öncelik vermediği belirtiliyordu.¹⁵³⁵

Belirginleşen iki kutuplu dünyada Türkiye gibi, *Cumhuriyet* gazetesi de Amerika yanlısı bir yayın yapmaya başladı.¹⁵³⁶ İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 Meclis’te yaptığı konuşmada: “*İkinci dünya harbindeki hareket hattımız Müttefik milletlerin vicdanında da zamanla zaruri görülmüş ve hakkımızdaki tenkidler, kara günler geçtikten sonra, sun’i olarak meydana çıkarılmıştır*” diyordu. İsmet İnönü, savaş boyunca Türk dış politikasının bir nevi hesabını veriyordu. İnönü’nün “*Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek borcumuz yoktur. Şerefle yaşayacak şerefle öleceğiz*”¹⁵³⁷ sözleri dış basında Türkiye, Kars ve Ardahan için müzakereye girmeyecek ve Boğazlarda da yabancılara üst verilmeyecek şekilde yorumlanıyordu.¹⁵³⁸

Sovyet tehdidine karşı Amerika’ya duyulan yakınlık giderek arttı. Abidin Daver, Kasım sonun da İzmir’e gelen Amerikan deniz filosu için “*Safa Geldiniz, Aziz Dostlar*” diyerek selamlamıştı: “*Demokrat Amerika, demokrat Türkiye’nin siyasi ahlak bakımından bu dürüstlüğüne takdir ettiği ve bize itimada değer bir millet olarak gördüğü için, Türk dostluğuna kıymet vermektedir... biz Boğazlar meselesinde Amerika’nın bu dostluğunu asla asla unutmayacağız.*”¹⁵³⁹ Cemal Nadir, Londra Konsey’ini konu alan “*İşbirliği*” başlıklı karikatüründe savaşa yol açan tüm sorunları ortadan kaldırmaya çalışan beş büyük devlet adamını, ironik olarak atom bombasının gölgesinde gösteriyordu. Karikatürde Amerika’nın sahip olduğu atom bombasının Sovyetler Birliği üzerinde yarattığı korku ve endişe resmediliyordu.¹⁵⁴⁰ (EK.19) Cemal Nadir karikatürlerinde bunu sıkça dile getirir ve Atom bombasını elinde bulunduran Amerika’nın Sovyetlere verdiği korkuyu bir çok karikatürde işler.¹⁵⁴¹

¹⁵³⁵ Cumhuriyet, 1, 5, 6 Kasım 1945

¹⁵³⁶ Cumhuriyet, 31 Ekim 1945

¹⁵³⁷ Cumhuriyet, 2 Kasım 1945

¹⁵³⁸ Cumhuriyet, 3 Kasım 1945

¹⁵³⁹ Cumhuriyet, 24 Kasım 1945

¹⁵⁴⁰ Cumhuriyet, 13 Eylül 1945

¹⁵⁴¹ Cumhuriyet, 11 Ekim 1945

SONUÇ

Ele aldığımız dönemi teşkil eden 1939-1945 yılları, Türkiye’de ve Dünyada II. Dünya Savaşı’nın etkileri altında geçti. Tüm dünyanın bir şekilde savaşın içinde yer aldığı bu dönemde, Türkiye savaş alanı olmaktan kurtuldu. Dönemin Türk yöneticileri “*Avrupa’nın kendi çelişkileri*”nin yarattığı bu savaşa girmemek için her türlü çabayı harcadılar.¹⁵⁴² Temel amacı savaş dışında kalmak olan Türk yöneticiler, savaş boyunca değişik taktikler uygulamak zorunda kaldılar. Buna karşın Avrupa’daki “*siyasi ve askeri güç dengesi*” içinde değişik güçleri birbirlerine karşı kullanma temel stratejisine II. Dünya Savaşı boyunca bağlı kaldılar.¹⁵⁴³ Dolayısıyla bu süreçte, dönemin Türk devlet adamlarının, strateji gereği, “*etik*” ve “*moral*” kaygıları taşıması düşünülemezdi.¹⁵⁴⁴

Türkiye uyguladığı dış politika sayesinde savaş dışı kalmayı başarmış “*fakat cihan bunalımının içinde ve tesiri*” altında kalmıştı. Bu nedenle bu dönem “*normal*” yaşanmadı.¹⁵⁴⁵ Temel dış politikasının belirlenmesinde “*askeri gidişin*” çok büyük rol oynadığı bu dönemde,¹⁵⁴⁶ devlet yönetiminde “*otorite*” kendini bütün ağırlığıyla hissettirdi. Türkiye’ye hâkim olan bu otorite Türkiye’de yürürlükte olan basına da yön verdi.¹⁵⁴⁷

II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin uyguladığı dış politikadan *Cumhuriyet* gazetesi de etkilenmişti. Savaş tehlikesi yaklaştığı günlerde Türkiye’nin güvenliğini “*Batı ittifakı*” içinde gören Türk Hükümeti, bu tutumlarını 1941 Haziran ayına kadar sürdürdü. Türkiye’nin Müttefiklere yakın durmaya çalıştığı bu yıllarda, *Cumhuriyet* gazetesi 1940 yılının ortalarına kadar hükümetin dış politikasına uygun hareket etti. II. Dünya Savaşı boyunca *Cumhuriyet* gazetesinin dış politikada hükümetin çizgisinin dışına çıktığı tek dönem 1940 yılının ortaları oldu. Nadir Nadi’nin Almanya’yı ön plana çıkaran yazılarından dolayı gazete üç ay kapatıldı.

Almanya 1940 yılının ortasında Belçika, Hollanda ve Fransa’yı işgal etti. Bu ülkenin 1941 yılında Balkanlara yerleşmesi de Türk yöneticilerini dış politikada yeni

¹⁵⁴² Selim Deringil, “*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*” **a.g.m.** s.23

¹⁵⁴³ Cemil Koçak, **a.g.e.** C.II, s. 576

¹⁵⁴⁴ Selim Deringil, “*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*” **a.g.m.** s.23

¹⁵⁴⁵ *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1942, Başbakan Refik saydam açıklamasından

¹⁵⁴⁶ Cemil Koçak, C.II, **a.g.e.** s. 577

¹⁵⁴⁷ O. Murat Güvenir, **a.g.e.** s.31-32

bir arayışa yöneltmişti. Bu doğrultuda 18 Haziran 1941 yılında Almanya ile bir saldırmazlık antlaşması imzalandı. Almanya, Türkiye ile imzalanan bu antlaşmadan dört gün sonra, 22 Haziran 1941 yılında Sovyet topraklarına saldırdı. Bu gelişme ile birlikte Nazi egemenliği altındaki Avrupa'nın içine doğru "büyük, uzun ve az gelişmiş bir tampon kara kitlesi" haline gelen Türkiye'nin dış politikasında yeni bir dönem başlıyordu.¹⁵⁴⁸ Savaşın askeri gelişmelerine göre değişen Türk dış politikası basın üzerinde de etkisini gösteriyordu. Şarlo'nun ünlü "Büyük Diktatör" filminden bir fotoğraf ve ima yollu Hitler'i alaya alan bir Nasrettin Hoca fıkrası nedeniyle *Vatan* gazetesi iki ay kapatılırken,¹⁵⁴⁹ daha önce Alman yanlısı yazılarından dolayı kapatılan *Cumhuriyet* gazetesine ise şimdi bu tür yayınlarından dolayı ses çıkarılmıyordu. Türk Hükümeti değişen dış politikasına göre gazetelere yeni "rol" biçiyordu.¹⁵⁵⁰ *Cumhuriyet* gazetesi Türk dış politikasının güç dengelerine uygun değişime uyum sağlamış, başta Nadir Nadi ve emekli eski General H. Emir Erkilet olmak üzere Alman yanlısı yazılarıyla ön plana çıkmıştı. Ömer R. Doğrul "Siyasi İcmal" köşesinde daha ılımlı yazılar yazarken, Abidin Daver savaş boyunca Müttefik yanlısı çizgisini korumuştur.

1942 yılının son aylarında Alman ordusunun ilerleyişi, Kuzey Afrika ve Sovyet topraklarında durmuş, 1943 yılının başlarından başlayarak geri çekilişi başlamıştı. Bu yılın ilk aylarında Müttefikler Alman ordularının Kuzey Afrika'daki varlığına son verirken, Sicilya'ya çıkarma yaparak savaşı yeniden Avrupa'ya döndürmeyi başardılar. Diğer taraftan Stalingrad ve Leningrad gibi stratejik açıdan önemli olan Sovyet kentleri de Kızılordu'nun denetimine geçmişti. 1944 Haziran ayında Müttefiklerin Normandiya çıkarması ile birlikte diğer cephelerde de ilerlemeye başlayan Almanya'nın yenileceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Bu yeni askeri gelişmelere bağlı değişen Türk dış politikası, yeni şeklini, Almanya'ya Krom satışını durdurması ve bu ülkeye yakınlık duyduğu kabul edilen Numan Menemencioğlu'nun istifasıyla kendini gösterdi. Ayrıca Türkiye savaş sonrasında Sovyetler ile sorunların çözümünde yalnız bırakılmamak için Almanya'dan sonra 1945 başında Japonya ile de diplomatik ilişkilerini kesmiş, Nisan sonunda toplanacak San Francisco Konferansı'nda yer almak için de bu iki ülkeye savaş ilan etmişti.

¹⁵⁴⁸ Selim Deringil, **a.g.e.** s.1

¹⁵⁴⁹ Ahmet E. Yalman, **a.g.e.** 1225, Cemil Koçak, "Türk Basını Üzerine Yabancı Etkiler" **a.g.m.** s.50

¹⁵⁵⁰ Süleyman Seydi, **a.g.e.** s.52

Almanya'nın aleyhine değişen Türk dış politikası basın üzerinde de etkisini, "Irkkı-Turanrı" yayın yapan gazetelerin ve dergilerin kapatılması ile gösterdi. Önde gelen isimler Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı. *Cumhuriyet*, kapatıldığı 1940 yılı hariç tutulursa savaş dönemi boyunca hükümetin dış politikasına destek veren tutumu bu dönemde sürdü. Nadir Nadi'nin yerine başmakale yazan Abidin Daver ve Yavuz Abadan tarafından dış politikada Müttefik yanlısı görüşler savunuluyordu. 1944 yılının son aylarında *Cumhuriyet* tüm kadro olarak Alman zaferinden umudunu kesmiş, özellikle Nadir Nadi tarafından yazılan makalelerde, Almanya'nın savaş sonrası durumu ve önemi korunmuştu. Bununla birlikte Nadi, bu ülkenin "Kayıtsız şartsız teslim"i ve Müttefikler tarafından parçalanmasından doğacak sakıncaları dile getirmiştir.

II. Dünya Savaşı'nı Müttefiklerin, yani demokrasi cephesinin kazanması otoriter siyasi sistemlerin gözden düşmesine ve serbest seçimlere dayanan demokrasilerin canlanmasına yol açtı. Batılı devletler yanında yer almak isteyen ülkelerin, siyasi sistemlerini bu açıdan yeniden gözden geçirmemeleri kaçınılmazdı. Dünyada meydana gelen bu gelişmeler Türkiye'nin hem siyasi hem de fikri hayatında da etkisini gösterdi. Hükümetinin tutumunu ve Türk rejimini eleştiren basına karşı *Cumhuriyet* tepki gösterdi. Başta Nadir Nadi ve Yavuz Abadan olmak üzere Türkiye'nin yirmi yıldır demokratik ülkeler içinde yer aldığı tezi ileri sürülerek, demokrasi ve fikir özgürlüğü kampanyası başlatan yazarlara tepki gösterilirken, Cemal Nadir de karikatürlerinde bu konuya vurgu yaparak *Cumhuriyet* gazetesinin genel tutumuna destek veriyordu.

KAYNAKÇA

GAZETELER

Akşam
Cumhuriyet
Yeni Sabah
Tan

KİTAPLAR

- Akşin, Sina, **Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Cem Yayınları, İstanbul, 1995.
- Artuç, İbrahim, **İkinci Dünya Savaşı**, C.I-II., Kastaş Yayınlar, İstanbul, 2003.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aydemir, Şevket S., **İkinci Adam (1938-1950)**, C.II. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, C.I., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Bayur, Yusuf H., **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Berkes, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, Yayına Haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Çavdar, Teyfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Denniston, Robin, **Churchill'in Gizli Savaşı 1942-1944**, Çev. Sinan Görtünca, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Deringil, Selim, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- Esmer, Ahmet Ş. ve Sander, Oral, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Hobsbawm, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

- Gazeteciler Cemiyeti ve Kırk yıl**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1987.
- Güvenir, O. Murat, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991.
- İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, C.I. Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001
- Jaeschke, Gotthard, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev. Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.
- Kabacalı, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990.
- Karaca, Emin, **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, Bizim Kitaplar, İstanbul, 2008.
- Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993.
- Koçak, Cemil, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.I. İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.II. İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Köktener, Aysun, **Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Langlois, Georges, **20. Yüzyıl Tarihi**. Çev. Ömer Turan, Nehir Yayınları, İstanbul, 2000.
- Metinsoy, Murat, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Nadi, Nadir, **Perde Aralığında**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1964.
- Parker, R. A. C., **II. Dünya Savaşı**, Çev. Müfit Günay, Dost Yayınları, Ankara, 2005.
- Pektaş, Şerafettin, **Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi (1938-1950)**, Fırat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001.
- Seydi, Süleyman, **1939-1945 Zor Yıllar!**, Asil Yayın, Ankara, 2006.
- Sertel, Sabiha, **Roman Gibi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C.I., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, IV/1, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Weisband, Edward,. **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Çev. M. A. Kayabağ, Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Yalman, Ahmet E., **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, C.2. Pera Yayınları, İstanbul, 1997.

MAKALELER

- Aksüt, Ali K, "II. Dünya Savaşı'nda Türkler" **Hayat Tarih Mecmuası**, 12, 92-94, 1967.
- Aktar, Ayhan, "Varlık Vergisi'nin Hikâyesi," **Toplumsal Tarih**, 121, 82-87, 2004.
- Alemdar, Korkmaz, "Anadolu Ajansı'na Alman Baskısı" **Tarih ve Toplum**, 37, 52-53, 1987.
- Armaoğlu, Fahir H. "II. Dünya Harbinde Türkiye" **Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi**. XIII/2, 140-179, (1958).
- Deringil, Selim, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası" **Tarih ve Toplum**, 35, 22-41, 1986.
- Deringil, Selim "II. Dünya Savaşı ve Türkiye 'Hasta Adam'ın Dinç Evlat" **Toplumsal Tarih**, 121, 76-81, 2004.
- Erten, Bağış-Doğan, Görkem, "Cumhuriyet'in Cumhuriyeti Cumhuriyet Gazetesi" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gürel, Şükrü S. "Türk Dış Politikası" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Kabacalı, Alpay, "Milli Şef Dönemin Örtülü Sansürü" **Tarih ve Toplum**, 37, 18-21, 1987.
- Koçak, Cemil, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını" **Tarih ve Toplum**, 35, 29-33 1986.
- Koçak, Cemil, "Türk Basını Üzerindeki Yabancı Etkileri" **Tarih ve Toplum**, 37, 50-51, 1987.

- Koçak, Cemil, “1940’lı Yıllarda Devletin Hizmetinde ve Gözetiminde Türk Milliyetçiliği” **I. Ulusal Tarih Kongresi: Tarih ve Milliyetçilik**, (30 Nisan-2 Mayıs 1997). Mersin: Mersin Üniversitesi, 1997.
- Koçak, Cemil “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası” **Yapıt**, (Toplumsal Araştırmalar Dergisi), 8, (İnönü Özel Sayısı), Aralık 1984-Ocak 1985, 12-27.
- Martal, Abdullah, “İki Dünya Savaşı Arası Şovenizm” **I. Ulusal Tarih Kongresi: Tarih ve Milliyetçilik**, (30 Nisan-2 Mayıs 1997). Mersin: Mersin Üniversitesi, 1997.
- Pamuk, Şevket, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük” **Tarih ve Toplum**, 35, 25-29, 1986.
- Seydi, Süleyman, “Çiçero Olayı: 1940’larda Ankara’da İstihbarat Savaşları” **Toplumsal Tarih**, 121, 92- 99, 2004.
- Toprak, Zafer, “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu” **Toplumsal Tarih**, 121, 70-75, 2004.
- Tunçay, Mete, “Tek-Parti Döneminde Basın” **Tarih ve Toplum**, 37, 48-49, 1987.

EKLER

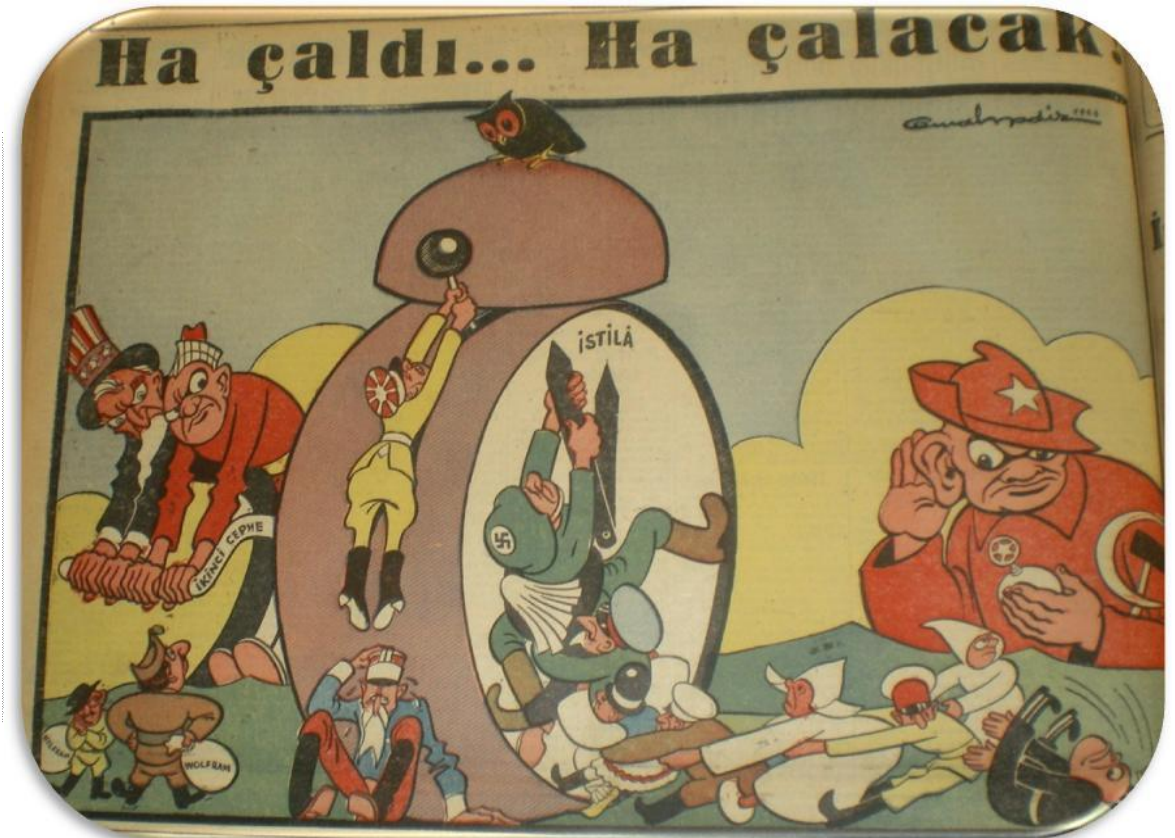
Ek.1 Cemal Nadir Cumhuriyet 1 Mart 1944

Ek.2 Cemal Nadir Cumhuriyet 19 Ocak 1944

Ek.3 Cemal Nadir Cumhuriyet 11 Nisan 1944

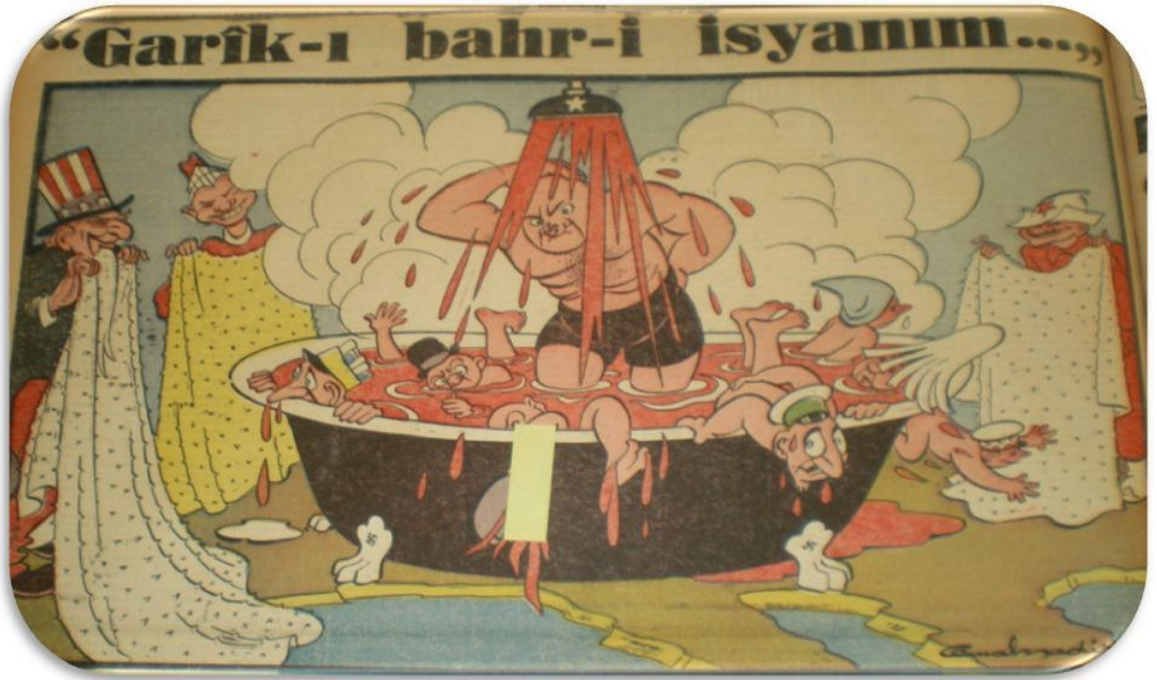
Ek.4 Cemal Nadir Cumhuriyet 13 Mayıs 1944

Ek.5 Cemal Nadir Cumhuriyet 8 Haziran 1944

Ek.6 Cemal Nadir Cumhuriyet 22 Haziran 1944

Ek.7 Cemal Nadir Cumhuriyet 30 Mayıs 1944

Ek.8 Cemal Nadir Cumhuriyet 27 Ağustos 1944

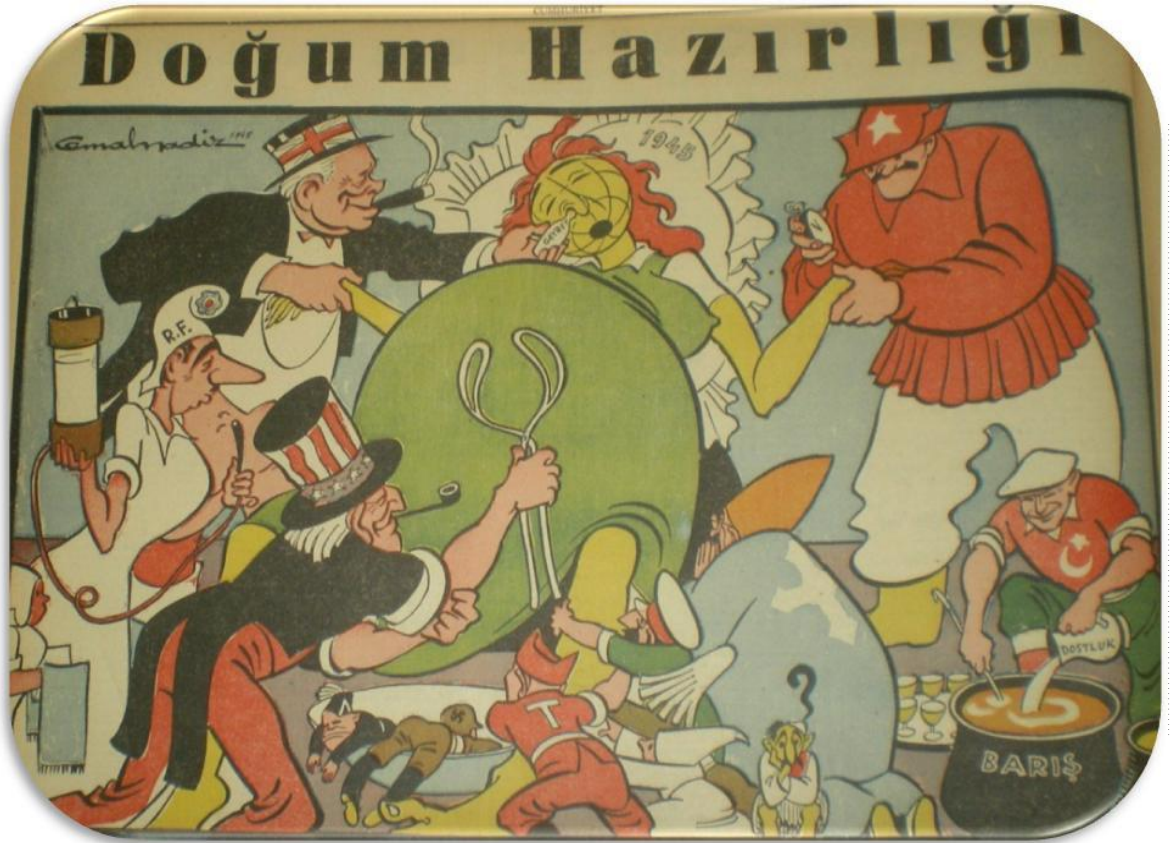
Ek.9 Cemal Nadir Cumhuriyet 4 Ağustos 1944

Ek.10 Cemal Nadir Cumhuriyet 22 Mayıs 1944

Ek.11 Cemal Nadir Cumhuriyet 4 Ocak 1945

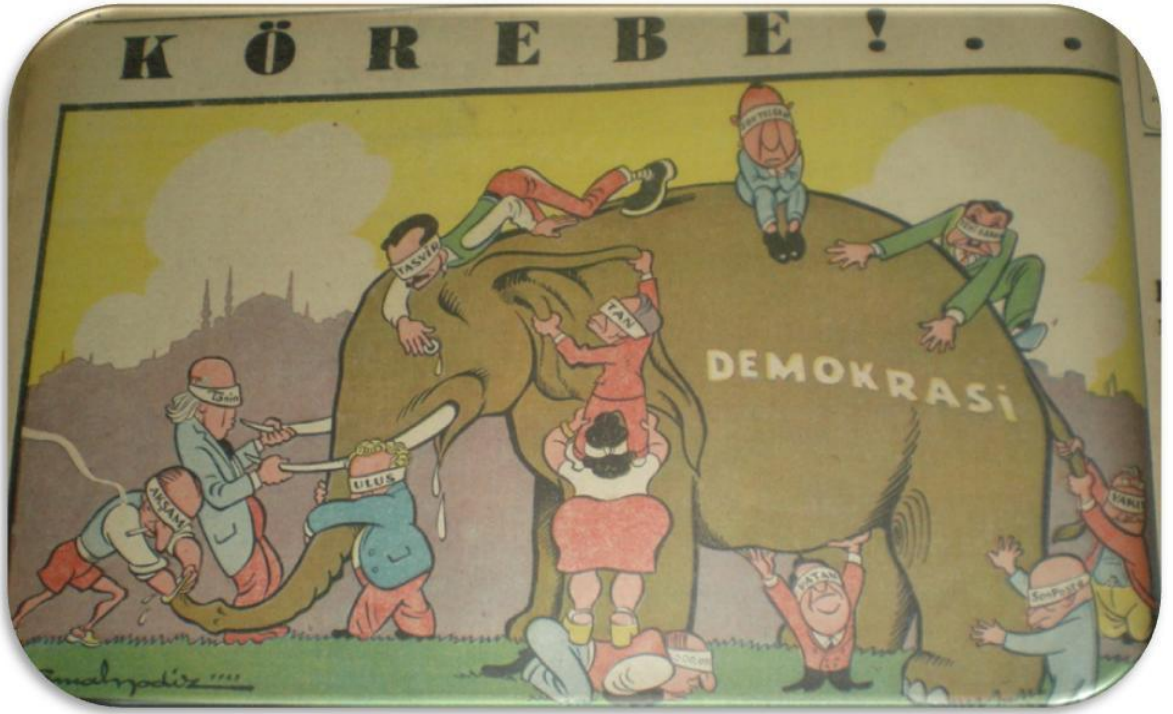
Ek.12 Cemal Nadir Cumhuriyet 11 Ocak 1945

Ek. 13 Cemal Nadir Cumhuriyet 17 Mayıs 1945

Ek.14 Cemal Nadir Cumhuriyet 1 Kasım 1945

Ek.15 Cemal Nadir Cumhuriyet 6 Eylül 1945

Ek.16 Cemal Nadir Cumhuriyet 19 Temmuz 1945

Ek.17 Cemal Nadir Cumhuriyet 2 Ağustos 1945

Ek.18 Cumhuriyet Gazetesi 8 Ekim 1945

Ek.19 Cemal Nadir Cumhuriyet 13 Eylül 1945

Cemal Nadir Cumhuriyet 7 Temmuz 1945